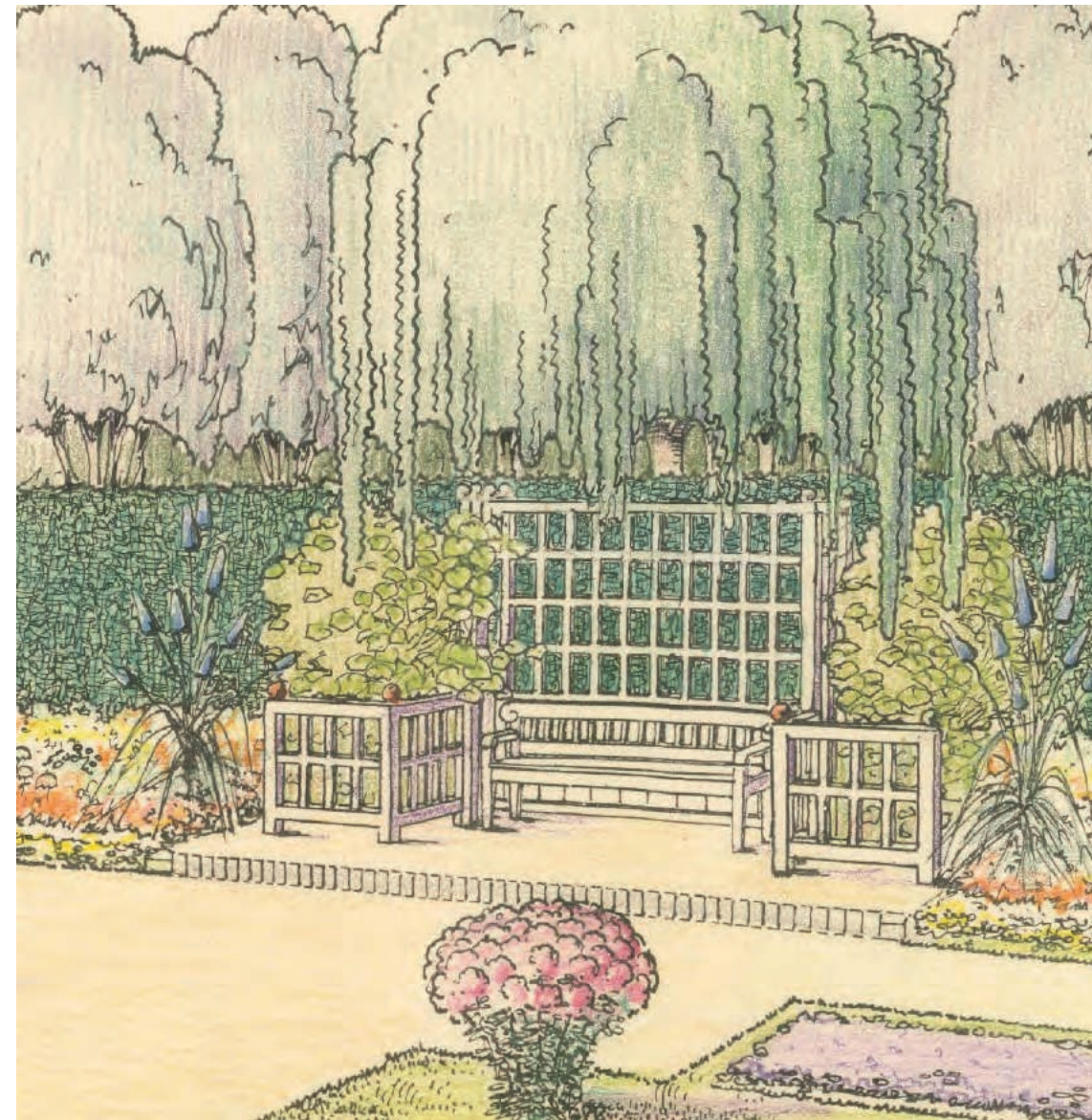

NZM Čáslav
Muzeum
zemědělské
techniky

NZM Kačina
Muzeum
českého
venkova

NZM Ohrada
Muzeum lesnictví,
myšlivosti
a rybářství

NZM Valtice
Muzeum vinařství,
zahradnictví a životního
prostředí

ISBN 978-80-86874-60-9

ISSN 0862-8483

NZM

2015

Obsah

Content

Jan Kilián / 5

Zemědělství a potravinářská produkce v Kašperských Horách za třicetileté války
Agriculture and food production in Kašperské Hory during the Thirty Years' War

Pavel Novák / 25

Léta zlomu (zemědělské podniky na Kutnohorsku v letech 1963–1967)
Turning-point years (agricultural enterprises in the Kutná Hora region in 1963–1967)

Dana Strnadová / 52

Julius Stoklasa a jeho přínos k rozvoji československého zemědělství
Julius Stoklasa and his contribution to the development of Czechoslovak agriculture

Kamila Svobodová / 67

Chov želv v mikulovské bažantnici
Breeding turtles in the Mikulov pheasantry

Jan Lázníčka / 78

Motorová orba
Motorized plowing

Jana Jakubská / 97

Písemnosti lesních družstev na příkladu částečně dochované registratury Lesního družstva obcí v Přibyslavi (1930–1959)
Documents of forest cooperatives presented in the example of partly preserved filing cabinet of Forest Cooperative Communities in Přibyslav (1930–1959)

Ivan Roček / 114

Myslivecké motivy na starých lesnických mapách
Hunting motifs on old forestry maps

Vladimíra Růžicková / 134

Životní pohoda skotu
The welfare of cattle

Rudolf Píša / 142

Société Vinicole, spojené vinné závody akc. spol.
Société Vinicole, associated vine plants, joint-stock company

Lucie Kubásková / 173

Původ kávových náhražek a jejich rozšíření v českých zemích
The origin of coffee substitutes and their expansion in the Czech lands

Alena Stachová / 187

Vznik muzeí v přírodě

The emergence of museums in nature

Šárka Steinová / 198

Školní zahrady

The school garden

Roman Zámečník / 211

Zahradní stavby a doplňky v díle zahradního architekta Josefa Kumpána

(1885–1961)

Garden constructions and accessories in the work of landscape architect

Josef Kumpán (1885–1961)

Zemědělství a potravinářská produkce v Kašperských Horách za třicetileté války

Agriculture and food production in Kašperské Hory during the Thirty Years' War

Studie se pokusí načrtnout situaci v zemědělství, v potravinářské výrobě a v obchodu se solí v šumavském královském horním městě Kašperských Horách a na jeho obecním velkostatku v klíčovém období let 1618–1648. Cílem bude vysledovat hlavní vývojové aspekty, případné změny ve sledovaném časovém úseku a důsledky způsobené oborů válečnou realitou. Od druhé poloviny 16. století si královské horní město Kašperské Hory výrazněji budovalo, především na úkor rozprodávaného komorního panství hradu Kašperku, vlastní majetkovou doménu, která do roku 1617 zahrnovala veškeré okolní vsi i několik vzdálenějších, nebo jejich částí, a to včetně mnoha zemědělských ploch a podniků režijního hospodaření – pivovar, dvory, mlýny, krčmy aj. Po Bílé hoře zkonfiskované panství bylo Kašperským Horám (nyní již dominantně řemeslnicko-zemědělskému sídlišti s dosud nemalým podílem hornictví a zvláště obchodu se solí na celkovém obecním hospodářství) panovníkem záhy vráceno a přes finanční potíže se jim je podařilo udržet v podstatě ve shodných hranicích po zbytek raného novověku. Prim zde sehrávala obilnářská výroba, ačkoli klimatické a půdní podmínky nebyly s ohledem na polohu vysoko v šumavském podhůří příznivé, a chov dobytka. Významná role pochopitelně připadala také pivovarnictví s výrobou pšeničného a ječmenného piva i mlynářství. Důležitým zdrojem příjmů vedle vlastních poddaných a nemovitostí (včetně rozsáhlých plesí) zůstal obchod se solí na Zlaté stezce vedoucí z Čech do Bavorska. Řemeslnicky bylo město saturováno, prim v něm přitom dlouhodobě sehrávali řezníci sdružení už v předbělohorské době do cechu a reprezentující nejvýznamnější rodiny ve městě. Z dalších potravinářských řemesel byli početněji zastoupeni pekaři. I v soukromém sektoru sehrávala významnou roli rostlinná, živočišná a domácí výroba, někteří z místních měšťanů vlastnili velmi rozsáhlé polnosti a obchodovali s obilím i s dobytkem. Jak obec, tak privátní osoby se přitom nevyhnuly vysoké míře zadlužení, nicméně tu v případě obce nezpůsobila pouze válka, kořeny k ní byly totiž položeny už v době předbělohorské rozsáhlými nákupy nemovitostí. Dluhy se poté během války rozrostly v souvislosti s vysokými vojenskými a úředními nároky.

The study will attempt to outline the situation in agriculture, food production and in the salt trade in the Šumava royal mining town of Kašperské Hory and its council estate in the key period 1618-1648. The aim will be to trace the main development aspects, potential changes in the given timeframe and the consequences caused by the war reality in this field. From the second half of the 16th century the royal mining

town of Kašperské Hory strongly built, mainly at the expense of the sold Kašperk castle chamber estate, their own proprietary domain, which included all the surrounding villages with several remoter ones or their parts, including many agricultural areas and overhead management enterprises – a brewery, farms, mills, taverns and others. After the Battle of White Mountain, the confiscated estate was returned to Kašperské Hory by the monarch (which then had dominant craft-agricultural settlements with a great proportion of mining and especially salt trade in the overall municipal economy) and despite the financial difficulties, they managed to keep virtually identical borders for the rest of the early modern era. Cereal production and livestock played the most important roles here, although the climatic and soil conditions were not too favourable, considering the position of high Šumava foothills. Brewing with the production of wheat and barley beer and grain milling also played a significant role. Besides their own cottars and real estates (including extensive forest districts), the salt trade on the Golden Path leading from Bohemia to Bavaria remained the most important source of income. The town had enough handicrafts, with butchers being the most important, associated in a guild a long while before the Battle of White Mountain and representing the most important families in the town. Bakers were the most numerous among other food trades. Plant, animal and domestic production of the local burghers, who owned very large fields and traded with grain and cattle, also played an important role in the private sector. Both the town and private individuals did not avoid high levels of debt; however, it was not caused only by the war in the case of the municipality. The roots for the debts were in fact laid in the time before the Battle of White Mountain by extensive purchases of property. The debts escalated during the war due to high military and administrative claims.

Kašperskohorská obec budovala po generace s velkým úsilím svůj nemovitý majetek, zvláště od druhé poloviny 16. století, kdy získala svou radnici, nová privilegia a kdy se stala královským horním městem.¹ Předbělohorské nákupy² z rozprodávaného komorního panství hradu Kašperka učinily z Kašperskohorských skutečné velkostatkáře, na druhou stranu je ve vysoké míře zadlužily v nejméně vhodnou dobu, těsně před vypuknutím třicetileté války. Aktivní účast ve stavovském povstání měla Kašperské Hory, stejně jako většinu dalších měst v zemi, o jeho sotva nedávno získané panství připravit. Panovníkovi i úřadům však bylo jasné, že města by bez svého majetkového zázemí stěží mohla fungovat a plnit jejich vysoké finanční nároky, takže jim většina nemovitostí byla posléze opět navracena. Kašperskohorské nepostihla ani degradace, patřili nadále mezi města

1 K historii města dosud jen Engelbert PANNI, *Die königliche freie Goldbergstadt Bergreichenstein und die ehemalige königliche Burg Karlsberg*, Bergreichenstein 1875; *Festschrift zur Sechshundertjahrfeier der königl. freien Goldbergstadt Bergreichenstein im Böhmerwalde 1330–1930*, Bergreichenstein 1930 a nověji Vladimír HROPENIAK a kol., *Kašperské Hory a okolí. Příroda, historie, památky, místopis, kultura*, Plzeň 1990. Komplexní a metodologicky inovativní zpracování historie Kašperských Hor však zatím není k dispozici.

2 Podrobně k nim Jan LHOTÁK, *Hrad Kašperk a jeho panství*, *Castellologica bohemica* 11, 2008, s. 325–352.

.....
královská a pozemkovou vrchností zůstali po celý zbytek raného novověku.³

Kašperskohorsko. Foto Jan Kilián, 2014

Konkrétní a jasnou představu o tom, co se Kašperskohorským podařilo do bělohorských událostí nashromáždit, poskytují právě konfiskační protokoly, jimiž jim vše uvedené bylo zabavováno. v první řadě se jednalo o nemovitosti nakoupené v roce 1551 od Kateřiny Lokšanové z Adlaru, vdovy po někdejším protektorovi města, březnickém pánu Jiřím Lokšanovi z Lokšanu. Představovala je radnice se sladovnou, pivovarem, dvorem, zahradou a vodovodním potrubím, stejně jako homolovský poplužní dvůr s polnostmi, loukami, lesy, potoky a rybníčky.⁴ v soupisu nicméně chybějí další položky z tohoto nákupu: druhý městský dům, dva celé mlýny na mletí mouky a polovina mlýna třetího, na zpracování zlaté rudy.⁵ Na počátku vlády císaře Rudolfa II. následoval nákup od majitele Prostředního Krušce, Albrechta Planského ze Žeberka, v podobě vsi Radešov

3 K problematice města a jeho venkovského statku např. Clemens ZIMMERMANN, *Dorf und Stadt. Ihre Beziehungen vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Frankfurt am Main 2001; Petr ČERNIKOVSKÝ, *Raně novověké poddanské město jako vrchnost. Náhod a jeho venkovské zázemí v 15.–17. století*, in: Jiří Kubeš (red.), *Historie* 2003. Celostátní studentská vědecká konference, Pardubice 2004, s. 55–88; Jan KILIÁN, *Vrchnostenský statek mělnické městské obce v první polovině 17. století*, *Středočeský vlastivědný sborník – Muzeum a současnost* 24, 2006, s. 9–39.

4 Tomáš V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618* II, Praha 1883, s. 1201.

5 Srovnej Státní okresní archiv (dále SOKA) Klatovy, Archiv města (dále AM) Kašperské Hory, Listiny, inv. č. L 23 – Listina z 2. května 1551.

s příslušenstvím, zvláště s dvoukolovým mlýnem na mletí mouky (i s pilou) a s příslušnou částí řeky Otavy. Ves to byla miniaturní, kromě onoho mlýna a čtyř selských usedlostí ji tvořila už jen jedna chalupa, krčma a cihelna. To vše za 1 450 kop grošů míšeňských. Od samotného císaře pak obec o pár let později (1584) za 4 450 kop grošů českých odkoupila podstatnou část komorního kašperského panství, jmenovitě vsi Plavěčín (zaniklá osada), Řetenice i s mlýnem, Nicov i s patronátním právem ke kostelu sv. Martina, Milov (zaniklá osada), Červená, Lídlovy Dvory, Svojshe, Podlesí (tehdy Vogelsang), Malý Kozí Hřbet (tehdy Menší Cimruk/Cimruky), Velký Kozí Hřbet (tehdy Cimruky Větší), Plzenec (zaniklá osada), Opolenec, Tuškov, Žlíbek a Dolní Dvorce (tehdy Dvorce),⁶ dále ale také dva dvory u kostela sv. Mikuláše, příslušné pozemky, potoky a rybníky, patronátní právo ke kostelu sv. Markéty ve městě a panský pivovar tamtéž. Nejprve do nájmu a v roce 1617 od císaře Matyáše za 4 200 kop grošů míšeňských do dědičného držení⁷ získaly Kašperské Hory také zbytek kašperského panství, tedy samotný hrad Kašperk, již zpusťlý, stejně jako další čtyři blízké dvory, drobnou vísku Kavrlík a k tomu další příslušenství, zvláště lesy, polnosti a louky, pstruhový potok, dva malé rybníky a výběr cla ve Velkém Kozím Hřbetu.⁸ Nicméně ani to není vše, čím Kašperskohorští v období třicetileté války disponovali, část jejich nemovitého majetku konfiskační protokol vůbec nezmiňoval. Ačkoli nedokážeme určit přesně od kdy, byli majiteli také částí vsí Nezdic, Pohorska, Ostružna a Damíče. Většinou šlo o několik málo poddaných, v Nezdicích ale také o mlýn, na němž hospodařil starobylý mlynářský rod Vrhelů, podle nichž byla nemovitost občas zvána Vrhlovem. v uvedených obcích panovaly velmi komplikované majetkové poměry, takže například Ostružno se v polovině 17. století dělilo mezi tři vrchnosti, Damíč dokonce mezi čtyři a jinak tomu bylo i v Pohorsku a Nezdicích, kde se k feudální rozdrobenosti družila i rozdrobenost církevní. Nákupy nemovitostí v těchto vsích Kašperskohorskými každopádně nejsou v průběhu třicetileté války doloženy, takže jejich zdejší zisky se musejí datovat do předcházejících období, možná dokonce už do doby předhusitské.⁹ Dále byla kašperskohorská obec držitelkou lesů a dalších nemovitostí,¹⁰ které zasahovaly do oblasti komorního

6 Mnohé z těchto osad vznikly buď až v pokročilém 15., nebo v průběhu 16. století, kdy se v pramenech poprvé připomínají Lídlovy Dvory, Svojshe, Milov, ale také Kvilda a Horská Kvilda a kdy byla tato oblast také hustěji osídlena. Rovněž po třicetileté válce a v 18. století tu vznikaly nové vsi a osady (mj. Filipova Huť či Prášily), kde se lidé živili především sklářstvím a dřevařstvím, přičemž nejbližším městským střediskem pro ně byly právě Kašperské Hory. Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II*, Praha 1997, s. 846.

7 Ještě koncem 20. let 17. století přitom byli Kašperskohorští vyzýváni k úhradě příslušného poplatku, viz SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, inv. č. 5946, karton N 55 – Zpráva puchalterie (úctárný) české komory z roku 1626 o tom, z jakého důvodu měli být Kašperskohorští placeni za hrad Kašperk zproštění. Závěr byl ten, že v roce 1617 obec hrad zcela uhradila. Srovnej NA Praha, Stará manipulace, inv. č. 196, sign. B 14/38, karton 108 – Koncept příkazu české komory ze 14. prosince 1629 úctárně, aby na Kašperskohorských nepožadovala žádný komorní plat za Kašperk, jelikož jej roku 1617 řádně koupili.

8 Tomáš V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618 II*, s. 1201–1202.

9 Podrobně k této problematice Jan LHOTÁK, *Spory o příslušnost Kašperských Hor k šumavskému komornímu panství Kašperk*, Jihočeský sborník historický 77–78, 2008–2009, s. 61–84.

10 Např. v roce 1648 obec koupila za 90 kgm chalupu ve stašské rychtě. SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 1002, karton N 10 – Kupní smlouva mezi Kašperskohorskými a Annou, vdovou po Martinu Stachovi, z 15. května 1648.

Královského hvozdu. Lesní majetky¹¹ v Hvozdu, zvláště kolem Kvildy, Kašperskohorští získali od panovníka už před polovinou 14. století.¹² Snad od počátku 16. století drželi rovněž modravské a antýgelské polesí, ale odváděli odsud poplatky a za tamní vrchnost je rozhodně označit nelze. V roce 1621 dostal Hvozď do zástavy velhartický pán Martin Huerta a Králováky zvyklé dosud odvádět jen jisté finanční platy začal nutit k robotě. Měl zde také své lovčí/hajné pověřené dozorem nad hranicemi Hvozdu, aby v nich žádné město nelovilo, nechytalo ptáky, nebralo dřevo a nepáslo dobytek.¹³

Ekonomické poměry na kašperskohorském panstvíčku, ohraničeném tehdy tradičními mezníky v podobě kamenných patníků a výrazných stromů s vysekanými značkami,¹⁴ osvětluje berní rula z první poloviny 50. let 17. století. Rula konstatovala, že půda tamních vesnic není dobrá, leží v horách a často je písčitá, výjimky tvořily Nezdicce, Ostružno a Damič, kde měla být k dispozici dobrá žitná půda.¹⁵ Soupis tu zachytil 20 osedlých (sedláků), 57 chalupníků, z toho devět nově usazených, a 10 pustých selských gruntů. Většina osedlých rolníků vlastnila potažní voly, ponejvíce dva nebo čtyři, tedy vždy do páru. Koně měl naopak málokdo, jen dva sedláci ve Velkém Kozím Hřbetu a tamtéž dokonce jeden chalupník. Na Kvildě, kde lze očekávat nejvíce soumarů, měli s výjimkou jednoho usedlíka koně všichni, někteří i ve větším množství. Chalupníci potah neměli, i tím se odlišovali od sedláků. Volů bylo na celém panství 318, krav 382 a jalovic 459. Chov ovcí byl překvapivě minimální, jen 87 kusů na celém panství.¹⁶ Podobná slova platila pro vepřový dobytek zastoupený třiceti kusy. Výraznější byl chov ovcí jen v Tuškově (celkem 14 kusů), ve Žlíbku u Jana Kořenského (9), v Řetenicích (celkem 16), v Nezdicích (17) a v Ostružně (9). V Ostružně chovali tři sedláci dohromady 13 prasat. Kozy berní rula nezaznamenávala, ale jistě jich zde byl vysoký počet, stejně jako drůbeže. Krávu nebo jalovici choval v podstatě každý, sedlák Lorenc Lidlpaur jich měl dokonce dohromady dvanáct, od každé po šesti. Mlýny se nacházely v Pohorsku, Plzenci, Nezdicích a v Tuškově, pouze plzenecký byl ale dvoukolový a tuškovský neměl stálý přísun vody. Řemesla uvedla berní rula výlučně jen u zahradníků z Nezdic – Kolčí byl kolářem, Marek a Matoušek tkalci, Pešek kolářem. Ostatní se měli přizívat prací se dřevem v lesích a předivem, resp. výrobou příze. Pisatelé prvního českého katastru současně shledali, že místní lidé měli sice velmi skrovná popluží, ale byli dobře opatřeni dobytkem a měli

11 K lesnímu hospodářství ve sledované době zvláště Jiří WOITSCH, *Lesní řemesla v raném novověku: koncept*, Český lid 97, č. 4, 2010, s. 337–362.

12 Josef FENCL, *Z dějin lesů a lesního hospodářství střední Šumavy*, in: Sborník vlastivědných prací o Šumavě, Kašperské Hory 1980, s. 172.

13 SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 4069, karton N 40 – 23. března 1640 Vimperští patrně Kašperskohorským (část s výpovědí Georga Schöpffa, bývalého Huertova lovčího).

14 SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 6014, karton N 56 – Zápis smlouvy ze 7. června 1631 mezi kašperskohorskými poddanými z Radešova a poddanými dlouhoveského Petra Čejky z Olbramovic ze vsi Větetic. Šlo o kus stráně na pomezí pozemků obou vsí. Do jedné olše tu byl vysekán kříž a do země usazeny dva nové kamenné mezníky.

15 Srovnej se situací na rovněž hornatém Prachaticku: Jaromír BENEŠ – Petr HRUBÝ – Jan MICHÁLEK – Marek PARKMAN, *Kamenná hrazení na Hořejším vrchu a vrchu Kokovci u Vlachova Březí. Příspěvek ke studiu agrární krajiny Šumavského podhůří*, Zlatá stezka – sborník Prachatického muzea 6, 1999, s. 271–296.

16 Jen kašperskohorský měšťan Václav Zmut měl o pár let dříve ovcí více než všichni tito poddaní dohromady. Viz dále.

možnost se žít jak zmíněnou přízí, tak těžbou sáhového dříví. Navíc mnozí byli soumary a i jiní měli řadu příležitostí k „handlům“. Proto sepisující komise navrhovala, aby i všichni zahradníci a chalupníci byli započítáni mezi osedlé (jinak jeden chalupník platil za 1/4 osedlého a zahradník za 1/8 osedlého).¹⁷ Přitom je nesporné, že zde byla nejen půda s nízkou bonitou, ale že výnosy místních rolníků snižovaly i časté živelní pohromy a kruté zimy, že ovocné stromy tu rostly minimálně, že koupěschopnost obyvatel byla nízká a obchod brzdila vysoká cla a myta.¹⁸ Trvající válka možnosti poddaných ještě dále zhoršovala, takže pro berní účely tu opakovaně docházelo k úřednímu snižování počtu osedlých. V roce 1646 mělo být reálně možné platit už jen z dvaceti osedlých oproti ještě nedávným třiatřiceti.¹⁹

Selské stavení v Kavrlíku. Foto Jan Kilián, 2014

Bohužel neznáme poddanské povinnosti kašperskohorských vesnic vůči vrchnosti, tedy městu, urbáře z této doby se nedochovaly. Podle zprávy z roku 1659 se do obecní

17 Antonín HAAS (ed.), *Berní rula 28. Kraj Prácheňský II*, Praha 1954, s. 898–905.

18 Jiří FABŠIC, *K postavení poddaných na kašperskohorském panství před r. 1680*, Vlastivědné zprávy horního Pootaví 1960–1961, 1962, s. 5.

19 SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 6153, karton N 57 – Registrátor Václav František Kaczerovský dává 12. června 1646 Kašperskohorským „rekognici“ o tom, že do berního úřadu nahlásili žádost o změnu v odvodech. V roce 1641 se přitom jednalo ještě o 41 osedlých: viz tamtéž, inv. č. 6105, karton N 56 – 26. dubna 1641 potvrzení berního adjunkta Viktorína Švantleho ohledně výloh města Kašperských Hor na vojáky.

pokladny mělo ze 110 poddanských živností scházet ročně 56 kop grošů míšeňských,²⁰ což jistě není mnoho. Je však otázkou, zda v uvedené částce byly kalkulovány i naturální odvody. Když si někdy ve 30. letech 17. století k hornímu městu příslušní Nezdičtí, Pohorští a Ostruženští stěžovali nejvyššímu sudímu Jindřichovi Libštejnskému z Kolovrat coby svému dlouholetému ochránci na nesnesitelnou kontribuční zátěž „*oproti starobyłym způsobům*“, uváděli, že po nich Kašperskohorští požadovali týdně dva zlaté a k tomu několik slepic, jistě množství másla, ovsu a jiných viktálií. Pokud něco z toho neodvedli, což však mělo být proto, že už neměli kde brát, posílali k nim radní vojáky. Poddaní tak byli podle svých slov na dně a na nejlepsi cestě k tomu, aby místní hospodáři i s rodinami odešli od svých gruntů. Přáli si, aby se poměry vrátily do dob primase Šebestiána Sippla (20. léta 17. století).²¹ Robotní povinnosti tu také existovaly, konkrétní doklady ovšem chybějí. Když se v létě 1641 blížil čas žní, adresoval dlouhoveský pán Čejka Kašperskohorským prosbu o zapůjčení jejich poddaných na jeden den, aby mu požnuli jeho obilí. Za tuto laskavost na podzim přislíbil třicet dobrých kaprů a jednu kopu velkých okounů ze svého rybníka.²² Je také prokazatelné, že v pobělohorské době se zde robota opravdu utužovala a povinnosti rostly.²³ Příjmy měla obec rovněž z obecních dvorů, resp. z jejich zemědělských produktů (v roce 1659 měly být obecní poplužní dvory tři a jejich roční příjem z nich 186 kop grošů míšeňských),²⁴ z obchodu se solí, z vaření piva, z lesů (dřevo,²⁵ ulovená zvěřina a ptactvo²⁶) a z mlýnů.

20 Tomáš V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618* II, s. 1202.

21 SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 6057, karton N 56 – Rychtář, konšelé a celá obec vsí Nezdic, Pohorska a Ostružna v nedatovaném listu (30. léta 17. století) Jindřichovi Libštejnskému z Kolovrat.

22 SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 4697, karton N 45 – Mikuláš Jetřich Čejka z Olbramovic 18. července 1641 z Dlouhé Vsi Kašperskohorským.

23 Srovnej Jiří FABŠIC, *K postavení poddaných na kašperskohorském panství před r. 1680*. Někdy počátkem roku 1678 začal nemajetný kašperskohorský soused Mikuláš Stier agitovat v obecních vsích proti vzrůstající robotě. Nakonec s jeho pomocí sepsali poddaní suppliku, adresovanou císaři, která měla být předána místodržícím v Praze, kam se pak Stier vypravil. Radní museli zakročit a rebelanty uvěznili. Po zásahu pražských úřadů byl spor urovnán.

24 Tomáš V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618* II, s. 1202.

25 SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 3614, karton N 37 – 31. října 1639 sušický měšťan Ondřej Dobršký Kašperskohorským. Dostal zprávu, že Kašperskohorští měli mnoho březového dříví nad svou potřebu, zatímco on trpěl jeho nedostatkem a sliboval za něj zaplatit.

26 SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 3624, karton N 37 – 14. prosince 1643 Jaroslav Šofman z Hemrlesu Kašperskohorským. Prosil, aby mu příští neděli nebo pondělí poslali něco zvěřiny, za niž sliboval zaplatit a v budoucnu se i jinak odvděčit.

Mlýny na Losenici a Zlatém potoce na vedutě ze 16. století. MŠ, pob. KH

Obchod se solí z halleinských dolů probíhal z Pasova přes Grafenau a Kvildu po obchodní cestě, založené Karlem IV. a zaniklé během husitských válek, po polovině 15. století však znovu obnovené. Solnému obchodu zatím dominovaly Prachatice, ale Kašperské Hory pro ně představovaly čím dál větší konkurenci.²⁷ Když císař Maxmilián II. v roce 1571 vydal výnos, jímž nařídil všem obchodníkům nucený sklad soli v šumavském horním městě, v Klatovech a v Sušici, rozhořel se spor, který Prachatičtí živili až do počátku třicetileté války.²⁸ Už během ní (1623) se pak pro změnu Kašperskohorští bránili konkurenci Sušice a Klatov, když se dověděli, že do nich má být otevřena z Vilshofenu nová cesta, kudy se bude vozit sůl. Tím by prý ale soumaři dostali možnost jezdit na Klatovy se solí různými oklikami, na úkor císařových příjmů. Pisatelé také uváděli, že Kašperské Hory ležely na hranici, obklopeny vysokými horami a divočinou, kde polnosti měly velmi malou výnosnost, takže právě obchod se solí představoval jeden z hlavních zdrojů obživy, protože z okolních měst a městeček k nim jezdili obchodníci nakupovat sůl

27 Blíže k problematice František GABRIEL, *Poměry v obchodu se solí na území západních Čech v 16.–18. století*, *Minulostí Západočeského kraje* 4, 1966, s. 116–148; případně též, *Pasovská sůl v jižních Čechách v 17.–18. století*, *Jihočeský sborník historický* 35, 1966, s. 143–157.

28 A to přes rozhodnutí Rudolfa II. z roku 1606, podle nějž už další skladiště v zemi neměla vznikat. S tím se však Prachatičtí nechtěli smířit, chtěli na sůl monopol. Václav STARÝ, *Spor města Prachatic s městy Kašperskými Horami, Klatovy a Sušice v druhé polovině 16. století*, *Vlastivědný sborník muzea Šumavy* 4, 2001, s. 59–91.

a přiváželi s sebou zase obilí.²⁹ Výnos pak Kašperskohorští obraceli na doly, v nichž těžili zlato, které císař tolik potřeboval. Naproti tomu Klatovští a Sušičtí podle nich měli svá obydlí ve výhodnějších polohách a mohli se lépe živit obilnářstvím, trhy a pivovarnictvím. Zvláště obilí využívali své vlastní, zatímco Kašperskohorští je museli nakupovat jinde. Pokud by cesta opravdu byla otevřena, jejich město by zákonitě zhynulo, řemesla zanikla a lidé odešli jinam.³⁰ To byla nicméně už standardní pohružka měst při snaze u úřadů něčeho dosáhnout.

Správcem císařského ungeltu, který dohlížel též na řád solního obchodu na Zlaté stezce, byl tehdy Wolf st. Weißenregner z Weissenfeldu, po něm Jiří Weißenregner. Při svých pravidelných objížďkách od nich pověřeni císařští úředníci shromážděné poplatky za sůl vybírali.³¹ Válečné události nejednou zapříčinily, že obchodní cesty byly buď znepřístupňovány,³² nebo se stávaly pro obchodníky z důvodu přítomnosti vysokého počtu vojáků nebezpečnými.³³ Obchod tudíž vázl.³⁴ Realitou ve chvílích obtížnější kontroly bylo i to, že kupci se pohybovali mimo vytyčené cesty a sůl pašovali všude možné.³⁵ Pro objem obchodované soli máme údaj jen z léta roku 1618, kdy kašperskohorští pověřenci, radní Václav Zmut a Lukáš Augustin, uzavřeli za obec v Grafenau kontrakt na sůl v hodnotě 1 000 zlatých (šlo o 500 prostic), načež si jí odebrali ještě za dalších 442 zlatých.³⁶ Cena soli zůstávala stejná i o dvě desetiletí později a komoditu obec jak půjčovala,³⁷ tak každoročně bezplatně (coby výraz milosrdenství a katolické zbožnosti?) dodávala horažďovickému

29 K obilnářské produkci v raném novověku mj. Josef KŘIVKA, *Podíl poddaných a velkostatku na tržní produkci a vývozu obilí po Labi v předbělohorském období*, Ústecký sborník historický 1967, s. 7–20; Vlastimil VONDRUŠKA, *Žně na smečenském panství v roce 1649*, Středočeský sborník historický 14, č. 2, 1979, s. 165–174 či František LOM, *Vývoj osevních ploch obilnin a sklízni od 16. století v Čechách*, Historie a musejnictví 2, 1957, s. 161–174.

30 SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 497, karton N 6 – Suplikace Kašperskohorských české komoře z roku 1623.

31 SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 499, karton N 6 – Francesco Chiesa a Antonio Binago v prosinci 1631 z Českých Budějovic Jiřímu Weißenregnerovi.

32 Viz např. SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 188, karton N 4 – 12. prosince 1618 Kašperskohorští Zdeňkovi Malovcovi z Chýnova a na Vimperku.

33 SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 496, karton N 6 – 29. listopadu 1620 soumaří (psáno v Grafenau) Maximiliánovi Bavorskému ohledně soumarské cesty přes les (Královský hvozď) do Kašperských Hor. Zazněla zde stížnost na bavorské vojáky, kteří tehdy ve městě leželi a soumarům na cestách působili škody, např. tím, že jim odháněli koně. Proto teď měla být tato cesta zcela pustá.

34 Srovnej Aleš STEJSKAL, „Vesnice se stanou Prachaticemi a Prachatice zpustlou vesnicí“. *Studie k hustotě provozu na zlaté stezce za třicetileté války*, Zlatá stezka – sborník Prachatického muzea 7, 2000, s. 23–42.

35 SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 1837, karton N 17 – 4. srpna 1630 Pasovští Kašperskohorským a také tamtéž, inv. č. 1822 – Grafenauští 10. března 1628 Kašperskohorským.

36 SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 1813, karton N 17 – 19. listopadu 1618 Grafenauští Kašperskohorským. Nic z uvedeného nebylo dosud zaplacen.

37 SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 1987, karton N 19 – Přiznání kašperskohorského měšťana Samuela Millera z 1. února 1639 k dluhu. Od obce si půjčil sůl, přičemž hodnota jedné prostice byla 2 zlaté a 5 krejcarů.

.....
minoritskému klášteru.³⁸

Pivo, v raném novověku hlavní nápoj veškerého obyvatelstva, se v Kašperských Horách vařilo ječmenné (tzv. hořké) i pšeničné (tzv. bílé).³⁹ Obecní várky se poté prodávaly do městských hospod a také do poddanských vsí na městském panství, v nichž se nacházelo celkem šest krčm. Měrou jednotkou byl sud, patrně čtyřvřederní.⁴⁰ Z uvařeného piva se platil úřední poplatek, tzv. pivní táč nebo také posudné, podobně z vyšenkovaného vína vinný táč; souhrnně se hovoří o nápojovém tácu. Obojí ve městě vybírali a dále předávali nařízení výběrčí. V období od konce června 1636 do konce října 1640 se v kašperskohorském pivovaru uvařilo celkem 696 sudů ječmenného (předpokládejme, že toho bylo více) a pšeničného piva, přičemž pivní táč z nich činil 533 zlatých rýnských a 28 krejcarů, tedy něco přes jeden zlatý za sud. Kolik se v uvedeném časovém úseku vyšenkovalo vína, nebylo uvedeno, ale vinný táč tehdy vynesl 140 zlatých rýnských a 33 krejcarů. Peníze, dohromady 674 zlatých a jeden krejcar, převzali výběrčí Tomáš Miller a Wolf ml. Weißenregner.⁴¹ Za rok 1643 měl být z nápojů příjem 457 zlatých a 1 krejcar, za rok 1644 pak 341 zlatých a 30 krejcarů.⁴² Právě nápojové poplatky byly městům často odpouštěny, nebo odúčtovány proti doloženým výlohám na vojáky.⁴³ A bylo to také pivo, co si vojáci ve městech tak žádali – např. jen za jaro 1647 Kašperskohorští císařským odvedli celkem 39 sudů oblíbeného moku,⁴⁴ což mohla být dobrá pětina celoroční produkce jejich pivovaru. Nejednou se tak piva v Kašperských Horách nedostávala a muselo se o jeho

38 Šlo o jednu bečku. SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 6046, karton N 56 – 17. srpna 1634 horažďovický minoritský kvardián E. Faber (?) Kašperskohorským. Posílal k nim opět jednoho člověka pro tuto sůl a doufal, že Kašperskohorští budou chudý klášter podporovat i nadále.

39 Srovnej např. Josef JANÁČEK, Pivovarnictví v českých královských městech v 16. století, Praha 1959; Miloš DVOŘÁK, Českobrodské pivovarnictví v předbělohorské době, Český Brod 1996; Jan SMOLÍK, Lounské pivovarnictví v předbělohorské době, in: Michaela Hrubá (red.), Města severozápadních Čech v raném novověku, Ústí nad Labem 2000, s. 149–174 nebo Petr VOREL, Pardubické pivovarnictví v 16. – 17. století, in.: Alice Velková – Marie Koldinská (ed.), Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi, Praha 2003, s. 284–298.

40 SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 6078, karton N 56 – Nedatovaný výpis finančních povinností Kašperskohorských.

41 SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 965, karton N 10 – Vyznání Kašperskohorských z 6. listopadu 1640.

42 SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 967, karton N 10 – Vyúčtování nápojového tácu podle register za roky 1643 a 1644.

43 SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 966, karton N 10 – Porovnání Kašperskohorských s gegenhandlerem (kontrolorem) úřadu nápojového tácu Eittlerem z 6. prosince 1641. Obecní výlohy na vojáky se z těchto poplatků měly dle rozhodnutí zemského sněmu z 22. září 1640 strhnout.

44 SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 3632, karton N 37 – Sušičti 6. února 1648 potvrzují vidimus ve věci tří odlišných válečných výloh Kašperských Hor za jaro 1647.

.....

půjčku žádat jinde,⁴⁵ totéž lze říci o sladu⁴⁶ a chmelu, pro nějž navíc pod vysokou pokutou platil zákaz vývozu za hranice.⁴⁷

Nezbytnou součástí obecního režijního podnikání vedle pivovaru představovaly mlýny.⁴⁸ Kromě mlýnů na panství se nacházely další tři v blízkosti samotného města – Horní a Prostřední na Zlatém potoce, Dolní nebo též Žitný mlýn níže při říčce Losenici. Ten měl také na rozdíl od obou ostatních dvě kola a v jeho blízkosti stála i pila s výrobou prken. Obilný mlýn s pilou býval rovněž v Nezdicích.⁴⁹ Jen u něj máme podrobnější informace o jeho podobě a investicích v průběhu třicetileté války. Šimon Vrhel tu na počátku 40. let 17. století vybudoval nové paliční kolo zhotovené z dubů (i s prací za 3 zlaté), novou pilu na řezání prken (4,5 zlatých), opravil zeď u lednice a v roce 1643 koupil za 14 zlatých nový mlýnský hamr.⁵⁰ Mlýn byl stejně jako ostatní nájemní, nejistota ale panuje v tom, komu a jaké poplatky byly vlastně odváděny. Protože zatímco sám Šimon Vrhel hovořil roku 1643 o tom, že za tři roky odvedl kašperskohorským zádušním úředníkům necelých dvanáct zlatých, uzavřela s ním obec v témže roce nájemní smlouvu, podle níž měl za roční pronájem zaplatit 30 kop grošů míšeňských ve dvou tradičních (sv. Jiří a sv. Havel) splátkových termínech. Disproporci snad vysvětluje ustanovení, že pokud by do mlýna něco investoval a prokázal to, má mu být příslušná částka z nájmu odečtena.⁵¹ Údržba mlýnů v dobrém stavu a opravy škod, aby byl provoz k užítu kašperskohorskému měšťanstvu,

45 SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 3608, karton N 37 – 17. července 1634 Sušičtí Kašperskohorským. Dostali od nich zprávu o pohybu velkého uherského oddílu přes kraj a žádost o výpomoc v podobě jistého množství piva. Za zprávu děkovali, ale piva měli sami nedostatek, protože markytáni ho nyní brali ve velkém. Přesto se s ohledem na dobré sousedské vztahy uvolili jim menší množství pšeničného piva poskytnout.

46 SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 3947, karton N 39 – 18. července 1634 horažďovický soused Matouš Gryspach Kašperskohorským. Na jejich žádost pátral u svých sousedů, zda by někdo neměl přebytečný slad, ale nepochodil. Kvůli častým vojenským průchodům byl všečen spotřebován.

47 SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 5983, karton N 55 – Hejtman prácheňského kraje Zdeněk Ježovský z Lub v roce 1628 Kašperskohorským. Měl prý zaručenou zprávu o tom, že jistý kašperskohorský soused už po přijetí a přečtení nařízení českých místodržících prodal proti témuž nařízení zhruba věrtel chmele ven ze země. Radní jej měli zajistit a donutit k zaplacení pokuty ve výši 50 kop grošů českých, v opačném případě mu mělo být pohroženo právním postupem.

48 K mlynářství dnes existuje již velmi početná literatura, se zohledněním západočeského regionu vybírám zvláště: Hana GABRIELOVÁ, *Staré mlýny v šumavském Podlesí a v Bavorském lese*, Strakonice 2011; Zdeněk PROCHÁZKA, *Domažlické mlýny, mlynáři a mlýnská strouha*, Domažlice 2010; Vendula HNOJSKÁ, *Toulky po vodě 1–2*, Blovice 2011; obecně pak Luděk ŠTĚPÁN – Magda KŘIVANOVÁ, *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách 1*, Praha 2000.

49 Srovnej SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 1044, karton N 11 – Ocenění majetku po zemřelém mlynáři Janovi Vrhelovi s datem 14. února 1622.

50 SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 6103, karton N 56 – Seznam výloh nezdickeho mlynáře Šimona Vrhela za léta 1640–1643. Celkem šlo o zhruba 128 zlatých, přičemž drtivá část připadla na kontribuce (cca 90 zlatých). Do výdajů ale nepočítal to, co dal tak různě příjíždějícím vojákům mimo kontribuce, ani třeba tři kbelce bílé mouky, které kašperskohorským radním daroval na vánoční svátky.

51 SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 6139, karton N 56 – Zápis o pronájmu nezdickeho mlýna ke svatohavelskému termínu 1643.

tvorila ostatně standardní součást nájemních smluv.⁵² Před Šimonem v nezdicím mlýně hospodařil jeho bratranec Martin Vrhel, zatímco ve mlýně radešovském bychom ve stejné době našli Martinova bratra Jana.⁵³ I jejich otec v Nezdicích mlynářil. Podobnou kontinuitu sledujeme rovněž u Horního mlýna na dohled kašperskohorských bran, o něž se měl tamní mlynář také starat. Po Michalovi Zoglauerovi tu od doby kolem roku 1616 hospodařil jeho syn Mates.⁵⁴ Mates pak v roce 1626 obdržel od Kašperskohorských listinu s právy pro svou mlynářskou živnost a na výstavbu nových zděných budov. Navíc mu obec prodala za dvacet kop grošů míšeňských pozemek pod mlýnem k vystavění hamru poháněného vlastní vodou (náhonem), který měl být k užítku městu i zlatým dolům.⁵⁵ Mlýny nevyužívali jen Kašperskohorští a jejich poddaní, ale velmi často také císařská armáda. Kromě toho, že mlynáři museli některé vojáky živit a jiným přilepšovat (viz případ Šimona Vrhela), mlelo se u nich obilí i pro vojenské účely.⁵⁶

Jisté již ve středověku a posléze v době předbělohorské pokrývala lokální nabídka řemeslné produkce a služeb základní poptávku rostoucího horního města. Veškerá standardní řemesla a živnosti byly v Kašperských Horách zastoupeny i v období třicetileté války. Nedlouho před jejím vypuknutím se tu také začaly utvářet cechy, uskupení nejsilnějších a nejpočetnějších řemesel, v čele s cechmistry; jako první patrně cech řezníků, doložený už na konci 16. století.⁵⁷ Jeho mistři byli současně představiteli kašperskohorské elity a nejčastěji obsazovali místa v městské radě.⁵⁸ Řeznickými rodinami byli Weißenregnerové, Zmutové, Tučkové, Ambrožové, Millerové, Princové, Švábové i Klausové. Na počátku třicetileté války byli kašperskohorskými řeznickými mistry v pořadí důležitosti a přednostního práva porážky starší cechmistr Jakub Řezník, Adam Zmut, Matouš Šperl, Ondřej Miller, Jakubův syn Mikuláš Řezník, Jan Zmut a Beneš Meier.⁵⁹

52 Srovnej SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 2354, karton N 59 – Zápis ze 16. října 1638 o pronájmu mlýna v Radešově (Vítovi Lindtovi ?) Kašperskohorskými za 25 kgm ročního nájmu.

53 SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 6123, karton N 56 – 5. února 1642 radešovský mlynář Jan Vrhel Kašperskohorským.

54 SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Knihy, inv. č. 121, evidenční číslo K 68, fol. 94 – v roce 1616 byl mlynářem v Horním mlýně pod městem Mates, syn zesnulého Michala Zoglauera.

55 SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Listiny, inv. č. 041, evidenční číslo L 41 – Listina Kašperskohorských z 9. října 1626 pro mlynáře Matese Zoglauera. Originál, pergamen, pečeť města Kašperských Hor, červený vosk v dřevěném pouzdře.

56 SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 3946, karton N 39 – Oznámení nařízeného císařského komisaře Jan Vojislava Branišovského z Branišova z 15. června 1634 obyvatelům prácheňského kraje v příčině zásobování armády proviantem.

57 Srovnej se situací u potravinářských řemesel na jiných místech: Martin PISTULKA – Vilém ZÁBRANSKÝ, *Potravinářská řemesla v letech 1600–1622 v světle Knihy měšťanských práv Starého Města pražského. Příspěvek k migraci městského obyvatelstva raného novověku*, Documenta Pragensia 25, 2007, s. 183–192 nebo Martin MYŠÍČKA, *Statuta potravinářských řemesel královského města Mostu 16.–18. století. (Příspěvek k dějinám cechů)*, in: Michaela Hrubá (red.), *Města severozápadních Čech v raném novověku*, Ústí nad Labem 2000, s. 133–148.

58 K řeznickému řemeslu monograficky Josef RADOŠ, *Řezníci a uzenáři ve světle věků*, Praha 2006.

59 SOKa Klatovy, Cech řezníků Kašperské Hory 1616–1859, inv. č. 4, evidenční jednotka C 1 – Registra porážek 1617–1702 (sic!; jde o zápisy přijetí učňů do cechu).

Berní rula ve městě zachytila řezníků dokonce třináct.⁶⁰ Jejich pořádek známe z roku 1616, kdy jim jej podle řádu svého ve výpisu poskytli zástupci téhož cechu z Příbrami. Na jeho dodržování měli dohlížet starší přísežní volení každoročně radními.

Ohledně přijímání učedníků platilo, že ten, kdo se chtěl vyučit řeznickému řemeslu, musel být zplozen z řádného manželského lože. Takový zájemce si mohl najít mistra, u kterého by se učil a mistr měl o této skutečnosti dát vědět celému cechu. Po vyučení se z řeznického adepta stával tovaryš, jehož povinností bylo u mistra zůstat. Kdyby ten ho nechtěl k sobě přijmout, měl jít na vandr, nikoli však do služby k jinému mistrovi – jedině s tou výjimkou, že by k tomu dali svolení starší cechu a že by s tím mistr dobrovolně souhlasil. Každý učeň musel poslouchat příkazy svého mistra. O přijetí do cechu se žádalo v postním období, kdy také probíhalo přijímání učňů. Syn zdejšího mistra platil dvě kopy grošů míšeňských a čtyři libry vosku, cena za přesporní není uvedena, mohla být ale smluvní, přitom pochopitelně vyšší, než kolik platil místní synek. Mistr, který by prodával maso o sobotách, měl odvést cechu pro jeho potřeby pevně stanovený poplatek. Pokud by někdo od cechu svévolně odstoupil a pracoval jako řezník někde na venkově, kde žádné cechy nebyly, vystavoval se nebezpečí trvalého vyloučení. Jeden z bodů se týkal i dobývání dluhů. Usvědčenému dlužníkovi mohlo být staršími zastaveno právo prodeje zboží, dokud by dluh neurovnal. Rozsáhlá je zvláště pasáž o pokutách, které byly nejčastěji vyrovnávány určitým množstvím vosku (běžně jedna libra). Sankce se stanovovaly např. za neomluvenou nepřítomnost na cechovním zasedání, stejně jako na pohřbu člena cechu, za protivení se cechovnímu řádu (v takovém případě hrozilo dokonce zamezení přijímání tovaryšů), za přijetí učně, který by neměl příslušné svolení, za nepovolené výpravy do vsí za účelem nákupu jatečního dobytka, za pohanění jiného mistra, za vzájemnou fyzickou agresi, za neuctivé řeči v obchodě, za to, kdyby mistr s učněm hrál hazardní hry, podobně kdyby učni půjčil na hazard a ten ony peníze prohrál. Pokud by nějaký učeň hrál v krámě, popíral to a byl by usvědčen, měl být z cechu vyloučen. Potrestán měl být i zrušený kup, který byl slíben, i ten, kdo by nekalým prodejem druhého poškodil.⁶¹

Z jiného dokumentu, z roku 1617, se dovídáme výši poplatku za zápsání chlapců do učení u kašperskohorských řezníků. Šlo o poplatek jednak cechu samotnému, jednak písaři za zápis. Suma to ale nebyla nijak vysoká, pouhých patnáct grošů míšeňských, ačkoli přesporní synkové platili částku vyšší (i v tomto případě patrně smluvní). Z příslušných zápisů až do roku 1629 jsme rovněž informováni, kdy byl který chlapec do učení přijat. Většinou šlo o dva až tři mladíky za rok, někdy však ani to ne. Další záznamy udávají, kdy který mistr předstoupil před cechovní kolegium a oznámil, že jemu svěřený chlapec už se vyučil. I za to, resp. za vyhotovení výučního listu se pak platilo.⁶² O takový list žádal též Tomáš Hoch, kašperskohorský rodák, roku 1639 již provozující řeznické řemeslo ve Volarech.⁶³ Snad jej ztratil, snad o něj přišel v důsledku válečných neřestí. Ty přispívaly

60 Antonín HAAS (ed.), *Berní rula 28. Kraj Prácheňský II*, s. 921–924.

61 SOKA Klatovy, Cech řezníků Kašperské Hory 1616–1859, inv. č. 1, evidenční jednotka L 1 – 20. března 1616 příbramští cechmistři a starší mistři řeznického řemesla propůjčují své artikule cechu řeznickému v Kašperských Horách.

62 SOKA Klatovy, Cech řezníků Kašperské Hory 1616–1859, inv. č. 4, evidenční jednotka C 1 – Registra porážek 1617–1702 (sic!; jde o zápisy přijetí učňů do cechu).

63 Tamtéž, inv. č. 3, evidenční jednotka C 1 – Korespondence cechu řeznického 1633–1719 – B) 9. dubna 1639 Tomáš (Thoman) Hoch, měšťan a řezník ve Volarech, cechu řezníků v Kašperských Horách.

současně k tomu, že v nabírání učňů docházelo k prodlevám a že některým chlapcům ani nebylo dopřáno vyučení zdárně dokončit. Svého syna chtěl nechat řeznickému řemeslu v Kašperských Horách vyučit vimperský primas Mikuláš Světelský, jenže právě když mladík do města přijel, byli do něj na ubytování vloženi císařští vojáci a v regionu se současně objevil mor, takže ohlášení za učedníka se protáhlo.⁶⁴ Ještě hůře asi dopadl v roce 1640 horažďovický Samuel Benda. Oblíbil si řeznické řemeslo, ačkoli sám pocházel z rodiny pekařské (pekařem byl jeho otec i děd), a chtěl se mu vyučit. v Kašperských Horách byl přijat a zapsán do učení, za „lehrmistra“ dostal Jana Draxla. Uvedeného léta však byl zavražděn druhý manžel jeho matky a ona v tu chvíli neměla nikoho, kdo by jí pomohl s hospodářstvím, s řemeslem a na poli. S ohledem na vojáky se bála i toho, že by zůstala v domě sama jen s děvečkami. Rozhodla se proto, že syna od řeznického učení odtrhne a dá jej na pekařinu, které už částečně rozuměl. A to i z toho důvodu, že v Kašperských Horách mělo učení se řeznickému řemeslu trvat dva roky, zatímco prý jinde jen rok. Navíc Kašperskohorští požadovali, aby po vyučení byl chlapec alespoň jeden rok tovaryšem a matka by ho tak příliš dlouho neviděla. Požadovala proto jeho propuštění z učení a odeslání zpět do Horažďovic.⁶⁵

Podle ustavení cechmistrů se měl za porážku veškerého dobytka dávat poplatek, a to za hovězí kus dva groše, za tele jeden krejcar, za prase dva groše, za ovci tři denáry. Nikdo přitom neměl prodávat nové maso, tedy pouštět se do nových porážek, dokud se neprodalo maso staré.⁶⁶ Je otázkou, zda v Kašperských Horách došlo k jevu známému z jiných lokalit, že se totiž řezníci v průběhu války potýkali s početnými problémy, na prvním místě s dodavateli dobytka, jichž byl z nejrůznějších důvodů nedostatek (dobyčtí mor a jiné nemoci, krádeň a odhánění zvířat vojáky, nebezpečí na cestách pro prodejce, aj.), takže kvalita jimi nabízených produktů klesala.⁶⁷ Ve třicátých letech se skutečně i okolní vsi s nedostatkem dobytka potýkaly, fatální existenční problémy však místní řezníci podle všeho řešit nemuseli. Dobytkářství bylo v regionu významným zdrojem obživy, což dokazuje i velmi vysoký počet kašperskohorských řezníků. Víme jen o tom, že se v roce 1627 chtěli podle všeho bránit pokusu o zavedení platu z hovězího dobytka do císařské pokladny⁶⁸ a že jim zhruba o dvě desetiletí později bylo, bohužel bez bližších podrobností, zakazováno neřádné porážení.⁶⁹

U dalších potravinářských řemesel se musíme spokojit jen s ojedinělými, spíše nahodilými informacemi. Pekařů tu žilo počátkem 50. let 17. století sedm, mezi nimi i členové

64 Tamtéž – A)10. března 1633 Mikuláš Světelský kašperskohorskému cechu řezníků.

65 Tamtéž – C) 16. června 1640 Horažďovičtí řezníků v Kašperských Horách; D) 16. června 1640 Kateřina Špornová Horažďovickým.

66 SOkA Klatovy, Cech řezníků Kašperské Hory 1616–1859, inv. č. 4, evidenční jednotka C 1 – Registra porážek 1617–1702 (sic!; jde o zápisy přijetí učňů do cechu).

67 Takovou situaci se mi zatím podařilo vysledovat ve středočeském Mělníce i severočeské Krupce.

68 SOkA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 5949, karton N 55 – Cechmistr i mistři cechu řezníků z města „Knína Hor Zlatých“ 18. ledna 1627 cechu řezníků v Kašperských Horách. Stvrzovali s odvoláním na svá privilegia, že takový plat neodváděli.

69 SOkA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 1272, karton N 13 – Georg Merkelicz 30. ledna 1646 z Lince Kašperskohorským.

rodu Sipplů a Millerů,⁷⁰ pekaři jistě byli také Oelbeckové, jestliže Jiří pečetil pečeti se znamením preclíku či pletýnky.⁷¹ O perníkářích nejsme zpraveni vůbec, v případech sládků víme jen o několika jednotlivcích bez dalších bližších informací. Když se ale třeba Michelu Schwingehammerovi nedařila jeho nespecifikovaná živnost, požádal o službu čističe sudů v místním pivovaru.⁷² V ubytovacích zařízeních vítali své hosty hostinští, kteří tu také vedle šenkýřů čepovali pivo a víno.⁷³ Což byl případ třeba Havla ml. Katrušeho z Weissenfeldu, k němuž si pro oblíbený mok posílali až z Vimperka.⁷⁴ Ti nejzámožnější obchodovali se solí, obilím a koňmi, jako byl bergmistr a řezník Martin Tuček nebo radní Jan Anbanter z Rozndorfu. Další si přivydělávali prací se dřevem⁷⁵ a nemálo se jich živilo výrobou pálenky.

Kašperské Hory, někdejší středověké horní město, se v průběhu raného novověku změnilo na řemeslnicko-zemědělskou lokalitu s významným podílem obchodu coby jedné ze složek hospodářství. Většina místních obyvatel se přitom vedle svého řemesla či živnosti věnovala rovněž právě zemědělství, jež se pro některé stalo i dominantním, pokud ne přímo výlučným zdrojem obživy. Ke kašperskohorským městským domům patřily přinejmenším dvorky a zahrádky, v početných případech však také velké zahrady, sady, polnosti, louky, ba i chmelnice či rybníky, při domech a dvorech byl ustájen a na lukách se pásal dobytek, pěstovaly se tu nejrůznější plodiny, v hospodářstvích probíhala základní domácí výroba. Jistě nejedna kašperskohorská domácnost byla potravinově soběstačná. Každý měšťan měl současně každý rok nárok na uvaření určitého množství piva v obecním pivovaru pro vlastní potřebu, ačkoli počátkem 40. let 17. století bylo toto právo mnohým omezeno v závislosti na jejich důlních investicích.⁷⁶

Ve městě žili jedinci, kteří rozsahem svého pozemkového vlastnictví suverénně převyšovali okolní sedláky. V Kašperských Horách usedlá šlechta a erbovníci měli i své poddané – jako Adam Kryštof Weißenregner z Weissenfeldu, po určitý čas majitel dvora Strádalů a stejnojmenné vísky. Jiní zakupovali lukrativní nemovitosti v okolních vsích, aby je buď sami provozovali, nebo aby je výhodně pronajímali. Radní Ondřej Prinz měl nejprve chalupu v Nicově, poté od roku 1625 tamtéž dvůr v hodnotě 310 kop grošů míšeňských (což byla cena dobrého kašperskohorského domu). Tomáš Schneider si v roce 1636

70 Antonín HAAS (ed.), *Berní rula 28. Kraj Prácheňský II*, s. 921–924.

71 SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 5937, karton N 55 – Kvitance Jiřího Oelbecka z 3. listopadu 1625.

72 SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 964, karton N 10 – Michel Schwingehammer asi roku 1620 Kašperskohorským.

73 Srovnej Antonín HAAS (ed.), *Berní rula 28. Kraj Prácheňský II*, s. 921–924. Hostinský Linhart Krens se měl přitom živit i formanstvím.

74 SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 4616, karton N 44 – 11. února 1624 vimperský Vít Pelhřimovský Kašperskohorským.

75 Někdy zřejmě i nelegálně. SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 6122, karton N 56 – 20. ledna 1642 žihobecký úředník Daniel Wideršperger Kašperskohorským. Doslechl se, že někteří z kašperskohorských sousedů se měli vydávat do lesů jeho pána a po své vůli odtamtud odvážet dřevo.

76 SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 450, karton N 6 – Pivovarnický pořádek města Kašperských Hor z 15. prosince 1642. Srovnej Martin NODL, *Sociální aspekty středověkého městského pivovarnictví*, Documenta Pragensia 25, 2007, s. 53–67.

koupil za dvě stě kop dvůr v Radešově.⁷⁷ Radní Václav Zmut držel v Nicově hospodu a byl navíc také majitelem hodnotného dvora poblíž města, k němuž patřil vedle polností i rybný haltýř a rybník. Při tomto jeho dvoře bylo oseto 126 strychů žita a chovalo se tu sedm krav na mléko, dva páry volů a patero býků. Zmut byl vedle toho i majitelem velkého množství dalších pozemků, luk a polí, též jednoho sadu s domkem, a dále vlastnil několik krav a býků pronajatých na Kvildu a do Nicova, stejně jako dvě stáda ovcí, jedno (o padesáti kusech) v Dlouhé Vsi a druhé (o čtyřiceti kusech) v nájmu ve Lhotě.⁷⁸ Vít Glaser se stal v roce 1608 majitelem tzv. Prinzova dvora, při němž se chovalo čtrnáct kusů hovězího dobytka, včetně jednoho páru volů.⁷⁹ Později tentýž dvůr vlastnil zmíněný Adam Kryštof Weißenregner.⁸⁰ Zatímco na počátku 17. století a ještě v jeho dvacátých letech byl trh s těmito nemovitostmi poměrně čilý, nastal v letech třicátých výrazný propad a v následném desetiletí už vyložený regres.⁸¹ Nemuselo jít přitom ani tak o vyčerpání finančních prostředků kašperskohorských měšťanů, jako možná o ztrátu jejich zájmu investovat do nemovitostí, které se stávaly častým a snadným terčem vojáků.

Berní rula pak ve městě coby vlastníky největší výměry zachytila hostinského Linharta Krense s šestatřiceti, císařského mytného Jiřího Weißenregnera z Weissenfeldu se dvaatřiceti a řezníka Pavla Ambrože se třiceti strychy půdy. Konkurovat jim ještě mohli obchodník se solí a obilím Jan Anbanter z Rozndorfu a hejtman Královského hvozdu Wolf Kagerer, oba s šestadvaceti strychy, forman Jan Höfling s třidvaceti, případně šenkýř Daniel Musanzl a obchodník se solí Wolf Miller, oba s dvaadvaceti strychy. Ostatní měli výrazně méně, zámožnější skupina kolem patnácti strychů (mj. i bergmistř Václav Tuček), tzv. čtvrtměšťané v průměru kolem sedmi, zatímco tzv. osmiměšťané disponovali řádově jen několika málo strychy, nebo byli přímo bezzemky. Mezi nimi vedle „*chudých lidí*“ (včetně vícera vdov) nacházíme také havíře a soumary. Přesto snad i oni měli při svých obydlích zahrádky, kde si mohli vypěstovat alespoň něco zeleniny a ovoce. Naopak kašperskohorští velkostatkáři své polnosti využívali k pěstování obilí, s nímž i obchodovali. Půda tu sice neměla být, až na Nezdice a Ostružno, příliš kvalitní a výnosná, jelikož obsahovala velké množství písku, navzdory drsnějšímu klimatu se tu však vedle převažujícího žita pěstovaly též další obilné kultury, ječmen, oves, ba i náročná pšenice.⁸² Dále co do rostlinné výroby víme o ovocných stromech (resp. sadech), kořenové zelenině, luštěninách (hrách) a o technických plodinách (především len).

Stejně tak Kašperskohorští při svých nemovitostech chovali dobytek a menší domácí zvířectvo. Po dvorcích pobíhala drůbež, slepice, kohouti a krmné husy, v chlívčích byla

77 SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 2353, karton N 24 – Prodej z 16. dubna 1636.

78 SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Knihy, inv. č. 121, evidenční číslo K 68, fol. 82 – Inventář pozůstalosti Václava Zmuta z roku 1631.

79 SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Knihy, inv. č. 123, evidenční číslo K 70, fol. N 10 – Prodej z roku 1608.

80 SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 2402, karton N 25 – Kupní smlouva z 25. května 1629 mezi prodávajícím Adamem Kryštofem Weißenregnerem z Weissenfeldu a Princův dvůr kupujícím Ondřejem Bláhou.

81 Srovnej SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Knihy, inv. č. 123, evidenční číslo K 70 – Kniha kontraktů poddaných 1620–1666.

82 Srovnej SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 1001, karton N 10 – Soupis obilního desátku, který měli Kašperskohorští dle příznání z roku 1647 odvádět. Šlo o něco přes 7 strychů pšenice, 192 strychů žita, cca 23 strychů ječmene a cca 103 strychy ovsu.

k nalezení prasata, kozy a ovce.⁸³ Ve stájích pak hospodáři měli krávy dojnice, jalovice, býky a tažné voly, někteří (ti zámožnější, ale pochopitelně také místní soumaři) koně a klisny.⁸⁴ Koně měl svého času i zdejší písař Vít Aquinus.⁸⁵ Dobytek byl zdejšími měšťany často pronajímán, jak jsme mohli vidět již v případě stád Václava Zmuta. Hospodáři tak odpadla bezprostřední starost o zvířata, která se díky tomu mnohdy dostala na lepší pastvu kolem blízkých vsí, majitel dobytka měl navíc zajištěn pravidelný finanční příjem. V roce 1639 si vzal kundraťický rolník do nájmu na jeden rok pár volů od Martina Tučka, načež si stěžoval na nedodržení dohody, když si je Tuček začátkem příštího jara půjčil a už mu je nevrátil, ačkoli poddaný se o ně staral v nejtěžším čase, přes zimu, a nyní je potřeboval na polní práce. Chtěl uhradit vzniklou škodu. Tu chtěl ale i kašperskohorský soused, jelikož rolník podle jeho názoru se zvířaty nezacházel dobře a ta byla v zuboženém stavu, což mu potvrdili i očití svědkové.⁸⁶ Někdy u zvířat došlo k výměně, např. býků za krávy.⁸⁷ Dobytek pro své profesní potřeby nakupovali místní řezníci, a to jak v nejbližších vsích, tak i ve větších vzdálenostech.⁸⁸ A vlastně nejen oni, venkov byl zdrojem zvířectva pro většinu kašperskohorských rodin. Mnohdy pro něj zamířili k poddaným sousedních vrchností, od nichž též získávali rozličné produkty, mj. máslo či sýry.⁸⁹ Vedle domácích zvířat také jednotlivci chovali ryby, jako například Václav Zmut. Nebo v rybníčcích nalevo od cesty do Kavrlíku rodina Šperlových.⁹⁰

Finanční situace místních byla přes události za stavovského povstání a následné vojenské pobyty ještě během 20. let 17. století solidní, probíhaly tu časté nákupy nemovitostí i movitostí. Lidé se však tehdy začali dostávat do potíží kvůli oběhu tzv. dlouhé mince,⁹¹

83 K tradičnímu chovu ovcí a koz např. Ludvík KUNZ, *Rolnický chov ovcí a koz*, Rožnov pod Radhoštěm 2005.

84 Antonín HAAS (ed.), *Berní rula 28. Kraj Prácheňský II*, s. 921–924.

85 SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 6070, karton N 56 – Jan Přestický (?)

22. června 1638 Vitovi Aquinovi. Při cestě do Prachatic Aquinus o koně přišel, utekl mu i s pláštěm a pistolí u sedla.

86 SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 6091, karton N 56 – A) Jiří z Reichenbachu 12. března 1640 Kašperskohorským; B) 30. srpna 1640 Kašperskohorští Jiřímu z Reichenbachu (opis).

87 SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 6042, karton N 56 – 28. července 1634 zdíkovský pán Oldřich Malovec z Chýnova Kašperskohorským.

88 SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 1679, karton N 16 – 2. srpna 1618 Wolfgang Baumgartner, správce pasovského biskupa, Kašperskohorským ve věci dluhu kašperskohorského řezníka M. Glasera biskupskému poddanému, a to za prodané voly v hodnotě 43 zlatých.

89 SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 4341, karton N 42 – Žichovický úředník Šimon Mitis 28. srpna 1621 Kašperskohorským. Oznamoval jim, že mu je Jiří Zmut dlužen 76 kgm za mléčné výrobky, totiž za máslo a sýry, které mu prodal na místě své paní. Tak vysoká částka svědčí o tom, že Zmut hodlal s uvedeným zbožím dále obchodovat, stěží by měl takové množství másla a sýrů pro vlastní potřebu.

90 SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 5958, karton N 55 – Zápis smlouvy z 10. prosince 1627 mezi dědici zesnulého kašperskohorského měšťana Matouše Šperla.

91 K ní zvláště Antonín KOSTLÁN, *Dlouhá mince v Čechách*, Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica, Studia Historica 34, č. 1, 1991, s. 101–127.

.....
která peněžní měnu velmi znehodnotila.⁹² Zadlužení privátních ekonomik postupem času rostlo, dluhy a jejich vymáhání se staly nejčastějším předmětem veškeré lokální korespondence.⁹³ Ještě i ve třicátých letech se přitom uzavíraly dlužní úpisy na vysoké částky.⁹⁴ Dlužné částky zůstávaly za zboží (dobytek a koně, obilí, víno, mléčné výrobky aj.) i za služby.⁹⁵ Kašperskohorští se do insolvence dostávali rovněž kvůli vojákům a jejich nárokům a loupení, stejně jako kvůli neschopnosti hradit vzrůstající kontribuce a další povinné poplatky, mj. domovní berni.⁹⁶ Půjčovalo se od obce a snad též od jiných institucí. Kašperskohorským dále půjčovali zámožní sedláci jako např. ostruženský Jan Bejček, v jehož pozůstalosti se našlo pohledávek za více než šest set kop grošů míšeňských především na kašperskohorské měšťany.⁹⁷ Z jeho pozůstalosti jim půjčovali poručníci ostatně nadále, např. ovdovělé Evě Švábové dvanáct kop vysloveně na zemědělské účely.⁹⁸

Shrňme tedy, že po Bílé hoře zkonfiskované obecní panství, sestávající z několika celých, spíše však menších vsí, z poddaných ve čtyřech vsích dalších a z jiných nemovitostí (dvory, mlýny, krčmy, polnosti, atd.), bylo Kašperským Horám záhy vráceno a přes finanční potíže se jim je podařilo udržet v podstatě ve shodných hranicích i pro další generace. Prim zde sehrávala obilnářská výroba, ačkoli klimatické a půdní podmínky nebyly příznivé, a chov dobytka. Důležitým zdrojem příjmů vedle vlastních poddaných a nemovitostí zůstal obchod se solí na Zlaté stezce vedoucí z Čech do Bavorska, stejně jako pivovarnictví – vařilo se tu pivo ječmenné i pšeničné. Řemeslnicky bylo město saturováno, prim v něm dlouhodobě sehrávali řezníci, sdružení už v předbělohorské době do cechu a reprezentující nejvýznamnější rodiny ve městě. V soukromém sektoru sehrávala významnou roli rostlinná, živočišná a domácí výroba. Jak obec, tak privátní osoby se přitom nevyhnuly vysoké míře zadlužení, nicméně tu v případě obce nezpůsobila pouze válka, kořeny k ní byly totiž položeny už v době předbělohorské rozsáhlými nákupy nemovitostí. Dluhy se poté během války rozrostly v souvislosti s vysokými vojenskými a úředními nároky.

92 SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 1993, karton N 20 – B) 2. června 1644 Dorota Gromanová Kašperskohorským. Mj. uvádí, že dlužných 40 kgm dostala svého času v dlouhé minci a přišla skrze ně ke značné škodě. Mohla z nich použít jen 10 tolarů.

93 Jako příklad za všechny lze uvést kauzu Jiřího Zmuta, který se sice nakonec domohl vyplacení svého dědictví po rodičích, ale kvůli vršení dluhů se dostal do vězení a posléze se dal na vojnu. Viz výše.

94 Viz SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Knihy, inv. č. 119, evidenční číslo K 66.

95 SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 3613 karton N 37 – Sušický městský rychtář Kryštof Makovský 10. července 1637 Kašperskohorským. Obrátil se na něj sládek Linhart Bejval (?) s tím, že by mu měl kašperskohorský měšťan Ondřej Šperl ještě dlužit za celý rok 1635 služebné, a to 5 zlatých a 30 krejcarů. Přes opakované upomínání se nemohl částky domoci.

96 Srovnej SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 1640, karton N 16 – Kvitanice nejvyšších českých berníků Kašperskohorským z listopadu 1629.

97 SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 1045, karton N 11 – Registra pozůstalosti po Janu Bejčkoví ze vsi Ostružna. Mj. i na Václava Tučka, Matěje Murera, Jana Prinze, Cyrila Lunče, Pavla Ambrože, Ondřeje Šperla a na mnoho dalších, ba i na radní sbor (30 kgm).

98 SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, Listy, inv. č. 1979, karton N 19 – Dlužní úpis měšťanky Evy, vdovy po Martinu Švábovi z 13. června 1630. K bohatým selským rodinám patřili i milovští Bláhové, kteří od Weißenregnerů koupili Prinzův dvůr.

Prameny a literatura

Státní okresní archiv Klatovy, Archiv města Kašperské Hory, kt. N 55, N 11, N 17, N 16, N 19, N 13, N 19, N 56, N 55, N 59, N 10, N 40, N 57, N 45, N 37, N 39, N 6, N 4, N 42, N 20, N 44, N 24

NA Praha, Stará manipulace, karton 108.

BENEŠ, J.; HRUBÝ, P.; MICHÁLEK, J.; PARKMAN, M.: Kamenná hrazení na Hořejším vrchu a vrchu Kokovci u Vlachova Březi. Příspěvek ke studiu agrární krajiny Šumavského podhůří. *Zlatá stezka – sborník Prachatického muzea* 6, 1999, s. 271–296.

BÍLEK, T., V.: *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618* II. Praha 1883.

ČERNIKOVSKÝ, P.: Raně novověké poddanské město jako vrchnost. Náchod a jeho venkovské zázemí v 15.–17. století. Jiří Kubeš (red.), *Historie 2003. Celostátní studentská vědecká konference*. Pardubice 2004, s. 55–88.

DVOŘÁK, M.: *Českokobrodské pivovarnictví v předbělohorské době*, Český Brod 1996. *Festschrift zur Sechshundertjahrfeier der königl. freien Goldbergstadt Bergreichenstein im Böhmerwalde 1330–1930*, Bergreichenstein 1930.

FABŠIC, J.: *K postavení poddaných na kašperskohorském panství před r. 1680*, Vlastivědné zprávy horního Pootaví 1960–1961, 1962, s. 5.

FENCL, J.: Z dějin lesů a lesního hospodářství střední Šumavy. *Sborník vlastivědných prací o Šumavě*, Kašperské Hory 1980, s. 172.

GABRIEL, F.: *Poměry v obchodu se solí na území západních Čech v 16.–18. století*, Minulostí Západočeského kraje 4, 1966, s. 116–148;

GABRIEL, F.: *Pasovská sůl v jižních Čechách v 17.–18. století*, Jihočeský sborník historický 35, 1966, s. 143–157.

GABRIELOVÁ, H.: *Staré mlýny v šumavském Podlesí a v Bavorském lese*, Strakonice 2011.

HAAS, A. (ed.): *Berní rula 28. Kraj Prácheňský* II, Praha 1954.

HNOJSKÁ, V.: *Toulky po vodě 1–2*, Blovice 2011.

HORPENIAK, V. a kol.: *Kašperské Hory a okolí. Příroda, historie, památky, místopis, kultura*. Plzeň 1990.

JANÁČEK, J.: *Pivovarnictví v českých královských městech v 16. století*, Praha 1959.

KILIÁN, J.: Vrchnostenský statek mělnické městské obce v první polovině 17. století. *Středočeský vlastivědný sborník – Muzeum a současnost* 24, 2006, s. 9–39.

KŘIVKA, J.: *Podíl poddaných a velkostatku na tržní produkci a vývozu obilí po Labi v předbělohorském období*, Ústecký sborník historický 1967, s. 7–20.

- KUČA, K.: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* II. Praha 1997, s. 846.
- KUNZ, L.: *Rolnický chov ovcí a koz*, Rožnov pod Radhoštěm 2005.
- LHOTÁK, J.: *Hrad Kašperk a jeho panství*. *Castellologica bohémica* 11, 2008, s. 325–352.
- LHOTÁK, J.: Spory o příslušnost Kašperských Hor k šumavskému komornímu panství Kašperk. *Jihočeský sborník historický* 77–78, 2008–2009, s. 61–84.
- MYŠIČKA, M.: *Statuta potravinářských řemesel královského města Mostu 16.–18. století. (Příspěvek k dějinám cechů)*, in: Michaela Hrubá (red.), *Města severozápadních Čech v raném novověku*, Ústí nad Labem 2000, s. 133–148.
- PANNI, E.: *Die königliche freie Goldbergstadt Bergreichenstein und die ehemalige königliche Burg Karlsberg*, Bergreichenstein 1875.
- PISTULKA, M.; ZÁBRANSKÝ, V.: *Potravinářská řemesla v letech 1600–1622 v světle Knihy měšťanských práv Starého Města pražského. Příspěvek k migraci městského obyvatelstva raného novověku*, *Documenta Pragensia* 25, 2007, s. 183–192.
- PROCHÁZKA, Z.: *Domažlické mlýny, mlynáři a mlýnská strouha*, Domažlice 2010.
- RADOŠ, J.: *Řezníci a uzenáři ve světle věků*, Praha 2006.
- SMOLÍK, J.: *Lounské pivovarnictví v předbělohorské době*, in: Michaela Hrubá (red.), *Města severozápadních Čech v raném novověku*, Ústí nad Labem 2000, s. 149–174.
- STEJSKAL, A.: „Vesnice se stanou Prachaticemi a Prachatice zpustlou vesnicí“. *Studie k hustotě provozu na zlaté stezce za třicetileté války*, *Zlatá stezka – sborník Prachatického muzea* 7, 2000, s. 23–42.
- STARÝ, V.: *Spor města Prachatic s městy Kašperskými Horami, Klatovy a Sušice v druhé polovině 16. století*, *Vlastivědný sborník muzea Šumavy* 4, 2001, s. 59–91.
- ŠTĚPÁN, L.; KŘIVANOVÁ, M.: *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách* 1, Praha 2000.
- VONDRUŠKA, V.: *Žně na smečenském panství v roce 1649*, *Středočeský sborník historický* 14, č. 2, 1979, s. 165–174 či František LOM, *Vývoj osevních ploch obilnin a sklizní od 16. století v Čechách*, *Historie a musejnictví* 2, 1957, s. 161–174.
- VOREL, P.: *Pardubické pivovarnictví v 16.–17. století*, in.: Alice Velková – Marie Koldinská (ed.), *Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi*, Praha 2003, s. 284–298.
- WOITSCH, J.: Lesní řemesla v raném novověku: koncept. *Český lid* 97, č. 4, 2010, s. 337–362.
- ZIMMERMANN, C.: *Dorf und Stadt. Ihre Beziehungen vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Frankfurt am Main 2001.

Léta zlomu (zemědělské podniky na Kutnohorsku v letech 1963–1967)

Turning-point years (agricultural enterprises in the Kutná Hora region in 1963-1967)

Překládaná studie se věnuje letům 1963–1967 ve vybraných zemědělských podnicích. Uvedená léta představují zvláštní, do jisté míry samostatnou etapu počínající obnovením direktivního řízení zemědělství po odvolání Rozsypalovy ekonomické reformy a počátkem realizace Šikovy ekonomické reformy. Na údajích z účetních výkazů devíti zemědělských družstev a dvou státních statků je ukázán vývoj odměn (mezd) v jednotlivých podnicích i vývoj základních peněžních ekonomických ukazatelů zemědělských podniků, jako byla hrubá a tržní produkce, produktivita práce, efektivita výroby a úvěrů a vývoj jednotlivých složek základních prostředků a dále naturálních ukazatelů jako je úroveň hnojení, hektarových výnosů polních plodin a intenzity chovu hospodářského zvířectva a jejich užítkovosti. Rozbor výše uvedených dat ukázal, že v letech 1965–1967 došlo ke zlomu jak v hospodaření družstev, tak i v odměňování zemědělců, a tím i k výrazné identifikaci členů družstev s jejich družstvy, která zabránila tlakům vedoucím k jejich rozpadu v roce 1968. V období normalizace, kdy družstva dosahovala ještě lepších výsledků, se stali družstevníci oporou režimu.

The presented study is devoted to selected agricultural enterprises in 1963-1967. These years constitute a special and somewhat separate period, beginning with the renewal of the directive control of agriculture, after Rozsypal's economic reforms were cancelled and Šik's economic reforms were being implemented. The financial statements records of nine agricultural cooperatives and two state farms show the development of remuneration (wages) in individual enterprises and the development of basic monetary economic indicators of agricultural enterprises, such as gross and market output, labour productivity, production efficiency, loans and the development of individual components of capital assets, and also natural indicators, such as fertilization levels, yields of field crops per hectare and breeding livestock intensity and efficiency. The analysis of the above data shows that the years 1965-1967 indicated a turning point in the cooperative economic management as well as farmers' remuneration, which led to a significant identification of cooperative members with their cooperatives, and it prevented the pressures leading to their break-up in 1968. During normalization, when the cooperatives reached even better results, the cooperative members became the support of the regime.

Léta 1963–1967 představují v českém zemědělství určitou přechodnou etapu. Dosavadní historiografie toto období dosud zmiňuje pouze okrajově.¹ Jen co na samém konci 50. let odezněla mohutná závěrečná vlna kolektivizace, nastoupila v roce 1960 (někde již o rok dříve) doba prvního slučování zemědělských družstev do větších celků a současně období realizace Rozsypalovy ekonomické reformy. Ta definitivně dozněla roku 1963, kdy započala v tomto článku sledovaná léta. Jejich charakteristickým bodem byl vznik nové soustavy nadpodnikového řízení zemědělství, který představoval vznik výrobních zemědělských správ v roce 1963. Představovaly sice návrat k direktivnímu řízení po neúspěchu Rozsypalovy ekonomické reformy, ale současně vnesly do zemědělství tolik potřebnou odbornost a podílely se na vypracování generelů rozvoje zemědělství v jednotlivých okresech a krajích do roku 1970, resp. 1980,² které již zahrnovaly nový prvek v českém zemědělství, a to specializaci a kooperaci zemědělských podniků. Současně se začalo pracovat na druhé ekonomické reformě, spojované v zemědělství neprávem s osobností ekonoma O. Šika. V roce 1967 byla reforma realizována na zkoušku právě v zemědělství a v této době byly výrobní zemědělské správy jako orgán převážně direktivního řízení zemědělství přeměněny v nadpodnikové koordinační v podstatě podnikatelské subjekty – okresní hospodářská sdružení. Paralelně s tím jsou zakládány i společné zemědělské podniky a výrazně se prohlubuje specializace a kooperace zemědělských podniků a také je přijata nová účetní osnova umožňující jednotné hodnocení státních i družstevních zemědělských podniků a srovnávat je s podniky průmyslovými. Průcha toto období kolem poloviny 60. let hodnotí v zemědělství jako bod zvratu, kdy zemědělci vzali dříve nenáviděná družstva za svá a v roce 1968, kdy došlo k politickému i hospodářskému uvolnění zcela dobrovolně zachovali jednotná zemědělská družstva a nerozbili je na soukromé farmy. Vedle citových vazeb na půdu, které postupně slábly, byla pro zemědělce klíčová otázka výdělků. Podle nich se rozhodovali, zda v zemědělství zůstanou, nebo odejdou do jiných

1 Početná historická literatura věnovaná kolektivizaci zemědělství se těmito lety již vůbec nezabývá, takže zmínky o vývoji v zemědělství v 60. letech je nutno hledat v průřezových publikacích věnovaných vývoji zemědělství v období socialismu (VOJÁČEK, Alois: *Vývoj socialistického polnohospodářstva na Slovensku*. Příroda Bratislava 1973, BERANOVÁ, Magdalena – KUBAČÁK, Antonín: *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*. Libri Praha 2010) případně v kompendiích zabývajících se hospodářskými a sociálními dějinami (PRUCHA, Václav a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992. 2. díl období 1945–1992*. Doplněk Brno 2009, KALINOVÁ, Lenka: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu: k sociálním dějinám v letech 1945–1968*. Academia Praha 2007). Dílčí studie jsou dosud výjimečné (JIRIČKA, Miroslav: *Sociální vývoj v československém zemědělství*. Vědecké práce Zemědělského muzea 21, UVTIZ Praha 1981, s. 301–314, PRUCHA, Václav: *Vývoj zemědělské výroby v Československu v období socializace vesnice*. In: *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století*. Studie Slovákého muzea 7 Uherské Hradiště 2002, s. 31–48). Řadu cenných informací přináší i sociologické práce (TAUBER, Jan: *Kdo žije na vesnici*. Sociologická rozprava. Nakladatelství České Budějovice 1965, LAMSER, Zdeněk – SURA, Jiří: *Člověk v socialistickém zemědělství*, Svoboda Praha 1978) a práce statistického charakteru (HOUŠKA, Václav a kol.: *Vývoj zemědělství a výživy v Československu*. SEVT Praha 1971). Regionální pohled na problematiku přináší GÉRYK, Miloš: *Doba velkých přeměn. K 35. výročí budování socialistické zemědělské velkovýroby na Kutnohorskú*. OV SDR Kutná Hora 1984.

2 Blíže VOJÁČEK, Alois: *Vývoj polnohospodářstva...* s. 576.

rezortů národního hospodářství.³ Podoba mezd se v zemědělství v mnohém odlišovala od ostatních rezortů národního hospodářství. Srovnatelné, s určitými výjimkami v délce pracovní doby, resp. jejím rozložení v rámci pracovního týdne a roku, byly pouze státní organizace, z nichž se v tomto příspěvku budeme pro srovnání zabývat pouze státními statky.

V družstevním sektoru zemědělství pracovníci nebrali mzdy ani platy, ale dostávali odměny. Jejich základem byly odměny za pracovní jednotky, na něž si muselo každé družstvo samo vydělat. Další součástí odměn byly podíly na hospodářských výsledcích a různé prémie za dosahování nadprůměrných výsledků. Na tvorbě fondů na některé prémie, zejména mléčné, se podílel i stát. Zatímco zaměstnanci státních statků brali pravidelnou měsíční mzdu, družstevníci dostávali každý měsíc pouze zálohu na odpracované pracovní jednotky. Ta byla stanovena ve výši 70 % odměny za vykonanou práci a zbylých 30 % se rozdělovalo až podle dosažených hospodářských výsledků počátkem následujícího roku. Někdy se stávalo, že družstevníci nedobírali nic. Pracovní jednotka představovala měřítko práce a zahrnovala v sobě nejen množství vykonané práce, ale i její kvalitu, obtížnost, resp. kvalifikační předpoklady a společenskou odpovědnost.⁴ Další odlišnost spočívala v tom, že část odměny určená stanovami, obvykle ve výši do 10 %, měla naturální podobu. Pro družstevní rolníky to bylo velmi důležité, neboť měli doma svoje záhustenkové hospodářství, na kterém vypěstovali pouze některé plodiny a pro chov záhustenkového prasete či krávy byly potřeba i další zemědělské produkty.

Zaměstnanci statků naturálně nebrali. Mohli si je však za režijní ceny koupit. Velmi podstatnou odlišností byla skutečnost, že zatímco zaměstnanci státních statků brali obdobně jako např. v průmyslu hrubou mzdu, z níž se jim strhávala daň ze mzdy, členové JZD brali čistou odměnu. Příspěvky na nemocenské pojištění za ně obdobně jako na statcích platilo družstvo a daň ze mzdy neplatili vůbec. Tomu byly zčásti přizpůsobeny i mzdové tarify jednotlivých prací. Nejpodstatnější odlišnost však spočívala v tom, že zaměstnancům statků šla tarifní mzda stále bez ohledu na nepřítomnost počasí a na hospodářské výsledky statku, členové JZD si museli na své odměny sami vydělat. Družstva sice i v 60. letech dostávala určité dotace a subvence ze strany státu, ale jejich objem byl se státními statky neporovnatelný. Členové JZD tak nikdy nevěděli předem, kolik budou brát, a na druhou stranu byli více motivováni na hospodářských výsledcích než zaměstnanci státních statků. V 60. letech nastal postupný přechod od odměňování podle pracovních jednotek, které byly až do roku 1967 ve výkazech zachovány, ovšem již jen jako normy vykonané

3 V 60. letech již neplatilo, že zemědělci byli ke svému JZD připoutáni svým členstvím. Na základě rozhodnutí členské schůze mohl člen JZD z družstva vystoupit a odejít pracovat mimo zemědělství. V družstvu však zůstal jeho majetek a vskutku se tak stávalo. Zrovna tak již mohla mládež svobodně rozhodovat o tom, zda bude pracovat v zemědělství, nebo se vyučí nezemědělskému řemeslu, nebo bude studovat nezemědělskou školu. Změnila se i politika vůči bývalým kulakům. I oni a jejich manželky mohli z družstva vystoupit, nebo naopak mohli zadržet i vedoucí funkce v družstvu.

4 Pracovní jednotka v počátcích kolchozů představovala jeden pracovní den, odtud její ruský název *trudoděň*. V českých podmínkách, kam byla z ruského prostředí převzata, již měla složitější podobu. Zemědělské práce byly rozděleny do sedmi tarifních tříd, později byl jejich počet redukován na šest tříd podle náročnosti a celodenní směna mohla být u nejméně náročných manuálních prací ohodnocena pouze půlkou pracovní jednotky (např. sbírání kamene na polích, ale i kuchařky v družstevních kuchyních) a naopak nejsložitější práce byly ohodnoceny až dvěma PJ za den (předseda, agronom, zootechnik) V pozdější úpravě odpovídala jedna PJ jednomu až dvěma pracovním dnům.

práce, k přímému peněžnímu odměňování. V takovýchto družstvech pak již družstevníci nedostávali zálohy na odpracované jednotky, ale již pevnou měsíční mzdu. Stát přechod na pevnou mzdu podporoval, neboť měla na pracující v zemědělství stabilizační účinek. Na družstva a jejich hospodaření kladla pevná mzda vysoké nároky, neboť jim odnímala disponibilní zdroje peněžních prostředků. Proto na tuto formu odměňování přistupovala pouze dobře hospodařící družstva. Přechod na přímé peněžní odměňování bylo podmínkou k zařazení družstev mezi podniky s vyšší úrovní hospodaření, pro něž byly snáze dostupné některé dotace a subvence.

Dále uváděné údaje o hospodaření vybraných JZD a státních statcích na Kutnohorsku jsou bez ohledu na to, zda jsou ve výkazech uváděny v pracovních jednotkách, přepočítány vždy na měsíční mzdu. Ta je u JZD čistá a u státních statků hrubá. Abychom dosáhli srovnatelnosti mezd u obou forem zemědělských podniků, je nutno k družstevním odměnám přičíst 3 až 25 %, což odpovídá dani ze mzdy zaměstnanců státních statků v závislosti na jejich rodinných poměrech.⁵

Pro úplnost je třeba dodat, že v JZD nepracovali jenom členové družstev, ale i zaměstnanci. Jejich charakter se však od 50. let výrazně změnil. Zatímco dříve to byly především manželky kulaků nebo lidé přidělení na práci do JZD a byli mzdově vůči družstevníkům výrazně znevýhodněni, v průběhu 60. let se začali v JZD objevovat „noví“ zaměstnanci. Šlo obvykle o mladé lidi bez zemědělského majetku, který by mohli vložit jako podíl do družstva. Jejich mzdy byly sice o podíly na hospodaření vůči družstevníkům nižší, ale fakticky byly vzhledem k vyšší kvalifikaci zhruba na úrovni odměn členů družstev.

Tento příspěvek sleduje vybraných devět JZD a dva státní statky okresu Kutná Hora v letech 1963–1967. Výběr byl proveden tak, aby byla ve vzorku obsažena družstva hospodařící v řepařské i bramborářské oblasti, družstva prosperující i méně úspěšná. Limitem pro výběr byla dochovanost archivního materiálu, především ročních výkazů JZD a dalších statistických výkazů, v archivních fondech jednotlivých JZD. Tento základní zdroj informací o hospodaření družstev byl doplněn obdobnými výkazy ve fondu výrobní zemědělské správy Kutná Hora obsahující i účetní a další výkazy státních statků, pro něž je archivní fond nedostupný.⁶ Dochované výkazy jsou často mezerovitě dochovány, navíc část není v úplnosti vyplněna. To je i hlavní důvod, proč zde nepracujeme s průměrnými hodnotami, ale uvádíme mezní příklady hodnot, a to na počátku a na konci sledovaného období, aby byl zřejmý jejich široký rozptyl. Vždy je však přihlíženo k širšímu trendu v dané oblasti, a to od konce padesátých let až po začátek let sedmdesátých. Pokud je vývoj v letech 1963–1967 odlišný, je to vždy uvedeno, stejně jako data týkající se období mimo sledované pětiletí. Vzhledem ke skutečnosti, že naprostá většina účetních dat pochází z ročních výkazů jednotlivých družstev, není na ně v zájmu zprehlednění textu

5 Tento podíl nelze přesněji vyjádřit, neboť tyto srážky z hrubé mzdy byly u každého člověka různé a odpovídaly jeho věku a rodinnému stavu.

6 V Státním oblastním archivu Praha existuje fond Státní statek Čáslav a Uhlířské Janovice, do něhož byla začleněna část státního statku Zruč nad Sázavou, ale jsou pro nezpracovanost badatelsky nepřístupné.

..... odkazováno a odkazy jsou uvedeny pouze u těch dat, která pocházejí z jiných zdrojů.⁷ Mzdy v zemědělství byly nejnižší v celém národním hospodářství. Navíc mezi jednotlivými družstvy, méně již mezi jednotlivými státními statky, existovaly hluboké rozdíly. Ve sledovaném vzorku devíti družstev se výše měsíčních odměn pohybovala v roce 1963 v rozmezí od 545 v Chlístovicích do 1049 korun v Nových Dvorech. Podobný rozptyl zůstal zachován i v roce 1967, kdy nejchudší JZD Vlastějovice odměňovalo své družstevníky v průměru měsíční odměnou 856 Kčs, zatímco v prosperujícím družstvu Mikuláš dosáhla měsíční odměna výše 1 537 Kčs. Mzdový vývoj akceleroval i v následujících letech. V roce 1970 si odnášeli v Suchdole družstevníci domů každý měsíc 1 841 Kčs, zatímco v JZD Otryby pouze 1 090 Kčs. Pro rok 1970 je dochován okresní přehled pro jednotlivé zemědělské závody, podle něhož průměrná měsíční odměna člena JZD činila 1 665 Kčs.⁸ Rozdíly mezi jednotlivými JZD se postupně zmenšovaly. U státních statků byly mzdy vyšší a mezi jednotlivými statky vyrovnanější. V řepařském státním statku v Čáslavi si v roce 1963 vydělávali zaměstnanci v průměru 899 Kčs a v bramborářském statku ve Zruči 1 085 Kčs. O pět let později to bylo již 1 369 a 1 391 Kčs a v roce 1970 1 847 a 1 748 Kčs. U statků se rozdíly ve výši mezd naopak zvyšovaly, což bylo dáno mzdovou denivelizací po zavedení hospodářské reformy v roce 1967, kdy i státní statky odkázané na státní dotace měly možnost se výrazněji podílet na svých hospodářských výsledcích. Mzdový vývoj v JZD byl rychlejší a již na přelomu 60. a 70. let byly odměny družstevníků ve špičkových JZD, mezi něž ze sledovaného vzorku družstev patřilo suchdolské družstvo, na úrovni mezd na státních statcích. V polovině 70. let již úroveň mezd na státních statcích dosáhla řada družstev. K tomu je nutno navíc přičíst i rozdíl mezi čistou mzdou družstevníků a hrubou mzdou zaměstnanců statku, který počáteční předstih státních statků rychle likvidoval. Mzdový vývoj v družstvech byl v 60. letech poměrně plynulý. Pokud nenastala neúroda, mohli družstevníci s poměrnou jistotou předpokládat, že jejich měsíční mzda následujícího roku bude o zhruba stokrát vyšší než v předchozím roce. Při pohledu hlouběji do historie však zjistíme značné rozdíly mezi zaostávajícími družstvy a družstvy prosperujícími. Např. v JZD Nové Dvory se pohybovala pracovní jednotka v letech 1955–1958 ve výši 30 až 41 Kčs, což odpovídalo měsíční odměně ve výši 1076 až 1 650 Kčs. Novodvorskí družstevníci brali více než dělníci v průmyslu a ve stavebnictví. Situace JZD Nových Dvorů byla specifická. I když se Nové Dvory nacházejí v řepařské výrobní oblasti, pěstovala se zde ve velkém zelenina, z níž část šla již v 50. letech na volný trh. Příjmy tohoto JZD tak byly nesrovnatelně vyšší než u družstev živících se pěstováním tradičních plodin nebo chovem dobytka. Právě kvůli takovýmto družstvům byl v roce 1959 zřízen nový výkupní systém založený na jednotných

7 Účetní a statistické výkazy jednotlivých zemědělských družstev se nacházejí v těchto archívních fondech:

JZD Chlístovice, inv.č. 111 roční výkazy 1958–1992, karton 16.

JZD Mikuláš, inv.č. 128, roční výkazy 1953–1988, karton 7.

JZD Miskovice, inv.č. 104, roční výkazy 1960–1964, karton 19.

JZD Nové Dvory inv.č. 51, roční výkazy 1952–1974, karton 4.

JZD Otryby, inv. č. 98, roční výkazy 1958–1975, karton 4.

JZD Petrovice II, inv. č. 45 roční výkazy a inv. č. 49 statistické výkazy 1958–1976, kartony 2, 3.

JZD Souňov, inv. č. 27 statistické výkazy a inv. č. 28 roční výkazy 1964–1973 a 1970–1973, karton 2.

JZD Suchdol, inv. č. 128, roční výkazy 1953–1965, 1970–1975, karton 42.

JZD Vlastějovice, inv. č. 49, roční výkazy 1961, 1967–1967–70, karton 3.

8 Okresní zemědělská správa Kutná Hora, inv. č. 1945, rozbor hospodaření zemědělských podniků, kt. 16.

cenách. Pro družstvo typu Nových Dvůrů znamenaly změny související s Rozsypalovou ekonomickou reformou hospodářské ztráty. Již v 60. letech ekonomická výkonnost tohoto družstva výrazně poklesla a v 70. letech již družstvo patřilo k lepšímu průměru v rámci kutnohorského okresu. Naproti tomu zde hospodařila řada družstev, kde výše pracovní jednotky se v druhé polovině 50. let pohybovala kolem 10 Kčs, což odpovídalo měsíčnímu příjmu mezi 500–600 Kčs.

V 60. letech se rozdíly mezi družstvy výrazně zmenšily. Ve mzdovém vývoji je patrný výrazný zlom v roce 1967, kdy mzdy náhle povyskočily o 300–500 Kčs měsíčně, tj. 30–45 %. Stranou zůstala jen některá zaostávající družstva, ze sledovaného vzorku družstvo Vlastějovice, kdy k poněkud menšímu skoku ve mzdách došlo až počátkem 70. let. Naproti tomu na státních statcích byl mzdový vývoj mnohem povolnější a „skok“ ve výši 100–200 Kčs měsíčně nastal až o rok dva později. Příčinou změny bylo zavádění Šikovy reformy v zemědělství počínaje rokem 1967, která družstvům výrazně uvolnila ruce v rozhodování o jejich podnikání. Státní statky na tuto změnu reagovaly až se zpožděním. Pro řadové členy a zaměstnance tak rok 1967 znamenal změnu, a to změnu pozitivní.

Výrazné je i srovnání dynamiky růstu mezd v zemědělství s průměrnou mzdou v národním hospodářství. Ve sledovaném vzorku zemědělských družstev došlo k přiblížení výše odměn k celostátní průměrné mzdě. Rozdíl se výrazně snížil zejména v druhé polovině 60. let. Ještě počátkem sledovaného pětiletí 1963–1967 činily odměny v zaostávajícím družstvu Chlístovice pouze 37 % celostátní průměrné mzdy. Naproti tomu v Mikuláši dosahovaly odměny 67 % průměrné mzdy. Koncem tohoto období již v nejhudších Otrybech brali družstevníci 53 % průměrné mzdy, v Mikuláši již plných 82 %. Vezmeme-li v úvahu, že jejich odměna byla v čistém a navíc měli záhumenky, resp. zahrady a hospodářské zvířectvo, tak byl jejich příjem vyšší než zaměstnanců v průmyslu.

V státních statcích byl vývoj odlišný. Do roku 1963 jejich zaměstnanci vstupovali se mzdou na úrovni 89 % průměrné mzdy v Čáslavi a na úrovni 72 % ve Zruči, v roce 1967 se mzdy v čáslavském statku propadly na 72 % průměrné mzdy a ve Zruči se naopak zaměstnanci dočkali vzestupu na 77 % průměrné mzdy v národním hospodářství. Zatímco do 60. let jejich zaměstnanci vstupovali se mzdou na úrovni 75 % průměrné mzdy, v polovině 60. let se rozdíl zmenšil na necelých 10 %, ale pak nastal pokles. V Čáslavi se vrátil na 90 % průměrné mzdy a ve Zruči dokonce na 76 %. Zaměstnanci statků tak byli se mzdovým vývojem, obzvláště v druhé půlce 60. let mnohem méně spokojeni než členové družstev. V roce 1960 nastala zásadní změna, která se promítla do mzdového vývoje. Zánik družstev a přechod jejich půdy, inventáře a obvykle i členů do státního statku byl ve zdejších okresech záležitostí spíše okrajovou a týkal se především okolí měst.⁹ V roce 1960 bylo zahájeno a v podstatě do roku bylo dokončeno slučování JZD do větších celků. Vždy bylo vybráno jedno prosperující JZD, ke kterému bylo přičleněno několik méně prosperujících. Členové méně úspěšných družstev si na mzdách polepšili, zatímco členové družstev, které převzalo ostatní družstva, si na rok dva na mzdách mírně pohoršili. To samozřejmě myšlenka slučování příliš neprospělo a družstevníci postižených družstev se ještě dlouho na členy chudších družstev dívali jako na chudé příbuzné. Obdobný mzdový výkyv nastal v první polovině 70., let, kdy nastala druhá fáze slučování družstev do větších celků.

Z vybraného vzorku družstev i státních statků vyplývá, že vyšší odměny a mzdy měli

9 Vlna začleňování „městských“ a příměstských JZD do státních statků proběhla souběžně s první fází slučování družstev do větších celků na samém počátku 60. let. Poté již byl počet družstev na Kutnohorsku stabilní a držel se po celé sledované pětiletí na počtu 49 družstev.

.....

členové družstev a zaměstnanci státních statků v řepařské oblasti než v bramborářské. Je to dokladem skutečnosti, že státní zemědělské politiky se ani novými ekonomickými nástroji nepodařilo odstranit tuto staletou zákonitost. Nicméně výkony některých bramborářských družstev se blížily výkonům družstev řepařských, což dokládá, že stejný, ne-li větší vliv než výrobní oblast měly na hospodářských výsledcích schopnosti managementu jednotlivých družstev.

Celkově lze konstatovat, že mzdový vývoj byl zejména v druhé polovině 60. let pro družstevníky, méně již pro zaměstnance státních statků příznivý. Vzrůst mezd byl výraznější v družstvech hospodařících v příznivějších půdně klimatických podmínkách, ale velmi výrazně závisel na schopnostech managementu družstev. To vše vedlo k vyšší identifikaci členů družstev s jejich družstvy.

Zatím byly uváděny pouze průměrné výše odměn a mezd za celé zemědělské podniky a nikoliv za jednotlivé profese. Systematicky byla výše mezd jednotlivých profesí sledována až se změnou účtově osnovy a na ní navazujícím výkaznictvím od roku 1967. Pro starší období jsme odkázáni na poměrně řídce dochované výkazy odpracovaných jednotek.¹⁰

Již v 50. letech došlo v zemědělství k poměrně hluboké profesní specializaci a k vytvoření základního stupně odborného zemědělského vzdělání, do té doby neznámého, v podobě učebních zemědělských oborů¹¹ Pro zemědělství typická nízká úroveň vzdělání začala v 60. letech poměrně rychle mizet s nástupem nových středoškolských a později i vysokoškolských pracovníků. I manuální pracovníci procházeli alespoň družstevní školou práce, kde se dozvídali novinky ze svého oboru. Jednotlivé profese v družstvech i na státních statcích, byly různě honorovány. V 60. letech se v družstvech i na statcích vytvořila vrstva traktoristů a kombajnérů, kteří zpravidla patřili k mladším ročníkům.

I přesto členové družstev jako celek stárli. Změna výkazů v roce 1964 neumožňuje sledovat proměny věkové struktury členů družstev, ale rostoucí počty starobních pracujících důchodců, které byly uváděny i nadále ukazují, že stárnutí členské základny družstev se stává vážným problémem. Zlom v roce 1965 v souvislosti s rozvojem sociální a hmotné zainteresovanosti členů zemědělských družstev v celostátním měřítku nelze s použitím ročních výkazů a dalších statistických výkazů na Kutnohorsku potvrdit.¹²

Další velkou skupinu tvořili ošetřovatelé dobytka a dojičky, dále to byla skupina pracovníků rostlinné výroby, pro niž bylo charakteristické nejnižší vzdělání a obvykle i nejvyšší věk, neboť na poli končili staří družstevníci a zejména družstevnice a pak to byli pracovníci stavebních čet a dílen a nakonec management družstva a pomocný administrativní personál.

Od roku 1965 výkaznictví JZD umožňuje sledovat vývoj mezd traktoristů a kombajnérů a administrativních pracovníků. O dva roky později již je možné detailně zkoumat mzdové poměry jednotlivých výše uvedených profesí. U státních statků lze sledovat pouze mzdy dělnických profesí a managementu. I zde se projevuje zlom ve sledovaném období, který je však rozostřenější. Nové profese jako jsou traktoristi a kombajnéri, dílenští dělníci, specializovaní chovatelé a další, jejichž mzdy byly vyšší, zažili výraznější skok ve svých

10 Výkazy odpracovaných pracovních jednotek jsou dochovány v řadě družstev, ale z velké části jsou nepoužitelné. Obsahují sice osobní data družstevníků, ale není u nich uvedena jejich profese.

11 Srovnej NOVÁK, Pavel: Udržitelnost profese zemědělec v českých zemích v letech 1948–1989 (na příkladu Kutnohorska). *Prameny a studie NZM* 45/2010, s. 100–128.

12 LAMSER, Zdeněk – SURA, Jiří: *Člověk v socialistickém zemědělství*. Svoboda Praha 1978, s. 68.

.....

.....
mzdách již v roce 1966, u úspěšných podniků hospodařících v příznivějších podmínkách dokonce v roce 1965. Naopak u tradičních profesí, jako byli „*ostatní pracovníci rostlinné výroby*“, tj. ženské pracující s motykou na poli či ošetřovatelé drůbeže, někde i dojičky zaznamenaly rychlejší růst v roce 1967–1968 a u nepříliš prosperujících bramborářských podniků až v roce 1969, výjimečně 1970.

V posledním dvouletí sledovaného období 1963–1967 existovala výrazná diferenciacíe odměn jednotlivých profesí v družstvech. Výrazný byl rozdíl mezi odměnami pracovníků v rostlinné a v živočišné výrobě, které lze sledovat již od konce 50. let. Diferenciace mezd byla již tehdy velmi výrazná a jen velmi mírně se mzdy v obou základních odvětvích sblížovaly. Odměny v živočišné výrobě byly vždy vysoké, někdy až dvojnásobně vysoké jako odměny v rostlinné výrobě. V roce 1963–1964 tvořily odměny v rostlinné výrobě 57–65 % odměn v živočišné výrobě a pohybovaly se v rozmezí 426–727 Kčs v rostlinné a 655–1 053 Kčs v živočišné výrobě. Vnitřní profesní mzdová diferenciacíe však byla vysoká jak v rostlinné, tak i v živočišné výrobě.

V rostlinné výrobě patřili k nejlépe placeným pracovníkům traktoristé, kteří obvykle přes žně pracovali jako kombajnéri. Jen o něco nižší mzdy měli kočí. Jejich počet sice s poklesem počtu koní a nárůstem počtu traktorů a nákladních aut klesal, ale nikoliv jejich odměny. Výjimečně byly vyšší než odměny traktoristů. Traktoristé si přitom vydělávali od 686 Kčs v roce 1965 v Chlístovicích až po 2 386 Kčs v roce 1967 v Mikuláši. Nejhuře na tom byli kočí v Chlístovicích, kde si roku 1965 vydělávali 316 Kčs měsíčně. O rok později v Mikuláši přitom kočí brali 2 025 Kčs. Pouze některá JZD si pořídila i nákladní auta. Jejich řidiči byli placeni dokonce ještě lépe než traktoristé-kombajnéri. V Otrybech si v roce 1966 vydělávali měsíčně 1 292 Kčs a o rok později v Suchdole 2 111 Kčs, což bylo o dvě až tři stokoruny více než traktoristé. Na opačném konci spektra v rostlinné výrobě byli ostatní pracovníci rostlinné výroby, kteří si měsíčně odnášeli domů v Chlístovicích v roce 1967 310 Kčs a o dva roky později v Souňově 317 Kčs a v témže roce v Nových Dvorech 909 Kčs. Ještě výraznější diferenciacíe je patrná v živočišné výrobě. Zde na špičce byli pracovníci krmivářských skupin, pokud byly v družstvech vyčleněny. Jejich odměny převyšují i odměny traktoristů a managementu. Např. v Suchdole brali družstevníci navážející v roce 1967 krmivo do chlévů 2 528 Kčs, což bylo více jak v průmyslu.¹³ Průměrná měsíční mzda v národním hospodářství byla v tomto roce 1 880 Kčs. Nelze však nevidět, že takovéto odměny dosáhli krmíči díky přesčasům. Jejich hodinová mzda byla velmi nízká. Členové krmivářských čet trávili v chlévech většinu sobot a nedělí a jejich pracovní doba pravidelně překračovala osmihodinovou pracovní dobu.¹⁴ Za nimi co do výše mzdy následovali ve většině družstev ošetřovatelé ve výkrmnách býků a odchovnáči mladého dobytka nebo ošetřovatelé prasat ve výkrmu, případně ošetřovatelé prasnic. Jejich mzdy se pohybovaly v sledovaném tříletí, pro něž jsou dochovány údaje v rozmezí 780 Kčs v Otrybech roku 1966 u ošetřovatelů ostatního skotu až po 1 930 Kčs v roce 1967 v Suchdole u stejné kategorie

13 Průměrná mzda zaměstnanců v průmyslu na Kutnohorsku v roce 1967 činila 1531 Kčs a ve stavebnictví 1860 Kčs. V Rudných dolech Kaňk u Kutné Hory, kde byly mzdy na okrese jedny z nejvyšších, brali horníci v průměru 2020 Kčs. *Statistická ročenka okresu Kutná Hora 1968*, s. 74–75.

14 Členové krmivářských skupin v JZD Suchdol pracovali v roce 1968 v průměru 9,24 hodiny denně, a to 308 dní v roce. Jejich výdělky byly v tomto roce o něco nižší než v roce předchozím a hodinová mzda pro tento rok jim vycházela 9,24 Kčs. Pro rok 1967 neznáme počet odpracovaných hodin, pouze dnů, ale pokud použijeme délku pracovního dne z roku 1968, pak vycházela jejich hodinová mzda 10,77 Kčs.

.....
družstevníků. Ošetřovatelé dojníc, dojičky, patřily k průměrně odměňovaným pracovníkům živočišné výroby. Co do počtu jich byl v rámci živočišné výroby nejvyšší počet a zcela zde převládaly ženy. Nejméně braly v roce 1966 v JZD Otryby, kde si měsíčně odnášely domů 655 Kčs. Naopak o rok později v Nových Dvorech dojičky vydělávaly 2 444 Kčs měsíčně. K nejhůře odměňovaným profesím v živočišné výrobě patřili ošetřovatelky drůbeže. I zde převažovaly ženy a často tato role připadla na důchodce, kteří si přilepšovali k důchodu. V Petrovicích si zde ošetřovatelé drůbeže v roce 1966 vydělali 419 Kčs měsíčně a o rok později v Mikuláši 2 303 Kčs, což bylo mírně více než odměna dojiček.

Poměrně vysoce byli honorováni i dílní pracovníci. Jejich odměny se pohybovaly v rozmezí od 1 278 Kčs v bramborářských Otrybech roku 1967 po 1 392 Kčs v řepařském Suchdole. Některá družstva si velmi vážila pracovníků svých stavebních čet a podle toho je hodnotila. V Suchdole v roce 1967 brali zedníci měsíčně 1 828 Kčs, zatímco v Otrybech jen 1875.

Samostatnou skupinu zaměstnanců tvoří administrativní pracovníci a management. Až do roku 1967 tvořili jednu skupinu ve výkaznictví, která co do výše mezd zaostávala za řadou profesí. I po vyčlenění tzv. inženýrsko-hospodářských pracovníků zůstávala jejich měsíční odměna pod úroveň krmičů, případně traktoristů, ale odstup nebyl již tak výrazný. Jejich odměny také rostly nejrychleji. Současně byl jasně patrný nárůst počtu pomocných administrativních profesí a také středního managementu družstev. Existují poměrně výrazné rozdíly mezi jednotlivými družstvy co do výše odměňování managementu. V řadě družstev platilo, že top management bral méně než krmiči a traktoristé. Bylo přitom jedno, zda jde o družstva bramborářská či řepařská.. V některých družstvech, která se v následujících 70. letech stala špičkovými podniky, však management bral nejvyšší platy již od druhé poloviny 60. let. Např. v Suchdole v roce 1967 již 2 448 Kčs a tradice vyšších odměn funkcionářů než manuálních pracovníků je doložitelná od roku 1963.

U státních statků byly mzdy vyšší, ale výkazy neumožňují zjistit výdělky jednotlivých profesí. Manuální pracovníci si zde v letech 1963 až 1967 vydělávali v Čáslavi 1 122 až 1 313 Kčs. Ve zručském statku si zemědělské dělníky odnášeli každý měsíc výplatu ve výši 981 až 1 021 Kčs. Management na statcích byl odměňován již od padesátých let mnohdy výrazně výše než dělnické profese. V Čáslavi bral v letech 1963–1967 mzdu 1 818 až 2 037 Kčs měsíčně. Ve Zruči dosahovala mzda managementu výše 1 243 až 1 823 Kčs měsíčně.

Mzda nebyla jediným příjmem družstevníků. U zaměstnanců státních statků sice představovala jediný příjem, neboť nesměli mít záhumenky, ale měli svoji zahrádku a i na ní si něco vypěstovali a také drželi v menším množství hospodářské zvířectvo, pro něž si mohli koupit od statku za výhodné, v podstatě režijní ceny obilí a další krmivo. Rovněž za režii si mohli koupit brambory a další plodiny pro svoji kuchyň. I přesto však byla v možnostech mimopracovních výdělků jejich situace s družstevníky jen těžko srovnatelná.

Každý družstevník, který vstoupil do družstva s pozemky, měl nárok na záhumenku. Přestavovala ji zemědělská půda o výměře maximálně půl hektaru a na ní mohl pěstovat, co chtěl. Zrovna tak mohl v domácím hospodářství chovat hospodářské zvířectvo. Stanovami konkrétního družstva bylo určeno, kolik kusů velkých hospodářských zvířat smí chovat. Obvykle to byla dvě prasata ročně a jeden kus skotu, obvykle kráva, později býček na výkrm. Počet drobného zvířectva zpravidla nebyl omezen.

V 50. letech příjmy ze záhumenky suplovaly nedostatečné příjmy z práce v družstvu

a řada zemědělců by bez nich nepřežila. Družstevníci rovněž tehdy často věnovali více času záhumenkám než družstevním polím. Navíc v družstvu kradli osivo, hnojiva apod. Proto nadřízené orgány vyvíjely koncem 50. let tlak na rušení záhumenek. Po dokončení kolektivizace a po pozvolném vzestupu družstev v první polovině 60. let tlak na rušení záhumenek klesal, ale i nadále byla družstva ekonomicky motivována na jejich zrušení. Které družstvo chtělo být zařazeno mezi družstva s vyšší úrovní hospodaření a získat si tak přístup ke zdrojům ze státního rozpočtu, to muselo záhumenky zrušit. Ze sledovaných družstev to nejdříve, hned počátkem 60. let udělalo JZD Suchdol, později následovala družstva další. V chudých JZD, jako byly Otryby, Chlístovice či Petrovice II, tam zůstaly záhumenky zachovány.

Aby bylo omezeno zneužívání družstevního majetku, družstva přistoupila postupně od přelomu 50. a 60. let k zřizování tzv. společné záhumenky. Tou bylo jedno z polí, které bylo obděláváno družstevními stroji, oseto družstevním obilím, ale výnosy po odečtu vložených nákladů si rozdělávali mezi sebou jednotliví družstevníci. Tato forma záhumenek se postupně rozšiřovala. V Suchdole záhumenky zcela zrušili, ale jednotlivým družstevníkům zůstaly soukromé zahrady do výměry půl hektaru. Kdo chtěl mít svoje vlastní poličko i nadále, mohl si ho zřídit na zahradě. Příjmy ze „*soukromého hospodaření v malém*“ byly i nadále nezanedbatelné. Družstevníci sice museli část soukromých výnosů odvádět až do změny výkupního systému počátkem 60. let na dodávky, ale i později své výpěstky a zejména mléko a skot zpeněžovali prostřednictvím družstva. Teprve kolem poloviny 60. let prodej produktů ze záhumenek prostřednictvím družstev téměř ustal.

Konkrétní příjmy jednotlivých družstevníků ze záhumenek nejsou evidovány. Naznačují je však počty chovaného zvířectva. V chudších kopcovitých JZD byly obecně stavy doma drženého zvířectva vyšší, zejména skotu, než v nížinných bohatých družstvech. Největší počet soukromě držených krav byl v obvodu JZD Souňov, kde bylo chováno v roce 1964 69 krav a ve stejném roce i 391 soukromých prasat. Nejvíce kusů drůbeže drželi v Mikuláši, v roce 1963 2229 kusů. Počet chovaného domácího zvířectva však postupně klesal. Vzhledem k postupujícímu hospodářskému uvolnění zřejmě důvodem nebyl administrativní tlak, ale zlepšující se hospodářská situace obyvatel venkova, kteří si dokázali spočítat, že chovat doma hospodářské zvířectvo se jim příliš nevyplatí. Nejrychleji vymizely soukromě držené krávy. Postupně klesal i počet chovaných prasat. Z velké části je však nahradila drůbež. Nejvíce krav chovali ve svých domácích hospodářstvích družstevníci JZD Vlastějovice, a to 69 kusů v roce 1967. Naopak nejméně se jich chovalo ve vesnicích patřících pod JZD Suchdol, kde byla jediná soukromá kráva.¹⁵ Nejvíce prasat – 197 – chovali družstevníci JZD Mikuláš a nejméně – 37 v Souňově. Nejméně kusů drůbeže – 644 kusů vlastnili družstevníci v Souňově a naopak nejvíce 2519 v JZD Mikuláš. Koncem 60. let se objevil zajímavý úkaz, v roce 1968 a v následujícím období jednoho dvou let poměrně výrazně vzrostl počet drůbeže, někde i prasat. Pravděpodobně se jednalo o reakci na politické události. Obyvatele vesnic si nebyli jisti, jak to ve společnosti dopadne, a tak si raději vytvářeli zásoby pro nejistou budoucnost. Během následujících dvou tří let začaly stavy hospodářského zvířectva opět klesat. V druhé polovině 60. let se ojediněle opět objevuje zpeněžování skotu a prasat prostřednictvím družstva. Zde již nešlo o povinné dodávky, ale o výhodné zpeněžení jednotlivých vykrmených býků či prasat, které vykrmili jednotliví družstevníci vedle prasete určeného na porážku pro potřeby vlastní rodiny a příbuzenstva.

15 V následujícím roce zmizela i ona.

V poslední třetině 60. let se objevuje i další nový prvek. Kupování zemědělských produktů družstevníky od družstva. Tradičně vždy kupovali selata na výkrm, ale nově se objevuje i mléko v množství, které naznačuje, že nesloužilo pouze k lidskému konzumu, ale i pro selata a také i prodej již vykrmených prasat, výjimečně i skotu. Prodej vykrmeného dobytka je doložen u bohatých nížinných družstev. Zde si zřejmě družstevníci spočítali, že je pro ně výhodnější si prase za režijní cenu koupit, než ho vykrmit. Zde jsou zřejmě počátky trendu, který trvá dodnes, kdy z vesnic postupně mizí i drobné hospodářské zvířectvo, záhumenky již dávno neexistují a hospodářské zahrady se mění na zahrady okrasné, kde záhony a políčka vystřídá nejlépe nejnázornější udržovatelný trávník.

Vedle osobní spotřeby v podobě odměny (mzdy) umožňovala družstva i tzv. společenskou spotřebu z fondů kulturního a sociálního, které byly v druhé půli 60. let sloučeny do jednoho fondu kulturních a sociálních potřeb. Tento fond povinně na základě stanov vytvářelo každé družstvo a muselo do něj každoročně převádět určité procento z výsledku hospodaření. Zprvu to bylo po jednom procentu, v 60. letech družstva převáděla to těchto fondů dobrovolně i podstatně vyšší částky. Vedle těchto fondů existoval i fond (bytové) výstavby, z něhož družstvo financovalo výstavbu bytů.¹⁶ Z fondu kulturních potřeb byly financovány společné návštěvy divadelních představení, poznávací výlety apod. Z fondu sociálních služeb byly hrazeny sociální výpomoci, jako byl např. příspěvek důchodcům s nejnižšími důchody, ale např. i mateřská dovolená družstevnic či dovolené nebo dávky nemocenské péče, případně se z nich hradil provoz jeslí a mateřských školek. V JZD totiž až do poloviny 70. let existoval odlišný systém sociální péče o družstevníky, který byl do značné míry postaven na dobrovolnosti družstev.¹⁷ Teprve zákonem č. 121/1975 Sb. o sociálním zabezpečení a vládními usneseními č. 66/1974 a č. 139/1975 o komplexní péči o pracující byli v této oblasti družstevníci zrovnoprávněni s pracujícími v průmyslu a dalších odvětvích, kde tuto péči povinně poskytoval stát a nikoliv podnik. Sledovaná družstva začala hradit sociální náklady svých členů již od přelomu 50. a 60. let na základě svých stanov v závislosti na výsledku svého hospodaření.

Podíváme-li se na historii JZD z pohledu člena družstva, pak rozhodující zlom nastal v roce 1967, kdy se mu skokově zvýšily mzdy. Některé profese pocítily tento vzestup již o rok dva dříve, jiné zhruba o tutéž dobu později. Podívejme se nyní, jak vypadala historie družstev z pohledu samotného družstva, resp. jejich managementu. Až do konce 50. let byla řada družstev ztrátových, a to nejen na sledovaném Kutnohorsku. Zánik družstev a převedení jejich majetku do nejbližšího státního statku bylo poměrně běžnou záležitostí. Týkalo se především mladších družstev zakládaných až v poslední třetině 50. let. Vedle nich však existovala i menší, co do rozsahu zatím blíže nezjištěná skupina družstev, především těch založených již počátkem 50. let, která prosperovala. Jednalo se zejména o družstva působící v příznivých půdně klimatických podmínkách, ve sledovaném vzorku závodů ta, která vedle běžné polní výroby pěstovala i zeleninu případně ovoce.¹⁸ Nedostatečně propracovaný systém výkupních cen v 50. letech umožňoval dosahovat těmto družstvům

16 Fond bytové výstavby ze sledovaného vzorku zemědělských podniků vytvořilo pouze JZD Suchdol, Miskovice a Mikuláš, tedy družstva s nejlepšími hospodářskými výsledky hospodaření v řepařské výrobní oblasti.

17 Např. placenou dvoutýdenní dovolenou (za určitých podmínek i tří-čtyřtýdenní) zaváděl v zemědělství až zákon č. 122/1975 Sb. z 13. 11. 1975 o zemědělském družstevnictví.

18 Srovnej NOVÁK, Pavel: Hlízovští zemědělci v 50. letech 20. století. In: ROKOSKÝ, Jaroslav – SVOBODA, Libor (eds): *Kolektivizace v Československu*, USTR Praha 2013. s. 257–372.

výrazných zisků, zatímco družstva někde v podhůří na tom byla špatně. Vedle této skupiny družstev existovala ještě jedna skupina družstev, která výrazně prosperovala a tou byla družstva provozující ve velkém přidruženou výrobu. Tento typ družstva nemáme zatím na Kutnohorsku doložen. Nicméně vládní opatření proti přidružené výrobě z počátku 60. let dokládají, že družstva s rozvinutou dřevařskou, stavební, ale i strojírenskou výrobou, z jejichž výsledků dotovala družstva prodávající zemědělskou výrobu, existovala.

Administrativní zákaz přidružené výroby omezil přidruženou výrobu na minimum, neboť odváděla družstva od zemědělské výroby a konkurovala službám a průmyslu. Paradoxně v 80. letech právě přidružená výroba vedla k výraznému vzestupu prosperity některých družstev a vykrývala tzv. úzké profily v národním hospodářství. V této době již stranickým a vládním orgánům nevadila a naopak byla podporována. Změna starého výkupního systému zemědělských výrobků s dvojitými cenami za nový s jednotnými cenami koncem 50. let a poté zvýšení cen především živočišných výrobků v roce 1964 a zavedení nových motivačních nástrojů v podobě mléčných a dalších premii, které byly v následujících dvou letech ještě rozšířeny i na rostlinnou výrobu diferencovaně pro jednotlivé výrobní zemědělské oblasti, nastavilo pro zemědělské podniky spravedlivější podmínky.

Výrobní zemědělské správy sledovaly výsledky zemědělských závodů prostřednictvím stovek ukazatelů peněžních i naturálních. K základním naturálním ukazatelům patřily hektarové výnosy a počet hospodářského zvířectva na jednotku zemědělské půdy případně mléčná užitkovost. K základním ukazatelům peněžním náležela hrubá a tržní produkce, tj. množství zemědělských výrobků v penězích vyprodukovaných jednotlivými družstvy. Mezipodnikové srovnání umožňoval přepočet hrubé a tržní produkce na hektar zemědělské půdy, či na jednoho stálého pracovníka. V přepočtu na hektar vyjadřoval intenzitu zemědělského podnikání, přepočítán na pracovníka pak produktivitu práce v zemědělském podniku.¹⁹ Hrubá výroba přitom zahrnovala veškerou zemědělskou výrobu. Každý zemědělský podnik však velkou část rostlinných produktů zkrmil, použil k setí, dodal do závodní kuchyně, nebo je dostali jako naturálie jako odměnu družstevníci. Obdobně tomu bylo v živočišné výrobě. Zde rovněž existoval deputát, který dostávali družstevníci, část produkce šla do závodní kuchyně a mléko se zkrmovalo. Teprve zbylá část tvořila tržní produkci. Největším odběratelem byl stát, ale patřila sem i malá část produkce, kterou si odkoupili sami družstevníci.

Zejména v počátcích družstevního hospodaření byl rozdíl mezi hrubou a tržní výrobou velmi výrazný, neboť družstva vyráběla v malém a měla tendenci směřovat co největší část výrobků do spotřeby družstevníků a minimalizovat část směřující do rozvoje družstva. Neplnění dodávek státu ospravedlňovala pouze živelná katastrofa. V praxi však i zde byl určitý prostor k vyjednávání. Tomu se však stát tvrdě a úspěšně bránil a jen výjimečně povoloval rozdělení hospodářského výsledku, které by upřednostnilo družstevníky.²⁰

19 V roce 1967 vypracovala výrobní zemědělská správa srovnávací analýzu hospodaření JZD a státních statků okresu Kutná Hora. Dospěla k názoru, že statky mají vyšší materiálové náklady a v důsledku toho nižší hrubý důchod, jenž musí být vyrovnáván dotacemi. Statky dosahují vyšší produktivity práce na jednoho pracovníka, ale díky vyšší materiálové vybavenosti nižší efektivity práce. Základní příčina byla shledána v přebírání údadkové půdy státními statky, roztrfštěností jejich farem a nízkému ekonomickému tlaku na hospodárnost jejich výroby. SOKA Kutná Hora, fond OZS, inv.č. 2124, srovnávací rozbor hospodaření JZD a státních statků, karton 71.

20 Politickou prioritu mělo udržení družstev za každou cenu, a tak zemědělská správa a před ní okresní národní výbor akceptovaly raději nižší dodávky státu než nebezpečí rozpadu družstev.

.....
Zpravidla tomu bylo pouze tehdy, kdy již byla hodnota pracovní jednotky natolik nízká, že hrozil rozpad družstva. V 60. letech docházelo k takovéto situaci již jen výjimečně a ze sledovaného vzorku družstev se týkala pouze JZD Chlístovice a Vlastějovice.

Rozdíly v úrovni hrubé zemědělské výroby byly velmi výrazné jak v meziročním srovnání, tak i mezi jednotlivými družstvy. Zatímco ty meziroční výkyvy byly způsobeny počasím, mezidružstevní rozdíly spočívaly v rozdílných přírodních, resp. výrobních podmínkách a v úrovni hospodaření. Jelikož je zemědělská produkce výrazně ovlivněna počasím, sledovaná léta 1963–1967 jsou z hlediska počasí rozdělena do dvou, resp. tří odlišných období. Od počátku 60. let do roku 1964 trvalo srážkové počasí 6 až 17 % pod normálem (průměrem let 1961–1990). Následující tři roky 1965–1967 byly naopak srážkově abnormální. Napršelo v prvních dvou letech o 28 % více a třetí rok o 8 % více, než je dlouholetý průměr.²¹ Závěr 60. let byl opět mírně pod normálem. Z teplotního hlediska byly mírně teplejší pouze roky 1961 a 1967–1968, a to o 0,3–0,5 stupně Celsia. Ostatní roky byly chladnější. Největší odchylka dosáhla 1,1 stupně.

Hrubá produkce na hektar zemědělské půdy v sledovaných podnicích výrazně kolísala. Nejnížší produkci mělo v roce 1963 JZD Chlístovice, a to 4 842 Kčs/ha z. p. Ostatní družstva začínala 60. léta s hrubou produkcí mezi 5 000 a 6 000 Kčs. Hrubá produkce všech družstev s výjimkou Chlístovic mírně stoupala do poloviny 60. let, pak nastal obvykle mírný pokles v souvislosti s klimatickými poměry a v roce 1967, v některých družstvech až o rok později, tentokrát s reformou řízení nastal prudký vzestup hrubé zemědělské produkce až na 13 164 Kčs v případě JZD Mikuláš. U ostatních družstev dosahovala hrubá produkce úrovně mezi 7 000 a 9 000 Kčs. Jedinou výjimkou, kde nastal pokles hrubé produkce, byly Petrovice II, kde došlo v roce 1967 k propadu na 4 030 Kčs/ha z. p. U státních statků byla situace poněkud odlišná. Zde představoval hlavní faktor vzestupu intenzity nedostatek pracovních sil a neustále se měnící obvykle silně zanedbaný půdní fond. Hrubá produkce zde poměrně výrazně kolísá, ale i přes výkyvy je na vyšší úrovni než u JZD. Na státním statku Čáslav hospodařícím v úrodné nížině se pohybovala v 60. letech hrubá produkce v rozmezí 6 602 Kčs v roce 1963 až po 13 148 Kčs v roce 1967. V bramborářském statku ve Zruči nad Sázavou byla intenzita zemědělské výroby nižší a pohybovala se mezi 4 130 Kčs v roce 1963 asi 10 452 Kčs v roce 1968. I zde je patrný skok v roce 1968.

Dosahované výsledky ukazují, že družstva se neodlišují pouze výrobní oblastí, ale i různou úrovní hospodaření. Výsledky jednotlivých družstev se ve stejných letech liší až o třetinu. Obdobně je tomu i u státních statků, byť zde je celková úroveň hrubé výroby mírně vyšší. Na tvorbě hrubé zemědělské produkce se podílela jak rostlinná, tak i živočišná produkce. Pro 60. léta je charakteristické, že u většiny podniků často výrazně převažuje podíl rostlinné výroby na hrubé zemědělské produkci. Současně ale roste podíl živočišné výroby. Pouze v JZD Suchdol a Petrovice II převážil význam živočišné výroby. V ostatních zemědělských podnicích převážil význam živočišné výroby v tvorbě hrubé produkce až

21 www.chmi.cz, záložka historická data, počasí. Údaje se vztahují k meteorologické stanici Praha, ale údaje z obecních kronik Mikuláš a Suchdol je potvrzují.
.....

v následujících desetiletích.²² Význam živočišné produkce byl dán jednak výrobní oblastí, neboť v bramborářské oblasti byly podstatně horší podmínky pro rostlinnou výrobu než pro živočišnou a jednak, a to je v 60. letech nový prvek, mezipodnikovou specializací.

Tržní produkce rostla rychleji než hrubá produkce. Podíl tržní části produkce rostl rychleji než netržní část, tj. toho, co se spotřebovalo přímo v zemědělském podniku. Vývoj v průběhu jednotlivých let do značné míry kopíruje vývoj hrubé produkce, ale snaha družstev maximum výrobků prodat zmírnila výkyvy jednotlivých let. U prosperujících družstev dokonce nedošlo k poklesu v roce 1965–1966 způsobeným deštivými roky. I zde se výrazně projevil skok roku 1967. Mezipodnikové srovnání ukazuje velmi výrazné rozdíly mezi jednotlivými JZD a státními statky. Nejnižší tržní produkce dosáhlo JZD Petrovice v roce 1963, a to ve výši 3 822 Kčs z hektaru a v roce 1967 se přiblížila hranici 10 000 Kčs na hektar z. p. U většiny JZD se tržní produkce v polovině 60. let pohybovala mezi 4 000 až 7 000 Kčs a v roce 1967 a v letech těsně následujících vzrostla až na 10–12 000 Kčs. Nejvyšší tržní produkce dosáhlo v roce 1967 JZD Mikuláš, budoucí špičkové družstvo Kutnohorského okresu, a to 9 904 Kčs/ha z. p. a státní statek Čáslav s 10 607 Kčs/ha z. p. Pro tržní produkci je charakteristické, že výrazně vzrostla zejména živočišná tržní produkce, která převládala ještě před polovinou 60. let u všech družstev i obou státních statků. Podíl rostlinné tržní produkce trvale klesal a pohyboval se koncem 60. let v pásmu 15–35 % tržní zemědělské produkce. Absolutně však výše rostlinné tržní produkce rostla, což bylo dáno především zvyšujícími se hektarovými výnosy.

Hrubou a v absolutních číslech i tržní zemědělskou produkci jsme k letům 1965 až 1967 schopni sledovat i v celookresním měřítku. Podle nich hrubá produkce na hektar z. p. dosahovala v sledovaném tříletí hodnot 9 004, 10 386 a 11 004 Kčs/ha s. p. Tyto údaje jsou v rozporu s údaji uváděnými jednotlivými družstvy v dochovaných výkazech a jsou nadsazené.²³

Trochu jiný obraz dostaneme při pohledu na produkci zemědělských podniků vyrobenou jedním pracovníkem. Srovnatelné údaje máme až pro rok 1963. Tehdy mělo nejnižší hrubou produktivitu práce JZD Petrovice, kde jeden pracovník vyrobil zemědělské výrobky v hodnotě 21 436 Kčs, následované JZD Chlístovice s produktivitou ve výši 23 124 Kčs. Na druhém konci žebříčku sledovaných zemědělských podniků stálo JZD Suchdol s produkcí na jednoho stálého pracovníka ve výši 40 779 Kčs. Produktivita práce v JZD Mikuláš, předním zemědělském podniku okresu Kutná Hora 70. a 80. let, dosahovala v tomto roce výše pouze 24 562 Kčs/ha z. p. Naopak v chudých Otrybech, které ve většině ukazatelů zaostávaly za ostatními zemědělskými podniky, dosáhla produktivita práce výše 31 550 Kčs. Hrubá produktivita práce postupně v 60. letech rostla u všech sledovaných podniků. Pokles přinesl klimaticky nepříznivý rok 1965, ale

22 Převaha živočišné tržní produkce byla charakteristická pro zemědělskou malovýrobu od počátku sledování zemědělských podniků prostřednictvím účetnictví. Naopak velké statky a velkostatky získávaly převažující podíl svých příjmů z rostlinné výroby. Právě ve druhé polovině 60 let dochází ke změně staletého trendu, kdy i velké zemědělské závody získávají větší část své tržní produkce z živočišné výroby, což souvisí jednak s rozvojem vědy a techniky v zemědělství a jednak s rostoucí životní úrovní a stravovacími návyky, kdy se maso stalo součástí každodenní stravy.

23 *Statistická ročenka okresu Kutná Hora 1968*, s. 96. Mezi vzorkem sledovaných zemědělských závodů jsou JZD Suchdol, Mikuláš a Nové Dvory a státní statek Čáslav. Údaje obsažené v jejich ročních výkazech uvádějí částky na úrovni okresního průměru ale spíše nižší. Jedná se přitom o nejlépe hospodařící zemědělské podniky okresu. Celookresní průměr by tedy měl být nižší. Příčinu tohoto rozdílu se nepodařilo zjistit.

vzestup poté pokračoval a u některých podniků akceleroval. V Miskovicích a v Mikuláši v roce 1967 překročila hrubá produktivita 63 000 Kčs na jednoho stálého pracovníka. I Petrovice dokázaly zvýšit produktivitu práce na 36 306 Kčs. Na hrubé produktivitě se podílela jak rostlinná, tak i živočišná výroba, obě různým způsobem. U jediného JZD, a to v Petrovicích II, se výrazněji podílela na hrubé produktivitě práce živočišná výroba, v Mikuláši se podíl živočišné výroby blížil podílu rostlinné výroby a u ostatních družstev tvořila produktivita živočišné výroby jednu čtvrtinu až jednu třetinu hrubé produktivity. Produktivita práce v živočišné výrobě však rostla rychleji, takže se podíly obou základních odvětví zemědělské výroby postupně pomalu sblížovala.

Situace na státních statcích byla obdobná. Produktivita práce zde byla na mírně vyšší úrovni. V roce 1963 vyprodukoval jeden stálý pracovník na řepářském státním statku Čáslav 29 725 Kčs a v bramborářské Zruči 22 898 Kčs. Tento mírný předstih si dokázaly statky udržet i přes výrazné výkyvy až do závěru 60. let. V roce 1967 jeden stálý pracovník vyprodukoval v Čáslavi 53 872 Kčs a o rok později ve Zruči 49 618 Kčs. V obou podnicích zprvu převažoval podíl rostlinné výroby, ale v závěru 60. let již se podíl živočišné výroby ve Zruči blížil podílu rostlinné výroby a v Čáslavi již podíl živočišné výroby byl vyšší než výroby rostlinné.

Pro vývoj hrubé produktivity je charakteristické, že zde není tak výrazný zlom, ale nárůst se soustřeďuje do dvou tří let po neúrodném roce 1965, kdy produktivita práce rychle roste. Údaje z počátku 70. let naznačují, že šlo o začátek dlouhodobějšího trendu. Tržní produkce vztažená na jednoho pracovníka podávala podobný obraz. Nejnižší produktivitu v roce 1963 dosahovalo JZD Petrovice s 13 609 Kčs. V roce 1967 se tomuto JZD podařilo přeskočit JZD Otryby, které vykazovalo produktivitu tržní výroby ve výši 16 067 Kčs. Nejvyšší tržní produktivity dosáhlo JZD Suchdol v roce 1963 s 25 386 Kčs na jednoho stálého pracovníka a bylo během pěti následujících let předstiženo JZD Miskovice, kde produktivita tržní výroby dosáhla úrovně 52 513 Kčs. U všech JZD měla produktivita práce v živočišné výrobě výrazný předstih oproti výrobě rostlinné. Největší byl u bramborářského JZD Petrovice, kde živočišná výroba byla rozvíjena intenzivně proto, že rostlinná výroba se zde kvůli nepříznivým klimatickým podmínkám mohla rozvíjet jen velmi omezeně, ale i v řepářském JZD Miskovice, které nebylo k rozvoji živočišné výroby klimatickými poměry nuceno a mělo svobodnou volbu své výrobní specializace. V obou JZD byla produktivita v živočišné výrobě zhruba dvojnásobná oproti rostlinné výrobě. Pro produktivitu tržní produkce státních statků nejsou k dispozici relevantní údaje.

V produktivitě vztažené k tržní produkci JZD došlo sice v sledovaném pětiletí často k výrazným vzestupům, ale nejsou koncentrovány do jediného roku, ale do let 1964–1967. V JZD Chlístovice, Otryby a Suchdol nastal výrazný vzestup již v roce 1964, v roce 1966 v JZD Miskovice, a v roce 1967 v JZD Petrovice a Mikuláš. Na státním statku Zruč nad Sázavou, pro něž ale chybí data za rok 1967, vykazuje zlom až rok 1968 a v JZD Nové Dvory (chybí data pro rok 1968) dokonce rok 1969. Není jasné, zda zde nedošlo k výraznému vzestupu produktivity již v předchozím roce.

Nový pohled na produktivitu práce v zemědělství ukazuje množství zemědělské půdy připadající na jednoho stálého pracovníka. U většiny podniků počet hektarů připadající na jednoho stálého pracovníka trvale rok od roku rostl. Jen u některých podniků jako bylo JZD Nové Dvory či JZD Suchdol výměra spíše kolísala a počet hektarů na jednoho stálého pracovníka rostl jen velmi pozvolna. U JZD Mikuláš či na státním statku Čáslav

poslední rok sledovaného pětiletí došlo k mírnému poklesu výměry půdy připadající na jednoho pracovníka. Bylo to v důsledku nárůstu počtu obyvatel. Zatímco na statku Čáslav může jít vedle inženýrsko-technických pracovníků i o stálé dělníky, v JZD Mikuláš šlo o nárůst progresivních profesí s vyšší úrovní vzdělání. Nárůst počtu stálých pracovníků je dokladem vzrůstající atraktivity družstev pro mladé lidi.

Nejmenší počet hektarů na jednoho stálého pracovníka mělo v roce 1963 JZD Petrovice (3,56 ha). O pět let později připadalo nejméně zemědělské půdy na jednoho stálého pracovníka v JZD Nové Dvory (3,52 ha). Naopak nejvíce půdy na stálého pracovníka připadalo v počátcích sledovaného období v JZD Otryby (5,32 ha) a na konci tohoto období v JZD Miskovice (6,13 ha). Státní statek Čáslav patřil s výměrou 4,5 až 4,1 hektarů na stálého pracovníka v rozmezí sledovaných pěti let k průměru a statek Zruč s výměrou 5,4–4,75 hektarů na stálého pracovníka k nadprůměrným zemědělským podnikům. Tomu odpovídala i jejich nižší produktivita práce a intenzita výroby. Ve vybavenosti jednoho stálého pracovníka zemědělskou půdou nastalo koncem sledovaného období zrychlení. Koncentrovalo se do dvou posledních let, přičemž nárůst mezi roky 1966 a 1967 byl nižší než rozdíl hektarových výměr mezi roky 1965 a 1966. U podniků s nižší intenzitou hospodaření došlo ke zlomu až později, mezi roky 1968 a 1969 a u státních statků došlo k zlomu až počátkem 70. let.

Intenzita živočišné výroby se posuzuje podle hustoty jednotlivých druhů hospodářských zvířat na hektar zemědělské půdy.²⁴ Ze sledovaných devíti JZD vykazovalo nejvyšší hustotu skotu na hektar JZD Suchdol, a to jak na počátku sledovaného období v roce 1963 (0,83 ks), tak i na konci tohoto období, v roce 1967 (1,07 ks).²⁵ Toto družstvo také nejintenzivněji rozvíjelo chov skotu. Naopak s nejmenší hustotou skotu na hektar zemědělské půdy vstupovalo do let 1963–1967 JZD Otryby (0,76 ks) a v roce 1967 drželo nejméně kusů skotu JZD Chlístovice (0,68 ks/ha z. p.). Toto družstvo patřilo také spolu s JZD Miskovice a Vlastějovice k družstvům, které snižovaly intenzitu chovu skotu. U státního statku Čáslav byla intenzita chovu na úrovni nejlepších družstev (0,76–0,80 ks/ha z. p.). Naopak podhorský státní statek Zruč nad Sázavou dosahoval hustoty pouze

24 Intenzita chovu hospodářského zvířectva v okrese Kutná Hora v letech 1963–1967:

Rok	Na 100 ha zemědělské půdy připadá		Na 100 ha orné půdy připadá		
	skotu	z toho krav	prasat	z toho prasek	drůbeže
1963	78,0	36,0	117,1	10,5	530,6
1964	81,4	36,6	119,3	10,7	562,9
1965	80,4	35,4	131,6	10,7	560,6
1966	76,3	34,3	111,9	8,8	524,3
1967	75,3	33,3	106,4	8,6	538,2

Statistická příručka okresu Kutná Hora 1968, s. 133.

25 Údaje o intenzitě chovu hospodářského zvířectva jsou zpracovány na základě Statistické ročenky okresu Kutná Hora 1968 vydané okresním oddělením Státního statistického úřadu v Kutné Hoře v prosinci 1968.

0,5–0,75 ks/ha z. p.²⁶ I zde se však průběžně zvyšovala, zatímco v Čáslavi stagnovala. V chovu krav bylo jak na začátku, tak i na konci sledovaného pětiletí nejlepší JZD Suchdol s hustotou 0,38 a 0,34 ks/ha z. p. Snížená intenzita ukazuje, že se JZD Suchdol zaměřovalo více na masnou užitkovost skotu než na mléčnou. S nejmenším množstvím krav na hektar z. p. hospodařilo v roce 1963 i v roce 1967 JZD Souňov (0,27 a 0,26 ks./ha z. p.). V chovu krav si udržovala na rozdíl od skotu jako celku všechna sledovaná JZD zhruba stejnou intenzitu po celou sledovanou dobu. Družstva se v této době začínají specializovat a za sledovaného vzorku tři se výrazněji zaměřila na masnou užitkovost skotu – již zmíněné JZD Suchdol a vedle něj i JZD Nové Dvory a Mikuláš. Podobné intenzity chovu skotu jako JZD Suchdol dosahoval i státní statek Čáslav, na státním statku ve Zruči se hustota krav na hektar zemědělské půdy pohybovala v rozmezí 0,2–0,27 kusů.

V chovu prasat dominovalo po celé sledované období maličké JZD Souňov.²⁷ Chovalo 1,41 prasat na hektar z. p. na počátku a 1,26 kusů na konci sledovaného pětiletí. Naopak s nejmenší intenzitou vstupovaly do tohoto období JZD Petrovice s 0,46 ks na hektar z. p. a koncem období s 0,76 kusů JZD Suchdol. Ze sledovaného vzorku družstev se výkrmu prasat věnovalo se vzrůstající intenzitou JZD Souňov a také JZD Miskovice. Naopak JZD Nové Dvory výkrm prasat postupně opouštělo. Chovu prasat na výkrm se věnoval i státní statek Čáslav s hustotou 1,2 až 12,3 prasat na hektar z. p. Výrazně horších výsledků dosahoval statek ve Zruči (0,6–0,76 ks/ha z. p.)

JZD Souňov se vedle výkrmu zaměřovalo i na odchov selat, neboť bylo družstvem s největší hustotou prasníc na hektar z. p. (0,14 a 0,11 ks/ha z. p.). Naopak na okraji zájmu po celé sledované období byl odchov selat v JZD Petrovice II, kde chovali pouze 0,06 a 0,1 kusů prasníc na hektar zemědělské půdy. Přestože chovalo prasníc nejméně spolu se Souňovem, byly jedinými družstvy, kde se do konce 60. let intenzita odchovu selat zvyšila. Počty chovu prasníc v JZD výrazně převyšoval odchov selat na státním statku Čáslav. V roce 1963 zde hustota dosahovala výše 0,11 a v roce 1967 0,27 prasníc na hektar z. p. Ve Zruči měl chov prasníc jenom okrajový význam.

V chovu drůbeže patřil k neintensivnější hospodařícím družstvům JZD Souňov s 3,82 a 3,71 kusy na hektar z. p. v sledovaném pětiletí. Nejméně kusů drůbeže v roce 1963 chovalo JZD Chlístovice (2,65 ks) a v roce 1967 JZD Mikuláš (1,66 ks). Ze sledovaných devíti družstev se pouze Petrovice II věnovaly chovu drůbeže se vzrůstající intenzitou i za hranicemi sledovaného období. Nejvyšší intenzity chovu drůbeže dosahoval státní statek Čáslav. Počátkem období choval pouze 1,79 kusů na hektar z. p. a končil s 5,9 kusy v roce 1967 a i když v následujícím roce mírně klesla, stále se držel nad 4 kusy na

26 SOkA Kutná Hora, fond Okresní zemědělská správa, inv. č. 2618, ukazatelé hospodaření státních statků, karton 261. Podniky hospodařící v horších zemědělských podmínkách se zaměřovaly na živočišnou výrobu proto, že přírodní podmínky jim neumožňovaly dosahovat u většiny zemědělských plodin výnosy běžné v nížinných oblastech a byl zde dostatek píce, základu krmiva skotu. Běžná zde byla i pastva dobytka. Živočišná výroba však vyžaduje značné množství pracovních sil a ty byly právě ve státních statcích obtížně zastizitelné. Zručský statek hospodařil v nepříznivých podmínkách v komunikačně odlehle části okresu, kde většinu pracovních sil strhával na sebe obuvnický průmysl ve Zruči. Nejslabší výsledky tohoto statku vedly v polovině 70. let k jeho začlenění do státního statku Uhlířské Janovice. Část půdy v bezprostředním okolí Zruče byla předána okolním zemědělským družstvům.

27 Souňovské JZD patřilo k těm vzácným výjimkám, které si uchovaly samostatnost během první fáze slučování družstev do větších celků počátkem 60. let. Bylo dokladem, že v případě specializace je i malé družstvo schopno dosahovat špičkových výkonů. Druhou fází slučování již nepřežilo a v roce 1974 bylo začleněno do JZD Krchleby.

hektar. Naopak zručský statek se držel na úrovni JZD s nejnižší intenzitou chovu drůbeže. V roce 1963 chov drůbeže byl prvním odvětvím živočišné výroby, které bylo soustředěno do společných zemědělských podniků. Ten v Kutné Hoře vznikl v roce 1967 a družstva postupně koncem 60. let a zbylá v 70. letech předala chov drůbeže do těchto podniků a přestala drůbež chovat.²⁸ Ze sledovaného vzorku pouze JZD Vlastějovice v roce 1968 zcela chov drůbeže opustilo, u všech ostatních krom Petrovic se však intenzita chovu drůbeže trvale snižovala.

U všech chovů je patrné, že se postupně snižuje počet chovaných kusů zvířat na hektar zemědělské půdy. Přitom význam tržní produkce živočišné výroby prakticky u všech zemědělských podniků roste. Není v tom rozpor. Zvyšuje se užitkovost hospodářských zvířat. Použité zdroje neumožňují sledovat denní přírůstky zvířectva, pouze celkovou produkci masa, a tak nelze dostatečně úroveň chovu skotu, prasat a drůbeže na maso vyhodnotit. Co lze vyhodnotit, je denní dojivost krav a roční snůška vajec.

V dojivosti nejlepších výsledků v roce 1963 s 5,25 litry na krávu a den dosáhlo JZD Nové Dvory. V průběhu pěti let však bylo předstiženo JZD Suchdol, které v roce 1967 dosahovalo dojivosti 7,99 litrů. Naopak nejnižší dojivosti, 3,09 litrů v roce 1963 dosahovalo JZD Chlístovice, které však dokázalo během pěti let dojivost zvýšit nejvíce, a to na 6,13 litrů za den. V roce 1967 nejméně – 4 litry dojily krávy v JZD Souňov. Ve všech družstvech dojivost postupně, byť různým tempem rostla. Na úrovni Suchdola byla i dojivost ve státním statku Čáslav. Nadprůměrné dojivosti dosahoval koncem sledovaného období i zručský statek (5,48 l).

Nejvyšší nosnosti vajec na jednu slepici a rok dosahovalo v roce 1963 JZD Souňov (174,7 ks), ale do roku 1967 bylo předstiženo JZD Suchdol, které dosáhlo nosnosti 204,4 vajec na slepici a rok. Naopak nejnižší nosnosti počátkem období dosahovalo JZD Mikuláš s 95,3 vejci, ale nejvíce nosnost ze sledovaného vzorku zvýšilo, a to na 162,1 vajec na slepici a rok. Koncem období se ocitlo na konci žebříčku JZD Otryby se 157,6 kusy vajec na slepici a rok. U státních statků se snůška pohybovala ve sledovaném pětiletí na úrovni 143,1 vajec na slepici a rok v roce 12 963 v Čáslavi a 113,2 kusů ve Zruči a do roku 1967 se u obou statků nosnost zvýšila na 179 vajec. Nosnost byla jediným ukazatelem, kde ručský statek dosáhl stejných výsledků jako statek čáslavský. Všechna družstva však, byť s různě velkými výkyvy, nosnost postupně zvyšovala.

V živočišné výrobě je patrná postupně mírně klesající hustota hospodářských zvířat na hektar zemědělské půdy a současně postupně se zvyšující užitkovost hospodářského zvířectva, která minimálně vyrovnává pokles stavů. V intenzitě živočišné výroby není žádný výrazný zlom, byť užitkovost se zvyšuje směrem ke konci 60. let rychleji. Na zvyšující se úrovni živočišné výroby se nejvíce projevilo zlepšení zdravotního stavu. V průběhu 60. let byla zlikvidována tuberkulóza a brucelóza skotu a výrazně utlumit i další nemoci hospodářského zvířectva. Výrazně se také zlepšilo ustájení a péče o dobytek a krmení bylo povzneseno na vědecký základ. Živočišná výroba je na výkyvech počasí podstatně méně závislá než výroba rostlinná. Navíc od poloviny 60. let se postupně nahrazuje krmivo řady druhů dobytka postupně krmnými směsmi, z nichž část nepochází vůbec ze zemědělství a některé chovy jako je drůbež a následně i prasata se stávají nezávislé na zemědělské půdě. Postupně právě tyto chovy jsou převáděny do podniků bez vlastní zemědělské půdy. Družstva postupně přestávají šrotovat obilí a odebírají krmné směsi od

28 Srovnej GÉRYK, Miloš: *Doba velkých přeměn. K 35. výročí budování socialistické zemědělské velkovýroby na Kutnohorskou*, OV SDR Kutná Hora 1984, kapitola Naše úkoly – náš cíl, s. 60–63.

společného zemědělského podniku.²⁹

Hektarové výnosy podléhaly výkyvům počasí mnohem výrazněji než užitkovost hospodářského zvířectva.³⁰ Přestože hned tři roky ze sledovaného pětiletí 1963–1967 byly srážkově abnormální, a to léta 1965–1967. Pouze rok 1965 však měl na hektarové výnosy výrazný vliv.

Nejlepších výsledků v pěstování pšenice dosahoval JZD Suchdol, a to jak na začátku, tak i na konci sledovaného období (38,4 a 41 q/ha) a trvale dosahoval nadprůměrných výsledků. Naopak nejnižších výnosů v roce 1963 dosáhlo družstvo v Otrybech s 22,5 hektary a v roce 1967 JZD Petrovice II dokonce s 17,7 q/ha. Na rozdíl od živočišné výroby se u rostlinné výroby výrazně projevují přírodní poměry. Družstva působící v řepařské výrobní oblasti dosahovala výrazně lepších výsledků než družstva působící v bramborářské výrobní oblasti. Rozdíl dosahoval přes 20 q na hektar. U většiny řepařských družstev měly výnosy vzrůstající tendenci, zatímco u bramborářských výnosy stagnovaly. Státní statky dosahovaly nižších hektarových výnosů. Zručský statek dosahoval výnosů bramborářských družstev, čáslavský se hektarovými výnosy blížil nejlepším řepařským družstvům. Nejvýrazněji – o více než 7 q/ha zvýšilo výnosy pšenice během sledovaného pětiletí JZD Mikuláš.

Chlebové obilí, žito, které snáší i drsnější klimatické podmínky, některá družstva v řepařské oblasti postupně přestala pěstovat. Nepřestalo ho však pěstovat JZD Suchdol, které dosahovalo po celé období nejlepších hektarových výnosů. – V roce 1963 27,1 q/ha a v roce 1967 32,2 q/ha. Jako jediné dosáhlo vzestupu výnosu o více než 5 metrů za pět let. Výnos nezávisel pouze na klimatických podmínkách, ale i na hnojení, kultivaci apod. Dokladem je nejnižší výnos roku 1963 v řepařském JZD Mikuláš ve výši 15,9 q/ha. Zřejmě po této zkušenosti na několik let toto JZD žito vůbec nepěstovalo. Nejnižšího výnosu žita koncem sledovaného pětiletí dosáhlo JZD Otryby, a to 18,3 q/ha. Státní statek Čáslav dosahoval v pěstování žita pouze průměrných hektarových výnosů a zručský statek byl výrazně podprůměrný.

Nejlepších výsledků v pěstování ječmene dosáhlo v prvním sledovaném roce JZD Suchdol s 37 q/ha. Koncem období ho předstihlo JZD Nové Dvory s 36,1 q/ha. Nejmenší úrodu ječmene v roce 1963 sklídili v JZD Mikuláš, a to ve výši 25,9 q/ha. V roce 1967 tomu tak bylo v bramborářském JZD Petrovice, kde dosáhli výnosu pouhých 8,5 q/ha. Nejvyššího vzestupu dosáhlo JZD Nové Dvory, přes 6 q na hektar. Mezi nejlepší družstva se zařadil i státní statek Čáslav, který dokonce v posledním sledovaném roce docílil hektarového výnosu ječmene nejvyššího mezi všemi sledovanými podniky, a to 37,8 q/ha. Zručský statek se svými výnosy řadil mezi nejhorší JZD.

Ani oves, kterému se daří i v horských oblastech, byť s nižšími výnosy, nepěstovala všechna řepařská družstva. S 32,6 q/ha dosáhl počátkem sledovaného období nejvyššího výnosu JZD Souňov, ale předstihlo ho JZD Suchdol, které koncem období zvýšilo své výnosy ovsu na 32,2 q/ha. Nejvyšší dynamiku růstu hektarových výnosů však dosáhlo bramborářské JZD Vlastějovice s růstem o téměř 6 q/ha nárůstem během pěti let.

29 Krmivářství bylo prvním odvětvím, kde se jednotlivé zemědělské podniky sdružily k vybudování společného zemědělského podniku. V roce 1959 byl založen společný zemědělský podnik na výrobu Krma. V 60. letech jeho úlohu převzal zčásti státní podnik Zemědělské zásobování a nákup Kutná Hora a sušárenskou část krmivářské výroby Okresní společný zemědělský podnik založený v roce 1967. Srovnej: GÉRYK, *Doba velkých přeměn...* s. 60–68.

30 Údaje o hektarových výnosech jsou zpracovány na základě Statistické ročenky okresu Kutná Hora 1968 vydané okresním oddělením Státního statistického úřadu v Kutné Hoře v prosinci 1968.

Nejslabším družstvem z hlediska výnosů ovsa bylo zprvu s 18,7 q/ha JZD Otryby, později pak s 13,9 q/ha JZD Petrovice. Čáslavský statek dosahoval průběžně pouze průměrných výsledků, mimořádně se zde však urodilo ovsa v roce 1962, a to plných 42,6 q/ha. Zručský statek náležel i v pěstování ovsa k nejslabším zemědělským podnikům.

Cukrovku nepěstovala bramborářská družstva. U ní se vliv klimatických podmínek projevoval nejvýrazněji. JZD Chlístovice hospodařící na pomezí řepařské a bramborářské oblasti mělo trvale nejnižší hektarové výnosy cukrovky (161,6 a 258,9 q/ha). S téměř stometrákovým nárůstem dosáhlo nejvyšší dynamiky růstů hektarových výnosů. Nejlepších výsledků výjimečně nedosáhlo JZD Suchdol, které bylo až druhé za JZD Nové Dvory, kterému se v roce 1963 urodilo na hektar 280,4 q/ha a v roce 1967 434,9 q/ha. Čáslavský statek se se svými 417 metrickými centy z hektaru zařadil na třetí místo mezi sledovanými zemědělskými podniky a po celé sledované období dosahoval vysokých úrod cukrovky. Zručský statek cukrovku vůbec nepěstoval.

Sledované řepařské závody patřily v rámci okresu k nejlepším a bramborářské naopak mezi JZD s nejnižšími výnosy.³¹

Dokladem, že za vysokou i naopak nízkou úrodu nemohou pouze klimatické podmínky a od nich se odvíjející výrobní zemědělská oblast, ale i další faktory, jsou výsledky pěstování brambor. Nejlepších výnosů dosahovalo jak na počátku, tak na konci sledovaného řepařské JZD Suchdol (210,5 a 287,5 q/ha), kde hektarový výnos také nejvýrazněji stoupl. Naopak nejhoršího výnosu ve srovnatelných letech dosáhlo JZD Chlístovice s 215 a 90,4 q/ha. Jde o nehlubší propad mezi sledovanými podniky. Úroveň pěstování brambor na obou statcích byla nízká. Výnosy byly značně rozkolísané a v jediném roce, a to v roce 1964 u obou statků překročily hranici 200 q/ha. A oba zemědělské závody se tak zařadily mezi z hlediska výnosů brambor nejhorší JZD.

Hektarové výnosy jsou na rozdíl od užitkovosti v živočišné výrobě velmi rozkolísané. Zejména u plodin s vysokými hektarovými výnosy jako je cukrovka a o něco méně brambory jsou poměrně běžné rozdíly blížící se stovce z hektaru osázené půdy. I přes kolísání se hektarové výnosy zemědělských plodin postupně zvyšují, a to se zvyšující se dynamikou od roku 1966. Výraznější dynamiky dosahují JZD. Při srovnání se 70. lety, kdy byl nárůst ještě rychlejší, lze klást začátek trendu rychle rostoucích výnosů mezi roky 1966 a 1967. Je to především výsledkem intenzivnějšího hnojení, které můžeme dokladovat zvyšujícími se dávkami hnojiv. Obdobně tomu bude i s přípravky na ochranu rostlin, které však zemědělské podniky ve svých výkazech samostatně nesledovaly.

Úroveň hnojení můžeme sledovat až od roku 1965. Tehdy byla do ročních výkazů JZD zavedena zvláštní tabulka, kde družstva uváděla množství čistých živin dusíku, fosforu a draslíku použitých k výživě rostlin a současně i množství chlévského hnoje. Do této doby lze usuzovat na úroveň hnojení pouze na základě výše výdajů vynakládaných na

31 Průměrné celookresní hektarové výnosy jednotlivých plodin ukazuje následující tabulka:

Plodina	1960	1962	1964	1965	1966	1967
pšenice	29,5	29,0	29,9	24,4	26,6	28,9
žito	21,8	23,6	24,4	12,0	26,5	31,6
ječmen	27,5	32,9	30,5	23,0	27,8	30,5
oves	23,4	24,2	23,2	18,6	21,8	21,5
cukrovka	363,1	207,9	348,4	210,8	324,7	392,2
brambory	109,7	111,0	207,2	86,5	158,3	148,6

.....
umělá hnojiva.

Nejnižšími dávkami umělých hnojiv hnojilo svá pole JZD Petrovice II. V roce 1963 vynakládalo na hektar zemědělské půdy za hnojiva 130 Kčs, koncem sledovaného pětiletí toto družstvo na hektar použilo 10,35 tuny chlévského hnoje a 102 kg umělých hnojiv. Ještě hůře hnojily svá pole státní statky. Čáslavský statek v roce 1967 rozmetal na hektar zemědělské půdy 7,839 tuny, používal však vyšší dávky umělých hnojiv, a to 161 kg na hektar. Zručský statek přistupoval ke hnojení opačným způsobem. Použil 10,819 tuny chlévského hnoje, ale pouze 18 kg umělých hnojiv. Nejvíce peněz vynakládalo na hnojení v roce 1963 JZD Chlístovice, a to 215 Kčs na hektar zemědělské půdy. V roce 1967 největší dávky hnojiv aplikovalo JZD Suchdol, které v porovnání s ostatními zemědělskými závody upřednostňovalo umělá hnojiva. Celková dávka umělých hnojiv na hektar z. p. zde dosahovala výše 217 kg a k tomu použila ještě 7,388 tuny chlévského hnoje. I dávky hnojiv vykazují výkyvy ovlivněné výsledky hospodaření a množstvím disponibilních prostředků na umělá hnojiva. Přesto dávky hnojiv stále stoupají a u JZD lze mluvit o jistém zlomu, odkdy byl na nákup umělých hnojiv kladen velký důraz. Tento zlom není u všech družstev jednotný. Pohybuje se mezi rokem 1965 u bramborářských družstev, kde byly nízké výnosy až po rok 1967 u úspěšných řepářských družstev.

Zemědělské podniky hospodařily s pomocí základních prostředků (dále jen ZP), mezi něž patřily budovy, mechanizace, trvalé porosty a do poloviny 60. let i základní stádo. Na výkonnost hospodářství měly největší vliv v živočišné výrobě budovy a ve výrobě rostlinné stroje. Ze sledovaných devíti JZD a dvou státních statků měly nejvyšší objem celkových základních prostředků na hektar zemědělské půdy JZD Suchdol s 16 846 Kčs., resp. JZD Nové Dvory, pro něž se výkaz z roku 1963 nedochoval, ale v roce 1962 disponovalo se základními prostředky ve výši 17 337 Kčs/ha z. p. a úroveň ZP měla vzrůstající tendenci. Změna výkazů, resp. jejich dochování a neúplné vyplnění nám neumožňuje srovnat rok 1963 s rokem 1967, ale musíme použít rok 1966, pro nějž jsou data zachována. V tomto roce dosahovalo nejvyšší úrovně ZP JZD Nové Dvory s 22 801 Kčs/ha z. p. Toto družstvo také vykazovalo stálý růst v objemu za pět let více než 5 000 Kčs na hektar z. p. Naopak JZD Petrovice II zaznamenalo ve stejné době propad celkových základních prostředků o téměř 5 000 Kčs. Výše základních prostředků státních statků byla nadprůměrná, výrazně lépe byl vybaven základními prostředky čáslavský státní statek.

Největší objem základních prostředků uložených v budovách mělo na počátku i konci sledovaného období JZD Suchdol (11 587 a 11 558 Kčs) Nejnižší finanční ohodnocení staveb v roce 1963 mělo JZD Otryby s 6 175 Kčs/ha z. p. O pět let později poslední místo žebříčku zaujalo JZD Petrovice se 4 777 Kčs/ha z. p. Největší nárůst ve výši 2 000 Kčs/ha z. p. zaznamenalo JZD Mikuláš. Úroveň vybavení státních statků budovami, především čáslavského koncem období dosahovala úrovně jen o málo nižší než špičková JZD. Vybavenost zemědělských závodů výrobními stroji, tj. jednoúčelovými stroji s vlastní motorovou jednotkou byla různorodá. Stroji byly velmi dobře vybaveny státní statky. Hodnota výrobních strojů na hektar u státního statku Čáslav dosahovala počátkem sledovaného období výše 1 070 Kčs. Následovalo JZD Mikuláš s 1 034 Kčs/ha z. p. Koncem období se na špici stále držel státní statek Čáslav u 1 394 Kčs/ha z. p. a s výrazným odstupem za ním JZD Chlístovice s 902 Kčs/ha z. p. Naopak nejnižší úrovně strojového vybavení mělo v roce 1963 neočekávaně JZD Suchdol s 731 Kčs/ha z. p. a v roce 1967 JZD Petrovice s 634 Kčs/ha z. p. Vybavenost výrobními stroji kolísala. Poměrně hluboké propady v některých letech ukazují na odkládanou obměnu strojového

parku. Ve výkazech je samostatná kolonka dopravní stroje, která zahrnovala traktory a pro zemědělství mnohem méně významná nákladní auta. Na nejnižší úrovni bylo v roce 1963 vybaveno JZD Mikuláš (355 Kčs/ha z. p.) a tento primát si udrželo až do roku 1967, kdy hodnota strojů rozpočítaných na hektar zemědělské půdy činila 273 Kčs. Naopak nejlépe na tom byl s dopravními stroji státní statek Čáslav s částkou 1 183 Kčs a 1 841 na počátku a konci sledovaného pětiletí. V roce 1963 ho následovalo JZD Otryby s 841 Kčs/ha z. p. a na konci období JZD Miskovice s 952 Kčs/ha z. p. Nejrychleji narůstala vybavenost dopravními stroji na státním statku Zruč, pro nějž jsou k dispozici data za rok 1961 a 1968. V tomto mezidobí svoji vybavenost dopravními stroji téměř ztrojnásobilo z 885 Kčs/ha z. p. Na 2 575 Kčs/ha z. p.)

Vývoj objemu základních prostředků v průběhu 60. let kolísá, což je dáno jejich odpisy a opatrnými budováním nových staveb a kupováním nových strojů. U staveb není patrný žádný výraznější zlom v objemu vynakládaných prostředků. Ty i přes výkyvy pomalu rostou. Družstva si totiž často již před rokem 1963 pořídila klíčové zemědělské stavby. U strojů je tomu jinak. Jimi se družstva po skoku na přelomu 50. a 60. let, kdy tam byly převedeny stroje z rušených strojně traktorových stanic, začala vybavovat intenzivněji v polovině 60. let a v případě statku ve Zručí až začátkem druhé poloviny 60. let.³² Údaje o vybavení zemědělských družstev stroji v této finanční podobě jsou o to důležitější, že roční výkazy nesledovaly vývoj strojového parku v naturální podobě. V inovovaných výkazech od roku 1966 se objevuje tabulka, v níž jsou uváděny hektary půdy obdělávané kombajny obilními, řepnými, vyoravači brambor a sklízecími řezačkami, ale z nich nevyplývá jejich počet. Tabulka však ukazuje poměrně pomalé pronikání moderní techniky do sklizně, které zrychlovalo směrem ke konci 60. let, a to především v řepářských, hospodářsky úspěšných družstvech.

Zemědělská družstva musela na rozdíl od státních statků hospodařit především se svými vytvořenými hospodářskými prostředky. Státní statky dostávaly pravidelné dotace. Bylo to zdůvodněno tím, že hospodaří na půdě, kterou mu předávaly obce i krachující JZD, která byla zpravidla silně zanedbaná.³³ Navíc měly permanentní problémy s pracovními silami. V JZD hospodaření „za své“ vedlo k tlaku na hospodárnost výroby. I tak se však JZD prostředky nedostávaly a musely si brát úvěry. Zejména investiční výstavba byla realizovaná na úvěr a na rozšiřování a obnovu základních prostředků se braly i další dlouhodobé úvěry.³⁴ Úvěry tohoto typu, pokud nepřekročily kritickou mez, a družstva nebyla schopna splácet splátky, resp. jejich splácení šlo na úkor provozu, nebyly nezdravým jevem, ale spíše dokladem dlouhodobého strategického myšlení vedení družstva. Naproti tomu krátkodobé provozní úvěry signalizovaly, že s hospodařením družstva není vše v pořádku. I zde však existuje situace, kdy šlo o zcela přirozený jev, a to tehdy, když mezi sklizní a prodejem proběhla delší doba, kterou bylo nutno překonat

32 V roce 1967 si nechala okresní zemědělská správa vypracovat srovnávací analýzu hospodaření JZD a státních statků. V rozboru je důležité místo věnováno právě základním prostředkům. Ekonomická analýza dospěla k závěru, že statky dosahují lepších hospodářských výsledků, ale za neúměrně vyšších nákladů a JZD dokáží pracovat efektivněji.

33 Blíže k vývoji státních statků na Kutnohorsku: GÉRYK, *Doba velkých přeměn...* s. 13–15, 51–53.

34 U žádného sledovaného podniku se po celé pětiletí neobjevila vyplněná kolonka ve výsledovce úvěry o lhůtě splatnosti. Bylo by zajímavé srovnat výsledky těchto družstev s výsledky některého družstva, které zaniklo začleněním do státního statku. Pro ně se snad najdou prameny po zpracování archivních fondů OZS Kutná Hora a ČSS Čáslav.

.....
za pomocí překlenovacího úvěru. Tuto situaci však neumožňují výkazy odlišit. Lze ji však identifikovat podle celkového hospodářského vývoje příslušného družstva.

S úvěry, minimálně s investičními, hospodařila všechna sledovaná družstva. Netvořily však nikdy zásadní položku mezi finančními zdroji družstev. K nejvíce úvěry zatíženým družstvům patřilo na počátku sledovaného období JZD Suchdol, kde úvěry tvořily 17,31 % jeho celkových zdrojů. Právě investice na úvěr stály u zrodu jeho úspěchů, které pokračovaly i v 70 a 80. letech. Do konce sledovaného období ho však předstihlo v mnoha směrech problémové JZD Vlastějovice, kdy výše úvěru dosáhla 22,91 %. To se ještě koncem 60. let potýkalo s vážnými hospodářskými problémy. Nejmenší úvěry mělo k oběma výše uvedeným datům JZD Mikuláš, a to ve výši 5,57 a 3,73 % celkových zdrojů. Také toto JZD patřilo k vycházejícím hvězdám. Na rozdíl od Suchdola však stavělo především za své.

Naprosto převažující složku úvěrů tvořily úvěry investiční. Zatímco nejmenší investiční úvěry mělo JZD Mikuláš, a to jak v roce 1963, tak i v roce 1967, a to ve výši 4,55 a 3,71 % celkových finančních zdrojů. Naopak počátkem sledovaného období mělo nejvyšší investiční úvěry JZD Suchdol (14,32 % a do roku 1967 ho předstihlo JZD Miskovice s 14,23 %. Velmi omezený význam měly ostatní dlouhodobé úvěry. Obzvláště v druhé polovině sledovaného pětiletí některá družstva dlouhodobých úvěrů vůbec nevyužívala a tam, kde si tyto úvěry družstva brala, tvořily 0,02 až 1,11 % celkových zdrojů družstva. Provozní úvěry využívala pouze některá družstva. A to ještě jen v některých letech. Jediným družstvem, které využívalo provozní úvěry pravidelně, bylo JZD Chlístovice a provozní úvěry zde dosahovaly výše 0,92 až 1,02 % celkových finančních zdrojů. Vůbec nejvyšší provozní úvěr si vzalo v roce 1963 JZD Suchdol, a to ve výši 1,85 % jeho zdrojů. Provozní úvěry představovaly až tu poslední možnost, jak zajistit výrobu. Ani úvěry jako celek nepatřily k významným finančním zdrojům družstev. U státních statků nejsou srovnatelné údaje dostupné.

Dalším tzv. nerealizačním příjmem družstev byly státní dotace, subvence a intervence.³⁵ Jejich podoba se oproti 50. letům a počátku let 60., výrazně změnila. Ve starším období sloužily dotace k udržení samotné existence družstev. V této jen mírně modifikované podobě pokračovalo dotování hospodářské činnosti státních statků. V JZD byla využívána tzv. přímá pomoc státu, která sloužila pouze pro financování úpadkových JZD. Ze sledovaného vzorku tuto pomoc čerpala přechodně po krátkou dobu JZD Chlístovice a Vlastějovice.³⁶ Stát se snažil využívat sofistikovanější metody. Jednou z nich byla tzv. kádrová výpomoc, kdy zajistil pro konkrétní družstvo na rok či více let mzdu mladého vystudovaného odborníka, který přenášel svoje znalosti získané během

35 K podobě dotací v 60. letech z celostátního hlediska blíže: VOJÁČEK, Alois: *Vývoj socialistického poľnohospodárstva...*, s. 577–578.

36 Celkový objem dotací vkládaných do zemědělství se již počátkem 60. let výrazně snížil. Pomohly tomu nově nastavené výkupní ceny zemědělských produktů, které zohledňovaly výrobní náklady i podniků hospodařících v horších přírodních podmínkách. Podle výpovědi narátorky Ing. J. Micháلكové byly právě nové ceny rozhodujícím faktorem, který rozhodl o směřování JZD k prosperitě a byly dokladem, „že to stát se zemědělstvím myslí vážně“.

.....

studia do družstva.³⁷ V první polovině 60. let byly běžné i dotace na tlumení tuberkulózy a dalších chorob hospodářského zvířectva. Další formou dotací byly prémie za dosažení nadprůměrných hospodářských výsledků. Nejběžnějším druhem prémie byly prémie za mléko. Dotace hrály ve financování hospodářské činnosti JZD jen okrajovou úlohu. Zcela jinak tomu však bylo nadále u státních statků, které byly na státních dotacích závislé a běžně hospodařily se ztrátou. Nejvyšší dotace přepočtená na hektar zemědělské půdy činila 413,02 Kčs a to v JZD Mikuláš. Pro JZD je charakteristický průběh výše dotací. Zkraje 60 let postupně se zmenšující částka, která u řepářských družstev obvykle chybí. Jedná se o dotace typu přímé pomoci státu do provozu. Kolem poloviny 60. let dotace zcela chybí a v druhé polovině 60. let naopak výše dotací stoupá. Zde se však jedná o výkonové prémie. JZD Suchdol, které dosahovalo vynikajících výrobních výsledků „dosáhlo“ na výkonnostní dotace již od počátku 60. let a bralo je průběžně. Státní statek Čáslav bral dotace téměř po celá 60. léta a jejich objem stále vzrůstal. I zde se zřejmě jednalo o prémie, které koncem sledovaného období dosáhly výše 948,56 Kčs/ha z. p. Naproti tomu zručský statek získal dotaci ve výši 375 Kčs na počátku 60. let, později již na dotace nedosáhl. Stát tak zřejmě udržoval zručský statek při životě. Objem dotací u JZD dosahoval maximální výše 2,39 % celkových finančních zdrojů, a to u JZD Otryby v roce 1966. Běžně se však pohybovala do výše jednoho procenta.

Pohled na hospodaření jednotlivých zemědělských podniků poněkud z jiné stránky poskytují údaje o efektivitě zemědělské výroby, tj. o objemu peněz, které generuje jedna koruna vložená do zemědělské výroby. Nejlepších výsledků u hrubé produkce dosáhlo v roce 1963 JZD Mikuláš s 4,01 Kčs výnosů na korunu nákladů. V závěru sledovaného období stejné družstvo dosáhlo efektivit 3,11 Kčs. Vůbec nejvyšší efektivit v průběhu celého období dosáhlo JZD Nové Dvory v roce 1964 s 4,42 Kčs výnosů na vloženou korunu nákladů. Naopak nejnižší efektivit dosáhlo JZD Souňov s 2,44 Kčs v roce 1963 a státní statek Zruč s 0,53 Kčs v roce 1967.

Porovnáme-li náklady s tržní produkcí, dostaneme podstatně skromnější výsledky. Nejvyšší tržní efektivit dosáhlo JZD Mikuláš, a to 20,2 Kčs výnosů na vloženou korunu nákladů v roce 1963. V roce 1967 dosáhl nevyšší tržní efektivit státní statek Čáslav, a to ve výši 2,312 Kčs. Naopak nejnižší tržní efektivit dosáhlo v roce 1963 JZD Suchdol s 0,54 korun výnosů na vloženou korunu nákladů a v roce 1967 státní statek Zruč s 1,21 Kčs. Rozpor mezi nižší úrovní efektivit některých JZD a zejména co do výnosů, užitečnosti a dalších ukazatelů vynikajících výsledků např. JZD Suchdol není protimluvem. Příčinu naznačuje výše základních prostředků. Družstva s vysokou úrovní základních prostředků dosahovala nižší úrovně efektivit, neboť měla vysoké náklady (odpisy budov a strojů apod.). Obvykle také měla vysokou produktivitu práce, neboť část lidské nekvalifikované práce nahradila práce strojová. Na lidi zbývala větší část práce kvalifikované. Jak materiálové, tak i mzdové náklady byly v tomto případě vyšší, což se nepříznivě projevovalo na vyšší efektivit vložených prostředků.

Pro porovnání výsledků hospodaření nelze užít dnes nejběžnějšího ukazatele – zisku. Tento pojem JZD neznala. Používaly ho pouze státní statky. V družstvech se nazýval rozdíl výnosů a nákladů částka k rozdělení. Nelze ji srovnávat se ziskem státních statků,

37 Takto započala v JZD Chlístovice svoji profesní dráhu po absolvování VŠZ pamětnice, jejichž vzpomínek bylo využito při tvorbě této studie, Ing. Jana Michálková, která zde pracovala jako účetní. Později přešla do JZD Mikuláš, které leží těsně vedle jejího bydliště v Rohozci.

.....
protože družstva ji povinně až do nuly rozdělovala mezi jednotlivé družstevní fondy.³⁸ Pojem zisk byl i do výkaznictví družstev zaveden až v roce 1967 spolu s novou účetní osnovou a novými výkazy.

V letech 1963 až 1967 došlo skutečně k základnímu zlomu v zemědělské výrobě zemědělských družstev a zčásti i u státních statků. Je však u řady ukazatelů rozdělena do minimálně tříletého období 1965–1967. Pouze u některých ukazatelů, jako je úroveň odměn pracovníků v zemědělství, hrubé a tržní výroby je koncentrována do roku 1967. Výraznější ukazatele zlomu vykazují data vztahující se k odměnám v zemědělských družstvech, které se u většiny podniků koncentrují do roku 1967. Na výrazném vzestupu řady ukazatelů v roce 1967 se podílela především změna ekonomických podmínek umožněná nástupem Šikovy reformy a v dlouhodobějším pohledu i zvýšení výkupních cen v roce 1964. Zvýšená samostatnost zemědělských podniků, zvyšující se úroveň vnitrodružstevní demokracie, možnost se zapojit do kooperačních seskupení i do zahraničního obchodu spolu s rostoucími mzdami přesvědčila družstevníky o tom, že zůstat v družstvech a nerozblít je, se vyplatí.

Období normalizace je o správnosti této volby přesvědčila. Odměny nadále rostly, byť míra samostatnosti rozhodování byla omezena a z hospodářských nadpodnikových podnikatelských subjektů v podobě okresních hospodářských správ vznikly přeměnou opět direktivní okresní zemědělské správy, které však podnikům ponechávaly určitou míru soběstačnosti. Ke vzniku politické reprezentace zemědělců vůbec nedošlo. Vznikla však odborová reprezentace družstevníků v podobě Svazu družstevních rolníků. Osobní příjmy družstevníků však převážily nad omezeným manévrovacím hospodářským prostorem družstev. Vládní směrnice o komplexní péči o pracující z let 1974–1975 zemědělce definitivně zrovnoprávnily s ostatními vrstvami pracujících a v hospodaření družstev stále zůstával určitý prostor pro vlastní rozhodování o dalším směřování družstev, mnohem výraznější, než měly státní statky. Existence družstev tak zůstala neohrožena a podniková struktura v zemědělství zůstala zakonzervována až do roku 1989 i přes další fázi slučování zemědělských družstev v polovině 70. let. Družstva a v širším pohledu vesnice se v období normalizace stala oporou komunistického režimu. Počátek přesvědčení zemědělců o výhodnosti družstevní organizace zemědělstvím, která jim přinášela ve srovnání s meziválečným obdobím i s 50. lety výrazně vyšší mzdy a mnohem menší dfinu a o perspektivách socialismu, spadají právě do období 1963–1967 s důrazem na závěr tohoto období.

38 Až do roku 1964 byla výše odvodů do jednotlivých fondů určena vzorovými stanovami, podle nichž jednotlivá družstva vytvořila své vlastní stanovy. Procento odvodu do jednotlivých fondů mohlo být vyšší, ale nikoliv nižší, než uváděly vzorové stanovy. V následujících letech, kdy již byla družstva ve své většině konsolidovaná, si družstva určovala výši přidělů jednotlivým fondům sama. Družstva vytvářela do roku 1966 následující fondy: nedělitelný fond, provozně zajišťovací fond, fond kulturní a sociální, fond odměn, fond osiv a sadby, fond krmiv, případně fond bytové výstavby aj. Později se struktura fondů přiblížila fondům vytvářeným v podnicích ve státním vlastnictví.
.....

Prameny a literatura

Státní okresní archiv Kutná Hora:

Archivní fond JZD Chlístovice

Archivní fond JZD Mikuláš

Archivní fond JZD Miskovice

Archivní fond JZD Nové Dvory

Archivní fond JZD Otryby

Archivní fond JZD Petrovice II

Archivní fond JZD Sounov

Archivní fond JZD Suchdol

Archivní fond Okresní zemědělská správa Kutná Hora

Kronika obce Miskovice 1945–1987

Kronika obce Mikuláš 1891–1981

Kronika obce Suchdol 1959–1984

Kronika obce Vlastějovice 1955–1978.

Statistická ročenka okresu Kutná Hora 1968, Okresní oddělení Státního statistického úřadu Kutná Hora 1968.

Statistická ročenka okresu Kutná Hora 1972, Okresní oddělení Státního statistického úřadu Kutná Hora 1972.

Statistická ročenka ČSSR 1963–1967, SNTL Praha 1964–1968.

BERANOVÁ, M.; KUBAČÁK, A.: *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*. Libri Praha 2010.

GÉRYK, M.: *Doba velkých přeměn. K 35. výročí budování socialistické zemědělské velkovýroby na Kutnohorsku*. OV SDR Kutná Hora 1984.

HOUŠKA, V. a kol.: *Vývoj zemědělství a výživy v Československu*. SEVT Praha 1971.

JÍŘIČKA, M.: Sociální vývoj v československém zemědělství. *Vědecké práce Zemědělského muzea* 21, UVTIZ Praha 1981, s. 301–314.

KALINOVÁ, L.: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu: k sociálním dějinám v letech 1945–1968*. Academia Praha 2007.

LAMSER, Z.; SURA, J.: *Člověk v socialistickém zemědělství*. Svoboda Praha 1978.

NOVÁK, P.: Ekonomické reformy v českém zemědělství za socialismu – úvod do problematiky. *Prameny a studie NZM* 52/2014, s. 21–52.

NOVÁK, P.: Hlízovští zemědělci v 50. letech 20. století. In: ROKOSKÝ, Jaroslav – SVOBODA, L. (eds): *Kolektivizace v Československu*, USTR Praha 2013, s. 257–372.

NOVÁK, P.: Udržitelnost profese zemědělec v českých zemích v letech 1948–1989 (na příkladu Kutnohorska). *Prameny a studie NZM* 45/2010, s. 100–128.

PRUCHA, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992. 2. díl období 1945–1992*. Doplněk Brno 2009.

PRUCHA, V.: Vývoj zemědělské výroby v Československu v období socializace vesnice. In: *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století. Studie Slováckého muzea* 7. Uherské Hradiště 2002, s. 31–48.

TAUBER, J.: *Kdo žije na vesnici. Sociologická rozprava*. Nakladatelství České Budějovice 1965

TOMAN, M. a kol.: *České zemědělství očima těch, kteří u toho byli*. NZM Praha 2010.

VOJÁČEK, A.: *Vývoj socialistického polnohospodářstva na Slovensku*. Příroda Bratislava 1973.

Rozhovory s pamětníky (březen 2015)

Ing. Jana Michálková z Rohozce (1940), bývalá účetní JZD Chlístovice a Mikuláš.

Julius Stoklasa a jeho přínos k rozvoji československého zemědělství

Julius Stoklasa and his contribution to the development of Czechoslovak agriculture

Julius Stoklasa byl jednou z významných osobností zemědělského pokroku u nás. Byl považován za všestranného agrochemika a badatele, který propagoval moderní směry nejen ve vědecké práci, a který získal uznání i v zahraničí. Stoklasovy objevy byly často v rozporu se starými, vžitými tradicemi. Jeho životní dílo představuje téměř 60 let intenzivní a všestranné práce, věnované převážně zemědělství.

Julius Stoklasa was one of the outstanding personalities of agricultural progress in our country. He was considered a versatile agrochemist and researcher, who pioneered modern trends, not only in scientific work. He also gained recognition abroad. Stoklasa's discoveries were often in conflict with old ingrained traditions. His life's work represents almost 60 years of intensive and comprehensive work, devoted mainly to agriculture.

Prof. Julius Stoklasa

Otec Julia Stoklasy, Vojtěch se narodil v roce 1827 Nových Hradech a působil jako holič v Litomyšli. Svoji holírnu poměrně často stěhoval a to z Dolního Riegrova náměstí na Horní Riegrovo náměstí a nakonec do domu v Růžové uličce.¹ Přestože Stoklasův otec podle vzpomínek pamětníků byl v Litomyšli prvním, kdo měl na tu dobu moderně zařízenou holírnu, nebyl schopen čelit konkurenci. Z Litomyšle se nakonec přestěhoval do Chocně, a to z důvodů zhoršení obchodů, kdy se mu přestávalo dařit, především díky konkurenci, která ho připravovala o zákazníky.² Stoklasova matka Františka Vondráčková, vdova po Václavu Vondráčkovi (za svobodna Strnadová) se narodila v roce 1820 ve Dvořišti u Chocně. Stoklasova matka měla z prvního manželství dvě děti. Stoklasovy rodiče byli oddáni 13. ledna roku 1857 v Litomyšli, kde se Julius Stoklasa 9. září 1857 narodil. Z tohoto manželství se narodil ještě Stoklasův bratr Robert, který zemřel v dětském věku. Podle dostupných archivních materiálů měl Julius Stoklasa nevlastní sourozence Josefa a Helenu, podle vyprávění notáře Butha je uváděna i nevlastní sestra Julie.³ Stoklasova pečlivá matka a vzorná hospodyně dbala na to, aby její syn chodil oblekaný jako studenti ze zámožných rodin, přestože rodina Stoklasova patřila k rodinám méně majetným. Stoklasovi rodiče pečlivě dbali na výchovu svého syna a na jeho vzdělání. Podporovali ho ve studiu a dali mu volnost při výběru povolání. To se projevilo zpětně ve vztahu k rodičům, kdy jim jejich podporu a lásku oplácel a projevoval jim velkou úctu.

Stoklasův otec, Vojtěch Stoklasa

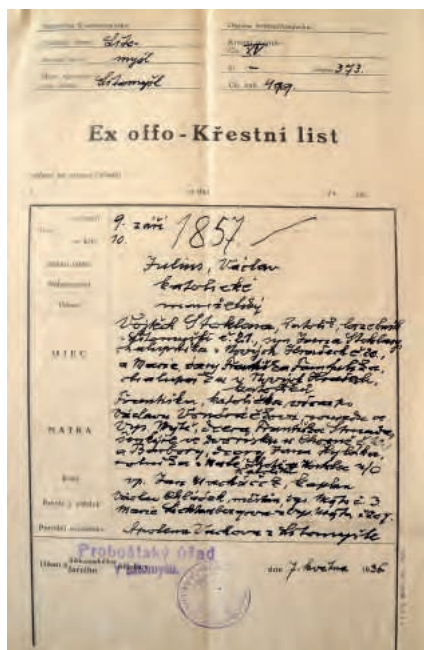

Stoklasova matka, Františka Stoklasová

1 Archiv NZM, OF prof. Julia Stoklasy, č. i. 4104–4107 (P 2320–2323).

2 Tamtéž.

3 Tamtéž.

Stoklasův křestní list

Kresba Stoklasova rodného domu v Litomyšli

Mladý Stoklasa byl inteligentní, měl velmi dobré studijní výsledky a i u svých sourozenců z prvního manželství matky nacházel hodně porozumění a podpory. Vyrostl v Litomyšli, nevelkém městě, kde mohl být ve stálém kontaktu s přírodou, kde se mohl rozvíjet jeho talent. Stoklasův nevlastní bratr Jozef byl profesor a filolog a stejně jako sestra, která se vdala do Prahy, měl kladný vliv na Stoklasovu osobnost. Již na obecné škole Julius Stoklasa tíhnul k přírodě, sbíral brouky a motýly a zakládal si herbáře. Z vyučovacích předmětů projevoval zájem hlavně o chemii. Již od mládí se věnoval bádání v oboru biochemie půdy a zajímal se o problematiku rostlinných a živočišných buněk. Doma si vyráběl vodík a plnil jím balonky, které sám zhotovoval. Jeho zájem o chemii rozvinul prof. Tlamicha, který ho vyučoval na reálce v Litomyšli. Pro své velké nadání byl přítomen různým laboratorním pracím a doma si zařídil malou laboratoř, která mu umožnila provádět pokusy. Už v 16. letech se zajímal o výživu rostlin především o půdu jako stanoviště rostlin a daná problematika ho natolik zaujala, že sbíral vědomosti o vzniku a založení půdy. Ve své laboratoři rozměľňoval horniny a konal pokusy s pěstováním obilovin, především s pšenicí, žitem a hrachem na takto uměle upravených půdách. Dosáhl zajímavých výsledků, ale nepřikládal jim patřičnou váhu a ani výsledkům své práce až tak nedůvěřoval. Svoji pozornost zaměřil i na vliv plynů na rostlinné pochody. Vyvíjel různé plyny a sledoval, jaký vliv mají na zdraví a vývoj rostlin. Kromě těchto pokusů se věnoval paleontologii a v okolí Litomyšle sbíral zkameněliny a čím dál více si uvědomoval vztah jednotlivých geologických oblastí k původu a vlastnostem půdy. S veřejnou a odbornou činností začal velmi brzy a tato „záliba“, ho provázela po celý život. Již jako student

veřejně přednášel o svých poznatcích, zkušenostech a pokusech. Jedna z prvních přednášek na téma „O významu minerálních látek pro rostliny“ se konala na podzim roku 1872 v hospodářském spolku v Litomyšli. Další přednáška, byla v Řemeslnické Besedě, kde přednášel o Darwinově teorii a stvoření světa. K jeho literárním začátkům patří rok 1874, kdy v Národních Listech uveřejnil příspěvek o Filipu Stanislavu Kodymovi, ve kterém vyzdvihl jeho práci a zásluhy. Od Kodymy dostal dopis, ve kterém se podivuje nad vědomostmi mladého studenta a vyzývá ho k dalšímu studiu přírodních a zemědělských věd. Ke studiu Darwinovy teorie a příslušné literatury se dostal za podpory kostelníka, Jana Matějky, který působil jako jednatel Řemeslnické Besedy a sledoval moderní přírodní vědu. Podporu a motivaci ke svému studiu nacházel u svých profesorů.

Ještě jako student uveřejňoval přírodovědecké články ve „*Vesmíru*,“ ke kterým čerpal náměty z prázdninových pobytů u svého strýce, který byl lesníkem u Chocně, a mladému Stoklasovi vštěpoval lásku k přírodě. O společném působení půdy, vody a klimatických faktorů uveřejňoval články v nejstarším lesnickém časopise „*Háji*.“ Stoklasova nevlastní sestra se provdala do Prahy a zde v jejich kavárně měl příležitost se seznámit s vynikajícími badateli, především s českými přírodovědci. Kromě toho měl v letech 1872 až 1876 příležitost navštěvovat muzea a i výlety do okolí Prahy mu poskytly mnoho zajímavého. V Praze se seznámil s dr. Prokopem Rudou, archivářem a kustodem přírodovědecké literatury v Národním muzeu, který vynikal velkou znalostí historie přírodních věd. Významnou událostí v životě mladého studenta Stoklasa bylo seznámení s významným francouzským geologem, žijícím v Čechách, s Barrandem, který ho povzbudil v zájmu o geologii a udělil mu mnoho dobrých rad. Provádění pokusů v primitivní laboratoři se projevilo u Stoklasa plicními zdravotními problémy. Na doporučení lékařů změnil prostředí a vydal se studovat zemědělství na vyšším hospodářském ústavu v Liebverdě. Ke studiu měl výrazně předpoklady – velký zájem, značné přírodovědecké vědomosti a slušný vědecký základ.

Studium v Liebverdě bylo dvouleté a Stoklasa ho absolvoval v letech 1873–1874 a 1874–1875. Liebverda byla tehdy střediskem zemědělského pokroku a vědeckých snah, měla starší tradici a mnohé výhody. Studenti bydleli na internátě a žili v prostředí školního statku. Zde nejenže si rozšířil zemědělské vědomosti, ale osvojil si i praktické zkušenosti. S vyznamenáním tuto školu absolvoval v 18 letech. Ve studijním roce 1875–1876 se dal zapsat na vysokou školu zemědělskou ve Vídni, kde absolvoval v roce 1878. i během studia na této škole se plně věnoval práci v laboratoři a prováděl dál své pokusy. Ve studijním roce 1878–1879 studoval v Lipsku pod vedením slavných fyziologů a chemiků. Poté pracoval v Paříži, v Pasteurově institutu. Zde studoval význam bakterií pro vitální pochody v půdě a mikrobiální život v půdě. Po sedmiletém odborném a vědeckém studiu se vrátil do Vídně, kde přijal místo asistenta u profesora Zöllera, a tuto funkci zastával 3 roky. Stoklasa byl dobrý klavírista, tanečník a společník a byl často zván do rodiny prof. Zöllera, kde měl možnost se seznámit s mnohými badateli a reprezentanty veřejného života. Do této doby spadají jeho vlivné vídeňské známosti, které mu byly prospěšné v jeho další práci.

V roce 1883 přijal místo v chemické továrně v Pečkách, která patřila akciové společnosti, jejíž akcie z většiny vlastnil velkopřemyslník a velkostatkář Karel Weinrich a kníže Lichtenstein. Nejprve zde pracoval jako chemik, ale potom byl jmenovaný inspektorem. Byly zde na tehdejší dobu moderně vybavené laboratoře a vzházeli mu vstříc ohledně pořízení potřebného zařízení k další vědecké práci. K dispozici měl bohatou knihovnu,

pokusná pole i skleník pro konání pokusů. Po dobu působení v této továrně absolvoval Stoklasa studijní cesty do zahraničí – Anglie, Německa a dalších zemí, čímž si rozšiřoval rozhled a získával vlivné známosti. Také pořádal přednášky a kurzy o používání umělých hnojiv po celých Čechách. Během působení v Pečkách vypracoval a publikoval mikrochemickou metodu, která umožnila poznat pravost starých rukopisů. Tuto metodu propracovával v době bojů o pravost rukopisu Královédvorského a Zelenohorského. Jeho rozsáhlá vědecká práce ho přibližovala k vytoužené dráze vysokoškolského učitele. Habilitoval jako soukromý docent na české vysoké škole technické v Praze a v roce 1894 po více než desetiletém pobytu opustil továrnu v Pečkách a přijal místo soukromého a honorovaného docenta. Jako docent působil na vysoké škole technické do roku 1898 a pak se po prof. Lamblovi stal mimořádným a v roce 1901 řádným profesorem na české technice v Praze. Trvalé působení v Praze umožnilo další rozvoj jeho vědecké práce. Zpočátku zde neměl ani laboratoře, ani pokusná zařízení a přesto se hned pustil do organizace zemědělského výzkumnictví, které chápal jako bezpečný základ vědecké práce a postupně si opatřil prostředky a zajistil si podmínky pro rozsáhlou vědeckou práci. V roce 1906 se J. Stoklasa zasadil o založení a podílel se i na organizaci zemědělského oddělení při vysoké škole technické v Praze a byl jeho prvním děkanem. Ve studijním roce 1911–1912 byl zvolen rektorem.

První ženou J. Stoklasy byla Božena, rozená Miškovská, která pocházela z Poboře u Plaňan. Boženu si vzal v roce 1888 a po roce se jim narodila dcera Miloslava. Stoklasova první žena zemřela poměrně brzy, v květnu 1898. Stoklasovou druhou ženou byla Milica Jarolímková, narozená dne 14. listopadu 1880. Oddáni byli 19. července 1904 a měli syna Julia, narozeného v roce 1910 a Karla, který se narodil v roce 1916.

*J. Stoklasa s manželkou
a syny Karlem a Juliem*

*J. Stoklasa s manželkou a synem Karlem
ve Františkových Lázních v roce 1923*

Jedním z jeho pracovních oborů byla radiologie, ve které dosáhl velkých úspěchů, a jeho práce v tomto oboru znamenala pro naši vědu obrovský přínos. Vzhledem ke Stoklasovým úspěchům v rámci vědeckého výzkumu na poli radiologie byl dne 9. prosince 1921 jmenován členem vědeckého kuratoria Radiologického ústavu československé republiky. Na základě jeho dlouholetých zkušeností zpracovával pro Československou společnost pro využití radia, s.r.o., odborné posudky radioaktivních nerostů nacházejících se zejména v Jáchymově, které se využívaly k výrobě umělých radioaktivních hnojiv, a to v takové míře, že jimi mohla být kryta světová spotřeba. Kromě toho profesor Stoklasa učinil řadu praktických pokusů s radioaktivními hnojivy, podle kterých docílil neobyčejně příznivých výsledků.⁴

Jeho vědecká práce zahrnovala vedle radiologie i problematiku hnojení jodem. Poukázal na to, že přihnojování jodem nejenže zvyšuje u řady rostlin produkci, ale obohacuje tyto rostliny jodem. Jod působí na celý biochemismus rostlin. Podle Stoklasy měl jod specifický význam především pro halofytní rostliny, např. pro řepu cukrovou, u které je nezbytnou podmínkou pro tvorbu živé hmoty. Tyto Stoklasovy objevy, které mezitím potvrdily i jiní vědci, měly velký význam pro živočišnou produkci a pro výživu lidí.

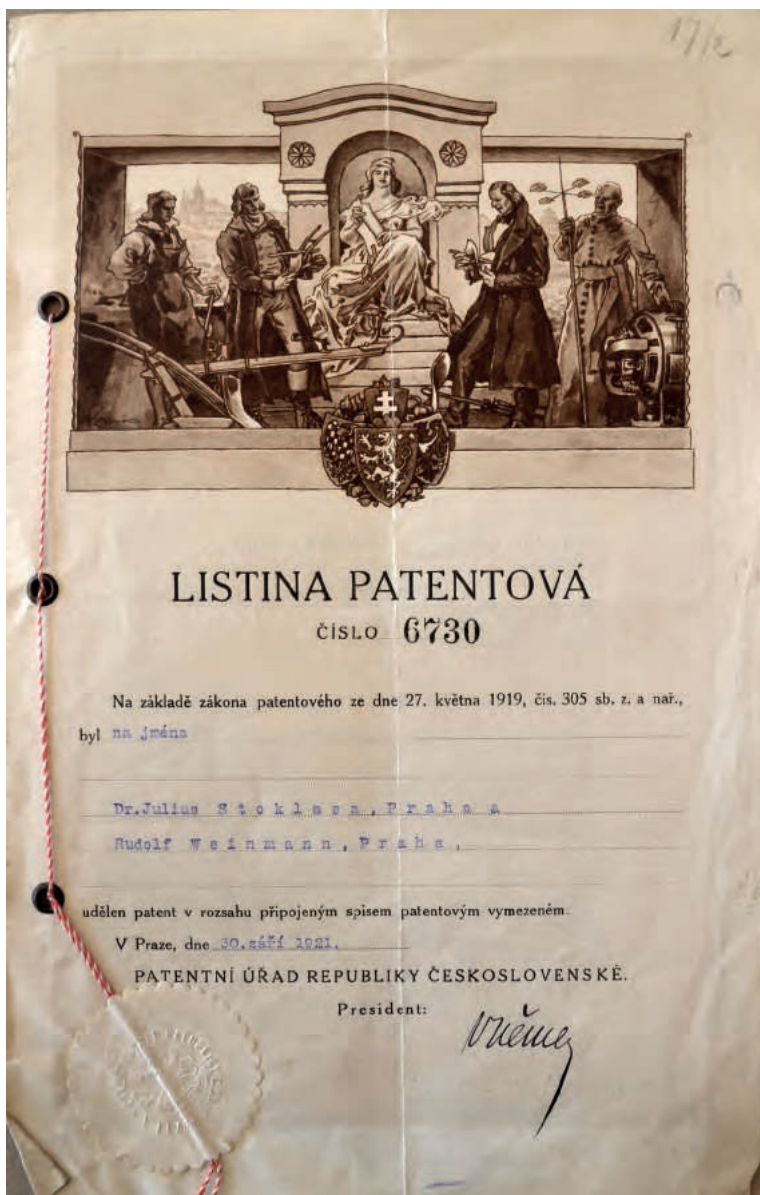
Také v oboru půdní mikrobiologie dospěl k pozoruhodným objevům. Zjistil, že z exkrementů některých druhů hmyzu a jejich larev, kteří se živí celulózou, je možné izolovat a vypěstovat mikroorganismy rozkládající ve vysokém stupni celulózu. Tento objev měl velký význam pro využití chlévské mrvy a pro regulaci mikrobiologických dějů v půdě.

Otázkám výživy rostlin věnoval Stoklasa řadu pojednání a přednášek, ve kterých se na základě svých prací věnoval otázkám rostlinné výroby a poukazoval na nové možnosti a vytyčoval úkoly další výzkumné práci. Ve svých pracích, věnovaných rostlinné výrobě myslel na to, že všechen výzkum nakonec slouží lidem, protože má vliv na jejich výživu. Velkou část své práce věnoval přímo otázkám výživy lidí, navazoval také na medicínu a v některých případech byl rádcem lékařů. Na sjezdu ortopedů přednášel o metabolismu biogenních prvků v živočišném organismu. Při řešení problematiky abstinence vysvětloval roli alkoholu v lidském těle a dal podnět k organizování péče o racionální lidskou výživu, na vědeckém základě. Jeho výzkumná práce byla směřovaná také na škody způsobené kouřem a škody, které vznikají spalováním hnědého uhlí.

Vedle všech Stoklasových aktivit nelze opominout jeho bohatou přednáškovou činnost. Stoklasa, jako významný profesor českého vysokého učení technického a ředitel Státních výzkumných ústavů pro výrobu rostlinnou v Praze konal řadu cest na zemědělské kongresy. Dne 16. května 1923 byl jmenován delegátem vlády československé republiky na XI. Mezinárodním zemědělském kongresu v Paříži.⁵

4 Archiv NZM, OF prof. Julia Stoklasy, č. i. 5678 (P 3490).

5 Tamtéž, č. i. 5678 (P 3490).

Titulní list listiny patentové č. 6730

Vedle dalších témat se věnoval problematice výživy lidstva, tak jak byla prezentována přednáškou na téma „O výživě lidstva a jak si zachovati energii životní“, která se

konala 16. prosince 1927 ve Smetanově domě v Praze.⁶ V roce 1927 se J. Stoklasa zúčastnil mezinárodního kongresu, pořádaného v Římě, jehož tematickým zaměřením bylo zabezpečení výživy národů, s ohledem na zvýšení výnosů pšenice. Na tomto kongresu, za přítomnosti většiny světových národů, přednášel náš zástupce, dr. Stoklasa s velkým úspěchem svůj příspěvek k dané problematice. Výňatky z jeho přednášky byly uveřejněny v řadě zahraničního tisku, poskytoval rovněž mnohá interview. Ke stoletému jubileu použití fosforu ve formě kostní moučky přednášel na toto téma dr. Stoklasa v roce 1930 v Československé akademii zemědělské. Připomněl, jak v roce 1830 byla na Schwarzenberském panství vyráběna a použita kostní moučka podle návodu Karla Gayera z Ehrenbergu, a to za účelem zvýšení výnosu kulturních rostlin a zlevnění nákladů výroby rostlinné hmoty. Tato výroba kostní moučky se v Čechách shledala se značným ohlasem, a to především z důvodů nedostatku chlévské mrvy. Srovnávací pokusy, které se prováděly, byly prvními prováděnými pokusy v Čechách a ukázaly na výborný účinek kostní moučky, jako účinného hnojiva na tvorbu rostlinné hmoty a na zvýšení výnosů. Prof. Stoklasa věnoval památce českého objevitele čilského ledku vzpomínku na 29. sborovém zasedání Československé Akademie Zemědělské, které se konalo 12. dubna 1930 v Praze. Připomněl význam Tadeáše Haenke, asistenta pražské univerzity, který první v roce 1796 objevil a zhodnotil hnojivé i výbušné vlastnosti čilského ledku.⁷ Ve svém příspěvku zhodnotil velký význam čilského ledku, zejména jako hnojiva, které výraznou měrou přispělo k rozvoji našeho zemědělství.

J. Stoklasa v lázních v Jáchymově v roce 1929

6 Tamtéž.

7 Tamtéž.

J. Stoklasa na pražském letišti při návštěvě rumunského korunního prince Karola v roce 1925

Vedle tuzemských se aktivně zúčastňoval i zahraničních kongresů. Přednášel na četných mezinárodních kongresech ve Francii, Itálii, Švédsku, Německu a dalších zemích. Velké pochopení pro vědeckou práci našel v Polsku, jmenovitě v Krakově a ve Lvově, kde se zúčastil sjezdů přírodopyskců a lékařů, kde přednášel především zemědělskou problematiku. V roce 1902 přednášel na zemědělském kongresu ve Varšavě a na mezinárodním zemědělském kongresu v roce 1925. Na pozvání bělehradské univerzity mu byla svěřena organizace zemědělské fakulty na bělehradské univerzitě a podílel se i na organizaci zemědělského výzkumnictví v letech 1908 a 1909 v Srbsku. Z tohoto důvodu se Stoklasa věnoval studiu srbských zemědělských poměrů a na velkém sjezdu srbských zemědělců v Archandělovci v roce 1908 přednášel na veřejné přednášce. Jeho vědecká spolupráce se projevovala i ve Slovinsku. Jedním z významných kongresů byl i Mezinárodní lesnický kongres v Římě, který se konal v roce 1926, a kde za účasti 960 delegátů a 58 států z celého světa přednášel prof. Stoklasa na téma „*O zhoubném působení plynů na rostlinstvo a živočišstvo*“.⁶ Stoklasa se věnoval problematice škodlivosti kouřových plynů a jejich negativnímu dopadu na rostlinný a lidský organismus. Podle vědeckých zjištění byly škody na rostlinstvu na venkově 10, 20 a 30 %. Velký význam této přednášky ocenila většina zahraničního tisku. Po kongresu se konala ve Florencii první schůze užší komise za předsednictví dr. J. Stoklasy, kde bylo usneseno, aby se příští schůze, která se měla

8 Tamtéž.

zabývat problematikou, jak zamezit škodlivému působení kouřových plynů velkých měst, konala v Londýně a následující rok v Praze.

Ve dnech 21.–28. července 1929 byl ve Stockholmu pořádán velký mezinárodní kongres výzkumných ústavů lesnických za velké účasti mnoha kulturních států z celého světa. Kongres měl vědecký ráz a přednášky se vyznačovaly bohatým a často až originálním obsahem. Kongres byl zahájen dne 22. července. Československou delegaci zastupovali generální ředitel Dr. K. Šiman za ministerstvo zemědělství a prof. Dr. Julius Stoklasa za ministerstvo školství a národní osvěty a za ministerstvo veřejných prací. Dále byly členy delegace profesori vybraných vysokých škol, představitelé Výzkumných ústavů lesnických a lesnických organizací. Tohoto významného mezinárodního kongresu se zúčastnilo celkem 18 účastníků z Československa. Vědecká část programu byla zahájena přednáškou prof. Stoklasu na téma „*O radiobiologických a biochemických pochodech v lesních půdách a jejich význam pro stavbu nové živé hmoty rostlinné.*“ Přednáška se těšila velké pozornosti a zaujala především prezentací nových výzkumů.

Vzhledem k tomu, že byl J. Stoklasa v odborném světě pojmem, pokládaly i zahraniční vysoké školy za čest zvat tohoto významného vědce na přednášky. Známa vysoká škola technická v Curychu, na které mimochodem studovala celá řada studentů z Československa, uspořádala ve dnech 6.–8. listopadu 1930 velkolepou oslavu 75. výročí svého založení. Program byl zahájen slavností schůzí společnosti švýcarských zemědělců, jejímž hlavním bodem byla přednáška dr. Stoklasu. Stoklasa ve své přednášce na téma „*Moderní biologické a biochemické metody ke zvýšení úrodnosti půdy*“ poukázal na velice aktuální téma, provázející tehdejší zemědělskou krizi. Na základě svého dlouholetého studia a zkušeností poukázal na moderní problémy z oboru biochemie a radiobiologie a na nové cesty, které vedly ke zvýšení tvorby nové živé hmoty v rámci rentability.⁹ Tato přednáška měla velký ohlas a vyvolala živou debatu, do které se zapojili profesori z této vysoké školy. Jedním z nich byl dr. Lauer, který poukázal na Stoklasovu přednášku prezentovanou na světové výstavě v Barceloně v roce 1929, kde upozornil na význam udržení biogenních prvků v půdě. S jeho názory na danou problematiku vyjádřili souhlas významní badatelé. Stoklasovu vědeckou činnost kriticky analyzovali dr. Lauer z hlediska ekonomického, dr. Wiegner z hlediska biochemického a dr. Dügelli z hlediska biologického a prohlásili že: „*Stoklasa tvoří nové epochy v nynějším rozvoji zemědělského bádání a razí nové směry, jež budí světový interes.*“¹⁰

V červenci 1934 byl v Curychu pořádán mezinárodní kongres radiologů a rentgeologů. Za bohaté zahraniční účasti se tohoto kongresu zúčastnil i Dr. Stoklasa, který na tomto kongresu přednášel ve francouzském a německém jazyce. Tématem jeho přednášky byl „*Význam radia a radioaktivních elementů na tvorbu nové živé hmoty a výměnu látek a sil.*“¹¹

Na pozvání říšského spolku pro výživu lidstva přednášel dr. Stoklasa dne 26. března 1931 ve spolkovém domě německých inženýrů v Berlíně na téma „*Život jest chemický proces, vliv radioaktivity na biochemické pochody v buňce.*“¹² Prof. Stoklasa seznámil přítomné s výsledky biochemických studií v oboru výměny látek a o působení radioaktivity na rostlinný, živočišný a lidský organismus. Tato přednáška byla u přítomných vysoce oceněna,

9 Tamtéž.

10 Tamtéž.

11 Tamtéž.

12 Tamtéž, č. i. 6605 (P 4031).

.....
protože přinesla nové poznatky o výměně látek v organismech. Stoklasovy výzkumy o působení radioaktivity na životní pochody otevřely nové perspektivy o významu radia v přírodě a lékařství. Na této přednášce Československo zastupovalo československé velvyslanectví, československý konzulát s generálním konzulem v čele, dále profesori vysokých škol, ředitelé biologických a biochemických ústavů, badatelé v oboru radiologie a další odborní pracovníci. Odezvou na Stoklasovu přednášku byly obšírné referáty o jeho přednášce, které přinesl téměř všechen denní berlínský tisk. Druhá přednáška dr. Stoklasy, která se konala dne 27. března na valné schůzi Německé botanické společnosti v Berlíně pojednávala o Stoklasově badatelské činnosti a práci o působení radioaktivity na chlorofylovou buňku a na buňku neobsahující chlorofyl.¹³

Dne 28. září 1931 byl pořádán VII. Sjezd československé společnosti ortopedické v Brně. Nosným tématem kongresu byla otázka minerálního metabolismu v lidském organismu. Prof. Stoklasa upozornil na skutečnost, že stavba nové živé hmoty i celá látková výměna je podmíněna dostatečnou přítomností biogenních prvků, které jsou obsaženy v čistém popelu různých orgánů lidského organismu. Podle Stoklasy byl vývoj lidstva a jeho existence podmíněna dostatečnou přítomností fosforu, síry, fluoru, jodu, chloru, vápníku, hořčíku, draslíku, vodíku, radia a železa v lidském organismu.¹⁴ Na základě vědeckých pokusů a uveřejněných příspěvků se došlo k poznatku, že úkolem každého státu je věnovat největší pozornost tomu, aby zvířecí a lidská potrava obsahovala dostatečné množství uvedených prvků. Tyto biogenní prvky nemohou být rezorbovány v živočišném organismu v anorganické formě, ale pouze ve formě organické. K této metamorfóze dochází právě ve chlorofylové buňce. Dodávání živin rostlinám nemá za úkol jen zvyšovat výnosy a zlepšit kvalitu rostlinné hmoty, ale poskytnout rostlinám důležité biogenní prvky pro zachování rovnováhy živin v půdě a v rostlinném a živočišném organismu. Na tuto problematiku nedozírného významu upozornil Stoklasa ve své přednášce. Dále přiblížil fyziologický význam jednotlivých prvků pro děje probíhající ve zvířecím a lidském organismu a naznačil nové perspektivy lidské výživy. Přednáška vyvolala bouřlivé ohlasy v celém auditoriu a přítomní hosté ocenili dlouholeté Stoklasovy výzkumy na poli minerálních látek.

Přednáška, kterou se prezentoval prof. Stoklasa v Paříži, vzbudila ve světě nebývalý ohlas. Na Stoklasu se obraceli zájemci s žádostí o články a fotografie z Francie, Německa, Anglie, Švédska i Ameriky. Všeobecnou pozornost vzbudily perspektivy, které do budoucnosti měla přinést radioaktivní energie, použitá pro zvýšení vitálních dějů v rostlinném a živočišném organismu. Stoklasa na základě svých 28letých studií probádal fyziologické vlivy alfa, beta a gama paprsků vysílaných radioaktivními prvky. Na základě svých zkušeností a pokusů konstatoval, že radioaktivita vzduchu, půdy a vody je významným faktorem pro stavbu a rozklad nové živé rostlinné a živočišné hmoty. Již nepatrné množství radioaktivních prvků významně působí na metabolismus buňky. V Paříži byl dr. Stoklasa zvolen předsedou radiobiologické sekce mezinárodního radiobiologického kongresu.¹⁵

Nelze opomenout Stoklasovu pedagogickou činnost. Podle svých studentů patřil k pedagogům, kteří na své studenty působili příkladem. Jeho snahou bylo naučit své studenty porozumět vědě a přímo je inspiroval k vědecké práci. Při své vědecké práci spojoval praxi a praktické zájmy s charakterem skutečné vědecké výzkumné práce a byl

13 Tamtéž.

14 Tamtéž.

15 Tamtéž.

.....

při tom zároveň velkým teoretickým biochemikem a fyziologem.

Své bohaté teoretické a praktické zkušenosti zhodnotil ve zhruba čtyřech stovkách vydaných vědeckých prací, a to jak v češtině, tak i v cizích jazycích.¹⁶ Mnoho obsáhlejších prací vydával knižně, vlastním nákladem, nebo u různých nakladatelů doma i v zahraničí. Práce z dob studia a pobytu ve Vídni, v Lipsku a Paříži otiskoval hlavně v Listech chemických, některé práce v pojednáních říšského geologického ústavu ve Vídni, v publikacích výzkumných stanic zemědělských v Berlíně i jinde. Vědecké práce z období, kdy pracoval v továrně v Pečkách, prezentoval ve Věstníku král. České Společnosti nauk, v Agrikultur Chemisches Zentralblatt v Lipsku, v Listech Cukrovarnických v Praze, v Rozpravách České Akademie Věd v Praze, ve Zprávách Spolku k povznesení zemědělského výzkumnictví rakouského ve Vídni, v Časopisu pro průmysl chemický v Praze, v Národních listech a v dalších. Jeho literární činnost zabírala přes 60 let. Psal českou vědeckou literaturu, ale pracoval v době, kdy byl nucen publikovat svá díla v zahraničí, kde vyšly jeho největší a nejvýznamnější práce, významné pro zemědělský pokrok. Svě názory a vědecké objevy tak prezentoval v různém tisku a seznamoval s nimi širokou, nejen odbornou veřejnost. Jeho literární práce se zabývaly problematikou vědecké organizace, výzkumné a výchovné práce, v porovnání s jeho celou literární činností, jmenovaná témata zauímají jen malou část. V roce 1908 uveřejnil spisek „*Lidová vysoká škola zemědělská*“ a v následujícím roce přednášel o programu zemědělského vyučování na vysokých školách na shromáždění univerzitních profesorů zemědělských ústavů v Bělehradě. V následujícím roce měl referát na mezinárodním kongresu vysokých škol technických v Bruselu. Stěžejním tématem byla organizace v pokusných cvičeních v souvislosti s teoretickými přenáškami. V roce 1918 psal o programu organizace zemědělského výzkumnictví na Moravě. Jeho nejvýznamnějším dílem o radiologii je jeho monografie o biologii radia a radioaktivních elementů – *Biologie des Radiums und der radioaktiven Elemente*, kterou vydal za spolupráce Dr. Pěnkavy v roce 1937 v berlínském Pareyově nakladatelství.¹⁷ Toto dvou svazkové dílo je věnované biologickým účinkům radia a aktinia. I svým rozsahem (jeden svazek má téměř tisíc stránek) patří mezi impozantní díla. Stoklasa v něm shrnuje podrobně všechny svoje výzkumy a monograficky komentuje práce jiných a shrnuje literaturu. Koncepte, které v tomto díle přibližuje, musely být nejprve prosazeny, než se dočkaly obecného uznání a než byly pochopeny. Mnohé názory, které vyjadřuje, byly nejprve od nedůvěřivců kritizovány. Toto dílo bylo do jisté míry průkopnické.

Vedle toho, že se věnoval zemědělské vědě, byl činný organizačně a literárně v rámci bývalého Rakouska, založil časopis pro zemědělské výzkumnictví, byl činný v různých komisích. Již v době studií v Lieverdě založil přírodovědecký spolek „*Kos*“, který vydával psaný časopis. V Litomyšli založil v roce 1880 studentský spolek „*Smetana*“ a jako jednatel tohoto spolku prosadil, aby na rodném domě Bedřich Smetany byla umístěna pamětní deska. V roce 1884 měl Stoklasa zásluhu na odhalení pomníku Magdaleny Dobromily Rettigové na litomyšlském místním hřbitově. Ve Vídni spolupracoval při zakládání českého klubu technického a na spolku mediců a přírodopytčů. Oba spolky byly centrem studentského vědeckého života a schůzek slovných posluchačů. Oba spolky podporovaly vědecké snahy a prohlubovaly kontakt mezi přírodními, medicínskými a zemědělskými vědami.

Už od mládí se J. Stoklasa čile zúčastňoval spolkového a politického života. Angažoval

16 Tamtéž, č. i. 5676 (P 3488).

17 KRÍŽENECKÝ, J.: *O Stoklasovi*. 1937, s. 22.

se ve straně mladočeské a organizoval okres kolínský, kouřimský a poděbradský a stal se jednatelem této strany. Díky svému přirozenému projevu a všeobecnému přehledu vystupoval jako radikální řečník na shromážděních rolnictva a často se setkával s nepříjemnostmi ze strany hejtmanů, kdy byl odváděn z tribuny. Jako odvěta za tyto jeho aktivity následovalo vyšetřování a domácí prohlídky. Na těchto shromážděních vedle atakování proti Vídni se zabýval i novými směry v zemědělství, především tím, jak docílit zvýšení zemědělské, a to především rostlinné výroby.

Vedle rozsáhlé publikační a pedagogické činnosti a především výzkumné práce byl členem mnoha vědeckých a zemědělských společností domácích i zahraničních. Měl velký podíl na organizaci zemědělského výzkumnictví v Československé republice. Dr. Stoklasa spolupracoval na založení Výzkumné stanice cukrovarnické v Praze a řídil její fyziologické a patologické oddělení. Potom založil Hospodářsko-fyziologickou výzkumnou stanici v Praze a později i stanici mlynářskou. Podílel se na založení a organizaci Zemského výzkumného ústavu zemědělského v Brně, na založení Technického muzea v Praze a Radiologického ústavu Republiky Československé. V zemědělském výzkumnictví Rakouska-Uherska našel velké uplatnění, stejně jako v zahraničí, obzvláště v Německu a Srbsku.

V roce 1914 přišel Stoklasa jako první s návrhem na vytvoření významné vědecké instituce pro zemědělství – Zemědělské akademie. Byl členem jejího Zakladatelského Sboru, prvním viceprezidentem, místopředsedou a čestným členem.

V roce 1929 vznikl společnou snahou nápojového průmyslu, obchodu a pomocných oborů Československý svaz odpůrců prohibice. Po smrti jeho předsedy K. Sonntaga byla pro tento svaz hledána nová osobnost – vědec a teoretik, který by nebyl zatížen zájmem „*alkoholního kapitálu*.“¹⁸ Julius Stoklasa těmto požadavkům zcela vyhovoval – byl vědcem světového jména, dokázal objektivně posoudit „*alkoholní otázku*,“ byl brilantním řečníkem a obětavým členem spolku. Když Stoklasa předsednictví ve svazu přijal, byla tato organizace výrazně posílena a byla získána protiváha vůči protialkoholní frontě. Stoklasa co by nový předseda v požehnaném věku pojal svůj úkol s mladickou horlivostí. Svůj čas věnoval výborovým schůzím, sledoval světové hnutí a vybíral z rozsáhlého a rychle rostoucího materiálu k dané problematice vše podstatné ohledně svého vědního oboru. Protiprohibičnímu hnutí přikládal značný význam, a to jak vědecký, tak i národohospodářský a domníval se, že bylo potřeba usměrňovat přehnané protialkoholní snahy. Jako vědec měl na problematiku ohledně působení alkoholu na tkáň organismu vědecky podložený názor. Na toto téma, o vzniku alkoholu ve zvířecí a lidské buňce a celém biologickém procesu napsal řadu publikací a přednášek. Na kongresu pařížské Mezinárodní ligy odpůrců prohibice, který se konal v roce 1929 v Kodani, měl prof. Stoklasa velkou přednášku o svých objevech.¹⁹ Velká účast zástupců mnoha zahraničních států s nadšením uvítala příspěvek našeho předního vědce a předsedy a celá československá delegace se těšila mimořádné pozornosti.

Dr. Stoklasa se zabýval problematikou škodlivých účinků kouřových plynů z továren na rostlinnou vegetaci a lidský organismus. S ohledem na tuto závažnou tematiku působil J. Stoklasa jako soudní znalec. Veškeré příčiny poškozování rostlinných a živočišných organismů přisuzoval působení exhalované síry. Svými pokusy dospěl k závěru, že atmosféra v moravsko-ostravském revíru obsahuje 0,001–0,0025 objemových procent

18 Tamtéž.

19 Archiv NZM, Pozůstalost prof. Julia Stoklasy, č. i. 5677 (P 3489).

kyslíčniku siřičitého, a podle Dr. Stoklasy 0,001 objemových procent tohoto plynu v atmosféře způsobuje u rostlin chronické poruchy, které dr. Stoklasa na ostravské vegetaci zjistil.²⁰

Vedle všech svých pracovních a společenských aktivit se věnoval odborné práci, kdy prováděl chemické rozborů zaměřené např. na obsah a škodlivost kyseliny siřičité ve víně a výsledky těchto rozborů sloužily jako dobrozdání.²¹

Za dlouholetou vědeckou práci a přínos pro československé zemědělství byla jeho práce oceněna medailemi a řády. Obdržel zlatou medaili světové výstavy v Paříži r. 1900 a byl jmenován čestným členem královské srbské zemědělské společnosti v Bělehradě. Rozhodnutím ze dne 26. dubna 1913 byl Dr. Stoklasovi propůjčen komturský kříž řádu císaře Františka Jozefa.²² Na základě svých bohatých zásluh o přírodní vědy, byl prof. Stoklasa na řádném valném shromáždění dne 13. dubna 1932 zvolen jednomyslně čestným členem Přírodovědeckého klubu v Praze.²³

Prof. Julius Stoklasa měl zásadní přínos k rozvoji zemědělské vědy a zemědělství jako takovému. Byl jedním z prvních, kdo objasnil činnost mikroorganismů v půdě při oběhu dusíku v půdě, a kdo konal pokusy s očkováním půd bakteriálními komposty. Ve fotosyntéze cukrů poukázal na absorpci ultrafialových paprsků zelení listovou. V devadesátých letech 19. století stál u zrodu zemědělského výzkumnictví, založil zemědělský odbor vysoké školy technické v Praze a jeho výzkumná a pokusná činnost byla oceňována v celém světě. Z jeho spisů byla velká část přeložena do několika světových jazyků. Dr. Julius Stoklasa byl velmi známý a činný již v období Rakouska-Uherska. Vedle pokusů o politickou kariéru v rakouském parlamentu proslul za 1. sv. války originálním návrhem, aby se chleba pekl z dřevné mouky. Sám prováděl odvážné a pohoršení budící pokusy s potravinovými náhražkami, o kterých se často kriticky vyjadřoval i dobový tisk. Vedle výzkumné práce v radiologii se věnoval problematice biochemických procesů v organizmech. Až do posledních dnů před svými vážnými zdravotními problémy se zúčastňoval v Praze všech významných společenských událostí a vzbuzoval pozornost nápadně mladickým vystupováním a elegancí.

Dr. Julius Stoklasa zemřel v sobotu 4. dubna 1936, po déle trvajících zdravotních potížích. Pohřeb se konal 8. dubna 1936 v kostele sv. Václava, pohřben byl do rodinné hrobky na Vinohradském hřbitově.²⁴ S jeho odchodem odešla významná osobnost vědeckého světa, domácího i zahraničního, která se významnou měrou podílela na založení moderní zemědělské vědy u nás. Byl především významným badatelem. Poznání zákonitosti života rostlinné a živočišné buňky bylo jeho cílem, v tomto poznání spatřoval základní podmínku pro ovládnutí výrobních činností rostlin a zvířat, a tak základ celého zemědělství.²⁵ Sem spadají i jeho výzkumy a objevy z oboru biochemie půdy, rostlin, koloběhu živin, látkové výměny rostlin i zvířat a v posledním období se věnoval především práci o radioaktivitě. Tyto jeho práce měly i světový význam, čímž mu zajistily i mezinárodní ohlas. Stoklasa vycházel z exaktní teoretické vědy, jejíž metody a výzkumy směřoval na problém ovládnutí

20 Tamtéž.

21 Archiv NZM, Pozůstalost prof. Julia Stoklasy, č. i. 5676 (P 3488).

22 Archiv NZM, Pozůstalost prof. Julia Stoklasy, č. i. 5677 (P 3489).

23 Tamtéž.

24 Archiv NZM, Pozůstalost prof. Julia Stoklasy, č. i. 5676 (P 3488).

25 Archiv NZM, Pozůstalost prof. Julia Stoklasy, č. i. 4104 – 4107 (P 2320 – 2323).

.....
života rostlin a zvířat pro zemědělskou výrobu. V tomto oboru se představil jako geniální objevitel a badatel, který měl zásadní vliv na technickou vyspělost tehdejšího zemědělství, především rostlinné produkce. Řadí se k našim největším zemědělským odborníkům, který na rozdíl od jiných, neaplikoval do praxe poznatky z druhé ruky, ale uváděl do praxe výsledky svých vlastních objevů a pokusů. Stoklasa byl významným pedagogem, který inspiroval k práci své studenty i spolupracovníky, u kterých podporoval zájem o tvořivé poznání. Byl zakladatelem moderní zemědělské vědy u nás, a propagátorem vědy na poli mezinárodním. Jeho velkou snahou bylo docílit toho, aby zemědělská věda byla organizovaným vědním oborem.

Úmrtí J. Stoklasy vyvolalo velkou účast doma i v zahraničí, o čemž svědčilo velké množství kondolenčních dopisů a nekrologů, ale také vzpomínky uveřejňované ve významných zahraničních časopisech a revuích. Tato skutečnost ukazovala, že se dr. Stoklasa v zahraničí těšil velké popularitě, úctě a vážnosti a že jeho práce byly z vědeckého hlediska velmi ceněny. Důkazem velké úcty k zemřelému byly četné dary členů Československé Akademie Zemědělské, přátel a spolupracovníků a také různých institucí a organizací na fond prof. dr. Julia Stoklasy, který tato akademie založila a dotovala částkou 10 000Kč. Účelem tohoto fondu bylo vydávání a propagace významných Stoklasových prací, podporování studia a výzkumu, ve vědních oborech, ve kterých pracoval. Cílem fondu bylo vydání Vzpomínkového památníku, který měl ukázat J. Stoklasu ve vzpomínkách jeho současníků a spolupracovníků.

Prameny a literatura

Archiv NZM, pozůstalost Dr. Julia Stoklasy, Národní zemědělské muzeum Praha:
č. i. 5678 (P 3490), č. i. 4104–4107 (P 2320–2323), č. i. 5676 (P 3488), č. i. 5677 (P 3489),
č. i. 3615 (P 4039), č. i. 6607 (P 4033), č. i. 6605 (P 4031), č. i. 6606 (P 4032), č. i. 6686
(P 583).

STOKLASA, J.: *Výživa obyvatelstva ve válce*. Praha 1916.

STOKLASA, J.; MATOUŠEK, A.: *Výživa řepy cukrové*. Praha 1924.

Soubor přednášek ze slavnostní schůze na počest 70tých narozenin prof. Dr. J. Stoklasy:
Život a dílo Ph. Dr. Julia Stoklasy. Praha 1928.

Soubor příspěvků: *Památce profesora Julia Stoklasy*. 1937.

Soupis článků a vědeckých prací: *Literární dílo Julia Stoklasy*. Praha 1937.

Chov želv v mikulovské bažantnici

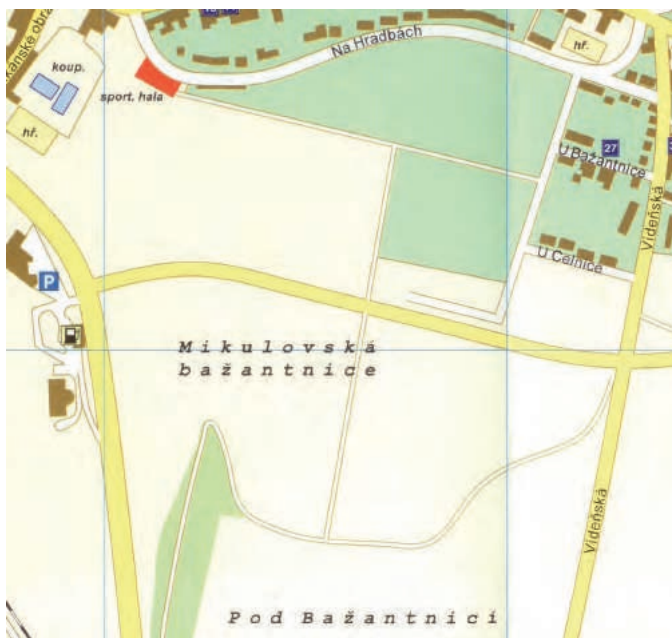
Breeding turtles in the Mikulov pheasantry

Bažantnice v Mikulově vznikla na počátku 18. století na jižním okraji města ze starší zahrady zvané „*U větrných mlýnů*“ (Zu Windmühl). V roce 1714 byly do rybníčku, nacházejícího se v bažantnici, vysazeny želvy, nalezené na pastvině na okraji Mikulova a další, získané jako dar knížeti. V polovině 18. století byl v rámci rozsáhlé rekonstrukce bažantnice renovovány přívod a odvod vody a také nádrž pro želvy, která dostala podobu vyzděného bazénu. Chov želv v Mikulově násilně ukončila francouzská invaze po bitvách u Wagramu a následně u Znojma v roce 1809, kdy byly želvy vojáky vyloveny a snědeny. Poslední přeživší kusy byly vyloveny v roce 1811, kdy chov želv v mikulovské bažantnici definitivně skončil.

The pheasantry in Mikulov was established on the southern edge of the town in an older garden called "At Windmills" (Zu Windmühl) at the beginning of the 18th century. In 1714 turtles were introduced in a little pond located in the pheasantry. They were found in a pasture on the edge of Mikulov, and put to the pond together with others acquired as a gift to the prince. In the mid-18th century the water inlet and outlet with the turtle tank were renovated during an extensive reconstruction of the pheasantry, when the tank became a walled pool. Breeding turtles in Mikulov ended in a violent way with the French invasion after the battle of Wagram and subsequently at Znojmo in 1809, when soldiers caught and ate the turtles. The last surviving turtles were fished out in 1811, and then the breeding of turtles in the Mikulov pheasantry definitely ended.

Každého návštěvníka mikulovského koupaliště na první pohled upoutá starobylá brána, stojící těsně za jeho plotem na východní straně. Pochází pravděpodobně z období kolem roku 1743 a patřila mikulovské bažantnici nacházející se východně od ní.¹ Dnes bychom v tomto prostoru našli pole a nové rodinné domky, bažantnici tu připomínají pouze ulice a místní jména.

1 BRICHTOVÁ, D.: Mikulov v 18. století. SVOBODA, M.: (ed): *Mikulov*. Praha, 2013, s. 147.

Mapa Mikulova z roku 2003 (vydal Geodis Brno s.r.o.)

Mikulovská bažantnice vznikla na počátku 18. století na místě starší zahrady s ovocným sadem, zvané „U větrných mlýnů“ (*Zu Windmühl*).² Pozemky kolem staré zahrady s úmyslem zřídit zde bažantnici vykoupil na přelomu 17. a 18. století kníže Leopold Ignác z Ditrichštejna a již v červnu 1699 se v pramenech objevuje označení „*neue Fassangarten*“. Jeho bratr Walter Xaver, který se po Leopoldově smrti v červenci 1708 ujal správy majorátu, pak v práci pokračoval. Na počátku srpna 1708 byl vypracován finanční plán na stavbu zdí ohraničujících nově vznikající bažantnici, do dvou let pak sem byli vysazeni první bažanti a časem k nim přibyli i daňci.³

Nová bažantnice přitom částečně využívala prvků starší zahrady „U větrných mlýnů.“ Již na plánu mikulovského panství z roku 1672, jehož autorem je malíř a geometr Clemens Beuttler (1638–1682), je v této zahradě zakreslen také nevelký rybníček, pro který však po zřízení bažantnice nebylo využití, a postupně se zanášel smetím a zarůstal vegetací.⁴ Příležitost k využití této nádrže našel ditrichštejnský hospodářský inspektor Ondřej Ferdinand Schabsky až po několika letech poté, co měl za úkol postarat se v roce 1714 o dar hodonínského faráře knížeti – želvy. Shodou okolností byly ve stejné době, přesně

2 Popis panství z roku 1655, blíže viz Moravský zemský archiv v Brně (dále jen MZA v Brně), fond G 140 Rodinný archiv Ditrichštejnů Mikulov, inv. č. 979, karton 299.

3 Všechny zmínky, týkající se mikulovské bažantnice, pocházejí, pokud nebude výslovně uvedeno jinak, z MZA v Brně, fond F 18 Hlavní registratura Ditrichštejnů Mikulov, inv. č. 8352, karton 1499.

4 SVOBODOVÁ, K.: Plán Mikulovského panství z roku 1672. *Sborník z konference „Trendy a tradice 2008“ Lednice 10.–11. 9. 2009*. Lednice, 2009, s. 38–42.

4. července 1714, pastýřem ovcí nalezeny v Mikulově na pastvině na místě označovaném „Zu Maria Hilf“⁵ čtyři želvy, pro které se také hledal „nový domov.“

Podle popisu Schabského nebyly nalezené želvy nijak hezké a byly poměrně zanedbané, takže se měly několik týdnů krmit a ošetřovat, aby se zlepšil jejich stav. Dvě želvy byly větší – 16 pěstí – s tmavě hnědým krunýřem, další dvě pak světlehnědé se světlou skvrnou na krunýři velikosti zlatáku (cca 3 cm) – dlouhé 15 pěstí. Tento popis je však poněkud zavádějící, protože jedna pěst (Faust) by měla mít velikost cca 10 cm, takže želva o velikosti 150, případně 160 cm, je v našich podmínkách jen těžko představitelná.⁶ Jednalo se patrně o želvy bahenní (*Emys orbicularis*), jediný druh želv, který se na našem území v minulosti volně vyskytoval a dorůstal do velikosti až 25 cm. V přírodě žijí tyto želvy nejčastěji ve stojatých vodách rybníků nebo slepých říčních ramen, přičemž dávají přednost místům s hojným porostem vodních rostlin a bahnitým dnem, ve kterém tráví období zimního klidu. Co se týká potravy, je tato želva poměrně skromná, dává přednost spíše potravě živočišného původu, přičemž nepohrdne ani mrtvým zvířetem.⁷ Nalezené i darované želvy se tedy přestěhovaly do rybníčku v bažantnici, který byl pro jejich potřeby pravděpodobně vyčištěn a na jehož břeh byl navezen písek, do něž mohly klást vejce. Na dalších padesát let se o jejich chovu nezachovaly záznamy, můžeme tedy předpokládat, že probíhal beze změn.

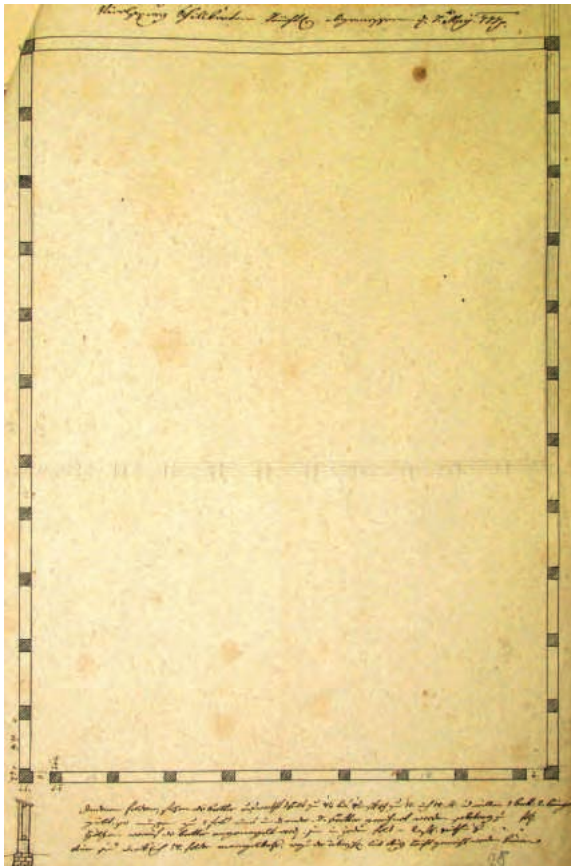
Plán bažantnice z roku 1743 (MZA v Brně, fond F 18, inv. č. 12066, mapa č. 59)

5 S největší pravděpodobností se jednalo o okolí špitálu, stojícího pod Svatým kopečkem na dnešní ulici Koněvova, jehož kaple byla zasvěcena Panně Marii pomocné.

6 HOFMANN, G.: *Metrologická příručka pro Čechy, Moravu a Slezsko do zavedení metrické soustavy*. Sušice, 1984, s. 79.

7 ZYCH, J.: *Želvy v přírodě a v péči člověka*. Praha, 2006, s. 59.

Na scéně mikulovských dějin se želvy opět objevují až v šedesátých letech 18. století, tedy vlastně jejich rybníček. Při pokračující rekonstrukci bažantnice, která probíhala již od konce třicátých let, bylo rozhodnuto vybudovat nový rozvod vody a především se měl zcela změnit rybníček pro želvy. Ten měl mít nově podobu zděné nádrže, v pramenech je označována jako „Bahsin“, o velikosti asi 23 x 7,5 metru (12 sáhů dlouhý a 4 sáhy široký) a hloubce cca 1 metr (3 stopy). Podle plánu z roku 1763 měly stěny tvořit zděné pilíře od sebe vzdálené 4 metry (2 sáhy), mezi kterými bude pěchovaný jíl zpevněný dřevěnými sloupy 10 cm tlustými (4 palce), 30 cm širokými (12 palců) a 4 metry (13 stop) dlouhými. Na celou stavbu bylo počítáno 220 fůr písku, 110 měřic vápna, 7500 cihel a 45 sáhů kamene, celkové náklady byly propočítány na 152 zlatých.⁸

*Plán rybníčku pro želvy z roku 1777
(MZA v Brně, fond F 18, inv. č. 8352, karton 1499)*

⁸ Jeden vídeňský sáh čítal 189,65 cm, jedna stopa se rovnala 31,608 cm, jeden palec měl 2,634 cm a jedna měrice odpovídala 61,487 litru. Blíže viz: HOFMANN, G.: *Metrologická příručka*, s. 74, 79, 84 a 87.

Rekonstrukce rybníčku se však protahovala, nový „bazén“ byl vyměřen až v roce 1777 a z roku 1785 pochází další, podstatně větší rozpočet na „*nový rozvod vody v bažantnici a bazén pro želvy*.“ Zatímco v prvním rozpočtu z roku 1763 se počítalo se starým jílem, který se měl nejspíše z rybníčku po jeho vypuštění vykopat, v rozpočtu druhém je již počítáno s 350 fůrami jílu nového. Také dno nádrže mělo být ne z pěstovaného jílu jako v původní verzi, ale celé vyzdéné, což zvedlo spotřebu cihel na 20 000. Naopak se snížila spotřeba písku na 150 fůr a vápna na 80 měřic. Celá rekonstrukce nádrže pro želvy tak měla stát i s prací 330 zlatých, přičemž nejdražší položkou byly cihly, 120 zlatých, za práci pro řemeslníky a nádeníky se zaplatilo 50 zlatých.

	zlatých
jíl na podlahu, na upěchování, 350 fůr po 12 krejcarech	70
nádeníkům na pěstování do	25
pálené cihly na podlahu a zdi kolem 20 000 po 6 krejcarech	120
vápno 80 měřic po 10 krejcarech	40
písek 150 fůr po 10 krejcarech	25
zedníkům a nádeníkům za práci do	50

V bažantnici byl v souvislosti s rekonstrukcí bazénku pro želvy proveden také nový rozvod vody. Již dříve byla do bažantnice přiváděna voda z piaristického dvora, částečně jakousi strouhou přeloženou cihlami. Asi deset let před rekonstrukcí však voda podle očitých svědků vyschla a rybníček pro želvy a tím i celá bažantnice strádaly. Nově byly od zdi bažantnice k rybníčku ve vzdálenosti cca 300 metrů (157 sáhů) položeny dřevěné trubky v jakýchsi kovových pouzdrech. Bylo jich třeba 80, takže jedna měla délku 3,7 metru. Samotné trubky stály 120 zlatých, celý tento rozvod vody pak přišel i s prací na 173 zlatých.

	zlatých
dřevěné trubky 80 kusů po 1 zl. 30 kr.	120
kovové obaly na trubky	20
vykopání kanálu 6 nádeníků za 8 dnů po 15 kr.	12
položení trubek 4 nádeníci za 4 dny po 15 kr.	4
zasypání výkopu a upěchování hlíny 4 nádeníci za 3 dny po 15 kr.	3
kamenný štěrk	8
tesař 15 dní po 24 kr.	6

K nádrži pro želvy bylo také třeba rekonstruovat odvod přebytečné vody, k čemuž měl

být vybudován podzemní kanál vedoucí od želvího rybníčku až ke zdi bažantnice, odtud pak pokračovala strouha až do rybníka Šibeník. Kanál byl vybudován z hliněných trubek, které dodala vrchnostenská cihelna z Pouzďřan, původně se rozhodovalo mezi trubkami hliněnými a borovicovými, hliněné nakonec vyhrály. Od rybníčku ke zdi bažantnice to bylo 136,5 metru (72 sáhů), bylo tedy potřeba 216 kusů hliněných trubek dlouhých 63 cm. Včetně dopravy stály 21 zlatých 36 krejcarů a dalších 13 zlatých 30 krejcarů bylo zapláceno šesti nádeníkům, kteří vykopali jámu, položili trubky a opět jámu zasypali.

	zlatých	krejcarů
216 hliněných trubek i s dovozem po 17 kr.	21	24
vyhrabání, položení trubek a zahrabání		
6 nádeníky za 9 dní po 15 kr.	13	30

Celkem stála rekonstrukce nádrže pro želvy a rozvodů vody v bažantnici 537 zlatých a 54 krejcarů a trvala, pokud můžeme soudit z dochovaných dokladů, od vyměření rybníčku pro želvy do vyhotovení účtů, osm let (1777–1785).

	zlatých	krejcarů
nádrž pro želvy	330	
rozvod vody do nádrže	173	
odvod vody z nádrže	34	54
celkem	537	54

Pro přiblížení, jak vysoká to byla suma, si nyní uvedme, jak velká byla kupní síla měny ve druhé polovině 18. století. Z uvedených účtů vyplývá, že nádeník, pracující v bažantnici, dostával denně 15 krejcarů, kterých se do jednoho zlatého počítalo šedesát, tesař 24 krejcarů. Za 20 krejcarů se dala v roce 1756 koupit kopa vajec (60 kusů), střevice vyšly na 5 zlatých, kráva na 10–15 zlatých.⁹

Po dalších dvacet let se v bažantnici želvám nejspíše celkem dobře dařilo, na počátku 19. století se jejich stav odhadoval na tři až čtyři kopy, tedy 120 až 180 želv. Jakýsi vrchní dohled nad nimi drželi strážci brány do bažantnice, kteří měli přehled o jejich stavu. Lesmistr, starající se o bažantnici, pak na požádání dodával želvy do knížecí kuchyně. O vegetaci kolem rybníčku se staral zahradník z vrchnostenské tzv. Zákrskovy zahrady (Zwergelgarten), která se nacházela na místě dnešní základní školy na ulici Pavlovská na tehdejším severním okraji Mikulova.

K zásadnímu obratu došlo v roce 1809, kdy Mikulov, stejně jako celou jižní Moravu, obsadili francouzští vojáci po bitvě u Znojma. Po příchodu do Mikulova údajně pod vedením generála Prutha francouzští vojáci želví rybníček v bažantnici vypustili a želvy snědli dříve, než zasáhli jejich nadřízení. Současně byl zničen také odvod vody z rybníčku, vojáci částečně prostříleli hliněné trubky a částečně je rozkradli mikulovští občané.

Jak to vlastně s francouzskými vojáky v Mikulově v roce 1809 bylo a kdo je vedl? Ve dnech 5. – 6. července 1809 svedly rakouská a francouzská armáda bitvu u Wagramu u Vídně a po ní ustupovala hlavní část rakouské armády směrem na Znojmo. Dorazila

9 SEJBAL, J.: *Základy peněžního vývoje*. Brno, 1997, s. 259.

tam 10. července, zatímco generál Rosenberg, aby odlákal pozornost Francouzů, táhl s částí rakouské armády od Vídně po brněnské silnici směrem na Mikulov. Se zadním vojem Rosenbergova sboru svedli nakonec Francouzi z jezdecké divize armádního sboru maršála Davouta menší bitvu nedaleko Mikulova u Dolních Věstonic a Mušova u přechodu přes Dyji a další srážky se odehrály v blízkosti Drnholce. Příměří mezi oběma válčícími stranami bylo uzavřeno během bitvy u Znojma 11. července 1809. Podle podmínek příměří pak francouzští vojáci obsadili Brno a celý brněnský a znojemský kraj a zůstali zde až do uzavření míru v Schönbrunnu u Vídně 14. října.¹⁰

Při této okupaci nebyli vojáci ubytováni v domech poddaných jako po bitvě u Slavkova v roce 1805, ale každá ze čtyř divizí armádního sboru maršála Davouta, který jediný zůstal na Moravě, si vybudovala velký polní tábor. Nejblíže Mikulovu se utábořila divize generála Moranda na kopci zvaném Layerberg mezi Drnholcem a Brodem nad Dyjí. Francouzští vojáci však měli v Mikulově v někdejší kostele sv. Anny (dnes Ditrichštejnská hrobka) zřízen vojenský sklad, kam pro ně sedláci z okolí museli svážet zásoby, a také jejich nemocní byli ošetřováni v městském špitále, v provizorních špitálech v piaristické kolejích a na zámku.¹¹

Vzhledem k tomu, že podle dobových zpráv byl styk nepřátelských vojáků s místním obyvatelstvem omezen na minimum, všechny svoje požadavky vznášeli prostřednictvím svých velitelů a nic si nebrali násilím, spadá celá záležitost se želvami patrně do července 1809, tedy do doby těsně po jejich příchodu do okolí Mikulova. Metoděj Zemek výslovně píše: „(...) 9. července francouzský generál Davout obsadil Mikulov (...).“¹² Tomu napovídají také údaje ve zprávě o chovu pstruhů v bažantnici v roce 1809, kde se uvádí dodané nebo leklé ryby do 9. července 1807, a pak už jen následuje údaj o počtu pstruhů vylovených francouzskými vojáky. V pramenech zmiňovaný generál Pruth je patrně divizním generálem Jacquesem Pierre-Louisem Puthodem (1769–1837), velitelem 4. divize III. sboru maršála Davouta, jehož jméno autor zprávy o této francouzské akci zkomolil.¹³

Rozhodně francouzští vojáci želvy v bažantnici nevylovili všechny a jejich chov zde tímto neskončil, jak uvádí starší literatura.¹⁴ Několik exemplářů bylo v bažantnici nalezeno ještě v roce 1811 a také devastace želvího rybníčku v roce 1809 nebyla definitivní. Spolu se želvami se tu totiž chovali také pstruzi pro knížecí kuchyni a právě z inkriminovaných let 1809–1811 se zachovaly zprávy o jejich stavu.

Pstruzi se v rybníčku v bažantnici sami nerozmnožovali a v žádném případě zde a patrně ani nikde jinde na mikulovském panství neexistoval jejich kontinuální chov, museli se proto dovážet z ditrichštejnských panství Polná a Přibyslav. Dne 15. května 1809 bylo z Polné přivezeno 90 pstruhů, z nichž do 9. července 11 leklo a 33 bylo dodáno na zámek. Zbýlých 46 pstruhů vylovili podle porybného Johanna Philippa francouzští vojáci. Hned

10 SVOBODA, M.: Život v Mikulově na přelomu 18. a 19. století. SVOBODA, M.: (ed.): *Mikulov*. Praha, 2013, s. 147. s. 161–162.

11 Tamtéž, s. 162.

12 ZEMEK, M.: Mikulov v období rozkladu feudalismu (1781–1848). RICHTER, V.: (ed.): *Mikulov*. Brno 1971, s. 224.

13 Za vyřešení problému s tímto francouzským generálem děkuji Mgr. Miroslavu Svobodovi Ph.D., řediteli Státního okresního archivu Břeclav se sídlem v Mikulově. Available: http://en.wikipedia.org/wiki/Jacques-Pierre-Louis_Puthod.

14 SEIFERT, T. R.: *Nikolsburg*. Nikolsburg, 1937, s. 193.

v následujícím roce však bylo v květnu (14. května 1810) opět přivezeno z Polné dalších 80 pstruhů, tentokrát za asistence polenského „*fišmajstra*.“ Ihned při vykládání jich však bylo nalezeno deset leklých a do konce června ještě dalších devět. Třicet pstruhů bylo dodáno do knížecí kuchyně na zámek (14) nebo na probošství (16), dalších 26 se ztratilo a v dubnu roku 1811 jich v želvím rybníčku zbývalo posledních pět. V červenci téhož roku tu už nebyl ani jediný.

15. května 1809 dovezeno z panství Polná	90
ve dnech 15.–25. 5. 1809 dodáno na zámek pro Ignáce svob. Pána von Leykam	29
pro manželku krajského hejtmána von Manner	4
do 9. července 1809 leklo	11
vzato nepřátelskými vojáky	46

14. května.1810 dovezeno z panství Polná	80
při vykládání nalezeno leklých	10
29. května doloženo leklých	6
19. června stejně	3
7.srpna dodáno na probošství	9
10. srpna dodáno na probošství	7
11. srpna dodáno na zámek do kuchyně	8
19. září dodáno	4
20. ledna 1811 dodáno	2
20. dubna 1811 v rybníčku nalezeno	5
chybí	26

Fakt, že 26 pstruhů v dubnu 1811 chybělo, vysvětloval porybný Johann Philipp tím, že byly uloveny vydrou říční, která bývá v bažantnici u rybníčku často viděna a jemu samotnému působí ne nevýznamné škody.

Jak již bylo řečeno, francouzští vojáci nevylovili v roce 1809 z rybníčku v bažantnici všechny želvy. V červnu 1811 přišel do vrchnostenské kanceláře v Mikulově dopis od podplukovníka von Nenner z 29. pěšího pluku Lindenau, který byl v Mikulově ubytován, s dotazem, zda by bylo možné „z knížecí nádrže“ obdržet pro generála von Argenteau tři páry želv, které měly být údajně zničeny za francouzské invaze v roce 1809.

Podplukovník von Nenner byl zástupcem velitele pluku č. 29, jehož majitelem byl od roku 1803 Karl Friedrich von Lindenau a který byl dislokován v brněnském kraji. Dopis je však psaný v Mikulově, podplukovník von Nenner byl tedy se svými vojáky nejspíše ubytován

přímo v Mikulově, a proto byl znalý místní situace. Generál Eugen Gillis Wilhelm hrabě Mercy d'Argenteau byl bývalým vojenským velitelem Brna a celé Moravy. V roce 1808 odešel do důchodu a stal se majitelem pěšího pluku č. 35, dislokovaného v Jihlavě.¹⁵

Podplukovník von Nenner obratem dostal odpověď, že úředníci celou záležitost prošetří a dají mu vědět, jestli je možné generálovi dodat požadované želvy. Kníže František Josef z Ditrichštejna s celou věcí souhlasil a hned pět dnů po Nennerově dopise (16. 6. 1811) vydal příkaz generálovi žádosti vyhovět.

Ditrichštejnský hospodářský inspektor, Joseph Franz Ratzer, se vypravil na jednodenní návštěvu bažantnice zjistit situaci a 20. července 1811 o tom podal knížeti zprávu. Po celodenním pozorování našel v rybníčku jedenáct želv, pět želv poslal knížeti a zbylých šest vrátil do nádrže. Nechal také ke stěně rybníka navézt písek, aby měly lepší příležitost klást vejce a rozmnožovat se, a rozhodl, že pro zlepšení jejich zdravotního stavu budou krmeny speciálním krmivem – volskými plícemi. Lesmistr spravující bažantnici měl podávat pravidelné zprávy do vrchnostenské kanceláře o nákladech na chov a o přírůstcích. Ve stejné zprávě také popsal, že v rybníčku se již nevyskytují žádní pstruzi.

Touto zprávou doklady o chovu želv v mikulovské bažantnici končí, můžeme se tedy pouze domnívat, jak oněch jedenáct želv skončilo. Těch pět poslaných knížeti skončilo patrně na jeho stole, zbylých šest bylo pravděpodobně na knížecí příkaz posláno generálu von Argenteau, který jimi možná založil svůj soukromý chov, nebo si je prostě dal k obědu. V bažantnici se i nadále chovali kromě bažantů ještě i daňci, v roce 1812 se tu mělo podle starší literatury nacházet ještě 100 bažantích slepic a 36 daňků. Chov bažantů byl však nerentabilní, mnoho bažantů utíkalo do okolních vinohradů a byli také vítanou kořistí pytláků. Kromě toho byla bažantnice obyvateli Mikulova využívána k nedělním vycházkám, což často rušilo zvěř. V roce 1818 dal proto kníže vykácet aleje a bažantnice jako obora byla zrušena.

Následně byla na jejím místě založena ovocná školka, a když se ani ona neosvědčila, změnila se její plocha v pole. Patrně ne celá, protože ve druhé polovině 19. století se v bývalé bažantnici konaly všechny školní a lidové slavnosti, naposledy to byla v roce 1921 velká zemědělská a průmyslová výstava.¹⁶

Nakonec byl prostor bažantnice osázen vinnou révou a proměněn ve vinohrad.¹⁷ V roce 1940 bylo v jejím těsném sousedství otevřeno koupaliště a po roce 1945 pak bývalou bažantnici přeřála nová silnice z Břeclavi na hranice s Rakouskem. V současné době byly, jak již bylo řečeno, na části pozemku vystavěny rodinné domky a zbytek slouží jako orná půda. Z bývalé bažantnice tak do dnešních dnů zbyla pouze brána a část obvodové zdi v nedávné době revitalizované.

¹⁵ Available: http://www.napoleon-series.org/military/organization/Austria/infantry/c_austrianinf3.html

¹⁶ SEIFERT, T. R.: *Nikolsburg*, s. 194.

¹⁷ Tamtéž.

Brána bažantnice
(Foto M. Svoboda)

Zachovaná část zdi bažantnice

(Foto M. Svoboda)

Prameny a literatura

Moravský zemský archiv v Brně, fond G 140 Rodinný archiv Ditrichštejnů Mikulov, Popis panství z roku 1655, inv. č. 979, karton 299.

Moravský zemský archiv v Brně, fond F 18 Hlavní registratura Ditrichštejnů Mikulov, Bažantnice u Mikulova, dříve zv. „Windmühl–Garten“ 1708–1824, inv. č. 8352, karton 1499.

Available: http://en.wikipedia.org/wiki/Jacques-Pierre-Louis_Puthod

Available: http://www.napoleon-series.org/military/organization/Austria/infantry/c_austrianinf3.html

HOFMANN, G.: *Metrologická příručka pro Čechy, Moravu a Slezsko do zavedení metrické soustavy*. Plzeň: Státní oblastní archiv 1984.

RICHTER V.: (ed.): *Mikulov*. Brno: Nakladatelství Blok 1971.

SEIFERT, T. R.: *Nikolsburg*. Nikolsburg, 1937.

SEJBAL, J.: *Základy peněžního vývoje*. Brno: Masarykova univerzita 1997.

SVOBODA, M.: (ed): *Mikulov*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2013.

SVOBODOVÁ, K.: Plán Mikulovského panství z roku 1672. *Sborník z konference „Trendy a tradice 2008“ Lednice 10.–11.9.2009*. Lednice, 2009, s. 38–42.

ZYCH, J.: *Želvy v přírodě a v péči člověka*. Praha: Nakladatelství Brázda 2006.

Motorová orba

Motorized plowing

Autor článku se v úvodu věnuje společenským poměrům, které předznamenávají převratné události v oblasti potažní síly v zemědělství a s tím i související změny ve způsobu zpracování půdy. Po stručném popisu vývoje jednotlivých typů motorů od parních ke spalovacím se zaměřuje na podrobnější popisy provádění orby na našem území, a to od orby parní až po motorové pluh. V závěrečné části jsou pak stručné popisy nejznámějších a nejrozšířenějších strojů dané doby, a to včetně citací z dobového tisku a výsledků pořádaných srovnávacích soutěží.

The start of this text is focused on social relations leading to the revolutionary actions in traction in agriculture and related changes in methods of soil cultivation. There is a brief description of particular motor types, from steam to gas-engines followed by detailed characterization of ploughing, again from steam to motorized ploughs. The end part of this article describes best known and most widespread machines of the period, also with citation of contemporary newspaper and results of comparative competitions.

Mezi nejnamáhavější a energeticky nejnáročnější práce v zemědělské výrobě vždy patřilo obdělání a příprava půdy. Z tohoto důvodu se od pradávna lidé snažili tyto práce ulehčit. Vyvíjeli nové typy nářadí s nižší spotřebou energie a zároveň s kvalitnější přípravou půdy. Ruku v ruce s průmyslovou revolucí proto nastal i prudký rozvoj tažných strojů, nahrazujících lidskou i zvířecí sílu.

Ve druhé polovině 19. století dochází k bouřlivému rozvoji a výrobě výkonnějších a dokonalejších strojů nejen v zemědělské oblasti. Více péče se věnovalo přípravě půdy, její kultivaci i následné sklizni. Ta především na velkostatcích vyžadovala již zavádění strojní práce a výkonnou potažní sílu. Technologické postupy byly oběma těmito faktory přirozeně ovlivněny. Toto období rovněž předznamenalo podstatné navýšení používání strojených hnojiv a nových způsobů provádění melioračních prací. Zásadní změnou v zemědělství bylo uplatnění větší potažní síly a nových pohonných zdrojů. Revoluční změnou pak bylo v konečné fázi zavádění motorů na velkostatcích. Ruku v ruce s postupným zaváděním střídavého osevního postupu a s nástupem nových plodin se vyvíjelo i zemědělské nářadí. Po zrušení poddanství v našich zemích nastaly příznivé podmínky pro častější uplatnění zemědělské techniky při výrobě. V polovině století byli zemědělci více seznamováni, i díky Vlastenecko – hospodářské společnosti v Praze, s možnostmi, které jim zemědělská technika mohla nabídnout. Do popředí vstupuje kapitalistický požadavek nahrazení ruční práce stroji a technikou s výhledem levnější výroby. A přestože po konjunkturu zemědělství v období let 1840 – 1878 došlo vlivem krachu na vídeňské burze ke zlomu a následné vleklé krize, která trvala až do počátku 20. století, k vylepšení a vynálezům celé řady

zemědělských strojů. Rozmanité skupiny zemědělských strojů však logicky vyžadovaly řešení pohonné síly.¹

Na přelomu 19. a 20. století nastává vývoj konstrukčních mechanismů pohonných jednotek a paliv, kdy se vedle vlastních hospodářských strojů staly motory a jejich přizpůsobení zemědělské praxi předmětem usilovné výrobní snahy. Začátek 20. století je předznamenán nástupem motorů a traktorů, které později podstatně ovlivnily vývoj zemědělské techniky. Průběh války s následnou pozemkovou reformou v roce 1919 poznamenal výrobce zemědělských strojů masivním propadem odběratelů, bylo přerušeno takřka 75% domácí výroby. K oživení zemědělské výroby opětovně došlo v roce 1924, kdy se podařilo nejen dosáhnout, ale záhy i překročit předválečnou úroveň výroby. Přesné nárůsty lze vysledovat ze statistických šetření z roku 1902 a následně z roku 1930, kdy významným způsobem dochází k nárůstu počtu závodů disponujících strojovou prací v členění na jednotlivé typy strojů.

Nástup motorizace předznamenal konstrukci víceradličných strojů ke zpracování zeminy. Ještě před novějšími traktorovými pluhy je třeba se zmínit o pluzích motorových. Ty můžeme dělit na pluhy parní, elektrické a spalovací. Pluhy parní a elektrické se používaly při lanové orbě, jejíž princip je vyobrazen již v 15. a 16. století. Dříve než motory elektrické a spalovací se ovšem prosadil jako pohonný energetický prostředek v zemědělství parní stroj, a to převážně koncem 19. a v první polovině 20. století. I on prošel dlouholetým vývojem, než se ve větší míře uplatnil v praxi. Obecně se první pokusy o využití síly páry k čerpání vody konaly již od počátku 17. století. Skutečný pokrok přinesl teprve atmosférický pístový parní stroj, k jehož otcům náleží Denis Papin. Ten uveřejnil svůj návrh atmosférického stroje v lipských „Acta eruditorum“ už v roce 1690.

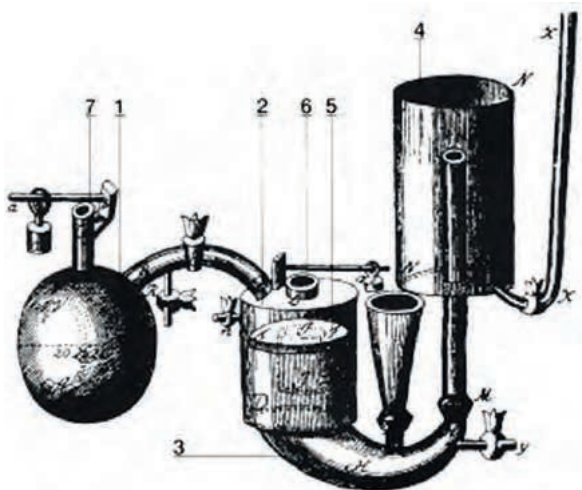

Schéma Papinova parního stroje

Papinův atmosférický stroj. Z parního kotle 1 se vede pára do válce 2, kde tlačí na horní plochu pístu 5 a pohybem směrem k dolnímu konci válce vytlačuje z pod pístu vodu potrubím 3 do nádržky 4. V dolní úvratí zavře ventil 7 přívod páry, otevře se ventil 6, pára z válce unikne do vzduchu, tím vznikne ve válci podtlak, do válce vnikne nová dávka vody a vytlačí píst vzhůru. Uzavře se ventil 6, otevře ventil 7 - přívod páry a celý děj se opakuje.

1 BERANOVÁ, M.; KUBAČÁK, A.: *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*. Praha 2010.

Vývoj se ovšem ubíral cestou k parnímu stroji Newcomenovu, který prakticky použil pohyblivého se pístu ve válci. Nejvýznamnější roli však sehrál geniální univerzitní mechanik v Glasgow James Watt (1736-1819), jehož vynálezy umožnily průmyslovou výrobu a masové využití nového hnacího stroje a který ihned po sestrojení prvního práce schopného parního stroje přemýšlel nad tím, jak ho užít i k orbě, aby skutečně již roku 1784 sestrojil první klasický dvojčinný vahadlový parní stroj s převodem na rotační pohyb.

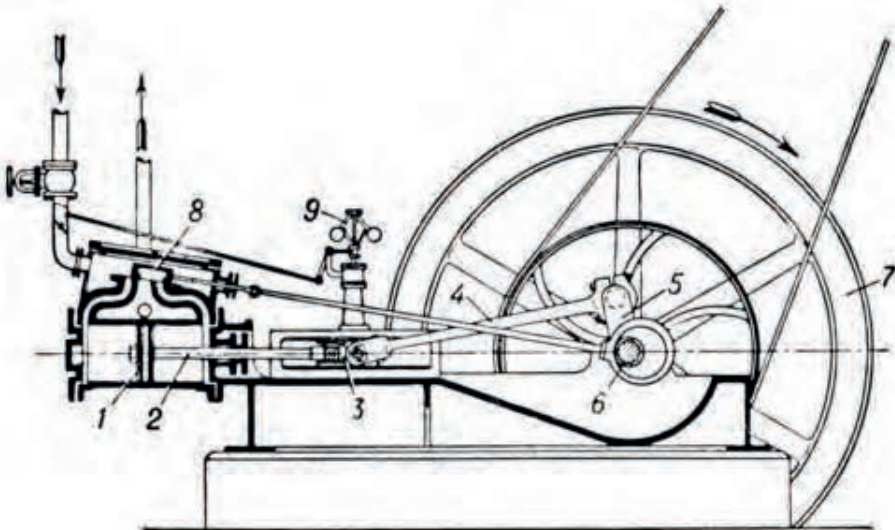

Schéma dvojčinného parního stroje

Na obrázku je řez jednoduchým stabilním parním strojem. Šipkami vlevo je ukázán směr toku páry, vpravo je vidět řemen pohánějící transmisní hřídel. (1. Píst, 2. Pístní tyč, 3. Křížák, 4. Ojnice, 5. Klika, 6. Výstředník, 7. Setrvačnik, 8. Šoupátko, 9. Wattův odstředivý regulátor)

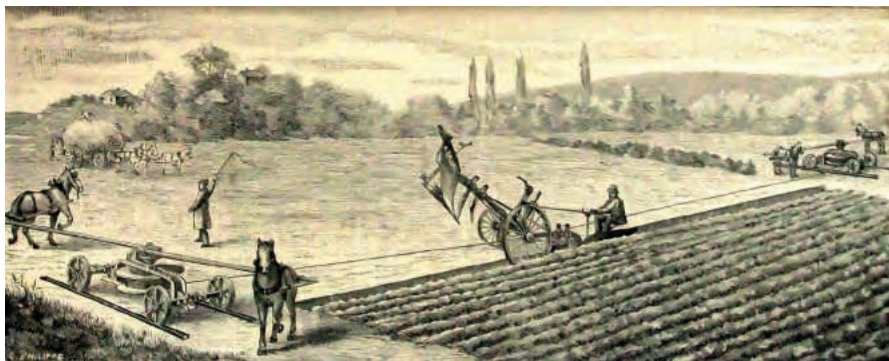
Sám Watt se původně zabýval myšlenkou použít parního stroje k orbě a za tím účelem navrhl parní pluh. Ale až teprve Skot John Heatcoat předvedl v roce 1832 Skotské hospodářské společnosti praktickou ukázkou parní orby v Cocharr Mossu u Damfriesu s vlastní konstrukcí parního pluhu. Ten se skládal z lokomobily, pohánějící bubny, na něž se navinovalo lano, kterým byl vlastní pluh tahán po poli. Od roku 1846 byly pro zemědělství k dispozici dva systémy parní orby: systém lanové orby s jednou lokomobilou a kotevním vozem a systém lanové orby pomocí dvou lokomobil. Byl následován řadou vynálezců, ovšem myšlenky těchto novátorů zůstaly víceméně na papíře. Tyto „*tahače*“ musely být schopny jízdy po měkké půdě, snadného otáčení a práce za každého počasí. Největším nedostatkem byla velká hmotnost a robustnost stroje v poměru k výkonu a horší řiditelnost. Aby se zabránilo boření kol, opatřovaly se stroje širokými obručemi nebo nahrazovaly válci velikého průměru. V roce 1846 zavedl von Boydel jako první pro jízdu v kopcovitém terénu přidavné ocelové botky, které se montovaly na pojezdová kola. To ovšem nebyl jediný problém těžkých kolosů. Horší řiditelnost se vynálezci snažili odstranit různými konstrukcemi, např. stroji s otočným podvozkem a nezávislým pohonem

kol, ale vše bez požadovaného výsledku. Největším problémem na konstruktéry teprve čekal - vývoj vlastního orného náčiní. Ke klasickému taženému nářadí tak vznikaly různé alternativní řešení, jako např. nasazení orného náčiní na rotační válec, poháněný parním strojem (jakýsi předchůdce rotavátoru). Všechny varianty včetně té nejprostší – zapřažení silniční lokomotivy před tažený pluh ztroskotaly na zásadním nedostatku. Většinu energie totiž spotřeboval stroj k vlastnímu pohybu po rozměklé půdě. V Severní Americe byl první model parního stroje postaven v Pensylvánii (O. Hussey a J. Fowler, 1855), záhy pak v Kalifornii (F. Standish a R. Doan 1860). Na rozdíl od Evropy se v americkém zemědělství parní stroje ve formě trakční jako „*parní traktory*“ používaly individuálně převážně k orbě a přípravě půdy a stacionárně k výmlatu obilí. Při velkoplošném farmaření zejména v Kalifornii se dávala přednost velmi výkonným mobilním jednotkám, nazývaným zde steamery. Jejich výrobou se proslavila zejména Bestova a Holtova společnost. Bestovy gigantické tříkolové jednotky o výkonu 110 k (82,1 kW) s předním řídicím kolem byly schopny zorat až 5 ha jilovité půdy za hodinu nebo táhnout náklad až 30 tun. Během parní éry bylo nejvýznamnějšími americkými společnostmi vyrobeno přes 70000 parních traktorů. Podstatné nedostatky parní techniky, zejména pak velká hmotnost a omezené manévrovací schopnosti, nezbytnost za provozu doplňovat palivo a vodu, posléze i nákladnost provozu vlivem vysoké pořizovací ceny vedly později k náhradě za techniku mnohem efektivnější. I když se v Americe parní taháče vyráběly ještě minimálně do první světové války souběžně s traktory se spalovacími motory, v Evropě znamenal praktický konec obdobných konstrukcí vynález parní lanové orby.²

Vznik a rozšíření parních motorových pluhů bylo samostatným úsekem historie orby. První pokusy o sestrojení parního pluhu v Čechách se datují do počátku 19. století. Dne 15. května 1851 předložil nadporučík 57. pěšího pluku v Praze Josef Bauer první konstrukci samojízdného parního pluhu k posouzení Vlastenecko – hospodářské společnosti v Praze. Vlastní stroj podstoupil praktické zkoušky roku 1853 na statku v Židlochovicích. Stroj se skládal z pevného dřevěného rámu na 4 kolech, z parního stroje a z vlastního pracovního ústrojí, které však nebylo tvořeno klasickými radlicemi, ale soustavou rýčů kyvně upevněných na horizontální ose. Pracovní záběr byl 6 – 8 stop (192 – 256 cm) a za stroj bylo možno zavěsit i skarifikátor o stejném záběru. Tím byla vytvořena soustava jednoho z prvních agregátů na předseťovou úpravu půdy. Parní jednotka měla hmotnost 1680 kg, výkon 6,5 k a spotřebovala 420 kg černého uhlí za 12 hodin. Druhý konstrukční návrh motorového pluhu v pořadí měl zúžený záběr na 144 cm a snížený výkon na 2,5 k. To se sice odrazilo v menší spotřebě uhlí na 140 kg/12 hodin, hmotnost jednotky ale byla několikanásobně větší a činila 2968 kg. Stroj zkyplil za 10 hodin asi 1200 m² při hloubce orby max. 22 cm.

První pokusy v Evropě orby s pomocí parního stroje byly vykonány Prattenem a Chapmanem v Anglii roku 1811. Samotná lanová orba má však původ mnohem starší, o čemž svědčí i vyobrazení z 15. a 16. století, a počátkem 18. století byl pařížské akademii předložen návrh na pohon pluhu pomocí nekonečného lana, které bylo hnáno větrným kolem přes soukolí. Na tomto místě je třeba zmínit i žentourovou lanovou orbu, kterou dle konstrukce firmy A. Bajac v Liancourtu ve Francii tvořily 2 pojezdné žentoury, které se po kolejkách pohybovaly zároveň s probíhající orbou.

2 LÁZNIČKA, J.; MICHÁLEK, V.: *Historie zemědělské techniky v českých zemích*. Profi Press, s. r. o. Praha 2012, 199 s.

Žentourová orba

Umístění žentoury na kolejnicích podle systému A. Bajac v Liancourtu, překlopný pluh s přetahovacím lanem

Koleje se vždy po určité šířce zorané zeminy přemístily a na ně se pevně ukotvily žentoury.³ V 1. polovině 19. století bylo zkoušeno několik systémů (1824 v Anglii konané pokusy s vlečením pluhů v zápahu za polní lokomotivu, nebo využití lana k orbě J. Howardem), ale prakticky upotřebitelný systém zavedl v roce 1858 John Fowler. Ten své původní konstrukce nejprve stavěl v jiných továrnách (1851 vystavoval pluh pro krtčí drenáž, který pro něho vyrobila firma Ransome a v roce 1858 byl odměněn anglickou Královskou zemědělskou společností za konstrukci balančního pluhu rovněž vyrobeného v cizí továrně), a svou vlastní továrnu, která v průběhu 19. století určovala světový vývoj výroby parních strojů, založil až v roce 1862 v Leedsu. Řešením lanové orby navazoval na vynález balančního pluhu a kotevního vozu s pohonem obyčejnou lokomobilou, kde orební jednotka byla prostřednictvím lana, které bylo navíjeno na buben a poháněno parním strojem, tažena po poli. Systém lanové orby fungoval jako jednostrojový nebo dvoustrojový, který byl rozšířenější a používal se především na velkostatecích, výjimečně za úplatu v menších zemědělských závodech. V bývalém Rakousku byla lanová orba poprvé předvedena 20. června 1861 u Bratislavy a téhož roku u Znojma v rakouském Schwechatu na Dreherově dvoře. Totožnou soupravu s jakou byly provedeny výše uvedené orby, tedy s jednou lokomobilou, kotevním vozem, čtyřradličným balančním pluhem a několika nosiči lana pak zakoupil majitel čakovického cukrovaru Schöller, a tato se stala vůbec prvním strojem v Čechách. Další stroje pro parní lanovou orbu byly do českých zemí přivezeny v letech 1870 do Zvoleněvsí a 1871 do Židlochovic. Od druhé poloviny 70. let 19. století se parní lanová orba se 2 protilehle stojícími stroji rozšířila na celém území Čech. V roce 1902 pracovalo v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 363 většinou dvoustrojových parních orebních garnitur, což představovalo 95% všech souprav v předlitavské části Rakousko – Uherska. Lanová orba se uplatnila na dostatečně velkých a rovinatých plochách s délkou lana nepřesahující 500 metrů a tyto parní oračky se používaly pro hlubokou orbu.⁴ Zajímavostí je, že poslední dvoustrojová orební souprava používaná na našem území ještě v roce 1971 na státním statku v Mladé Boleslavi je k vidění v Muzeu zemědělské

3 SITENSKÝ, F.: *Hospodářský slovník naučný* I. – IV., Praha 1905 (I. – II.), 1924 (III. – IV.).

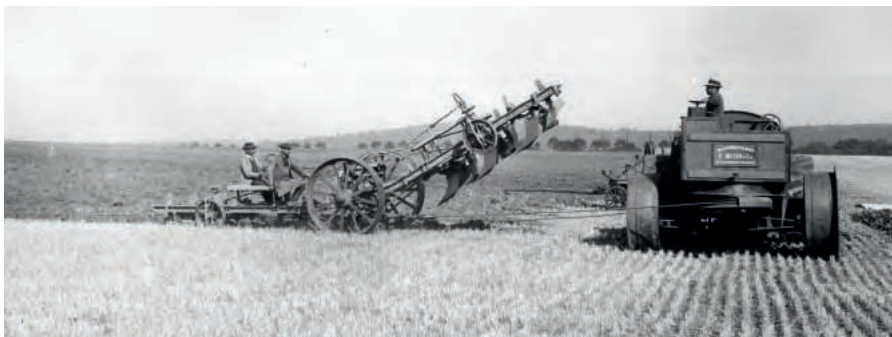
4 NOVÁK, P.: *Historie zemědělské techniky*, Profi Press, s. r. o. Praha 2004, 146 s.

.....
techniky v Čáslavi. Parní oračky pocházejí z roku 1909 a jejich dvou válcový sdružený parní stroj na sytou páru se Stephensonovým reversním rozvodem s plochými šoupátky dosahuje provozního tlaku 10 atm.

Parní lanová orba, č. neg. 71373-a 13994
*Parní oračka Přemysl z garnitury John Fowler
na farmě Vinec roku 1971*

Elektrické motory se na vesnicích začaly objevovat od začátku 20. století. Jejich využití bylo závislé na celkové elektrifikaci vesnic. I přes velkou snahu modernizovat všechny činnosti zemědělské výroby, bylo užívání elektromotorů do roku 1918 pouze v menší míře. Elektrická lanová orba nebyla tak rozšířena, v našich zemích byl tento systém zkoušen poprvé v roce 1911 v Dětenicích u Libáně v souvislosti s pronikáním elektromotorů do zemědělství. Jednalo se o jednostrojový systém elektrické lanové orby, skládající se z motorového vozu k elektrické orbě, pluhu, vozu k navinování kabelu, kotevního vozu, kotvy a vodících lanových kladek.

Elektrická lanová orba, č. neg. 84249-b306
Lanová orba elektromobilou v Libáni v roce 1911

Celá souprava se na pole a zpět dopravovala potahem. Její využití bylo ale vázáno na místa s možností odběru elektrické energie, nebo alespoň na pozemky, ležící poblíž přespolního vedení. K tomuto vedení se připojil převozný transformátor a od něj se již přivedl kabel k lokomotivě. V současné době se již elektromotory v zemědělské výrobě nevyužívají jako univerzální mobilní pohonná jednotka, ale u naprosté většiny zemědělských strojů se již staly jejich pevnou a neoddělitelnou součástí.

.....

.....
Přes velké rozšíření parních strojů na přelomu 19. a 20. století musely zákonitě podlehnout rychlému rozvoji a uplatnění motorů spalovacích, které se staly až do dnešní doby nejvýznamnějším zdrojem energie pro zemědělství. Jejich vývoj procházel dlouhou cestou s mnoha konstrukčními řešeními. Vynález motoru s vnitřním spalováním, které využívá drtivá většina moderních agregátů má počátek již v 17. století. Tehdy se začaly objevovat principy a konstrukce, později uplatňované právě u spalovacích motorů. Jednalo se o pokusy se střelným prachem, jehož expanze byla využívána k čerpání vody. Další pokusy byly uskutečňovány s různými druhy pevných i kapalných paliv, ze kterých se konstruktéři snažili vytvořit plyn a následně zápalnou směs. K pohonu pístových strojů se dále zkoušel i terpentýn či svítiplyn. Po dlouhém období pokusů a vývoje byly v polovině 19. století známy většiny principů, umožňující konstrukci funkčního spalovacího motoru. Tyto poznatky se podařilo využít mnichovskému dvornímu hodináři Christianu Reithmanovi, který v roce 1853 získal patent na svůj motor, ale výrobu bohužel nezavedl. Dne 24. ledna 1860 byl udělen patent na motor s vnitřním spalováním Francouzi Jean Joseph Etienne Lenoirovi. Jednalo se o motor s dvojčinným pístem, který spaloval směs vzduchu a svítiplynu se zážehem elektrickou jiskrou. Výroby se ujal francouzský továrník Hyppolit Marinoni, který ještě v roce 1860 postavil dva větší motory pro provozovny v Paříži. Dalším typem, který se podařilo prosadit do praxe byla konstrukce plynového stojatého atmosférického motoru Otto a Langen z roku 1864. Ačkoli se dosavadní konstrukce spalovacích motorů postupně rozšiřovaly v drobných provozech a řemeslnických dílnách, pro zemědělství velký význam neměly a dále převládaly parní stroje. To změnil až systém Ottova čtyřdobého motoru, který se stal základem pozdějších modernějších konstrukcí. Nicolaus August Otto poprvé představil svůj jednoválcový motor na pařížské světové výstavě v roce 1867. O deset let později si již nechal patentovat čtyřtaktní motor se zvýšeným kompresním poměrem a v roce 1878 ho předvedl opět v Paříži jako takzvaný „*bezhluchý Ottův motor*.“ Ve srovnání s ostatními motory měl nižší spotřebu plynu a větší specifický výkon při klidném a tichém chodu. Stal se vzorem pro konstrukci motorů dalších firem. Historicky ověřené podklady dokázaly, že již v srpnu 1879 předložil kapitán ruského námořnictva A. S. Kostovič projekt vzducholodi, k jejímuž pohybu navrhl karburátorový spalovací motor. Pracující motor byl osmiválcový s protilehlými válci, čtyřmi karburátory a elektrickým zapalováním. Při výkonu 60k motor vážil pouze 240 kg. Za vynálezce spalovacího motoru na tekuté palivo je však považován německý inženýr Gottlieb Daimler, který obdržel první patent tohoto motoru v roce 1883. Po neúspěšném prototypu z roku 1884 poté obdržel v roce 1885 druhý patent na zlepšenou konstrukci. Podle tohoto patentu sestrojil koncem roku 1885 jednoválcový motor s 800 otáčkami /min a s výkonem 8 k. Následovala řada různých dalších variant a vylepšení, z nichž nejvýznamnější je patent Rudolfa Diesela z roku 1892, který vyvinul motor se zažehnutím směsi kompresním teplem. Tento motor se pro svoji velkou účinnost a nízkou spotřebu stal vzorem pro další vývoj vznětových motorů, prosadil se na trhu a vytlačil ostatní typy naftových motorů.⁵

První konstrukce traktorů se spalovacím motorem pochází z Ameriky. Svojí stavbou bezprostředně navazovaly na své parní předchůdce, pouze parní stroj nahradil spalovací motor. Tak vznikl roku 1889 v Chicagu první traktor jménem Charter, následován o tři roky později firmou Case. Její výrobek se zážehovým agregátem dostal název Paterson

5 NOVÁK, P.: *Motory v zemědělské praxi – průvodce expozicí*. Praha 1992, 76 s.

Traktor po svém konstruktérovi Williamu Patersonovi. V též roce zkonstruoval i John Froelich stroj, osazený benzinovým motorem, vyrobeným firmou Van Duzen Gas and Gasoline Engine Co. ze Cincinnati (z Froelichovy společnosti Waterloo Gasoline Traction Company se později stala firma John Deere Tractor Company - jeden z dnešních největších světových výrobců traktorů). Ačkoli se tyto, ani další modely, nedočkali žádné zvláštní obliby, znamenaly skutečný počátek vývoje traktoru. Úspěšnost amerických výrobců na trhu evropských zemí přiměla i evropské výrobce investovat do vývoje traktorů. První nepřiliš úspěšné konstrukce se objevily v Anglii. V roce 1896 vyrobili první traktory hned dva výrobci – Petters v Yeovilu a Hornsby v Granthamu.

Počátek 20. století vykročil v konstrukci traktorů dvěma směry. Evropa se dala primárně cestou zpracování půdy a vývoji jednoúčelových motorových pluhů, které se mimo traktorů a různých přechodových typů začaly ve značné míře objevovat převážně v Německu, Francii a Rakousko-Uhersku. Amerika se oproti tomu zaměřila na vývoj univerzálního potažního stroje pro zemědělství. Svojí roli do značné míry sehrála nastupující technologická převaha Ameriky i odlišná velikostní struktura zemědělských závodů. V této době byl již u nás znám pásový traktor F. A. Blinova (1896 Nižný Novgorod), americký traktor s palivovým motorem (1901 Hart-Parr), a v roce 1905 pracoval na miletinském velkostátku orební automobil anglického původu.

V Čechách zkoušel motorovou orbu s benzínovými lokomobily již v roce 1905 Josef Pejšek, takto výrobce stacionárních motorů Vltavan z Kralup nad Vltavou, avšak první prakticky použitelné konstrukce se v Evropě objevily až v roce 1907. Tehdy německá společnost Deutz sestrojila svůj Automobilový pluh podle patentu Brey a Heyer, a R. Stock začal vyrábět motorové nesené pluhy, které zkonstruoval Karel Gleich. Zatímco automobilový pluh Deutz nenašel v budoucnu následovatele, motorový pluh firmy Stock ovlivnil vývoj výroby motorových pluhů v dalších letech ve střední Evropě. Motorový pluh měl většinou stejně jako potahový pluh rámovou konstrukci, na níž byla vpředu přimontována dvě záběrová orební kola a vzadu jedno malé rejkové. Motor se umísťoval před přední nápravou a posunoval těžiště na poháněná kola. Pro přenos tažné síly na půdu se před orbou montovaly po obvodu kol ostruhy, popřípadě u pluhů kde tyto ostruhy byly pevné se pro přejezd po silnici montovaly ochranné obruče, aby stroje nerozbíjely cesty. Na obvodu zadního rejkového kola musel být při orbě namontován břit, který se zařezával do půdy a udržoval požadovaný směr jízdy. Snaha maximalizovat sílu motorových pluhů se odrážela v jejich robustnosti. Nebyla náhodná, existoval tu vzor v parních oračkách, s jejichž výkonem byly motorové pluhy srovnávány. Deutzovy pluhy měly výkon 25 a 40 koní. Jen o dva roky mladší pluh s prostým názvem Typ I německé firmy Sendling měl dokonce dvojnásobný výkon. Rovněž motorové pluhy firem Pöhl, české motorové pluhy, i Stockův pluh z počátku druhého desetiletí 20. století měly výkon v rozmezí 40-80 koní.

První pokusy se samohodnými spalovacími motorovými pluhy se konaly již v 50. letech 19. století, vlastní začátek krátké éry těchto pluhů zahajuje R. Stock v letech 1907 – 1910. Jeho konstrukce pak ovlivnila vývoj motorových pluhů v dalších letech. V českých zemích vyrobil v roce 1911 svůj první motorový pluh Deutzovy koncepce Václav Snětina z Přistoupimi, který již od počátku století zkoušel nejrůznější způsoby mechanické orby.

Motorový pluh Snětinův,
č.neg. 52988-a11639
Prospekt motorového pluhu,
patent V. Snětina, z roku 1912

První pokus s automobilovým motorem neznámé značky se zřejmě osvědčil a tak již v roce 1910 měl jasnou představu o novém stroji, kterou v následujícím roce realizoval slánský výrobce Vilém Michl.

Motorový pluh Michl,
č.neg. 52989-A11640
Motorový pluh Vilém Michl,
Slaný z r. 1912 při předvádění

Pluh byl osazen motorem Praga 35 k a opatřen koly s výsuvnými ostruhami. Těšil se velké pozornosti a kolovaly o něm samé dobré zprávy. V roce 1912 se Snětina spojil s novými partnery v Příbrami, kde chtěl v Ungermannově továrně vyrábět dva typy traktorů - slabší s výkonem 20/24 k a silnější o výkonu 30/40 k. Podařilo se jim vyrobít funkční vzorek (možná i několik kusů), ale firma zkrachovala a k sériové výrobě nikdy nedošlo. Současně První rakouská továrna motorových pluhů Viléma Michla představila druhou variantu původního Snětinova pluhu s benzínovým motorem o výkonu 60 – 80 koní. Snětinův traktor byl určen k orání všeho druhu. Jeho majitel s ním mohl při jedné jízdě současně kypřit, vláčet a sít. Hodil se i k sekání obilí a píce i k odvozu této posečené hmoty z pole. Uplatnil se i při vyorávání řepy a jejím odvozu do cukrovaru. Traktor byl rovněž vybaven řemenicí a proto se používal k pohonu stacionárních hospodářských strojů jako mlátiček, řezaček, mlýnků, šrotovníků nebo různých drtičů, čerpadel nebo okružní pily atd. Uvezl náklad o hmotnosti 2 - 3 t. Při hluboké orbě do 30 - 40 cm a záběru 1, 05 m zoral 1 ha za 2 hodiny. Při této orbě byl vybaven dvěma symetrickými

tříradličnými pluhy. Při malé orbě se mohly použít až 8 radličné pluhy. Jeden pluh byl pravý a druhý levý a tím oba klopily ornici na stejnou stranu. Na konci brázdy se traktor neobracel, ale pouze popojel o šířku pluhu, přičemž zvedl zadní pluh, který právě oral a spustil do půdy pluh druhý, který byl při orbě tam zdvižen do výše. Před dokončením orby se zoraly pruhy pozemku podél meze na souvratí. Pole nebylo po orbě tímto traktorem nikde uježděné, což se stávalo při orbě parními oračkami či traktory jiných typů, nebo při orbě motorovými pluhy. Výrobce uváděl, že dosahuje vůbec nejnižší náklady na zoraný hektar půdy. Traktor patent „Snětina“ stál 28 tisíc korun. Vyráběl se ještě v roce 1913. V roce 1912 představil univerzální traktor i Antonín Dobrý z Dolního Cetna u Mladé Boleslavi. Nejednalo se sice o stroj vlastní konstrukce, ale přinesl do Čech nový pohled na zemědělský tažný prostředek, který byl určený převážně pro orbu a dopravu těžkých nákladů. Jeho čtyřválcový benzinový motor měl výkon 50 k a při orbě do hloubky 11,5 cm se používal 6 radličný pluh. Žádný uvedený stroj se sériové výroby nedočkal a všechny slibné konstrukce ve víru následujících válečných let zcela zapadly. Prosadila se až mladoboleslavská továrna Laurin & Klement s pluhem Excelsior, který byl vyráběn od roku 1911, a o rok později i Českomoravská akciová společnost v Praze s řadou motorových pluhů Praga. Výše uvedené pluhy využívaly rámové nesené konstrukce, přičemž váha celého pluhu převážně spočívala na dvou ořebních hnacích kolech. Pro oba typy strojů plužní část dodávala firma Rudolfa Bächera z Roudnice nad Labem. Konstrukci pluhu Excelsior můžeme řadit k našim nejúspěšnějším pluhovým konstrukcím vůbec, i když při jeho výrobě bylo použito některých zahraničních licencí.

Motorový pluh Excelsior,
č. neg. 8044-B336
*Orání pastvin v Topolčiankách
motorovým pluhem Excelsior
v roce 1930*

Před 1. světovou válkou byly vyráběny 2 varianty tohoto pluhu, kdy původní pluh měl motor o výkonu 70 – 80 koní, a zjednodušený levnější typ v malosériové výrobě měl výkon 45 – 50 koní. První typ poháněl motor o výkonu 80 koní při 800 otáčkách za minutu. Převodová skříň měla tři rychlosti vpřed (3,4 – 2 – 6 km/hod.) a jednu vzad (6 km/hod.). Stroj byl opatřen i pojistkou řazení, aby nebylo možné za jízdy zařadit zpáteční chod či

náhle změnit rychlostní stupeň a poškodit převodovku. Obsluha se skládala ze dvou mužů jak je popsáno v prospektu:

„Rozdělení funkcí obou mužů jest účelné, takže řidič ovládá ze svého vysoko položeného sedadla s vyhlídkou dopředu směr jízdy, obracení, zapíná motor, mění rychlosti a brzdí. Oráč řídí orbu a hloubku orby. Sedí tvář obrácen na radlice. Při obracení na konci brázdy jest nutno vykonati toliko jednotlivých pohybů zároveň, že jednotlivý muž, jak bývá u konkurence aspoň v katalogu uváděno, ztrácí nezbytně čas na útraty výkonu pluhu.“ Později začala firma vyrábět i pluchy menší o výkonu 40 koní, které ovládal pouze jeden strojník. Stroj měl opět tři rychlosti vpřed, ale i dvě rychlosti vzad. Zajímavostí bylo spouštění a zvedání radlic, které byly umístěny na společném rámu se samotným strojem. Spouštění se konalo odjištěním západky rejdového kola a posunutím rámu dolů ve svislé ose oproti kolu. Celý pluh byl poměrně dobře vyvážen, takže na konci pole strojník zařadil zpáteční chod, stroj se vlivem krouťícího momentu kol zhoupal a radlice se zvedly. Zadní kolo zůstalo stát a rám zůstal zajištěn v horní poloze. Firma Laurin & Klement v roce 1914 zkonstruovala také svůj první traktor s označením PT. Funkční stroj s čtyřválcovým motorem pravděpodobně o výkonu 80 k byl zkoušen s desetiradličným závěsným pluhem. Po skončení válečného výrobního programu byla zkoušena ve Velkých Čerticích varianta pluhu s řemenicí, která umožňovala pohon dalších strojů. V polovině 20. let pak výrobu těchto pluhů převzaly Škodovy závody, a.s., a byla vyvinuta poslední varianta již opatřena řemenicí s možností připojení dalšího nářadí k rámu pluhu o motorovém výkonu 40 koní. Rovněž druhý výrobce, automobilní oddělení První Českomoravské továrny na stroje v Praze VIII, nabízel několik typů pluhů. Jeho základní typ Praga K5 měl čtyřválcový benzinový motor o výkonu 40 koní s dvourychlostní převodovkou vpřed a jedním zpátečním stupněm.

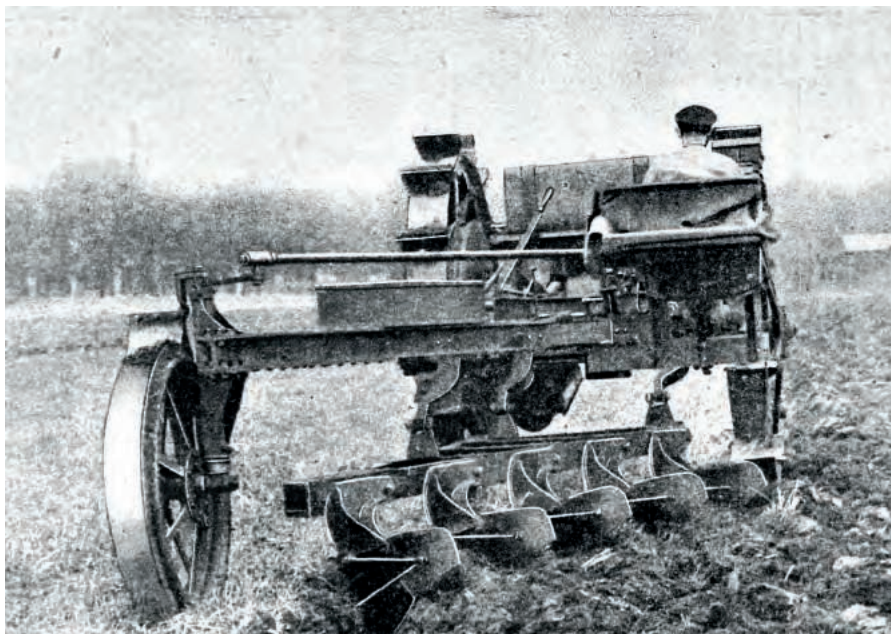
Motorový pluh Praga, č. neg. 53015-a11666

Motorový pluh Praga K 40k, připravený k orbě v Rumunsku

Na rozdíl od Excelsiora měl pomocný rám osazený radlicemi, který byl pod přední nápravou uchycen na čepích. Jeho spouštění a zvedání se provádělo pomocí vývodu z převodovky přes spojku a koncový převod v zadní části. Druhým vyráběným strojem značky Praga byl typ X o výkonu 32 HP. První Českomoravská jako jedna z mála firem myslela i na menší

zemědělce. Proto začala po I. světové válce vyrábět i dva menší typy. Praga X 10 HP, s jednoválcovým vodou chlazeným benzinovým motorem, jehož nádrž o objemu 44 litrů vystačila zhruba na 10 hodin práce. Vzhledem připomínal silnější typ K5, ale řidič seděl přímo nad zadním kolem. Na místo mezi sedadlem a motorem bylo možné umístit korbu k přímému nakládání a pluh poté sloužil jako nákladní automobil. Jeho silnější bratr byl již vybaven čtyřválcovým motorem o výkonu 20 koní a rámem se třemi až čtyřmi radlicemi. To již továrna fúzovala s Elektrotechnikou a.s., dříve Kolben a spol. a změnila název na Českomoravská – Kolben, a.s.

K této dvojici nejnáměšších výrobců motorových pluhů lze přiřadit i firmu Wikov, která po sloučení firem F. Wichterle a J. Kovářik, uvedla na trh pluh WK – 50.

Motorový pluh Wikov, č. neg. 53059-a11710

Motorový pětiradličný pluh firmy Wichterle - Kovářik WK-50 při orbě v roce 1925

Ten měl na rozdíl od dříve uvedených výrobců samostatně řešený rám s plužními tělesy, kdy rám s radlicemi byl zachycen ve třech bodech pákovým mechanismem, ovládaným od motoru a paralelně spouštěným k zemi, a byl poháněn čtyřválcovým motorem o výkonu 50 koní s dvourychlostní převodovkou vpřed a jedním zpátečním stupněm.

Výrobě motorových pluhů se však věnovali i další výrobci, kteří se však na trhu podstatně neprosadili.

Firma Fanta a Šnobl v Lounech zhotovila a následně v roce 1912 na výstavě v Praze prezentovala dvoustrojový motorový pluh. V této garnituře byl na každé lokomotivě kromě spalovacího motoru umístěn i dynamoelektrický stroj.

První strojírna a slévárna Hostinné v Podkrkonoší přišla v roce 1919 na trh s malým lehkým čtyřkolovým pluhem Oekonom E II o výkonu 20 koní s řiditelnými všemi čtyřmi koly. K orbě využíval samostatně levý a pravý tříradličný pluh, což umožňovalo orat pole

bez skladů a rozorů, výkon stroje dosahoval až 2 ha/den.

Motorový pluh Oekonom, č. neg. 83030-a19509

Firemní prospekt motorového pluhu Oekonom z Hostinného z roku 1919

Zajímavou konstrukci představila krátce po první světové válce firma Koloc, Špička a spol. v Kosmonosech u Mladé Boleslavi. Malý motorový pluh s názvem Kosmos se podstatně lišil od všech ostatních typů. Vpředu bylo pouze jedno velké záběrové kolo, opatřené ostruhami, čímž měl být ušetřen diferenciál. Vzadu byly dvě menší kola, nad kterými seděl řidič a pluh se připojoval k zadní nápravě. Pluh o výkonu 22 až 26 koní využíval pro orbu 2 – 5 radličný pluh. Stroj měl bohužel řadu nedostatků a sériová výroba nebyla nikdy zavedena.

Akciová společnost pro průmysl železářský „FERRUM“ v Praze, s továrnami ve Frýdlantu u Místku, Rožmitále a Bukodole sestrojila taktéž čtyřkolový malý motorový pluh, poháněný tentokrát dvoutaktním osmnáctikoňským motorem a opatřený tříradličným pluhem. Tak jako všechny ostatní firmy, snažila se i společnost Ferrum o získání zákazníků něčím novým, nadstandardním, jak je popsáno v letáku: „*Rovněž motor lze v několika minutách z kostry stroje vyjmouti a vložit na pojízdný vozík s předlohou, k tomu účelu od nás dodávaný. Takto upravené lokomobily možno velmi výhodně použít ku všem pracem v hospodářství, jako ku mlácení, řezání, mletí, mísení, čerpání vody, svícení atd.*“

V roce 1921 byl na Zemědělské výstavě v Praze vystaven univerzální traktor TAP vraňanské Továrny autopluhů a hospodářských strojů.

Traktor TAP, č. neg. 83458-a19923

Traktor TAP, výrobek továrny na autopluhy ve Vraňanech při zkouškách počátkem 20. let 20. století s tříradličným pluhem. Traktor byl vystaven poprvé v Praze 1921

Vzhledově připomínal malé čtyřkolové pluhy s předními většími hnacími koly, ale konstrukčně se již blížil malým jednoosým traktorům, později lidově zvaným „frézy“. Motor o výkonu 22 – 25 koní umožňoval tento traktor využít jak pro orbu, tak pro další polní práce, dopravu i pohon stacionárních zemědělských strojů.⁶

Za zmínku stojí ještě konstrukce motorových pluhů ing. J. Berana z roku 1919, zkoušeného v Milotíně u Rakovníka a pokusná konstrukce Emila Černého z roku 1926 s naftovým motorem se žárovou hlavou. Obě konstrukce využívaly pluhy při jízdě vpřed i vzad bez otáčení na souvratích. Samotná konstrukce pluhu ing. Berana získala patent č. 78 958, a později byl tento pluh zdokonalen připojením ventilátoru k chladiči a automatickým mazáním. Zkoušky prokázaly praktickou upotřebitelnost stroje, který oral 2 radlicemi do hloubky 15 cm, změna jízdy byla jednoduše vyřešena pomocí kónického soukolí a výkon motoru byl shledán dostatečným, i když činil pouze 8 k. K sériové výrobě ovšem nedošlo jednak v důsledku nízké rentability motorové orby v malých a středních podnicích a jednak se ve vývoji motorové orby začal prosazovat traktor.

V poválečném období se v Evropě objevili někteří noví výrobci motorových pluhů, v Německu např. firmy Daimler-Benz, Pöhl, Komnick a MAN či Steyer v Rakousku. Výrobu původních modelů obnovili po válce i předváleční výrobci, ale modernizace motorových pluhů byla spíše výjimkou. Nicméně je zajímavé uvést porovnání cen motorových pluhů a traktorů a páru koní, kterých poměr se za války a po válce podstatně změnil. Před rokem 1914 stál jeden pár dobrých koní asi 1500 korun a traktor 25000 korun, v prvních

6 LÁZNIČKA, J.; MICHÁLEK, V.: *Historie zemědělské techniky v českých zemích*. Profi Press, s.r.o. Praha 2012, 199 s.

poválečných letech cena koní zůstala prakticky stejná, ale cena traktoru dosahovala 75.000 korun, přičemž traktor nahrazoval 4-5 párů koní a náklady na pohonné hmoty zhruba odpovídaly cenám krmení tažných zvířat.

Koncem roku 1921 vyhlásilo ministerstvo zemědělství soutěž v předvádění různých konstrukcí malých motorových pluhů. Ve zprávě o výsledku soutěže se uvádí následující: „K soutěži přihlásilo se celkem 17 konstruktérů (jednotlivců i strojnických závodů), kteří předložili úhrnem 21 návrhů, resp. Alternativ motorových pluhů traktorových, polotuhých i nesených, jednostranných i překlápěcích, z nichž některé byly již v době vypsaní soutěže provedeny. Ve schůzi soudcovského sboru, již předcházela podrobná odborná prohlídka došlých návrhů všemi členy poroty, byly jednotlivé návrhy znovu odborně probrány a po delší poradě usneseno vyhraditi udělení peněžitých odměn návrhům dosud neprovedeným, což odůvodněno hlavně tím, že právě mezi těmito návrhy vyskytují se vskutku originelní typy zcela malých motorových pluhů, jež dlužno považovati za vlastní předmět soutěže, kdežto návrhy provedené reprezentují spíše typy motorových pluhů středních. Ostatně vzato v úvahu, že peněžitě částky vypsaných cen nemohou mít pro podavatele provedených návrhů – vesměs strojnické závody, jež se výroby menších motorových pluhů chopily z vlastní iniciativy, tj. bez ohledu na vypsanou soutěž – takového významu jako pro konstruktéry-jednotlivce, pročež usneseno rezervovati pro návrhy již provedené případné udělení čestného uznání ministerstva zemědělství.

Ve smyslu těchto zásad rozhodl soudcovský sbor takto:

Návrhům Automobilního oddělení První Českomoravské továrny na stroje v Praze VIII. (typ X3), Akc. Společnosti Tap, továrna autopluhů ve Vesňanech a firmy Ferrum, akc. Spol. pro průmysl železářský na Král. Vinohradech, navrhuje se udělení **čestného uznání ministerstva zemědělství**, čímž se zároveň oceňují zásluhy těchto závodů o realizování myšlenky menšího motorového pluhu. Peněžitě odměny rozdělené tím způsobem, že I. Cena v částce 10.000 Kč přiknuta návrhu Ing. Jar. Berana v Opavě, II. cena neudělena, III. Cena 5.000 Kč přiznána návrhu Ing. A. Böhma na Král. Vinohradech, zbývající obnos II. ceny per 7.500 Kč rozděleno na tři rovné díly po 2.500 Kč, které se přidělují jako odměny návrhům Ing. M. Hrona v Praze (návrh typ H), K. Hejla v Brně (návrh č.1) a Ing. L. Božka v Račicích.

Návrhy soudcovského sboru byly ministerstvem zemědělství schváleny.

Ve smyslu soutěžních podmínek budou výše uvedené návrhy veřejně vystaveny na příští hospodářské výstavě Zemědělské jednoty Čsl. Republiky v Praze 1923.⁴⁷

Obrovskou propagací pak byla velká soutěž na schwarzenberských pozemcích ve Vamberku u Ševětína, která se konala ve dnech 24. – 26. srpna 1923 na návrh firmy Bächer z Roudnice nad Labem a při které bylo představeno asi 40 typů oradel od starého nemoderního potahového nářadí až po motorové pluchy. Z výsledků soutěže je zřejmé, že nejvýkonnějším a nejrentabilnějším motorovým pluhem byl typ Excelsior, který při hluboké i mělké orbě vykazoval nejlepší výkonnostní i ekonomické ukazatele.

7 BERAN, J.: *Malé motorové pluchy v našich poměrech*. Praha 1923.

Výsledky zkoušky motorových pluhů v Ševětíně 1923

druh orby	hluboká orba			mělká orba		
	Praga - K	Praga - X	Excelsior	Praga - K	Praga - X	Excelsior
celková pracovní doba	1h 34m 50s	2h 48m 20s	1h 19m 15s	1h 43m 10s	2h 49m 30s	1h 51m 00s
doba vlastní orby	1h 23m 20s	2h 23m 10s	1h 05m 42s	1h 30m 40s	2h 29m 20s	1h 30m 00s
časový součinitel (poměr obou)	0,88	0,85	0,83	0,88	0,88	0,81
počet radlic	4	3	4	4	3	4
počet jízd	25	45	26	25	45	26
teoretická pracovní šířka (m)	1,4	0,75	1,5	1,4	0,75	1,4
průměrná pracovní šířka (m)	1,45	0,81	1,4	1,43	0,79	1,37
průměrná hloubka brázdy (cm)	24,4	20,7	23,3	15,8	17,4	16,8
průměrná rychlost (m/sec)	0,97	1,04	1,4	1,25	1,34	1,4
plocha přidělené parcely (ar)	75	75	75	100	100	100
zoraná plocha (ar)	66,3	69	69,7	97,8	95,1	95,9
plošný součinitel (poměr obou)	0,88	0,92	0,93	0,92	0,95	0,96
zoraná plocha za 1 hodinu (ha)	0,48	0,29	0,63	0,61	0,38	0,64
doba zorání 1 ha	2h 05m	3h 27m	1h 35m	1h 40m	2h 38m	1h 34m
celková spotřeba paliva (kg)	9,7	11,6	12,4	12,7	13,55	13,65
spotřeba paliva na 1 ha (kg)	14,6	16,8	17,8	13,8	14,2	14,2
celkové zpracovaná ornice (m³)	1608	1428	1624	1450	1655	1611
zpracovaná ornice za 1 hod (m³)	1166	598	1460	960	665	1074
spotřeba paliva na 1 m³ ornice (kg)	6	8,1	7,7	8,7	8,2	8,5
výlohy na zorání 1 ha (Kč)	91	107	89	80	86	75

Této propagační akce se účastnilo asi 3 000 zemědělců, ale v podstatě znamenala labuť píseň tohoto způsobu orby. Tato skutečnost byla stvrzena v roce 1930, kdy ministerstvo zemědělství zamítlo návrh firmy Laurin & Klement z Mladé Boleslavi na zřízení Společnosti pro nájemní motorovou orbu s odůvodněním, že současný trend technického vývoje preferuje orbu traktorovou. Od této doby se také většina udělovaných patentů týká závěsných traktorových pluhů.⁸

V krátkosti je však třeba zmínit ještě jeden způsob zpracování půdy – frézování. Oba způsoby práce s půdou jsou naprosto odlišné.

Dokonalejšího rozdrobení a míchání půdy se dosahuje půdními frézami. Podstatnou součástí frézy je rychle se točící horizontální hřídel, na kterém jsou upevněny nástroje tvaru malých motýček, dlát nebo drátěných háků. Dochází k oddělování tenkých vrstev půdy, které jsou odhazovány dozadu. Vzhledem k vysoké obvodové rychlosti pracovní části dochází k jejímu rychlejšímu opotřebení a tyto stroje jsou náročnější na vyčištění plochy před frézováním m od kamenů a kořenů. Frézovací stroje proto tvoří samostatnou skupinu, kdy je frézovací nástroj umístěn přímo na stroji tak, že ho lze spouštět a zvedat s tím, že jeho pohon je od motoru a není závislý na rychlosti stroje.

⁸ PÁTEK, J.: Racionalizace zemědělské výroby v českých zemích v první polovině 20. století. *Prameny a studie* 10, Praha 1971, 209 s.

Půdní fréza, č. neg. 84110-a 20493
Půdní fréza při práci v Borkovicích 1944

Nejznámějšími frézry, které byly používány takřka souběžně v předválečném období byly systémy Lanz - Köszegei, Meyenburg a König.

Frézer podle systému Köszegeiho vyráběla firma H. Lanz v Mannheimu pod názvem „Landbaumotor“. Stroj měl výkon 800 k při 800 otáčkách za minutu. Samotné desky byly vyměnitelné podle jakosti půdy a byly tvořeny čtenými srdcovitými destičkami umístěnými po obvodu válce, který byl tvořen z ocelových desek. V dodávce byl většinou zastoupeny 2 – 3 různé garnitury těchto desek. Hodinový výkon byl 0,6 - 0,7 ha ve středně těžké půdě. Frézer systému Meyenburg se lišil frézovacím nástrojem. Ten byl tvořen čtenými ocelovými dráty, které jsou podobné obracečům sena. Před válkou tyto stroje vyráběla firma Siemens – Schuckert – Werke v Berlíně a jejich hodinový výkon byl srovnatelný s výše uvedeným strojem. Firma později vyráběla i stroje s denním výkonem 2 - 3 ha, které se prodávaly za cenu 2000 – 3000 marek. Pro malé zahradnické plochy byl podle tohoto systému vyráběn i malá fréza na způsob dvoukolové káry, kde obsluha stroj řídila stejným způsobem jako ruční káru, přičemž kráčela mezi 2 předními ojkami.

Fréza Siemens, č. neg. 99865-a29772
*Kypřič půdy Siemens o výkonu 8k,
 motor jednoválcový, dvoutaktní,
 vzduchem chlazený. Výrobce
 Siemens-Schuckert-Werke, Německo*

Frézry systému König se vyznačovaly pracovními nástroji ve tvaru dláta. Tento typ byl vyráběn firmou Güldner – Motoren – Werke v Aschaffenburgu, která provedla na pracovních nástrojích některé úpravy, které vedly k lepšímu zahrabávání hnoje. Samotné vozidlo pak ještě bylo opatřeno plošinou vhodnou k nakládce břemen.⁹

Motorové pluhy se sice vyráběly až do druhé poloviny 20. let, v roce 1930 existovalo v českých zemích 355 motorových pluhů a v roce 1947 ještě 160 strojů, v padesátých letech se však ve statistikách již neuvádějí, protože nenávratně podlehly konkurenci traktorů. Nejprve se o to zasloužily víceúčelové stroje dovážené z Ameriky, ale později se přidali i evropští výrobci. Ačkoli se motorové pluhy zdály být ve své době technickým zázrakem a dostávaly do výbavy víceúčelové příslušenství, pokrokovější koncepci se nedalo odolat. Počátkem 20. let pak dochází ke krizi odbytu zemědělských strojů a současně dochází k odklonu od výroby motorových pluhů k zavádění vlastních zemědělských traktorů, kterým byly přizpůsobeny i konstrukce pluhů, zrodil se pluh závěsný, a s vývojem hydrauliky i pluh nesený, pevně spojený s tahačem do jediné funkční jednotky. Závěsné nářadí za traktor se v principu zásadně neodlišovalo od nářadí potažního. Hlavní rozdíl však spočíval ve váze a výkonnosti, kdy se závěsné pluhy podobaly víceradlicným pluhům potahovým, měly však nepoměrně širší radlice, což znamenalo i větší šířku záběru. S rostoucími rozměry pluhů se pak vyvinul i podpůrný mechanismus, který nesl váhu pluhu a vznikl tak pluh polonesený s vlastním pojezdovým mechanismem. Výrobci nabízejí ve svých katalozích desítky různých typů pluhů pro podmítku i vlastní orbu, vývojem procházejí i kultivátory. Nejvíce změn se projevuje v oblasti zdvihu a pouštění radlic, navyšuje se počet radlic díky stoupajícím výkonům traktorů. To vše, spolu s vyšší kvalitou používaných materiálů, standardizací a normalizací součástí, umožňuje postupnou vyšší efektivitu práce.

Prameny a literatura

BERAN, J.: *Malé motorové pluhy v našich poměrech*. Praha 1923

BERANOVÁ, M.; KUBAČÁK, A.: *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*. Praha 2010, 430s.

ČERNÝ, J.: *Hospodářské strojnictví*. Praha 1931, 330s.

ČERNÝ, J.: *Motorové pluhy*. Kober Praha 1918, 71s.

DÖRFLINGER, M.: *1000 zemědělských strojů*. Praha 2009, 336s.

Kolektiv autorů: *Lidé, krajina a zemědělství*. Profi Press, s. r. o. Praha 2006, 198s.

Kolektiv autorů: *Studie o technice v českých zemích I. – VI.* sborníky NTM, Praha 1983 – 1995.

Kolektiv autorů: *Vývoj zemědělského nářadí, strojů a strojírenství u nás*. Ústí nad Labem 1980, 140s.

9 ČERNÝ, J.: *Motorové pluhy*. Kober Praha 1918, 71 s.

KMOŠEK,V.; KMOŠEK, J.; KMOŠEK, A.: *Příběh obilí*. Sebranice 2010, 101s.

LÁZNIČKA, J.; MICHÁLEK, V.; RŮŽIČKOVÁ,V.; STRNADOVÁ, D.: *Encyklopedie strojů a nářadí, část Zemědělství*. Výzkumný záměr Mze, NZM Praha 2011, 314s.

LÁZNIČKA, J.; MICHÁLEK, V.: *Historie zemědělské techniky v českých zemích*. Profi Press, s. r. o. Praha 2012, 199s.

NOVÁK, P.: *Historie zemědělské techniky*. Profi Press, s. r. o. Praha 2004, 146s.

NOVÁK, P.: *Motory v zemědělské praxi – průvodce expozicí*. Praha 1992, 76s.

PÁTEK, J.: Racionalizace zemědělské výroby v českých zemích v první polovině 20. století. *Prameny a studie 10*, Praha 1971, 209s.

SITENSKÝ, F.: *Hospodářský slovník naučný I. – IV.*, Praha 1905 (I. – II.), 1924 (III. – IV.)

TEMPÍR, Z.: Expozice a sbírka oradel Zemědělského muzea. *Vědecké práce Zemědělského muzea*, ÚVTIZ 1977, 63s.

TEMPÍR, Z.: Vývoj oradel. *Vědecké práce Zemědělského muzea 17*, Praha 1977.

Písemnosti lesních družstev na příkladu částečně dochované registratury Lesního družstva obcí v Příbyslavi (1930–1959)

Documents of forest cooperatives presented in the example of partly preserved filing cabinet of Forest Cooperative Communities in Příbyslav (1930-1959)

„Lesní zařízení není u konce své cesty, spíše kdesi uprostřed. Snaží se nejen z daných skutečností těžiti co nejlépe, ale také tak upravit základy budoucnosti lesa, aby byl věčnou a nikdy neselhávající pokladnicí opatrného hospodáře a zůstal zeleným klenotem na čele přírody.“ (Jan Frič, 1910)

Předkládaná studie si klade za cíl ověřit metody novověké diplomatiky v kombinaci s dějinami správy a rozбором obsahu dokumentů normativní povahy na příkladu písemností Lesního družstva obcí v Příbyslavi.

The aim of the presented study is to verify methods of modern diplomacy in combination with the administration history and the analysis of the content of documents with normative nature, all presented in the example of Forest Cooperative Communities in Příbyslav documents.

Úvod

Prací, které by ověřovaly teoretické předpoklady novověké diplomatiky na konkrétním písemném materiálu, je v odborné literatuře poskrovnu, neboť ta inklinuje ve zde zkoumaném 20. století především k dějinám správy a k podchycení historického vývoje konkrétních institucí. Studie se snaží pomocí sondy do písemností dochované registratury Lesního družstva v Příbyslavi ověřit metody H. O. Meisnera, který ve své základní práci rozebírá novověký diplomatický materiál z hlediska genetického, systematického a analytického.¹ Ani tyto metody však nemohou být plně aplikovány bez studia historického vývoje a dějin správy zkoumané instituce, který výrazně ovlivnil její písemnou produkci i samotný chod kanceláře.

Těžiště předkládané práce spočívá v třídění zkoumaného materiálu na základní diplomatické kategorie a jednotlivé typy písemností, tedy v diplomatice systematické. Studium diplomatiky genetické bylo znesnadněno absencí kancelářských poznámek, kancelářského řádu i spisového plánu, avšak tento nedostatek alespoň z části kompenzuje rozbor obsahu interních právních předpisů družstva, převážně stanov. Diplomatika analytická zaujímá v této studii díky unifikaci formuláře, písma i psací látky jen velmi úzký prostor. Vzhledem k omezenému rozsahu práce a časovým důvodům bylo upuštěno od původního záměru porovnat písemnosti několika lesních družstev a doplnit jimi případné mezery.

1 Srov. Heinrich Otto MEISNER, *Archivalienkunde vom 16. Jahrhundert bis 1918*, Leipzig 1969.

Archivní prameny

Východiskem výzkumu dané problematiky se stal unikátní fond Lesní družstvo Přibyslav (1920–1959) o rozsahu 3,30 bm², který v současné době spravuje Státní oblastní archiv v Zámrsku.³ V roce 1979 byly tyto písemnosti uspořádány pracovníky SOA v Zámrsku Mgr. Janou Hudcovou a PhDr. Zdeňkem Šollem. Následně byly opatřeny inventářem, jehož úvod sepsala Věra Sekotová. Fond obsahuje 192 inventárních, 107 evidenčních jednotek a vnitřně je členěn do několika věcných skupin na knihy, spisy, účetní materiál, ostatní materiál a mapy. V úplnosti se v něm dochovaly knihy protokolů valných hromad družstva, spisy dokumentující jeho správní vývoj, porostní mapy a lesní hospodářské plány.

Díky pohnutému období nucené správy družstva a skartacím, které v jeho písemnostech zřejmě probíhaly v desetiletých intervalech, je však zbytek tohoto archivního materiálu místy až torzovitý. Proto bylo při vzniku této studie využito několika dalších archivních fondů, k nimž patří například osobní fond Jaroslava Bezpalce,⁴ dlouholetého ředitele Lesního družstva v Přibyslavi, a osobní fond Jana Friče.⁵ Ten působil v letech 1931–1935 jako technický poradce družstva, což si zopakoval i během okupace po zatčení Jaroslava Bezpalce gestapem. Oba fondy jsou uloženy v Archivu Národního zemědělského muzea Praha a jejich studia lze využít nejen k rekonstrukci historie Lesního družstva v Přibyslavi, ale i jako cenného pramene k dokumentaci vzniku a vývoje lesního družstevnictví na našem území vůbec. Jaroslav Bezpalec stál v čele taxační kanceláře Lesního družstva v Přibyslavi, vzniklé roku 1934, tudíž jsou v jeho osobním fondu obsaženy i podklady ke vzniku mnoha dalších lesních družstev převážně z území Českomoravské vysočiny.⁶ Jedná se především o výroční zprávy těchto družstev a jejich těžební přehledy.

V Archivu Národního zemědělského muzea Praha se rovněž nachází torzovitý fond Lesní družstvo Přibyslav,⁷ jehož zbytky registratury vhodně doplňují mnohdy kusé informace, získané v ostatních archivních fondech, konkrétními detaily. Dochovaly se v něm například kompletní výroční zprávy družstva, nebo kniha zachycující výsledky jeho hospodaření v letech 1931–1954.

Právním nástupcem Lesního družstva v Přibyslavi zestátněném v roce 1959 se stalo Lesní družstvo obcí se sídlem v Přibyslavi. Bylo obnoveno v roce 1995 a disponuje rozsáhlým elektronickým archivem skenů dobových fotografií, sahajícím až k datu samotného vzniku jeho právního předchůdce.⁸ Ze zbytků zde uložené původní registratury Lesního družstva v Přibyslavi podává ucelený přehled o tehdejším personálním složení družstevní matrika. Informace v ní uvedené doplňuje šanon nazvaný „Osobní“, ve kterém je dle abecedního indexu shromážděna veškerá personální agenda bývalého lesního družstva. Dalším

2 Běžný metr.

3 Státní oblastní archiv v Zámrsku (dále jen SOA Zámrsko), fond (dále jen f.) Lesní družstvo Přibyslav.

4 Archiv Národního zemědělského muzea Praha (dále jen Archiv NZM Praha), Osobní fond (dále jen OF) Jaroslav BEZPALEC.

5 Archiv NZM Praha, OF Jan FRIČ.

6 Taxační kancelář v Přibyslavi v počátku jako jediná zajišťovala tvorbu lesních hospodářských plánů všem družstvům Českomoravské vysočiny.

7 Archiv NZM Praha, f. Lesní družstvo Přibyslav.

8 Lesní družstvo obcí se sídlem v Přibyslavi (dále jen LDO Přibyslav), Sběrka fotografií a stará registratura.

informačním pokladem tohoto archivu je deník Františka Kreisingera,⁹ zachycující období od jeho nástupu k družstvu až po tragickou smrt v roce 1945.

Literatura

Základní prací a metodologickým vzorem této studie se stala příručka H. O. Meisnera *Archivalienkunde vom 16. Jahrhundert bis 1918*.¹⁰ I přesto, že pro genetický, systematický i analytický rozbor písemností využil registratur pruské veřejné správy, pro české prostředí tyto postupy s úspěchem aplikovala E. Šmilauerová ve své studii *Správní vývoj a diplomatika písemností ONV v letech 1945–1960*.¹¹ Obdobím nejnovější diplomatiky se rovněž zabývá stať Zdeňka Fialy *Diplomatika jedna nebo dvě*.¹² Pro zkoumání nejnovější diplomatiky navrhuje Fiala metodický postup formou sond do širokého záběru materiálu tohoto období. V systematické diplomatice klade důraz na zkoumání jednotlivých typů písemností z hlediska jejich historického vývoje a připomíná nutnost sledovat správní vývoj zkoumané instituce a proměny její úřední kompetence.¹³

Vedle teoretických prací bylo využito i studií zaměřujících se na rozbor písemností registratur konkrétních úřadů. Kromě zmiňované práce Evy Šmilauerové se jedná především o studie Jiřího Šouši zabývajícími se typologií českých obchodních bank meziválečného období a genetickou diplomatikou kanceláře České zemědělské rady.¹⁴ Jediná doposud vydaná práce k písemnostem týkajících se lesních úřadů je stať Miloslava Košťála, která představuje zevrubnou typologii písemností tohoto typu registratury v okupovaném pohraničí.¹⁵

O samotném správním a historickém vývoji původce sledovaného fondu informuje kniha Martina Kamaráda *Lesní družstvo obcí v Příbyslavi*.¹⁶ S pohnutými okolnosti vzniku této instituce a životní poutí jejího ředitele nás seznamují studie Jany Jakubské *Okolnosti vzniku Lesního družstva v Příbyslavi ve světle archivních pramenů a Životní osudy Jaroslava Bezpalce, zapomenutého tvůrce lesního družstevnictví v Čechách, na základě rozboru*

9 František Kreisinger byl lesním adjunktem v Ransku. Dne 23. ledna 1945 byl zatčen a uvězněn v pevnosti Terezín. Již 5. května 1945 tam podlehl skvrnitému tyfu, který byl v této době mezi terezínskými vězni hojně rozšířen.

10 Heinrich Otto MEISNER, *Archivalienkunde vom 16. Jahrhundert bis 1918*, Leipzig 1969.

11 ŠMILAUEROVÁ, E.: *Správní vývoj a diplomatika písemností ONV v letech 1945–1960*, *Sborník archivních prací XXXII*, Praha 1982, s. 43–169.

12 FIALA, Z.: *Diplomatika jedna nebo dvě*, *Archiv český*, Praha 1960, s. 1–18.

13 Srov. ŠMILAUEROVÁ, E.: *Správní vývoj a diplomatika písemností ONV v letech 1945–1960*, *Sborník archivních prací XXXII*, Praha 1982, s. 53.

14 NOVOTNÝ, J.; ŠOUSA, J.: K typologii písemností českých obchodních bank meziválečného období (Agrární banka československá a její písemnosti 1918–1938). *Mezi brázdou a úvěrem. O agrárních a peněžních dějinách 19. a 20. století: výběr prací k 60. narozeninám*, Praha 2012, s. 59–68. ŠOUSA, J.: Česká zemědělská rada, její kancelář a proces vzniku jejích písemností 1873–1890. Stať z moderní genetické diplomatiky, in: *Mezi brázdou a úvěrem. O agrárních a peněžních dějinách 19. a 20. století: výběr prací k 60. narozeninám*, Praha 2012, s. 35–58.

15 KOŠTÁL, M.: Písemnosti lesních úřadů v okupovaném pohraničí 1938–1945. *Archivní časopis č. 2*, Archivní správa Ministerstva vnitra 16, Praha 1966, s. 91–101.

16 KAMARÁD, M.: *Lesní družstvo obcí v Příbyslavi: historie a současnost*. Příbyslav 2005.

jeho osobního fondu.¹⁷ Stať Gustava Novotného, popisující vývoj lesního družstevnictví v českých zemích, vykresluje celkový obraz tohoto fenoménu dané doby a pomáhá si utvořit lepší představu o tom, na jakém právním základě tyto instituce fungovaly.¹⁸

Organizace a správní vývoj Lesního družstva v Přibyslavi

Vznik lesních družstev na pozadí meziválečné pozemkové reformy představoval výrazný zásah do stávající správy lesního majetku. Organizace správy Lesního družstva v Přibyslavi jako jednoho z nejstarších a největších družstev na území dnešních Čech a Moravy se stala vzorem ostatním nově vznikajícím lesním družstvům. Písemnosti této organizace jsou proto vhodným příkladem k utvoření rámcového obrazu o typologii písemností lesního družstevnictví na našem území vůbec, byť je třeba počítat s určitými, především teritoriálními specifiky.

Lesní družstvo Přibyslav, zapsané společenstvo s ručením omezeným, bylo zřízeno dle zákona ze dne 9. dubna 1873 ř. z.¹⁹ a spravováno ve smyslu tohoto zákona dle stanov schválených krajským soudem v Kutné Hoře dne 6. července 1931, zapsaných do rejstříku společenstev svazek XI, strana 123, položka 29/31.²⁰

Správu Lesního družstva Přibyslav určovaly stanovy a jednací řády jednotlivých správních sborů. Na ustanovující valné hromadě dne 3. prosince 1930 v Přibyslavi bylo zvoleno dvanáctičlenné představenstvo družstva.²¹ To určovalo čas, program a místo konání valné hromady, kde pro povolení účasti bylo nutno se prokázat buď členskou knížkou, nebo legitimací vyhotovenou družstvem speciálně pro tyto účely. Právo hlasovat spočívalo v počtu upsaných podílů v poměru jeden upsaný podíl na jeden hlas. Valná hromada mohla být řádná a mimořádná. Řádnou valnou hromadu svolával každoročně předseda družstva nebo jeho náměstek do šesti měsíců po ukončení správního roku družstva na základě usnesení představenstva. Mimořádná valná hromada mohla být svolána kdykoli, pokud se na tom usnesl jakýkoli správní orgán družstva, nebo když o to požádala, nejméně 1/3 členů zastupujících s nejméně 1/2 splacených podílů. Pozvání k účasti na valné hromadě muselo být každému z členů doručeno písemně nejméně 14 dní před jejím konáním a usnášelo se pouze o těch bodech programu, které byly součástí programu společně s pozvánkou. Do kompetencí valné hromady spadalo rozhodování o veškerých záležitostech družstva, volba představenstva a dozorčí rady, schvalování jejich jednacích

17 JAKUBSKÁ, J.: Okolnosti vzniku Lesního družstva v Přibyslavi ve světle archivních pramenů. *Prameny a studie 54*, Národní zemědělské muzeum, Praha 2014, s. 259–275, JAKUBSKÁ, J.: Životní osudy Jaroslava Bezpalce, zapomenutého tvůrce lesního družstevnictví v Čechách, na základě rozboru jeho osobního fondu. *Prameny a studie 54*, Národní zemědělské muzeum, Praha 2014, s. 204–228.

18 Srov. NOVOTNÝ, G.: Lesní družstva a družstevnictví v českých zemích. *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století, Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 15.–16. května 2002 věnovaný Lubomíru Slezákovi k 70. narozeninám*, Uherské Hradiště 2002, s. 149–162.

19 Plné znění tohoto zákona viz. <http://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=209&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>.

20 SOA Zámorsk, f. Lesní družstvo Přibyslav, kart. 1, inv. č. 42, sign. 1/2, Krajský soud Kutná Hora, ohlášení založení družstva, 1930.

21 SOA Zámorsk, f. Lesní družstvo Přibyslav, kart. 1, inv. č. 41, sign. 1/1, Ustavující valná hromada. 1930.

řádů, atd.²²

Dozorčí rada, následující správní orgán Lesního družstva Přibyslav, měla devět členů volených valnou hromadou na tři roky, přičemž každým rokem se obměňovala jedna třetina stávajících členů. Náplň činnosti dozorčí rady tvořilo zajišťování dodržování stanov, ustanovení valných hromad a usnesení představenstva. Ze svého středu si její členové volili předsedu a zapisovatele. Schůze se konaly minimálně jednou za půl roku a členové měli právo se zúčastňovat schůzí představenstva s jedním poradním hlasem.²³

Valná hromada dále volila devět členů na dobu tří let, kteří tvořili představenstvo družstva. Ze svého středu si pak vybíralo za sebe předsedu, místopředsedu, jednatele a finančního referenta k vyřizování běžné agendy. Úkol představenstva spočíval v zastupování družstva ve styku s ostatními úřady a podniky a fakticky řídilo veškeré administrativní, hospodářské a obchodní záležitosti družstva. Na základě systemizace schválené valnou hromadou jmenovalo i samotné zaměstnance družstva.²⁴

Stanovy družstvu nařizovaly zaměstnat k výkonu odborné činnosti lesního hospodáře s kvalifikací samostatného zkušeného hospodáře, jehož přijetí a propouštění schvalovalo ministerstvo zemědělství. Po celou dobu existence Lesního družstva v Přibyslavi jím byl Jaroslav Bezpalec. Jeho pracovní náplň tvořilo hlavně schvalování mýtebních a zalesňovacích návrhů, finanční rozpočty, zodpovídal rovněž i za zpeněžení těžeb.²⁵

Majetek Lesního družstva v Přibyslavi, jednotného správního celku, byl rozdělen na pět správních celků, které tvořilo sedm poleší, jak dokládá následující tabulka. Dalším

22 SOA Zámorsk, f. Lesní družstvo Přibyslav, inv. č. 11, sign. 11,12, Stanovy lesního družstva v Přibyslavi, 1930.

23 Tamtéž.

24 Tamtéž.

25 Tamtéž.

.....
samostatným správním objektem byla parní pila ve Ždírci s pozemky k ní přiléhajícími.²⁶

Správní celek	Správce	Polesí	Hajní/počet	Rozloha/ha	Poznámka
první	Jan Smutný	Světnov	1	241,80	
		Sklenné	2	781,53	
druhý	Vilém Grund	Veselíčko	2	470,98	
		Polák	1	295,46	od 1939 – samostatný správní celek
třetí	Otto Hanuš	Nové Veselí	2	669,29	
čtvrtý	Jan Jindra	Račín	4	1533,52	
pátý	Karel Tichý	Ransko	5 stálých + 1 výpomocný	1858,61	

Jednotlivá polesí se dělila dle své velikosti na několik okrsků zvaných hájenství, kde v čele každého z nich stál kvalifikovaný hajný (absolvent nižší zkoušky pro lesní hajné), podřízený správci polesí. Tato polesí podléhala ústřední odborné a technické správě – Lesnímu úřadu v Příbyslavi, jenž vedl ředitel velkostatku Jaroslav Bezpalec, státně zkoušený lesní hospodář a autorizovaný civilní inženýr. Spolu s ním zde působil kontrolor ing. Jan Sak se zkouškou pro samostatné lesní hospodáře, lesní správce Josef Ševčík (absolvent vyšší lesnické školy, zkouška pro samostatné lesní hospodáře) a adjunkt lesního úřadu (od roku 1938 jím byl František Kreisinger). K zaměstnancům družstva patřila také korespondentka a referentka Růžena Toulová, dále účetní, pokladní a výpomocná síla. Spojení lesního úřadu a jednotlivých polesí zajišťoval soukromý telefon, jehož údržba náležela rovněž do kompetence některého ze zřízenců. Jeden mimo to působil jako manipulát na stanicích při provádění taxace a druhý byl šoférem.²⁷ O právních, služebních a mzdových poměrech zaměstnanců pojednával zvláštní služební řád schválený představenstvem a valnou hromadou.²⁸

K přijetí do družstva bylo potřeba podat písemnou přihlášku se stanoveným počtem členských podílů a následné schválení či zamítnutí představenstvem. Proti konečnému

26 Archiv NZM Praha, f. Lesní družstvo Příbyslav, inv. č. 3633, sing. 387, Hospodářský plán, 1938/39–1947/48, s. 11–12.

27 Archiv NZM Praha, f. Lesní družstvo Příbyslav, SOA Zámorsk, f. Lesní družstvo Příbyslav.

28 SOA Zámorsk, f. Lesní družstvo Příbyslav, karton 1, inv. č. 12, sing. 13, Služební řád pro úředníky a zřízence Les. družstva v Příbyslavi, 1932.

.....
verdictu se bylo možno odvolávat k dozorčí radě družstva. Členové museli ručit za závazky družstva svými podíly až do trojnásobné výše upsaných členských podílů i pět let po skončení členství. Vystoupení z družstva bylo dobrovolné, šest měsíců před ukončením správního a účetního roku písemnou výpovědí. Správní roky družstva začínaly 1. červencem a končily 30. červnem. Za rok byl jako výroční uzávěrka sestavován výroční pokladní účet, provozní bilance a bilance jmění.²⁹

Členský podíl ve výši 1 000 Kč bylo nutné zaplatit do šesti měsíců ode dne přijetí za člena představenstvem, každý člen byl povinen vlastnit nejméně jeden předepsaný podíl. Ihned po přijetí do družstva se vkládalo zápisné 100 Kč na každý podíl jako majetek družstva, po případném vystoupení člena se tato částka vracela.³⁰

Poslední předválečná valná hromada se konala dne 21. prosince 1940 a 11. srpna 1941 byla na Lesní družstvo v Příbyslavi uvalená německá nucená správa. Činnost družstva byla obnovena až dne 7. července 1945, kdy se konalo zasedání mimořádné valné hromady.³¹

Vládním usnesením č. 102 ze 4. února 1959 o opatřeních na postupnou úpravu obhospodařování a správy lesů v ČSR bylo nařízeno spojení družstevních lesů se státními. Valná hromada Lesního družstva v Příbyslavi schválila usnesení představenstva o předání majetku družstva do správy státních lesů a současně zvolila tři likvidátory družstva. Majetek Lesního družstva v Příbyslavi byl začleněn do správy Krajských lesů.³²

Diplomatika genetická

Jak bylo již předesláno v úvodu, v tomto případě se není možno opřít o studium kancelářských poznámek, spisového plánu, ba ani kancelářského řádu díky jejich absenci.³³ I přesto se podařilo ze stanov družstva, jednacíh řádů jednotlivých správních orgánů, korespondence a způsobu uložení archivního materiálu alespoň rámcově zjistit, jakým způsobem bylo s jednotlivými písemnostmi v Lesním družstvu v Příbyslavi nakládáno.

Stanovy družstva vymezily v případě zrušení družstva desetiletou skartační lhůtu písemností a o místě jejich uložení měla rozhodnout poslední valná hromada.³⁴ Jednací řád představenstva z roku 1933 jmenuje již konkrétní písemnosti, které měly zůstat v archivu družstva. Jednalo se o originální stanovy, výměr a jejich zápis do společenstevního rejstříku, výměry o zápisu nově zvolených členů představenstva, další případné výměry,

29 Archiv NZM Praha, f. Lesní družstvo Příbyslav, kart. 1, Výroční zprávy Lesního družstva v Příbyslavi, SOA Zámorsk, f. Lesní družstvo Příbyslav, inv. č. 11, sign. 11, 12, Stanovy lesního družstva v Příbyslavi, 1930.

30 SOA Zámorsk, f. Lesní družstvo Příbyslav, inv. č. 11, sign. 11, 12, Stanovy lesního družstva v Příbyslavi, 1930.

31 SOA Zámorsk, f. Lesní družstvo Příbyslav, inv. č. 4, sign. 4, Knihy protokolů valných hromad, 1939–1945.

32 Archiv NZM Praha, f. Lesní družstvo Příbyslav.

33 Spisový plán a kancelářský řád u většiny institucí během 2. pol. 20. stol. splývá.

34 SOA Zámorsk, f. Lesní družstvo Příbyslav, inv. č. 11, sign. 11, 12, Stanovy lesního družstva v Příbyslavi, 1930.

.....

zápisy a změny stanov. Místem uložení se měla stát pokladna družstva. Archivaci podléhala i dokumentace styků s finančními orgány. Dopisy a účty družstvu zaslané i koncepty dopisů družstvem odeslané měly být uchovávány po dobu deseti let.³⁵ V tomto časovém intervalu zřejmě probíhala v písemnostech družstva skartace, která je příčinou dnešní torzovitosti dochovaného materiálu.

Kancelářské pomůcky jako podací protokol v registratuře chybí. Pokud si jednotliví zaměstnanci družstva vedli evidenční referentské pomůcky o pohybu spisu, jednalo se výhradně o soukromé poznámky a nedochovaly se.

U družstva působila centrální kancelář nacházející se v ústředí odborné a technické správy – v Lesním úřadu v Příbyslavi. Jednotlivá polesí měla rovněž svoji agendu, kterou vedl tamější správce.

Většinu družstevní korespondence vyřizoval sám ředitel společnosti Jaroslav Bezpalec formou ručně psaných konceptů. Ty na stroji přepisovala korespondentka Růžena Toullová, hotový čistopis opatřila razítkem družstva a dala ho řediteli zpět ke schválení a podpisu. Ručně psané koncepty pak připojila k došlému podání a založila do registratury.³⁶

I přes absenci dochování spisového plánu je možné na základě respektování původního uložení registratury ze strany pořádajících archivářů fondu Lesní družstvo Příbyslav poměrně dobře rekonstruovat ukládací plán, který tvořilo následujících 24 věčných skupin označených arabskými čísly.³⁷

35 SOA Zámorsk, f. Lesní družstvo Příbyslav, karton 1, inv. č. 3/1, Jednací řád představenstva, 1933.

36 SOA Zámorsk, f. Lesní družstvo Příbyslav, kart. 12, inv. č. 94, Korespondence 1932–1953.

37 SOA Zámorsk, f. Lesní družstvo Příbyslav.

1. vedení družstva
2. členové družstva
3. představenstva lesního družstva
4. zaměstnanci
5. pozemkový majetek
6. těžba dřeva, zalesňování
7. prodej dřeva
8. odborná správa malolesů
9. zařizovací kancelář
10. revírní zprávy
11. polesí
12. parní pila
13. rybníky
14. plánování
15. statistika
16. Ústřední rada družstev
17. Sdružení obecních a selských lesů
18. korespondence
19. smlouvy
20. půjčky
21. pojištění
22. Zemědělská revizní komise MZ
23. Akční sdružení pro převzetí lesů velkostatků
24. stavby

Typologie písemností Lesního družstva Přibyslav

Písemný materiál Lesního družstva Přibyslav lze rozdělit do tří základních diplomatických kategorií a dvou skupin charakteru nediplomatického. První z nich tvoří úřední knihy, kam spadají především knihy protokolů valných hromad, protokoly ze schůzí představenstva a dozorců rady, stanovy družstva, služební řád pro zřizence a úředníky družstva, hospodářský plán družstva a jednotlivých polesí, celkový zalesňovací a mýtební plán. Nejpočetnější skupinu představují, jak bývá zvykem, spisy, rozdělené dle věcného hlediska na 24 skupin značených arabskými čísly. Patří sem i pomocné knihy, jimiž byly v tomto případě jednací protokoly. Třetí rovněž obsáhlou skupinu je materiál účetní, který zastupují písemnosti typu hlavní kniha, kniha osobních účtů, pokladní deník a účetní uzávěrka. Vzhledem zaměření družstva nepřekvapí, že následující početnou nediplomatickou skupinu tvoří plány a mapy jak celého velkostatku, tak jednotlivých polesí. V poslední skupině je možno nalézt fotografie dokumentující činnost družstva a materiál tiskový, kam patří letáky, novinové výstřižky, legitimace členů či plakáty.³⁸

I. Úřední knihy

Základ každé společnosti s ručením omezeným tvořily písemnosti normativní povahy zvané *stanovy*. Měly jednotnou podobu a byly rozdělené do několika paragrafů. Musely

38 Archiv NZM Praha, f. Lesní družstvo Přibyslav, SOA Zámorsk, f. Lesní družstvo Přibyslav.

obsahovat název firmy, sídlo, předmět podnikání, výše základního kapitálu, odpovědné správní orgány společnosti a jejich kompetence, organizační členění a způsob případného zániku společnosti. Příkladaly se ke společenské smlouvě s žádostí o zapsání do společenstevního rejstříku. Případná aktualizace stanov musela být schválena většinou členů na schůzi valné hromady.³⁹

Knihy protokolů a schůzí jednotlivých správních orgánů družstva jsou rozděleny podle stanovami vymezených kompetencí na protokoly ze schůzí valných hromad, dozorčí rady a představenstva a představují jeden z nejcennějších pramenů k poznání chodu Lesního družstva v Příbyslavi. Struktura zápisu protokolu byla jednotná. Začínalo se slovy „*Protokol o schůzi*“ nebo „*Protokol o zasedání*“ s pořadovým číslem zasedání nebo schůze. Následovalo datum a místo konání schůze, včetně hodiny zahájení. V zápisu nesměla chybět informace o tom, kdo schůzi zahájil (předseda, místopředseda nebo jednatel), počet přítomných členů a seznam členů omluvených i nepřítomných. Samotné jednání, shrnuté do několika bodů, tvořilo základ této písemnosti. K úvodním bodům patřilo podepisování listiny přítomných,⁴⁰ schválení zápisu schůze předešlé, stejně tak i schválení pokladní zprávy. Po vyřízení jednotlivých bodů následovaly volné návrhy. Zápisy z jednání valných hromad navíc obsahují informace o družstevním majetku a na základě výročních zpráv shrnutí činnosti družstva za uplynulý rok, návrhy představenstva na použití čistého zisku, zprávy dozorčí rady o kontrole fungování společnosti a návrh na schválení účetní uzávěrky a udělení absolutoria zodpovědným funkcionářům. Po ukončení schůze podepsali zápis o jejím průběhu představitelé jednotlivých správních orgánů. Zápisy byly buď psané volně na jednotlivé listy papíru, nebo v případě valných hromad zaznamenávány přímo do knihy.⁴¹

Povinnost hospodařit podle *lesního hospodářského plánu* měla v polovině 20. století na našem území již každá lesy spravující instituce. První dochovaný lesní hospodářský plán spadá již do poloviny 18. století a pochází z Chýnova u Tábora (1739). Legislativně byla tato povinnost zakotvena až zákonem č. 11/1893 českého zemského zákoníku O dohledu nad obecními lesy. Lesní hospodářský plán se většinou vypracovával na dobu deseti let a kromě směrníc lesopěstebních obsahoval i směrnice investiční a zalesňovací. Vzhledem k počátečním obtížím při konsolidaci družstva (kalamita, nedostatek kapitálu, problémy s placením příspěvků ze strany členských obcí) bylo s přípravnými pracemi započato až na podzim roku 1934 v polesí Polák. V roce 1935 byla provedena taxace moravských polesí a v roce 1936/37 ve zbývajících polesích Ransku a Račíně. V roce 1937/39 došlo k provedení hmotné revize, neboť hospodářský plán se měl opírat o přesné znalosti hmotových zásob a z nich plynoucích přírůstků.⁴² Jeho autorem se stal ing. Jaroslav Bezpalec a plán byl díky zásahu německé nucené správy schválen až představenstvem

39 SOA Zámorsk, f. Lesní družstvo Příbyslav, inv. č. 11, 12, Stanovy lesního družstva v Příbyslavi, 1930, 1945.

40 Ta byla v mnoha případech součástí protokolů.

41 SOA Zámorsk, f. Lesní družstvo Příbyslav, inv. č. 2–5, sign. 2–5, Kniha protokolů valných hromad Lesního družstva v Příbyslavi, 1931–1949, inv. č. 6, sign. 6, Protokoly o schůzích představenstva Lesního družstva v Příbyslavi, 1931, inv. č. 7, sign. 7, Protokoly dozorčí rady Lesního družstva v Příbyslavi, 1931–1939.

42 Archiv NZM Praha, f. Lesní družstvo Příbyslav, inv. č. 3633, sing. 387, Hospodářský plán, 1938/39–1947/48, s. 4–5.

a dozorčí radou Lesního družstva v Příbyslavi na společné schůzi dne 30. března 1939.⁴³ Samotné platnosti nabyl až po schválení Ministerstvem zemědělství v Praze. Protože se jednalo o první takovýto plán družstva, je pochopitelné, že byl vypracován podrobněji a obsáhleji, než bývalo u těchto písemností zvykem. Skládal ze čtyř hlavních částí: ze všeobecné části, z prací taxačních a zařizovacích, hospodářských předpisů pro dané desetiletí a závěru. Rovněž byly přikládány pro jednotlivá polesí soupisy parcel půdy lesů přikázané, popisy porostů, roztržďení zalesněné plochy dle bonit a stáří, hmotné tabulky výnosové, mýtební plány, zalesňovací plány, mapy hospodářské i porostní. Část všeobecná informuje například o vlastnických poměrech, poměrech stanovišť a podnebí, poměrech porostních, poměrech trhových, dopravních, pracovních a správních, o myslivosti a rybníčním hospodářství. V části taxační je možno nalézt výnosové tabulky hmotné, výpočet plošného a hmotného etátu, popis porostů nebo soupis parcel přidělených lesnímu hospodářství. V jádru lesního hospodářského plánu byl předepsán hospodářský způsob a volba dřevin na následujících deset let, těžební předpisy a zalesňovací plán. Součástí lesního hospodářského plánu byla *hospodářská kniha*, rozdělená do několika oddílů (porovnání skutečné těžby s předpisem ročního etátu, záznam roční těžby, zápis ročně zalesněných ploch dle oddělení, plošná evidence). K poznámkám o jednotlivých hospodářských záležitostech sloužila *kniha pamětní*, kam se zapisovaly například události jako abnormální zimy a sucha, větry, požár, historické události na velkostatku, respektive vše, co mělo vztah k hospodaření na celém družstevním majetku. V závěru byla stanovena doba platnosti lesního hospodářského plánu, datum a místo vyhotovení, následovaly podpisy autora, předsedy lesního družstva a předsedy dozorčí rady.⁴⁴

II. Spisy

Nejpočetnější skupinu dochované registratury Lesního družstva v Příbyslavi tvoří spisový materiál, který se dle věcného hlediska dělí do 24 skupin.⁴⁵

K nejdůležitějším písemnostem zde zastoupeným patří bezpochyby záležitosti týkající se vedení a členů lesního družstva. Náleží tam přihlášky jednotlivých členů, jejich seznamy a počet podílů v družstvu jimi vlastněných.⁴⁶ Významný pramen k poznání činnosti družstva představuje *výroční zpráva*, která byla sestavována za každý správní rok. Správní rok korespondoval v prvních letech založení družstva s rokem kalendářním a od roku 1933 se ustálil na období od 1. července do 30. června roku následujícího.⁴⁷ Formulář výroční zprávy se po celou dobu existence družstva výrazněji neměnil. Byly tištěny a publikovány v sešitové formě s titulkem „*Výroční zpráva Lesního družstva v Příbyslavi zapsaného společenstva s ručením obmezeným*“ za příslušný správní rok na titulní straně. Na následující stránce byla otištěna pozvánka k zasedání valné hromady, která obsahovala

43 Německá správa nerespektovala předepsané plány a nařizovala kácet tolik, kolik bylo potřeba.

44 Archiv NZM Praha, f. Lesní družstvo Příbyslav, inv. č. 3633, sing. 387, Hospodářský plán, 1938/39–1947/48.

45 SOA Zámorsk, f. Lesní družstvo Příbyslav.

46 SOA Zámorsk, f. Lesní družstvo Příbyslav, kart. 1, inv. č. 41–53, Vedení družstva, členové družstva.

47 Změna paragrafu 22 stanov.

datum, místo, program jednání a podpis jejího předsedy. Jádrem výroční zprávy tvořila jednak stručná sumarizace významných mezníků družstva za uplynulé období, jednak výroční pokladní účet, provozní balance a balance jmění. Výroční účet uváděl všechny roční příjmy a vydání, účet ztráty a zisku. Balance jmění se sestavovala podle kupeckých zvyklostí a skládala se z položky aktiva a pasiva. Mezi aktiva patřila například pokladní hotovost ke konci správního roku, pohledávky družstva, úroky a cenné papíry. Zaplacené závodní podíly členstva, rezervní fondy, dlužné úroky a dluhy družstva pak spadaly pod pasiva. Docílený čistý zisk byl použit především k úhradě vykázaných ztrát a nejméně z 10 % náležel rezervnímu fondu družstva, který sloužil k úhradě případných ztrát. Z čistého zisku se rovněž odečetly úroky ze závodních podílů, na jejichž konkrétní výši se usnesla valná hromada. Ta rozhodovala také o použití případného dalšího přebytku. Výroční zprávu uzavírala informace dozorcí rady o podrobné revizi účtů, stavu pokladny a zásob, a to nejen v ústřední kanceláři, ale i v písemnostech jednotlivých polesí. Pokud neshledala žádných závad, předložila valné hromadě návrh, aby závěrečné účty za příslušný správní rok byly schváleny a představenstvu i dozorcí radě bylo uděleno absolutorium. Tato revize končila datem, jmény jednotlivých členů dozorcí rady a jejich podpisy.⁴⁸

VÝROČNÍ ZPRÁVA.

Lesní družstvo v Příbyslavi převážlo od velikostního Zámek Zdař po provedení lesní reformy s lednu 1931 lesní objekt v rozloze 5 503 40 ha, z čehož jest 5 501 21 ha lesů, 212 42 ha rybníků, zbytek pak připadá na plochu zemědělskou, stavební a jinnou.

Převážně lesy byly však vedle číselně početnějšího odvětví polnoh v říjnu 1930 a to ve všech polích jak v Čechách tak i na Moravě. Přes velké obtíže, vzniklé jednak tvorbou nové správy, jednak nutností vysokých investic do zpracování, nampolování a odvozu dřeva, dále nedostatkem provozu mluho kapitulou, katastrofálním poklesem cen dřeva a nepřízní počasí v roce 1931 a 1932, museli jsme se namísto v hlavní úkol vsaz spíš o síce zpracovávat, svezet kalami nízkou, z valné části ji zprerušit a na dřevinnu trhu umístit. Cílem bylo zpracováno:

kulatiny	235 520 m ³	
brusnicovní dříví	83 086 m ³	71 2 %
drobného užití dříví	9 840 m ³	
palivového dříví	131 074 m ³	25 5 %
úhrnem	465 500 m ³	

Tato vše uvedená hmota zpracována a vyvezena byla za těchto finančních obětí:

zpracování	Kč 7 105 362 —
vyvezení prodaného dřeva na sklady a nádrží po nápravě (část paliva)	„ 9 343 281 —
rezie, spojená s manipulací na skladech, nádržích, v lese a pod.	„ 719 262 —
část dražby zaplacená za kulatiny, brusnicovní a palivo přímo podnikem a jednotlivými kupci	„ 5 422 880 —
dosazení tráv a nářadí při zaplacení jome část dražby atd.	„ 3 085 000 —
posazení nových cest, jejich udržování a průpravek na okrajích silnicé obsahu	„ 930 000 —
posazení nových střeš k odvozu dříví a úprava ramp	„ 253 000 —
nutné pozemské kúpeny pro posazení střeš a sklady v jednotlivých nádržích, investice nutné k vybudování pily ve Zdaři a pod.	„ 165 000 —
nemocenské, penzijní, invalidní, starobní pojištění a pojištění povinného ručení, po-	„ 431 742 —
lání a jiné	„ 828 248 —
úhrn a výše dleky	Kč 17 620 778 —
úhrn po zhlédnutí Zámek Zdař zaplacen	„ 5 319 000 —
celkem	Kč 16 980 378 —

Tamto odvětví byl zaplacen jednak podnikem přímo, jednak nepřímou (kupci místními i vývozci) během 2 let a je vidět, že na tomto podniku byla a jest zúčtována existence celé řady lidí.

Lesní družstvo zaměstnávalo 19 úředníků a 18 hajných, kromě personálu výpomocného, který byl po ukončení nejménějších prací postupně propouštěn. Na zpracování polnoh roku 1931 bylo zaměstnáno po nákladu měsíce přibližně 3 000—3 500 dělníků denně. V roce 1932 v první polovině zaměstnáno bylo 250—300 dělníků, na podzim pak 1 200—1 500 dělníků z různých krajů republiky. Z našich lesů bylo použito ve vlastní režii na různých místech v Čechách a na Moravě na 5 pilách celkem 149 707 m³ kulatiny. Z toho jest patrné, že i jiné kraje stály hospodářsky i finančně tím, že do jejich obřadí pover byl zadán.

Na odvětví kalami nízkou bylo zúčtováno až 200 pozemních domů a 10 nákladních aut. Tímto pozemství zaplacen na daní obrátové dle našeho odhadu asi Kč 150 000 — a autodopravě na drázkách z motorových vozidel asi Kč 45 000 —.

Je samozřejmé, že při těchto úsilnostech nákladů, které vyžádalo si zpracování a vyvezení dřeva, musely být učiněny značné výpůjčky, za které zaručili se členové představenstva a dozorcí rady celým svým jménem. Bylo tak nutno učinit z toho důvodu, že nekteří obce, nedostavě (čas schválení členství a příslušných výpůjček od obřadních úřadů, nemohly splnit obnosy ramp opatřit). Velká část těchto výpůjček byla již ládně splacena, takže ke konci roku 1932 jest ve dluhu u našich pozemských ústavů úhrnným odhadem Kč 9 000 362 —, který jest plně kryt jednak zálohami a jednak pohledbami na rovninní firmu.

Kolik nákladů pohledbů úhratila na podporách v nezaměstnanosti a jak velkým oslabit úkol splnilo družstvo, posoudit čtenář sám.

Z výše uvedeného jest patrné, že naše přírodní předpoklady při tvorbě družstva se splnily jen částečně. Hlavní příčinou jest jednak zhroutení cen velkých, ve velkém množství nadhodnocených dřevních sortimentů na trhu jak domácím tak zahraničním, jednak střížba nulovýma možností zahraniční, i při stále ztlusocujících cenách, vlivem různých ochranných opatření a celkové finanční krize země.

Do budoucna však nemáme obavy o existenci a rentabilitu našeho podniku. Musíme bu pokračovat při udržení hospodářské soběstačnosti s neodvolatelným zjedlím kraje a ne pod zátěží uhlím dřevka, vyvoláním kalami nízkou a stromovou silnicí světlovu.

PŘEDSTAVENSTVO.

O fungování a kompetencích jednotlivých složek družstva informují jednací řady jeho

48 SOA Zámorsk, f. Lesní družstvo Příbyslav, kart. I, inv. č. 44, sing. ¼, Výroční zprávy, 1931/1932, 1944/46, Archiv NZM Praha, f. Lesní družstvo Příbyslav, inv. č. 3634, Výroční zprávy, 1931/32—1950/51.

.....
správních orgánů, představenstva a dozorčí rady. Jednací řád představenstva i dozorčí rady schválila dne 14. června 1933 na schůzi svých členů valná hromada. O kompetenci těchto správních orgánů pojednává kapitola zabývající se správním vývojem družstva. Jednací řády byly vázány ve formě sešitu s úvodní stranou, kde se kromě příslušného názvu muselo objevit razítko družstva. Následovaly jednotlivé paragrafy, které se týkaly ustanovující schůze, svolávání schůzí, jednotlivých zástupců daného správního orgánu, předsednictva, v případě představenstva pak záležitosti týkající se každoroční inventury, archivace dokumentů a přijímání členů.⁴⁹

Během období protektorátu dochází ve spisovém materiálu k nárůstu písemností spojených se zavedením vázaného hospodářství, soupisů, statistik, rovněž se objevují četná prohlášení o stavu árijské způsobilosti. U jednotlivých typů písemností docházelo ke zjednodušování a poněmčování záhlavních formulářů. Každý správce polesí byl povinen vést si *služební deník* (Dienststagebuch), kam se zapisovala velmi stručně výroba a příjem dřeva, prodej a odvoz dříví, kultury, práce v lese, v lesních školkách, ochrana lesa, stav majetkových hranic, stav telefonních sloupů, opravy, myslivost a jiné záležitosti.⁵⁰

Korespondenci v Lesním družstvu Příbyslav vyřizovala referentka Růžena Toullová. Evidenční pomůcka, do které by byla příchozí a odeslaná pošta zaznamenána, se nedochovala. Pokud existovala, vedla si ji patrně korespondentka soukromě a nevztahovala se na ni povinnost archivace. Korespondence byla tříděna chronologicky uvnitř tematických skupin na základě institucí, se kterými probíhala. Poštu přijímala a otvírala korespondentka, označila datem dne přijetí, dala ji k vyřízení příslušnému úředníkovi a oddělení, většinou samotnému řediteli družstva. Ten zhotovil ručně psaný koncept, jež korespondentka přepsala na stroji a dala zpět řediteli ke schválení, který připojil razítko a svůj podpis. Čistopis byl expedován příslušnému úřadu, koncept připojen k příslušnému došlému podání a takto pravděpodobně uložen do registratury. Od vzniku družstva až po období protektorátu probíhal nejintenzivnější písemný styk s obecními úřady jednotlivých členských obcí. Od roku 1948 jsou pak nejpočetněji zastoupeny krajské a okresní výbory, dále pak jednotlivé peněžní ústavy.⁵¹

Od 18. prosince 1952 byla veškerá lesní družstva oddělena od Ústřední rady družstev a přiřčena k Ústřední správě družstevních lesů. Spisy týkající se záležitostí těchto institucí tvoří převážně *oběžníky*, což jsou úřední sdělení určená většímu počtu podřízených institucí. V horním záhlaví bylo uvedeno číslo jednací a věc, vpravo nahoře pak datum. Samotný obsah textu byl formulován stručně a imperativně.⁵²

III. Účetní materiál

Účetnictví Lesního družstva v Příbyslavi podléhalo úřední účetní revizi, konkrétně Ústřední jednotě hospodářských družstev v Praze, jejímž členem se stalo dne 10. prosince 1931. Osmnáctého prosince 1952 byla lesní družstva odtud odtržena a přiřčena k Ústřední

49 SOA Zámorsk, f. Lesní družstvo Příbyslav, kart. 1, inv. č. 50, sign. 3/1, Jednací řád představenstva, Jednací řád dozorčí rady, 1933.

50 Archiv NZM Praha, f. Lesní družstvo Příbyslav, inv. č. 3637, Služební deník, 1941.

51 Archiv NZM Praha, f. Jaroslav Bezpálec, kart. 1, Korespondence 1931–1957, SOA Zámorsk, f. Lesní družstvo Příbyslav, kart. 12, 13, Korespondence 1932–1953.

52 SOA Zámorsk, f. Lesní družstvo Příbyslav, kart. 11, 12, inv. č. 88, sing. 16/1, Ústřední rada družstev – oběžníky, 1946–1952.

.....

správě družstevních lesů.⁵³ Tuto agendu měl na starosti vrchní účetní Pecen, který se řídil osnovou účetnictví pro lesní podniky ve výměře do 2 000 ha. Jak vysvětloval Jaroslav Bezpalec v dopise řediteli nově vznikajícího lesního družstva ve Štokách, mělo se jednat o jednoduchou formu účetnictví, jejíž základ se opíral o peněžní deník. Účetnictví mělo být formulováno tak, aby mohlo být pochopeno zaměstnanci družstva a ti se mohli na jejím správném plnění podílet.⁵⁴ Ke změně vedení účetnictví dochází v období protektorátu, kdy však účetní Pecen vedl účetnictví paralelně „po starém způsobu“.⁵⁵

Základní knihou účetnictví dnešních i tehdejších společností je podle zákona *hlavní kniha*. Jednotlivé zápisy jsou uspořádány na základě věcného hlediska. Převádí se sem z deníku údaje o všech typech účetních operací a na jejich základě se tvoří výroční bilance. U Lesního družstva v Příbyslavi byla vedena v podobě vázané knihy o obsahu souhrnných obrátů „*Má dáti*“ a „*Dal*“ a zůstatků účtu ke dni, k němuž byla sestavena účetní uzávěrka.⁵⁶ *Pokladní deníky* družstva jsou vedeny chronologicky a jednoduše. Udávají stručnou informaci o každé účetní operaci, její krátký popis, částku a údaje o účetních dokladech.⁵⁷

53 SOA Zámorsk, f. Lesní družstvo Příbyslav, kart. 11, 12, Ústřední rada družstev, 1946– 1952.

54 Archiv NZM Praha, OF Jaroslav BEZPALEC, kart. 1, Korespondence 1931–1951, inv. č. 3624, sig. P2009, Koncept dopisu Jaroslava Bezpalice, 24. 7. 1951. s. 1.

55 SOA Zámorsk, f. Lesní družstvo Příbyslav, kart. 1, inv. č. 44, signatura 1/4, Výroční zpráva družstva za rok 1944/45, Příloha – zpráva o hospodaření lesního družstva v Příbyslavi za posledních 15 let, s. 11.

56 SOA Zámorsk, f. Lesní družstvo Příbyslav, inv. č. 123, sign. 42, Hlavní kniha, 1931–1933.

57 SOA Zámorsk, f. Lesní družstvo Příbyslav, inv. č. 128 – 134, sign. 47-53, Pokladní deník, 1931–1949.

Do této skupiny dále patří například účetní závěrky, informace o finančním stavu družstva, měsíční výkazy o výkonech v lesním hospodářství nebo podklady k inventarizaci lesů.⁵⁸

IV. Mapy a plány

Hospodářské a porostní mapy a plány družstva a jeho jednotlivých částí patří k nejdochovanějšímu a nejunějším materiálu z registratury původce zkoumaného archivního fondu. Mapy zachycující rozlohu celého velkostatku jsou většinou v měřítku 1:50 000, o rozměrech 82 x 70 cm. Měřítko map jednotlivých polesí kolísá mezi 1:10 000 – 1:15 000, stejně tak jejich rozměry (50 x 50 cm, 44 x 63 cm). Autoři map jednotlivých polesí byli většinou tamější správci, jako autor geometrických plánů je uveden ing. Pec.

V. Fotografie a materiál tiskový

Dobová alba fotografií a ohlasy místního tisku na vznik a činnost Lesního družstva v Přibyslavi jsou uloženy v archivu jeho právního nástupce, Lesního družstva obcí se sídlem v Přibyslavi, obnoveném v roce 1995.⁵⁹

Diplomatika analytická

Jak bylo již zmíněno v úvodu, v rozboru písemností 20. století se objevuje analytická diplomatika díky unifikaci formuláře, psací látky a psací potřeby pouze ve formě ojedinelých poznámek. Některé vnitřní a vnější znaky byly zmíněny již v rámci rozboru typologie písemností, zbývá se pouze stručně zmínit o psací látce a potřebách. Jako psací látka sloužil výhradně papír o formátu A4 nebo A5. Většina čistopisů byla psána na kvalitní papír, koncepty pak na hrubší, nebo průklepový papír. Písemnosti jsou psány převážně na stroji, v případě některých konceptů ručně, inkoustovým perem, písmem je česká humanistická kurzíva. Co se týče vnitřních znaků, dochází k oproštění od zdvořilostních frází a formalit. Jako ověřovací prostředek sloužilo kromě podpisu podlouhlé razítko.

Závěr

Jelikož diplomatický rozbor písemností by nebyl možný bez pochopení organizační struktury a znalostí dějin původce registratury, předchází samotnému jádru práce seznámení se správním vývojem Lesního družstva v Přibyslavi. Podrobně byly rozebrány složení a kompetence jednotlivých správních orgánů družstva na základě rozboru písemností normativní povahy.

Po stránce diplomatické předkládaná studie seznamuje s typologií písemností lesních družstev 1. poloviny 20. století. Informuje o rozhodujících momentech důležitých pro vznik a vnitřní oběh písemností Lesního družstva v Přibyslavi.

Práce si kladla za cíl ověřit metody novověké diplomatiky na materiálu písemností novověkého lesního společenstva. Výsledky práce potvrdily správnost a použitelnost Meisnerovy metodiky až na určitý nedostatek diplomatických zdrojů informací, který byl

58 SOA Zámorsk, f. Lesní družstvo Přibyslav, Účetní materiál, 1931–1959.

59 LDO Přibyslav, Digitální kopie sbírky fotografií a torzo staré registratury.

.....
kompenzován rozbořem interních právních předpisů družstva a studiem správního vývoje této organizace.

Ke studiu vnitřního a vnějšího oběhu písemností bylo nutno sáhnout ke studiu konceptů, korespondence, deníků a interních právních předpisů.

Studium diplomatiky systematické vychází z práce s originály a studium diplomatiky analytické díky unifikaci psací látky, psací potřeby i formuláře je v této studii zmíněno pouze okrajově jako doplnění typologie jednotlivých písemností.

K nejvýznamnějším písemnostem informujícím o svém původci patří bezesporu knihy protokolů a schůzí jednotlivých správních orgánů družstva a hospodářský plán. Jsou bohatými prameny ke studiu historie a správního vývoje původce fondu, ale slouží k informování o způsobu družstevního podnikání, či vykreslují lesního hospodářství na Českomoravské vysočině. Úřední kniha jako diplomatická kategorie je v důsledku potřeby rychlé registrace změn postupně vytlačována a nahrazována výkazy.

Z rozboru písemností je možné písemnosti Lesního družstva v Přibyslavi rozdělit do tří časových etap. Písemnosti z období vzniku družstva ukazují, že se nejednalo o snadný úkol. Vytvářela se nová správa, chyběl provozní kapitál, byly nutné vysoké investice, lesy Českomoravské vysočiny opakovaně postihla kalamita a došlo k poklesu cen dřeva. I přes tyto počáteční obtíže se podařilo vytvořit společenstvo, které bylo ještě před okupací respektováno odbornou i širokou veřejností. Za protektorátu došlo k nárůstu písemností typu statistik, přehledů a objevují se četná prohlášení o árijské způsobilosti. Písemnosti vydané po roce 1945 odrážejí především boj proti zestátnění lesních družstev.

Písemnosti Lesního družstva v Přibyslavi představují nejen bohatý pramen ke studiu historie a správního vývoje původce fondu, ale slouží rovněž k informování o způsobu družstevního podnikání či k vykreslení lesního hospodářství na Českomoravské vysočině.

Prameny a literatura

Lesní družstvo obcí se sídlem v Přibyslavi:

Digitální kopie sbírky fotografií a torzo staré registratury (1910–2013).

Archiv Národního zemědělského muzea Praha:

Osobní fond Jaroslav Bezpalec (1930–1957).

Osobní fond Jan Frič (1901–1963).

Fond Lesní družstva (1930–1955).

Fond Lesní družstvo Přibyslav (1930–1955).

Státní oblastní archiv Zámorsk:

Fond Lesní družstvo Přibyslav (1920–1959).

FIALA, Z.: Diplomatika jedna nebo dvě, in: *Archiv český*, Praha 1960, s. 1–18.

JAKUBSKÁ, J.: Okolnosti vzniku Lesního družstva v Přibyslavi ve světle archivních pramenů. *Prameny a studie* 54, Praha 2014, s. 259–275.

JAKUBSKÁ, J.: Životní osudy Jaroslava Bezpalice, zapomenutého tvůrce lesního družstevnictví v Čechách, na základě rozboru jeho osobního fondu. *Prameny a studie* 54, Národní zemědělské muzeum, Praha 2014, s. 204–228.

KAMARÁD, M.: *Lesní družstvo obcí v Příbyslavi: historie a současnost*. Příbyslav 2005.

KOŠŤÁL, M.: Písemnosti lesních úřadů v okupovaném pohraničí 1938–1945. in: *Archivní časopis* č. 2, Praha 1966, s. 91–101.

MEISNER, H., O.: *Archivalienkunde vom 16. Jahrhundert bis 1918*, Leipzig 1969.

NOVOTNÝ, G.: Lesní družstva a družstevnictví v českých zemích. *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století, Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 15. – 16. května 2002 věnovaný Lubomíru Slezákovi k 70. narozeninám*, Uherské Hradiště 2002, s. 49–60.

NOVOTNÝ, J.; ŠOUŠA, J.: K typologii písemností českých obchodních bank meziválečného období (Agrární banka československá a její písemnosti 1918–1938). *Mezi brázdou a úvěrem. O agrárních a peněžních dějinách 19. a 20. století: výbor prací k 60. narozeninám*, Praha 2012, s. 59–68.

ŠMILAUEROVÁ, E.: Správní vývoj a diplomatika písemností ONV v letech 1945–1960. *Sborník archivních prací XXXII*, Praha 1982, s. 43–169

ŠOUŠA, J.: Česká zemědělská rada, její kancelář a proces vzniku jejích písemností 1873–1890. Stať z moderní genetické diplomatiky. *Mezi brázdou a úvěrem. O agrárních a peněžních dějinách 19. a 20. století: výbor prací k 60. narozeninám*, Praha 2012, s. 35–58.

Internetové zdroje

Zákon ze dne 9. dubna 1873 ř. z:

<http://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=209&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>.

Myslivecké motivy na starých lesnických mapách

Hunting motifs on old forestry maps

Z původní kategorie lovčích, jejichž hodnost se připomíná ve Zbečně již r. 1003 ve falsu z 13. století se uvádí jako svědek nejvyšší lovčí („*summus venator*“) v Netolicích a ve 13. stol. možno zaznamenat již celou řadu jmen českých a moravských lovčích, jimž byli podřízeni hajní. V roce 1340 dal král Jan chebským úřad lesmistrovský, který podle privilegia z roku 1348 měl soudní pravomoc nad okolními lesníky a brtníky. Spojení myslivosti a lesnictví je velmi staré. Na nejstarších mapách zobrazujících les se objevují myslivecké motivy – to je velmi časté zejména v osmnáctém století. Výkon myslivosti někdy ovlivnil i prostorové uspořádání lesa což je vidět např. na mapách lesa uspořádaného pro konání parforsních honů.

*From the original categories of hunters, whose rank is recalled in Zbečno used is r. In 1003 FALSE from the 13th century is mentioned as a witness highest gamekeeper (*summus Venator*) in Netolicích and in the 13th century. You can record a wide range of names already Czech and Moravian hunters, who were subject oriole. In 1340 King John gave the Cheb office lesmistrovský that privilege by t in 1348 had jurisdiction over the surrounding forest wardens and Brtníky. Connection hunting and forestry is very old. On ancient maps depicting a forest with hunting motifs emerge - it is very common especially in the eighteenth century. Performance hunting sometimes influenced by the spatial arrangement of the forest which is seen eg. On maps of forest arranged for holding parfors hunts.*

Již na prvních kartografických dílech, na kterých je zakresleno území Čech, Moravy a Slezska je význačným prvkem les. V krajině představoval les stabilní prvek stejně jako vodní toky (vodní plochy), významné, či výrazné, vertikální terénní rozdíly (skály, kopce nebo dokonce celá pohoří), příp. velká města (sídlní celky). V podmínkách našeho státu jsou lesy v historii spojovány s hraničními hvozdy, ale také s rozsáhlými plochami, které nebylo možné nebo výhodné, intenzivně zemědělsky využívat.

V porovnání s dnešním uspořádáním krajiny, v níž pozorujeme oddělení lesů od otevřené zemědělské krajiny, byla v minulosti hranice mezi lesy, poli a pastvinami plynulá a v mnoha případech pohyblivá. Pro tehdejší obyvatele vesnic i měst by asi bylo obtížné odpovědět na otázku, kde les začíná a kde končí. Byly plochy porostlé stromy a keři a jejich okolí již lesem, nebo jen částí otevřených polí? Byla místa, kam pastevci hnali dobytek, lesem, pastvinou, nebo prostorem společného využívání? Mohl by být oddělen les od role, když po sobě pravidelně následovaly orba a lesní využívání? Důležitější bylo rozlišit intenzivně využívané díly se zahradami a poli od pastvin či občin, společně sdílených celou vesnickou komunitou.

První mapy, které se nám zachovaly a na nichž jsou zakresleny menší územní celky, pocházejí z poloviny 16. století. Staré mapy menších území, na kterých je zachycen les, vznikaly z nejrůznějších důvodů – jako podklad pro koupi, dědictví, převody majetku i majetkové spory, ale také třeba jako součást dokladů pro důlní, nebo hutní, či jiné aktivity, pro něž dostatek dříví v blízkém okolí byl zcela zásadní. Větší množství kartografických děl se zakreslením lesů nacházíme v našich archivech až ve století sedmnáctém a následujícím. O mapách skutečně lesnických můžeme mluvit až ve století devatenáctém. Staré mapy menších celků, mapy panství, lesních celků i jejich částí, ale dokonce i velmi malých sporných území nám poskytují neocenitelné informace nejrůznějšího druhu.¹

V době, kdy se začalo formovat lesní hospodářství, tj. hospodaření v lese v dnešním pojetí, začaly převažovat ekonomické požadavky na les především jako na zdroj suroviny, která měla zásadní význam jako surovina průmyslová. Začíná se zmenšovat podíl palivového dříví a stoupá podíl dříví užitkového. Snaha o zajištění dostatku dřeva pro rychle se rozvíjející společenskou potřebu se datuje na polovinu 18. až začátek 19. století, i když náznaky se objevovaly mnohem dříve.

Lovectví bylo od středověku výsadou šlechty. Byl to ale lesní personál, který se staral o zvěř, budoval obory, bažantnice a jiná myslivecká zařízení. Ke zvláštní situaci u nás došlo v druhé polovině 20. století, kdy se myslivost přenesla i do tzv. zájmové činnosti široké veřejnosti, která často chápe les jen jako prostředí pro volně žijící lovnou zvěř. Myslivost však stále patřila mezi činnosti majitele lesa a jeho lesního personálu, který se o les stará.

Na konci 18. století se začala zřetelněji vymezovat nejasná hranice mezi myslivostí a lesním hospodářstvím, ale v povědomí mnoha lidí dodnes zůstává představa lesníka jako muže v zelené kamizole, s loveckým psem u nohy a puškou přes rameno. To je pochopitelné, protože mnoho lesníků aktivně provozuje myslivost, která byla vždy s lesnictvím těsně propojena. Historické spojení lovectví s lesnictvím bylo již mnohokrát popsáno. My se chceme věnovat zvláštnímu fenoménu, a to odrazu lovectví (a později myslivosti) na lesnických mapách, nebo lépe řečeno na našich mapách lesa.

Tak, jako je volně žijící zvěř neodmyslitelnou součástí lesního prostředí, je samozřejmé, že na mapách lesa se s motivy zvěře často setkáme a známe mapy na myslivost vysloveně zaměřené.

Zaměříme-li se na staré mapy se vztahem k myslivosti, můžeme konstatovat, že zvláštní kategorii tvoří mapy obor, z nichž některé dodnes existují. Obory² jako speciální myslivecké zařízení jsou u nás zřizovány dávno. Udává se, že pražská Královská obora (dnes spíše známa jako Stromovka) byla založena králem Přemyslem Otakarem II. v roce 1268.

Mnoho obor zaniklo, ale často lze v lesních porostech odhalit jejich stopy. Někdy je to typické hvězdčicovité uspořádání rozdělovací sítě, příp. členění s dlouhými příkými linkami. Na starých mapách obor často najdeme zakreslené oplocení, vstupní brány, myslivecká zařízení, obydlí lesního personálu, říjiště, tokaniště, místa krmení zvěře, srazů či setkání

1 ¹ Již více než 20 let se s Ing. Petrem Fenclem z Národního zemědělského muzea (NZM) v Praze věnujeme průzkumu starých map „venkovského prostoru“. Podařilo se nám vydat čtyři sbírky (přes sto kopií) komentovaných reprodukcí map lesa, které jsme nazvali *Svědectví map*. Tyto mapy vypovídají o změnách naší krajiny, o lesích, jejich stavu, o změnách i o neobyčejné invenci a zručnosti, technického i kreslířského nadání dávných kartografů, zeměměřičů i lesníků. Díky pilné práci Ing. Fencle je v NZM v Praze soustředěna velká sbírka digitalizovaných kopií map z mnoha archivů našeho státu.

2 ² Obora podle Machka je původně ohrada pro všelikou zvěř (i pro drůbež, dobytek, koně), teprve v novější době zpravidla pro „vysokou.“

lovců, ale také různé zajímavosti, jako jsou např. vlčí jámy (Wolfgrube) sloužící k lapání těchto velkých šelem. Zákres této pastí se dochoval ve slavném Broumovském urbáři³ z let 1676–1677, vyhotoveném pro klášterní velkostatek. Autorem krásně ilustrovaného urbáře byl Johann Georg Adalbert Hesselius (1630–1695).

Vlčí jámu najdeme i na mapě Roštejnské obory (MZA Brno), kde je popsána jako *Wolffsgrube* (s dvěma „l“!). Mapu nakreslil v r. 1785 Franz von Geiger, poručík Laudonova pluku. Poznamenejme, že Roštejn byl založen jako gotický hrad kolem poloviny 14. století. Jeho nejvýznamnější majiteli byli páni z Hradce, Liechtensteinové a Podstatští. Koncem 16. století byl upravován a přestavěn na renesanční lovecké sídlo, u něhož vznikla v r. 1577 obora. Ta byla r. 1902 zrušena a po více než 100 letech (2006) obnovena, takže má více než třisetletou historii. Na mapě z r. 1785 jsou zakresleny rybníky Kokšovka (*Kokschoowsky*), vedle malý rybníček bez názvu a rybník Pařezesní severozápadně od dolních oborních vrat (*Unterer Thor*). Další malý rybník Kozinec je ve východním cípu obory. Jednotlivé části obory mají svá pojmenování: Dlouhá louka, Velká louka, Pod hamrem, Stodolní atd. Síť cest uvnitř obory je zakreslena velmi podrobně, stejně jako všechny vstupy: vrata – k Růžené (*Ruzenauer Thor*), dolní, či spodní vrata (*Unterer Thor*), Řídelovská vrata (*Rzidelauer Thor*) a branka (*Einsprung*).

Odlišná je mapa obory u Tachova, neznámého autora z období kolem roku 1825.⁴ O orientaci mapy vypovídá jen málo nápadné označení severu na levé straně, autor a měřítko nejsou uvedeny. Zakreslené území je barevně rozlišeno, terén je znázorněn výrazným šrafováním, tmavé pruhy určují těžby, které jsou v mapě datovány letopočtem (1797 až 1805). Z legendy v pravém horním rohu mapy vyplývá, že světle zelené plochy představují revír Paulluse Brunnera (tmavší pruh značí seč), červeně je označen revír Prandner, další dvě barvy značí obory (*Thiergartner*), z nichž první je pojmenována jen jako revír (*Revier*; tmavší zelené plochy), druhá jako jelení obora (*Hirschengarten*; žlutá plocha). Jelení obora je rozdělena na čtyři pruhové sekce s označením I–IV. V druhém řádku legendy označují první dvě barvy odchytová zařízení I. a II. oddíl – opět s vyznačenými pruhy sečí. Růžově je označen revír Branka (*Galtenhof*), hnědě staré obecní pozemky (*Alte Gemeinde*). V posledním řádku jsou barevně rozlišeny louky, pole, bažiny a bezlesí. Na mapě jsou výrazně zakresleny aleje ve směru východ – západ a hraničící pozemky, např. vpravo nahoře sporné hranice s bavorským městem Bärnau (*Bernauer strittige Grenze*). O mysliveckém charakteru mapovaného území svědčí také zakreslené četné seníky, pojmenování jednotlivých míst srazů, včetně centrálního bodu v II. sekci. Celá mapa je součástí většího souboru, protože nese označení – List 9. Další části se však nepodařilo najít.

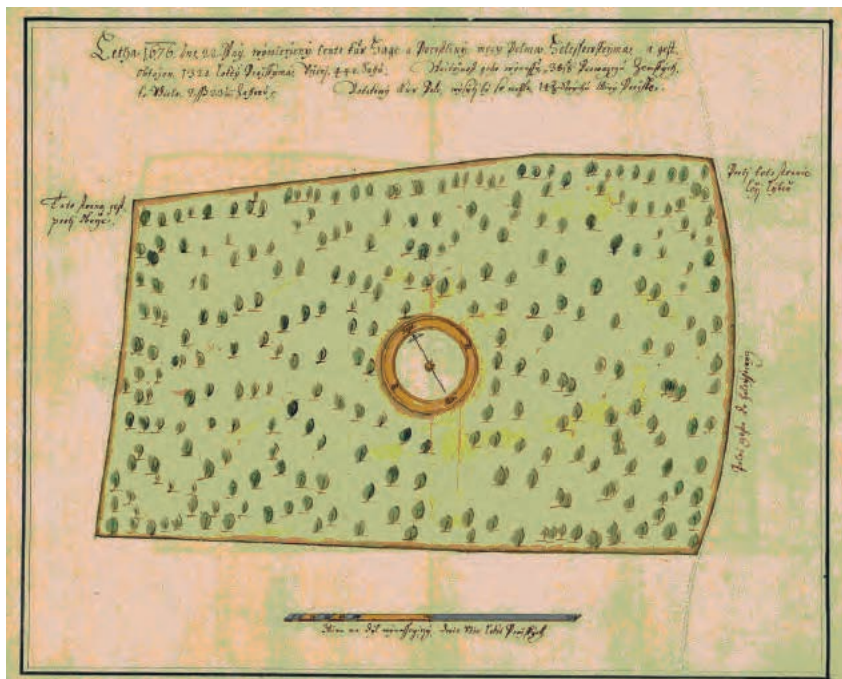
Zcela jiná je mapa colloreto-mannsfeldského revíru Králova stolice (Kráľův stůl) na Příbramsku od neznámého autora. Jde o porostní a hospodářskou mapu zachycující stav území v r. 1882. Mapa je orientovaná na sever a není na ní uveden ani autor, ani výškopis. Porosty jsou rozděleny do pěti věkových tříd, měřítko je v metrické míře a je vyjádřeno číselně 1:10 000. Hvězdovitě rozdělení na šest hlavních dílů s dvojnásobným středním kruhem s loučkou a se symbolem jeleního paroží uprostřed ukazuje na dělení pro lovecké účely (obora). Svědčí o tom i četné malé loučky a tři alejové linie, směřující do středu a dvě malé aleje v jižní části revíru. Malé kousky samostatných mladších porostů jsou označeny názvem Ježov, což je dnes část obce Mokrovraty. Pojmenování jednotlivých částí se zachovalo dodnes včetně kót Horní Jezberná (*Ober Jezbrna*; 409 m n. m.) a Dolní

3 KOLÁČNÝ, J.; STEINOVÁ, Š., WAAGE, V.: *Urberium neoconscriptum cum explicatione brevi – čili nově sepsaný všech povinností a rent, které plní a odvádějí dědiční poddaní slavného kláštera / Broumova ve městě a okolí*. NZM Praha, 2014.

4 SOA Plzeň, prac.Kláštevec uNepomuku, VS Tachov.

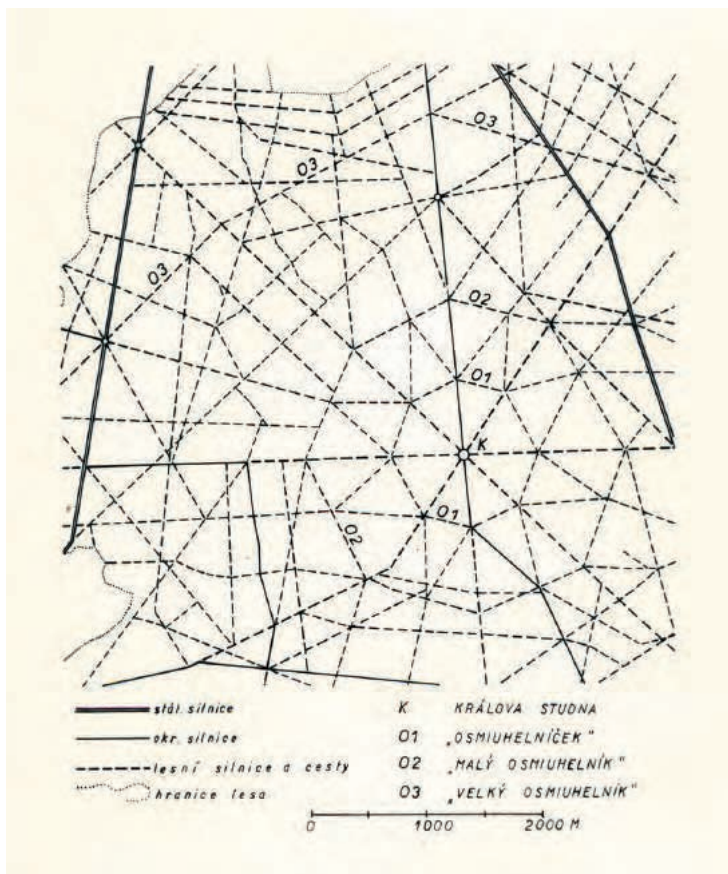
Jezberná (*Unter Jezbrna*; 396 m n. m.).

Zmínili jsme se o pražské Stromovce, ale v Praze jsou ještě dvě významné staré obory, které mají výborně zachovanou mapovou dokumentaci. Obě tyto obory dnes již svému původnímu účelu neslouží. Kromě Královské obory, se musíme zmínit o oboře Hvězda a o Jelením příkopu na Pražském hradě. Další zajímavý příklad je Globicova mapa Holešovického lesíka, která je vyhotovena vlastně pro stavbu „obory“, která však nikdy nebyla realizována. Jednoduchý náčrt Holešovického lesíka, který je prací zemského měřiče Samuela Globice z Bučiny, je dokladem toho, že mapy vznikaly i k různým specifickým účelům souvisejícím s problematikou zvěře. Mapka je vybavena orientací ke světovým stranám poněkud nezvykle umístěnou ve středu výkresu. Nožička (1957) uvádí, že byla pořízena pro ohrazení holešovického lesíka, aby se zabránilo zajícům unikat v zimě přes zamrzlou Vltavu. Lokalizace mapy je upřesněna popisem: *Tato strana je proti Oboře* (rozumí se Královská obora, nyní Stromovka), *Proti této straně leží Libeň*, a na další straně je poznámka *Polní cesta do Holešovic*. Zajímavé je převádění několika měrných jednotek, plochy a délek (obvodu) s konečným upozorněním na možnosti převodu na záhony, tj. měrnou jednotku zemědělskou. Celková plocha pozemku je 4,14 ha, což odpovídá přepočtu ze záhonů i strychů, ale nikoliv přepočtu ze zemských provazců. Důvod zaměření vysvětluje i uvedení délky obvodu. Doslovný název mapy zní *Letha 1676 dne 22 May, wymierzený tento kus Hage a Porostliný, mezý polma Holessowskyma, a gest obtažen 1320 Lokty Pražskýma, drživý 440 sahů; Wnitřznost gehu wynassy 38 $\frac{3}{16}$ Prowazců Zemských to diela 2 β 23 $\frac{1}{2}$ zahonů. Na takowy kus pole wysyti by se mohlo 14 $\frac{3}{4}$ strychu míry Pražské.*

Holešovický lesík, autor Samuel Globic z Bučiny, rok 1676, NA Praha

Zvláštní uspořádání lesa pro lovecké účely je mimořádně dobře patrné na mapách lesa upraveného pro pořádání parforsních honů (výraz „parforsní“ pochází z francouzského *par force*, tj. silou), neboli štvanic francouzského typu.⁵ Ty se u nás rozšířily zejména v 18. století. Typický je trojúhelníkový tvar leče – lesní parcely. Můžeme porovnat rozčlenění porostů, síť cest atd. s dvěma klasickými místy pro parforsní hony, a to lesy u Fontainebleau a orleánskými lesy Massif de Lorrain ve střední Francii, kde toto uspořádání vzniklo již za vlády Františka I. (1515–1547) a dodnes se do nejmenších detailů zachovalo. Ostatně štvance se tam stále ještě pořádají.

Les Fontainebleau – schema (Roček)

⁵ Tzv. francouzská štvance se značně liší od štvance anglické. Ve stručnosti: časné ráno skupina myslivců a psovdů (se slídiči) zjišťuje, jaká zvěř je v které leči. V určenou hodinu se sejdou s vedoucím lovu na smluveném místě (*rendez vous*), kde se rozhodne, který kus se bude ten den lovit (štvát). Následně přijedou lovci na koních, přijdou honci se psy, příp. se dostaví dámská společnost, a štvance může začít. Protože základem rozdělení lesa je trojúhelníková rozdělovací síť, platí, že na uhlídání jedné leče stačí tři lovci (jezdci na koních) a další jezdec může pozorovat sousední leče. Štve se vybraný kus zvěře, a pokud během lovu dojde k omylu nebo k záměně štvaneho kusu, štvance se ukončí.

Les Fontainebleau – část turistické mapy

*Část turistické mapy oblasti Massif de Lorris
(Orléans, střední Francie)*

Dokonalou ukázkou rozdělení lesa pro parforsní hony podle francouzského způsobu, avšak v našich podmínkách, můžeme vidět na mapě území kolem Jemčiny u Jindřichova Hradce. Jindřichův Hradec je na mapě označen jako Neuhaus, což je jeden ze starších názvů stejně jako Nový Hrad, Novum castrum i Nova domus. Gestütthof (hřebčín, zkomoleně česky Štíthof) je v daných místech připomínán již v r. 1384, ale až později – podle vrat u jezu v blízké řece – byl nazýván Jemčina. Slavatové u něj dali kolem r. 1670 postavit hřebčín. Po vymření jejich rodu po meči získal hradecké panství a s ním i hřebčín na Jemčině v r. 1691 Hefman Jakub Černín. Jeho rod dal v polovině 18. století přistavět ke hřebčínu lovecký zámček (stavba byla zahájena v r. 1747). Nový vzhled zámek získal po r. 1790, kdy se hrabě Jan Rudolf Černín rozhodl pořádat na Jemčině okázalé štvanice. K tomuto účelu byl přizpůsoben zámek i celé jeho okolí. Velké náklady si vyžádala zejména úprava obory – dějiště parforsních honů. Především v podzimních měsících se na Jemčinu sjíždělo panstvo z celé monarchie.

Honitba panství Jindřichův Hradec, Jemčina (názyvy lečí), autor J. Wachtel, rok 1812, SOA v Třeboni, odd. Jindřichův Hradec, VS Jindřichův Hradec⁶

6 Leče na velké straně: 1 Kočičí leč, rybník Galz, 2 Leč starého rybníka, 3 Leč zadního dvora, 4 Neprašova leč, 5 Zahrádka, 6 Leč starého spáleníště, 7 Borová leč, 8 Leč vorařského domu, 9 Soví leč, 10 Leč Červeného bláta, 11 Leč u orlího hnízda, 12 Tetřeví leč, 13 Leč dubového bláta, 14 Liščí leč, 15 Leč Renského bláta, 16 Leč u červeného jelena, 17 Prasečí leč, 18 Kabatova leč, 19 Jelení leč, 20 Blátěná leč, 21 Orlí leč, 22 Vidinská leč, 23 Tigečarská leč, 24 Leč u tří kotev, 25 Leč dobrého souseda, 26 Leč mokré louky, 27 Leč Černé Bláto, 28 Leč nového spáleníště, 29 Leč kamzičího vrchu, 30 Daňčí leč, 31 Leč u nového lizu, 32 Srnčí leč, 33 U velké lípy, 34 Leč rychtářovy paseky, 35 Leč halířového kopce, 36 Leč jezevčí paseky, 37 Leč velké paseky, 38 Leč staré rybníční hráze, 39 V malinách, 40 Slepíčí leč, 41 Pikérova leč, 42 Leč vlčího kopce, 43 Leč Zelené Bláto, 44 Divoká leč, 45 Leč Mara, 46 Rosečská leč, 47 Leč filosofů, 48 Pazderná leč, 49 Leč jezevčího vrchu, 50 Leč vysoký kámen, 51 Na kamenité cestě, 52 Terezina leč, 53 Rudolfova leč, 54 Leč dubového kopce, 55 Sýkorova leč, 56 Leč nad Trenkem, 57 Leč pod Trenkem, 58 U křivé aleje, 59 Kolouchova leč, 60 Leč letošáka, 61 Zvířecí leč, 62 Leč ztraceného jelena, 63 Leč nad Černečkem, 64 Leč kočičí hory, 65 Leč pod Černečkem, 66 Jezevčí vrch, 67 Leč bukové paseky, 68 Kočičí vrch, 69 Past, 70 Komáří leč, 71 Kubátova paseka, 72 Barvířská leč, 73 u černého kusu, 74 Jelení leč, 75 V lipách, 76 Lipová leč, 77 Panská leč, 78 Kočického louka, 79 Hvězdiová paseka, 80 Dívka leč, 81 Pod kočičím vrchem, 82 Rytířská leč, 83 Proškův kout, 84 V zarostlém chládku, 85 Vřesová leč, 86 Borůvčí leč, 87 Jezuitská leč, 88 Past na zvěř, 89 u hajného Dampiera, 90 Volný rybník, 91 Hájenká louka, 92 Jezuitský rybník, 93 Malá leč, 94 Písková louka, 95 Dívka louka, 96 Volavčí paseka, 97 Starší paseka, 98 Louka Spálenka, 99 Dlouhá leč, 100 Teklina leč, 101 Leč tří kotev, 102 Louka Linhartka, 103 Leč Linhartka, 104 Sklepní leč, 105 Řehoškova louka, 106 Barvářská paseka, 107 Řehoškova leč. Leče na malé straně: 108 Špitální leč, 109 Blažkova leč, 110 Nová louka, 111 Flaškova louka, 112 Sebastianiho leč, 113 Myslivecká leč, 114 Malá, 115, 116 Písková leč, 117 Václavova leč, 118 Zaječí kout, 119 Babinkova leč, 120 Prosebná louka, 121 Leč Kaclova bláta, 122 Kašparova paseka, 123 Lovná ohrada, 124 Leč na suti, 125 Kyselá louka, 126 Hebedova leč, 127 Leč u lizu, 128 Makaskova louka, 129 Čtyři bratři, 130 Nová leč, 131 Leč červeného kříže, 132 Leč purkrabího, 133 Březová leč, 134 Dobrá leč, 135 Hegerova louka, 136 Kašpárkova louka, 137 Makakova leč, 138 Kašpárkova leč, 139 Hegerova louka (pozor viz 135), 140 Kašparova myslivna.

V době největšího rozmachu štvanic bylo v jemčinském hřebčínu chováno 64 chovných klisen, osm hřebců a též smečka 160 psů, cvičených ke štvání zvěře. Jemčina a přilehlá velká obora prosluly parforsními hony na jeleny a daňky, které Jan Rudolf Černín pořádal v letech 1791–1822 pod vedením lesmistra Jana Tadeáše Wachtela (1763–1827). Zápisky dalšího člena významného lesnického rodu Wachtelů ve službách Černínů – Jiřího Ferdinanda Wachtela (1806–1884) – popisující hony na Jemčině inspirovaly Aloise Jiráska k napsání povídky *Záhořanský hon*. Konec parforsních honů přišel 26. července 1822, kdy vichřice zpusťovala téměř celou jemčinskou oboru. Je zajímavé, že i současná rozdělovací síť nese zřetelné stopy původního rozdělení.

Z dob parforsních honů se zachovaly tři mapy, dvě z r. 1812 a jedna datovaná 1842. Nejzajímavější je tištěná mapa z r. 1812. Na horním okraji lesa je zakreslen velký rybník Holenský s ostrovem Naxos. Na západní části rybníka je hráz s přepadem nebo spíše kanálem do dalšího menšího rybníčku (Dolní Vydýmač) zakresleného ve spodní (západní) části mapy. Kanál sloužil k plavení dříví do Nežárky, jejíž tok vede několik set metrů od západního okraje lesa. Na ploše rybníka jsou v mapě popisky *Selenka Waldung* (lesy Zelenka) a *Im Kabat* (V kabátu), na horním okraji lesa je uvedeno *Sikora Jäger* (myslivce Sikora – Sýkora; patrně šlo o myslivcovo obydlí). Vpravo dole je zakreslen zámek Jemčina (*Schloss Gestüttung*) s hřebčínem a Platzerova alej (*Platzer Allee*). U zámku Jemčina je malý rybník.

Honitba panství Jindřichův Hradec, Jemčina (názvy alejí a míst setkání), autor J. Wachtel, rok 1812, SOA v Třeboni, odd. Jindřichův Hradec, VS Jindřichův Hradec⁷

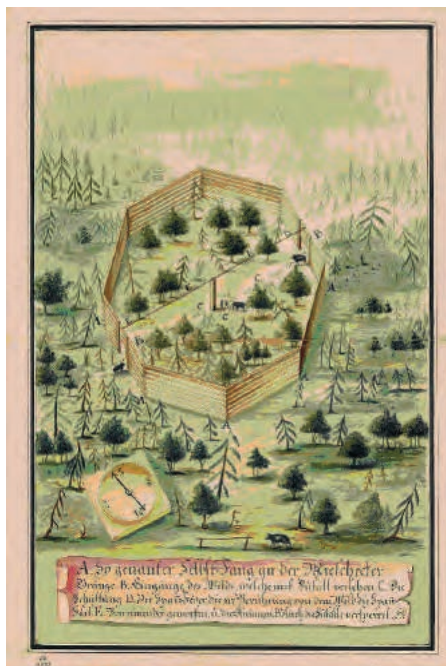
7 Názvy alejí: 1 Jindřichohradecká alej, 2 Liščí alej, 3 Fanfárová alej, 4 Alej u křivého rohu, 5 Kašpar, 6 Obůrková alej, 7 Alej loveckého rohu, 8 Makašкова alej, 9 Sebastianova alej, 10 Strážní alej, 11 Alej hřebčince, 12 Alej honiče, 13 Orlí alej, 14 Hubertova alej, 15 Parandova alej, 16 Alej kočího vrchu, 17 Alej k Nepraši, 18 Zadní dvůr, 19 Alej k jezevčímu vrchu, 20 Srnčí alej, 21 Malá (alej), 22 Vydýmačská alej, 23 Zákrut, 24 Alej rybníční hráze, 25 Holenská alej, 26 Tekla (Teklina alej), 27 Pikér (-ova alej), 28 Myslivce (Alej myslivce), 29 Alej jelení štvanice, 30 Rudolf (-ova alej), 31 Diana (Dianina alej), 32 Diova, 33 Jezuitská (alej), 34 Terezie, 35 Alej k upytlačenému kusu.

Názvy míst setkání: A U pěti sester, B u báby, C Ke kulatému stolu, D u pěti bratrů, E Setkání dam, F U rytíře Amadea, G U velké hvězdy, H U Komářího ostrova, I Na samotě, K K filosofům, L K velkému shromaždišti lovců, M K tanci čarodějnic, N K rybníční hrázi, O V Elysejských polích, P Ke strmé stěně, Q K dobrému sousedu, R Na ostrově Naxos.

Nejzajímavější na této mapě je číslování a pojmenování jednotlivých lečů, které je na tištěné mapě ručně připsáno původně tužkou, později přepsáno tuší. Jména lečů se často vážou k názvům alejí. Podíváme-li se na ukázky uspořádání lesů u Fontainebleau a Orleansu ve Francii (viz obr. 2, 3, 4), vidíme naprosto totožný systém označování včetně stylu názvů. I na mapce zachycující lesy u Fontainebleau najdeme názvy jako např.: Cesta čínského pavilonu, Křížovatka loučení, Cesta laně, Cesta vidláka apod. Poznamenejme, že spleť cest v těchto lesích je v současné době velmi atraktivní pro rekreaci a lehkou turistiku. Je třeba si uvědomit, že na počátku 19. století ještě nebylo zavedeno dnešní prostorové rozdělení lesa a označování jeho částí čísly a písmeny. Ostatně pro francouzskou štvanici jsou slovní názvy daleko praktičtější. Pro zajímavost připojujeme k obr. 8 české překlady některých názvů zakreslených lečů. Bylo by jistě nanejvýš zajímavé najít původ jednotlivých pojmenování, ale to již bohužel není možné, byť u některých názvů můžeme tušit, od čeho byly odvozeny. Některá pojmenování jsou velmi romantická.

Na druhé mapě z r. 1812 (datováno tužkou), která nese stejný název jako mapa první („*Honitba na panství Jindřichův Hradec jeho Milosti hraběte Rudolfa Černína u Jemčiny v Holenských lesích a lese Koza*“), jsou očíslovány a pojmenovány aleje a místa setkání jsou označena velkými písmeny. Systém je stejný jako na mapě předchozí. Na této je na spodním okraji vytištěno *Levé et dessiné par Jean Wachtel maître des forêts* („Zaměřeno a nakresleno vrchním správcem lesa Janem Wachtelem“) a poznámka „*Vyryto L. Zieglerem.*“ I z této francouzské technické poznámky vidíme na německy popsané mapě jasný francouzský vliv. Velmi hezká pojmenování alejí *Rendez vous* dokreslují styl parforsních honů podle francouzského vzoru.

*Odchytové zařízení na černou zvěř,
autor neznámý, rok 1750, SOA v Praze,
VS Mníšek pod Brdy*

Příkladem kartografického díla z počátku dvacátého století, přímo vyhotoveného pro účely myslivosti je myslivecká mapa (Jagdkarte) pražského arcibiskupského panství Rožmitál pod Třemšínem,⁸ zhotovená podle stavu daného území na počátku r. 1910. Mapa, jejímž autorem je lesní asistent Franz Kříž, má měřítko 1:28 800 a je orientovaná na sever. Je na ní použita řada barevných odlišení a různých značek vysvětlených v legendě (*Schema*) v pravém dolním rohu: A – část honitby, kde se lovila jelení zvěř; B – část honitby, kde se lovila tetřeví, daňčí a srnčí zvěř; C – část honitby, kde se lovila holá srnčí zvěř; oplocené zmlazení a kultury; lesní palouky; deputátní pozemky; seníky a krmelce pro jelení a srnčí zvěř; říjiště a tokaniště; potoky, silnice, cesty a rozdělovací linky; budovy; lesovna, hájenka, lovecké chaty; cizí a vlastní hranice). Pro tetřeví tokaniště je použita zvlášť hezká značka v podobě vějíře, pro jelení říjiště symbol trofeje. Na pravé straně mapy je uveden přehled ploch lesních porostů, luk, deputátních pozemků a enkláv. V levé horní části mapy jsou zakresleny Padrťské rybníky a nad nimi dnes již zaniklá obec Záběhlá. Jde o neobyčejně pěknou ukázkou mapy tohoto typu.

Druhá mapa ze stejné oblasti je o něco jednodušší, není datovaná, má měřítko 1:11 520 a nese název „*Přehledová mapa honitby v revíru Bor a přilehlých částech revírů Záběhlá a Wranovice.*“ V levém dolním rohu je zakreslena silnice do Rožmitálu a již zmíněná obec Záběhlá. Na pravé straně je vyznačeno sousedství s lesy panství Obecnice. Na mapě jsou v podobě symbolů zaznamenány krmelce, lovecké chaty, posedy. Červené kroužky s tečkou zřejmě značí střelecká stanoviště.

Ukázkou myslivecké mapy, byť primárně vyhotovené k jinému účelu, je situační mapa lesů na děčínském panství Děčín hraběte Thuna s vyznačením trasy exkurze České jednoty lesnické konané 3. srpna 1850.⁹ Mapa je tištěná, má měřítko s palci a sáhy, ale s poznámkou tužkou 1:34 560. Vpravo dole poznámka: kreslil Wilh. Funke, adjunkt lesního úřadu. Mapa byla vytištěna v Sandtnerově tiskárně v Praze při příležitosti uspořádání uvedené exkurze. v levém horním rohu je označení severní orientace. v pravé části je patrná řeka Labe, dole souměstí Děčín (Tetschen) a Podmokly (Bodenbach), dnes tvořících město Děčín. Na kopii mapy jsou zřetelné stopy po složení mapy do formátu, který byl jistě vhodný při nošení v terénu. Mysliveckou mapou se stala vyznačením tetřevích tokanišť (*Auerhahn Balzplätze*), která představují zelené plochy.

Jednoznačně mysliveckou mapou je mapa dnes již neexistující bažantnice u Kyjic a Ervěnic na Mostecku. Zdařilý kartografické dílo nesoucí název „*Mapa bažantnice v Ervěnicích, bažantnice a remízku v Kyjicích a lesíku v Zaječicích*“ pochází z poloviny 19. století, autor není uveden. Mapa obsahuje též doplňující informace: „*Kyjická bažantnice má 331 459 čtverečných loktů, v zemědělství to je 40 strychů a tři čtvrtě a tři měřice* (přibližně 11,65 ha – pozn. aut.). *Kyjický remízek má 35 809 čtverečných loktů, v zemědělství to jsou čtyři strychy a 1¹/₈ čtvrtě* (1,26 ha – pozn. aut.). *Zaječický lesík má 52 760 čtverečních jiter, v zemědělství to je šest strychů dvě čtvrtiny* (1,85 ha – pozn. aut.). *Ervěnická bažantnice má 259 350 čtverečných loktů, to je 31 strychů dvě čtvrtě 1¹/₄ měřice* (9,11 ha – pozn. aut.).“ Na mapě jsou zobrazeny čtyři samostatné celky bez orientace ke světovým stranám. v levé polovině je Kyjická bažantnice s myslivnou (*Jäger Haus*) a hájenkou (*Heger Haus*).

8 NA Praha, VS Rožmitál p. Třemšínem

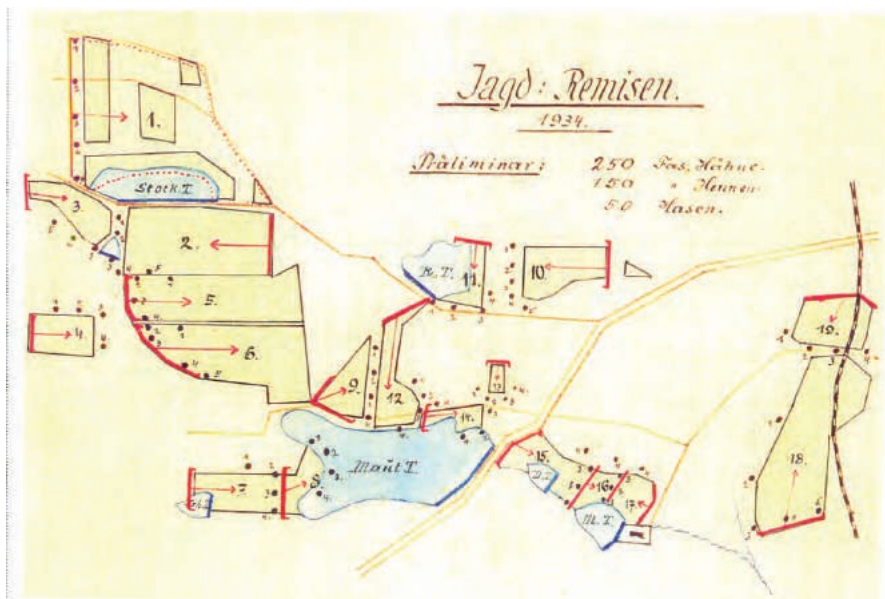
9 SOA Litoměřice, pob. Děčín

Mapa bažantnic v Ervěnicích a Kyjčích, autor neznámý, polovina 19. stol., SOA Litoměřice, pob. Žitenice

Celý pozemek je oplocen s jediným vstupem u myslivny. Vyznačen je les, dvě políčka a dva zásobníky objemného krmiva (*Keller*). Oplocená je i Ervěnická bažantnice, kterou protéká potok spojující rybník Zahradnický a Schuman, na němž je několik průtočných rybníčků, dokonce jeden kruhový s ostrůvkem uprostřed. Podél potoka je zakreslena střelecká zástěna. Zbývá dodat, že obec Ervěnice zanikla v 50. letech minulého století kvůli těžbě uhlí. Kyjče následoval stejný osud o přibližně čtvrtstoletí později kvůli výstavbě vodní nádrže Újezd.

Myslivost a činnosti s ní související jsou však hlavním tématem i mladších map. Pozoruhodná ukázka pochází např. ze souboru několika mapek velkostatku Chodová Planá. Na mapce remízků z r. 1934, v nichž se lovila drobná zvěř, jsou vedle prelimináře odstřelu bažantů a zajců další myslivecky důležité informace jako např. směr vedení lečí či střelecká stanoviště.

Mapka remízků na velkostatku Chodová Planá, autor neznámý, rok 1934, SOA v Plzni, VS Chodová Planá

V druhé polovině 20. století se setkáváme s již velmi moderními lesnickými mapami, které se zabývají např. škodami, které způsobenými zvěří na lesních porostech, nebo s mapami dokumentujícími migraci zvěře. Mapy škod způsobených zvěří zpracovával Ústav pro hospodářskou úpravu lesa (ÚHÚL) při zhotovení lesních hospodářských plánů na počátku druhé poloviny minulého století. Známa je např. mapa z r. 1956 zhotovená oblastní pobočkou ÚHÚL Frýdek-Místek.

Československá pobočka ÚHÚL (ing. Kadlec) vypracovala r. 1984 mapu jelení oblasti Šumava-jih v rámci Generelu mysliveckého průzkumu. Na mapě jsou označeny zvláštními topografickými značkami: krmelce bez zásobníku, krmelce se zásobníkem, oborohy, lizy, silážní jámy, lovecké chaty, plodonosné dřeviny, keře, zemědělské pozemky určené pro výrobu krmiva pro zvěř, prostory zimního soustředění zvěře, s uvedeným počtem kusů zvěře, dále pro letní soustředění, oborní ploty, přezimovací obůrky hranice honiteb, směry pohybu, zvěře, říjiště atd. Ačkoliv se jedná o mapy se zaměřením mysliveckým, má takový mapový dokument velký význam i pro lesní hospodářství.

Existují také zobrazení, nebo myslivecké návody, které připomínají mapu, ačkoliv nezobrazují kartograficky určité území. V SOA je výkres, který připomíná mapu, ale ve skutečnosti jde o návod na stavbu samočinného odchytového zařízení černé zvěře (*Selbstfang*). Vznik náčrtu se datuje okolo r. 1750, rozměr originálu je 330 x 440 mm. V levém dolním rohu je nepřehlédnutelná orientace vůči světovým stranám, ale dominantní je kresba osmiboké ohrady s dvěma uzavíratelnými vstupy, orientovanými ve směru západ – východ. Od vstupů je zvěř lákána návnadou ke kůlu uprostřed ohrady, odkud je pomocí pružiny a řetězů vedoucích z vrcholu středového kůlu ovládáno samospouštění

vrat vytažených nad vstupy. Zajímavé a účelné řešení i pro dnešní dobu.

Instalace této pasti dala podnět k soudnímu sporu mezi mníšeckou a dobříšskou vrchností. Dobříšská vrchnost zařízení totiž umístila těsně u hranic s lesy mníšeckými a lapala do něj zvěř z lesů patřících Mníšku. Podle soudního výroku, který se dochoval, bylo nařízeno dobříšským zařízením odstranit.¹⁰

Mapy, byť nebyly primárně vyhotoveny k lesnickým či mysliveckým účelům, často obsahovaly nejrůznější slovní poznámky vztahující se k lovu či myslivosti. Jako jeden z příkladů můžeme uvést velmi zajímavou mapu (NA Praha) o rozměrech 1 320 x 500 mm, na níž jsou zaznamenány hranice mezi dvěma panstvími. Mapa z r. 1678 (autor neznámý) nese název „*Delineati gruntuv statku Nebilšovského a statku Mirošovského jedny od druhých dělicí*“ a jsou na ní podrobně zakreslené a číslované jednotlivé orientační body, přičemž na dolním okraji mapy je každý bod popsán. U jednoho z bodů je popis: „*Čihadlo na ptáky na gruntu vsi pusté Lohové ležící.*“

Část popisu na mapě dělení statku Mirošov a Nebilovy (NA Praha), rok 1678

Na starých mapách se používaly nejrůznější doplňkové kresby, ozdobné kartuše a tzv. parergy (umísťované v okrajových partiích map, často v rozích), kromě jiného s motivy zvěře a lovu.¹¹ Nezřídka staré mapy zdobil myslivec se zbraní, lovecký pes, ulovená zvěř apod. Starí kartografové byli velmi zdatnými kreslíři a někteří své mapy téměř vždy doprovodili ilustrací. Typické to je hlavně pro ručně kreslené mapy z konce 17. století a celého 18. století. Někdy se s takovou výzdobou setkáme i na tištěných mapách, na nichž se kromě atraktivních vedut objevují také kartuše s mysliveckými motivy. Zatímco ručně kreslené mapy byly často bohaté na barvy, na tištěných mapách se barevné části omezují obvykle jen na technické údaje týkající se především zobrazované lesnické problematiky (majetkové hranice, lesní porosty atd.). v 19. století výtvarné doplňky z map zmizely, ale každopádně zaslouží připomenout.

¹⁰ ČABART, 1958

¹¹ např. na mapě panství Křivoklát, z roku 1830 – SOA Praha, VS Křivoklát

Známý lesník, Johann Wiehl, vyzdobil mapu panství Prášíly z r. 1799 kartuší s jelenem, medvědem a patrně tetřevem.¹² Stejný autor použil na jiné mapě prášílského panství jako ozdobu měřítka jelena. Je zajímavé kresby jelenů porovnat. Možná nejsou po výtvarné stránce nejdokonalejší, ale jejich umístění na mapách dané oblasti, kde jelení zvěř vždy žila a kam patří, je jistě případné.

Na velké mapě hranic mezi panstvími Měděnec a Vintířov (severně od Karlových Varů) je panoramaticky zobrazena krajina této oblasti. Panoramatická mapa byla původně zamýšlena jako podklad pro fresku (mapa má rozměry 1 625 x 420 mm). Jde o nádherný dokument z první poloviny 18. století zachycující tehdejší podobu krajiny severozápadních Čech.

Kartuše z mapy Plán zboží Prášíly, rok 1799, autor Johann Wiehl, SOA v Třeboni, pob. Český Krumlov, VS Prášíly-Dlouhá Ves

¹² SOA Třeboň, pob. Český Krumlov, VS Prášíly

Zvláštní místo v zachycení odrazu mysliveckých motivů na našich starých mapách lesa zaslouží Maxmilián Tadeáš Wohlfrom, který v r. 1778 zhotovil kolekci map lesů a pastvin na panství Lipník nad Bečvou patřícího Dietrichsteinům. Jde o soubor popisů a map, na nichž jsou krásně vypracované kartuše s mysliveckými motivy. Na každé ze sedmi map souboru (kromě jediné, kde kartuše je omezena na motiv rostliny) jsou vždy okolo názvu a případně popisu mapy nakresleny výjevy s myslivci při odpočinku nebo při lovu. Tyto kresby můžeme považovat za naivní nebo neumělé, ale jako ozdoba technického díla, jakým mapy jsou, je jistě velice oceňujeme.

Kartuše na mapách *Repertorium panství Lipník nad Bečvou*, rok 1778, autor Maxmilián Thad. Wohlfrom, ZA v Opavě

Jinou tištěnou mapu Křivoklátska¹³ s krásnými vedutami vypracoval okolo r. 1830 knížecí lesní úřad na Křivoklátsku a umístil na ni popisy různých činností na panství. V odstavci o lesním hospodářství se uvádí: „Volně žije zvěř jelení, srnčí, daňčí, tetřev, tetřívek, zajíc a koroptve. v Lánské oboře, které má 3000 jiter (1 726,5 ha – pozn. aut.) je 600 kusů jelení zvěře a v oboře na černou zvěř Lužná, která má 1600 jiter (920 ha – pozn. aut.) se udržuje stav 60 kusů černé zvěře.“

V polovině 19. století vyhotovil lesník Jan Richter několik map lesa z oblasti Dalečína, obce dnes ležící na konci vzdutí Vírské přehrady, na ostrůvku obtákaném Svatkou. Na dvou těchto mapách jsou krásné parergy psů, které zřetelně poukazují na význam této oblasti pro hony (Dalečín býval lovecký zámek). Na jiné Richterově mapě je velmi roztomilá parerga, s daňkem, u stromu, snad jakési palmy, která má možná zdůraznit to, že daňek je přivezen z ciziny (?) – ozdobný je také monogram autora J. R. Na mapě polí, luk a pastvin vesnice Milenovice (jižní Čechy, autora J. K. Maxe, 18. století (SOA Třeboň) je v levém dolním rohu je nakreslen pes sledující kachnu (?) nad rybníkem.

¹³ SOA Praha, VS Křivoklátsko

Parerga pes, mapa revíru Dalečín, autor Jan Richter, konec 18. století, MZA v Brně, VS Kunštát

Parerga daněk na mapě revíru Dalečín, autor Jan Richter, konec 18. století, MZA v Brně, VS Kunštát

Parerga pes z mapy polí, luk a pastvin vesnice Milenovice, autor J. K. Max, 18. století

Na mapách však nenajdeme jen zvěř, ale i lesní, příp. myslivecký personál, jak jsme ukázali na mapách M. T. Wohlfroma (obr. 12 A–E). Švarný myslivec v klobouku a se psem zdobí v levé horní část mapy statku Kanice na Domažlicku z r. 1873. Velmi pěkná jsou také vyobrazení myslivců na kartuši mapy revíru Boží Dar z roku 1754 (NA Praha) od dvou autorů (Fr. L. Ballasa, J. N. Mayer). Tato mapa je vyhotovena v souvislosti s dolováním (těžba a zpracování cínu), o čemž svědčí také postavy dvou havířů v dobovém kroji na jiném místě mapy. Je však zajímavé, že kartuše je ozdobena dvěma myslivci (jeden s puškou a druhý s kopím), kteří navíc jsou nakresleni tak realisticky, že mají možná podobu dvou mysliveckých mládenců tehdy na správě lesů v Horní Blatné pracujících. Není bohužel naděje, že by se mohla tato domněnka potvrdit. Mapa hezky dokumentuje propojení lesů, jako důležitého předpokladu pro důlní práce a současně v té době v oblasti Krušných hor jistě významnou aktivitou loveckou.

*Parerga z mapy Hradištského revíru statku Kanice,
rok 1873, autor K. Schmida, SOA v Plzni,
pob. Nepomuk, VS Kanice*

*Plán lesů v okolí Horní Blatné (Boží Dar),
rok 1754, autoři: Fr.L.Ballasa, J. N .Mayer,
NA Praha*

Na závěr uvádíme ještě jednu kresbu. Nepochází sice z mapy, ale jejím autorem je významný lesník František Haydemon, autor mnoha lesnických map, který se jako jeden z prvních pokoušel vymýšlet topografické značky pro různé dřeviny a dokonce je odlišoval podle věkových tříd. F. Haydemon napsal první českou učebnici dendrometrie, na jejíž titulní straně použil jako emblém bohyni lovu Dianu. Tento příklad dokládá jak úzce je propojena s lesnictvím, s lesním hospodářstvím, myslivost, která byla a je nedílnou součástí lesnických nauk a věd.

Bohyně lovu Diana na titulní stránce pojednání o dendrometrii od Františka Haydemon, rok 1779

Prameny a literatura

ANDRESKA, J.: *Tisíc let myslivosti*. Tina, 1993, 442 s.

ČABART, J.: *Vývoj české myslivosti*. SZN Praha 1958, 305 s.

FENCL, P., ROČEK, I.; WAAGE, V.: *Svědectví map – lesní mapy, Das Zeugnis der Karten – Waldkarten, The testimony of maps – Forest maps*. ISBN 978-80-86874-17-3, Praha, 2010, 268 s.

FENCL, P., ROČEK, I.; WAAGE, V.: *Svědectví map – lesnické mapy, Das Zeugnis der Karten – Waldkarten, The testimony of maps – Forest maps*. ISBN 978-80-86874-31-9, Praha, 2012, 256 s.

KOLÁČNÝ, J.; STEINOVÁ, Š., WAAGE, V.: *Urberium neoconscriptum cum explicatione brevi – čili nově sepsaný všech povinností a rent, které plní a odvádějí dědiční poddaní slavného kláštera / Broumova ve městě a okolí*. NZM Praha, 2014.

MACHEK, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Lidové noviny, Praha, 1997, 866 s.

NOŽIČKA, J.: *Přehled vývoje našich lesů*. SZN Praha 1957.

ROČEK, I.: *Svědectví map. Der Beweis de Mappen. The Testimony of Maps*, Praha 2001, 124 s.

ROČEK, I.: *Svědectví map – mapy lesa. Der Beweis de Mappen – die forstliche Karten. The Testimony of Maps – Forest Maps*. ISBN 80-213-1395-1, Praha, 2005, 248 s.

ROČEK, I.: *Pražské obory a bažantnice. Prameny a studie NZM 53, Obory a bažantnice v kulturní historii*. Praha, 2014, s161–170.

Životní pohoda skotu

The welfare of cattle

Soužití člověka se zvířaty přináší zvířatům stresové situace, které jim snižují kvalitu života a člověku užitek, pro který je chová. Aby se těmito situacím předešlo, snaží se člověk životní potřeby svých zvířat co nejvíce pochopit. Co je nutné o nich vědět, aby bylo možné jim maximálně vyhovět, přináší následující studie.

The coexistence of humans with animals brings stress situations to the animals and these further reduce their quality of life and benefits, for which they are bred. To avoid these situations, men try to understand the needs of their animals as much as possible. This study shows what is necessary to know about animals in order to satisfy them at the most.

Poznátky o chování divokých v přírodě volně žijících zvířat lidé využili při domestikaci a dodnes jim dávají příležitost, naučit se se zvířaty žít tak, aby jim nebránili ve zdravém vývoji a v zachování se. Soužití člověka se zvířaty je důležité proto, aby se ve vztahu k přírodě ukázal, a tím ji udržel v takovém stavu, který by lidstvu poskytoval alespoň základní podmínky k přežití, tj. možnost získat nezbytné množství potravy a teritorium vhodné k jeho rozvoji. Zemědělská činnost zajišťovala hlavní část obživy již v raném středověku. Neomezovala se jen na pěstování rostlin, ale i na chov zvířat, přestože konzumace masa nebyla pro prostého člověka běžná. Podstatnou část potravy tvořily obilné kaše a placky. Zvířata však sloužila nejenom k obživě, ale zajišťovala člověku celou řadu cenných surovin a byla člověku i pomocníkem. Zásadní změny v systému zemědělského hospodaření, které nastaly ve 12. století, vedly kromě jiného i k většímu využití skotu a tím i jeho rozšíření. Nově zavedený trojpolní úhorový systém způsobil zintenzivnění využití půdy. Díky tomu vzniklo nové zemědělské nářadí nezbytné k pěstování plodin a obdělávání půdy novým způsobem (pluhy, brány, žací nářadí, vozy). Úhory a nově pěstované pícniny daly možnost výživy většího množství skotu, který se využíval nejenom k obživě, ale ve větší míře byl do nových strojů také zapřahán.

Téměř do poloviny 19. století se v Čechách a na Moravě chovalo plemeno červínek, které mělo nejružnější krajové rázy. Jeho původ je odvozován od pratura, který žil v evropských lesích až do středověku a byl oblíbenou lovnou zvěří šlechty. Plemeno červinky vzniklo v našich zeměpisných podmínkách, kterým se přizpůsobilo, aby přežilo. Bylo schopné pobývat celoročně volně v přírodě, bylo na noc zahnané či za nepříznivého počasí do pevných ohrad, které ho chránily před predátory. Před nepříznivým počasím ho chránil jednoduchý přístřešek, v zimě obložený listím, slámou apod. Přes den byl skot z ohrad vyháněn na pastvu. Spásal úhory, pastviny, sklizená pole, velkou měrou byl skot pasen i v lesích.

Ve 12. století byl skot nejenom celoročně na pastvinách, ale pro některé jeho kategorie byly budovány i chlévy, většinou stojící samostatně v prostoru dvora. Později se chlév spojoval s obydlím hospodáře, kde tvořil zadní část domu. V něm byla ustájena všechna rolníkova zvířata. Způsob ustájení ovlivnily ekonomicko-sociální podmínky. Jiné bylo ustájení na velkostatkách šlechty a jiné v malých rolnických usedlostech. Obecně však byly chlévy téměř do konce 19. století jen velmi jednoduché, nehygienické, málo osvětlené a málo větrané. Nejstarší chlévy byly dřevěné, udržovaly však vlhkost z okolního prostředí a díky tomu brzy podléhaly zkáze. Naštěstí zvířata byla denně vyháněna na pastvu, ve chlévech pobývala pouze přes noc a za nepříznivého počasí.¹ Pozdější zděné chlévy byly v malých usedlostech podobné původním roubeným, měnila se jejich velikost a vnitřní uspořádání, a to v závislosti na sociálně ekonomických podmínkách daného hospodáře. Na velkostatkách vznikaly specializované zděné stáje s kapacitou až 150 dojníc, selské statky disponovaly stájem s menší kapacitou a s jednoduššími technologiemi, které však vždy řešily jednak usnadnění lidské práce a jednak větší pohodu zvířat.

Rozvoj zemědělské výroby v 19. století ovlivňovaný růstem průmyslu, rozvojem měst a tím odbytišť pro zemědělské produkty, zejména mléka a masa, znamenal, že se chovu skotu začala věnovat větší pozornost. Vyšším požadavkům nevyhovovaly české červinky, a proto se začala dovážet různá zahraniční plemena skotu převážně většího tělesného rámce a s vyšší mléčnou a masnou užitkovostí, která se ve většině případů používala ke křížení s českými červinkami nebo mezi sebou. Vznikala řada kříženců různých vlastností, zatímco původní skot rychle mizel. Brzy se však zjistilo, že plemena, prošlechtěná v odlišných klimatických a půdních podmínkách nemohla splnit očekávání. Jednak se křížením narušily geneticky dané vlastnosti a klimatické podmínky, do kterých byla zvířata dovezena, jednak často způsobovala zvířatům stres, protože jim nevyhovovala.² I tento důvod vedl koncem 19. století k zájmu o prohloubení znalostí o zvířatech, která měla vycházet z přirozenosti zvířat v době před jejich domestikací. Díky tomuto zájmu se vyvinula věda o chování živočichů, známá jako ETOLOGIE. U jejího zrodu stála především zoologie, živočišná fyziologie a psychologie.

V první polovině 20. století formulovala biologické zaměření oboru etologie trojice nositelů Nobelovy ceny – Konrád Lorenz, Niko Tinbergen a Karl von Frisch. Prokázali, že chování živočichů není jen soubor nepodmíněných reflexů, které jednoduše odpovídají na vnější podněty, ale řídí se programy připravenými v nervové soustavě, které se označují jako instinkty, tj. vrozené vzorce chování. Instinkty se u některých živočichů doplňují a vylepšují učením, které je mnohem rychlejší proces než genetické změny (např. mutace). Nevýhodou učení však je, že naučené jednání zůstává vlastnictvím jediného jedince, který se dané jednání naučil.

Vrozené instinkty různých zvířat intenzivně pozoroval **Konrád Lorenz**. Z výsledků svých pozorování došel k závěru, že chování mezi zvířaty je ve své podstatě agresivní. Agresivita vychází z přirozených potřeb zvířat vedoucích k uchování druhu. Vrozené chování zvířat je přizpůsobené prostředí, ve kterém živočich žije, je uloženo v druhové paměti a je dědičně předáváno potomkům. Je relativně stálé a má téměř shodnou formu projevu u všech jedinců stejného druhu. Vlivem vnějších podnětů se nemění. Jeho význam je zejména v tom, že zabráňuje sociálním střetům a mezidruhovému křížení. Rozvíjet se může pomocí učení.

1 ŠTĚPÁNEK, L.: Ustájení hospodářských zvířat v rolnických usedlostech Čech. *Vědecké práce Zemědělského muzea* č. 18, Praha 1978.

2 ČERNÝ, V.: *Hospodářské instrukce*. Praha 1930.

Na chování zvířat má podstatný vliv intenzita vnějších podnětů vycházejících z prostředí, jejich počet a doba latence. Vnější podněty mohou chování vyvolat, pozměnit nebo zcela zrušit. Obranou organismu proti podnětům z vnějšího prostředí je jeho schopnost **adaptace**, tj. přizpůsobení se změnám vnějšího prostředí. Jednou z forem adaptace zvířat na změny podmínek prostředí, díky kterým jsou zvířata lépe vybavena pro život v těchto podmínkách, je **aklimatizace**. Mezi tyto podmínky patří teplota prostředí, vlhkost vzduchu, proudění vzduchu, prašnost, délka světelného dne, elektroklíma a tlak vzduchu. Tyto podmínky často lidé narušují vytvářením prostředí, kam zvířata umísťují, aniž by věděli, že zvířata trpí a jsou zeslabována procesem aklimatizace, která leckdy byla velmi problematická a u zvířat vyvolávala negativní reakce. Jednou z nich je **stres**. V organismu zvířat probíhá řada fyzikálních a chemických procesů, jejichž charakter závisí na intenzitě a délce působení vnějších faktorů. Pokud jejich intenzita není na takové úrovni, aby zvíře bylo schopné na ně účinně odpovědět, nazývá se tento stav stresovým. Pokud v něm zvíře setrvává dlouhodobě, dochází k vyčerpání organismu, které může končit i jeho smrtí.

Nejčastější faktory, které působí na zvířata stresově, jsou:

- **Výživa** – ovlivňuje všechny funkce organismu včetně žláz s vnitřní sekrecí, s jejichž pomocí se zvířata adaptují na rozdílné typy a druhy krmení. Zejména dlouhodobé hladovění, periodické překrmování nebo nedokrmování, předkládání nekvalitního krmiva, náhlé změny v krmené dávce, její nevyváženost a nedostatek nezávadných tekutin dochází k narušení metabolismu zvířat a v důsledku toho klesá jejich využitelnost a mění se forma chování.
- **Klimatické podmínky** – prostředí, ve kterém zvířata žijí, ovlivňuje jejich fyziologické pochody. Hlavní složky mikroklimatu, působící na živé organismy jsou teplota, vlhkost, pohyb vzduchu, elektrického napětí, světelného, radioaktivního a tepelného záření a chemického složení vzduchu. Každý z těchto faktorů, pokud vybočí z vhodné normy, způsobuje zvířatům řadu stresů.³
- **Tepelný stres** nastává, pokud je překročena horní a dolní tepelná kritická hranice. Za této situace termoregulace zvířat není schopná udržet stálou homeostázi organismu. Tím je organismus neúnosně zatěžován, dochází k narušení tepelné rovnováhy organismu, která při delším trvání může vést až k úhynu zvířete. Tepelné stresy mají vliv na užitkovost i na reprodukční schopnosti zvířat. Nejvyšší citlivost na tepelný stres mají prasnice, na nízké teploty jsou nejcitlivější mláďata, u kterých ještě není vyvinut termoregulační systém a schopnost uchování tepla při látkové přeměně.
- **Vlhkost** vzduchu spojená s nízkými teplotami je pro zvířata zvláště nebezpečná. Zvířatům se zhoršuje dýchání, snižuje chuť k příjmu krmiv a jsou náchylnější k chorobám. Proudění vzduchu spojené s teplotou a vlhkostí vytváří základní prvky prostředí. Pokud se zvýší nad 0,5 m/s, zvyšuje se i vylučování tepla organismem.
- **Prašnost** vzduchu působí zvýšené dráždění nozder, očí a horních cest dýchacích, zvířata jsou neklidná a hůře ovladatelná. Koncentrace plynů ve stáji především čpavku a sirovodíku snižuje odolnost zvířat, aktivizuje se patogenní mikroflora a vytváří se podmínky pro vznik řady onemocnění.

3 WEBSTER, J.: *Kulhání k Ráji*. Praha 2009.

Stres vyvolaný technologiemi chovů: vývoj technologií v chovech skotu postupoval k zintenzivnění výroby, vysoké koncentraci zvířat ve stájích bez výběhu, s časným odstávkem mláďat, s používáním inseminace a řadou dalších intenzifikačních prvků, které však často působí jako stresor, protože neodpovídají etologii zvířat a jejich fyziologickým potřebám. Například nadměrný hluk z výkonné mechanizace vyvolává u zvířat únavu, mění jejich podmíněné reflexy, krevní tlak a funkce srdečního svalu. Neméně stresová situace nastává při přepravě zvířat. Vyvolává se zvířatech strach, neklid a často vede až k úhynům. Pro zvířata je neobvyklé samotné opuštění stáje, přesun k dopravním prostředkům, hluk, křik, nezvyklé pachy, popohánění lidmi, shlukování a strkání zvířat mezi sebou, jiné mikroklima a vlastní nakládání. U jatečných zvířat v důsledku přepravního stresu dochází ke snížení jateční hodnoty a výtěžnosti masa. Stresové chvíle představují pro zvířata i zooveterinární opatření, která člověk při jejich chovu v dobré víře používá. Jedná se především o vážení zvířat, odběry krve, očkování a značkování zvířat, kastrace, odrohování, kupírování ocasů a uší, fixace.

Hlavním problémem pro zvířata v umělých chovech však je absence možnosti výběru, tj. že nemají vládu nad svým životem. Tu zcela převzal člověk a nutno říci, že ne vždy za zcela správný konec. Původní snaha člověka zabezpečit svou výživu se proměnila ve výrobní proces, který přinášel i zisk z prodeje produktů, získaných od zvířat. Jejich fyziologické potřeby vymezil člověk. Rozsáhlý zootechnický výzkum se věnoval určení potřeb zvířat v oblasti výživy a prostředí. Přestože nutriční potřeby hospodářských zvířat jsou prokázány do nejmenších podrobností, bylo by absurdní domnívat se, že odpovídají přesně tomu, co by si pro sebevybralo zvíře v daném momentě. Dávky, které člověk zvířatům poskytuje podle svého nejlepšího svědomí, nikdy nemohou být to, co zvíře skutečně potřebuje, ale to, co si myslíme, že bychom jim měli poskytnout. Stejný problém nastává v ustájení i ošetřování zvířat.

Na základě snahy zajistit zvířatům v umělých chovech podmínky co nejbližší těm přirozeným ve volné přírodě, vznikla nová metoda, pojmenovaná termínem „*welfare*“, nejčastěji překládaným jako „*pohoda*“. Vychází z prací amerických filozofů P. Singera, T. Reagana a B. Rolina, kteří se zabývali etickými problémy chovu zvířat. Uvádějí, že stejně jako lidé reagují zvířata kladně na příjemné a negativně na nepříjemné podněty. I u zvířat můžeme pozorovat chování, které zjevně ukazuje na pocity bolesti a deprese, či naopak na jejich uspokojení a radost. Zvířata proto musíme chápat jako vnímající tvory a této skutečnosti se podřídit. Z tohoto poznání vycházela nutnost upravit technologie, formy chovu i zacházení se zvířaty jejich potřebám. Výsledkem by měla být harmonie mezi zvířetem a prostředím, ve kterém u člověka žijí.⁴

Aby člověk mohl pro svá zvířata vytvořit pohodu, měl by analyzovat všechny faktory, které život zvířat ovlivňují. Tyto faktory tvoří soubor několika základních požadavků, podle kterých lze pohodu vyhodnotit:

- svoboda od hladu a žízně
- svoboda od nepohodlí
- svoboda od zranění, nemoci a bolesti
- svoboda normálního chování
- svoboda od strachu a úzkosti

4 VESELOVSKÝ, Z.: *Etologie Biologie chování zvířat*. Praha 2005.

Abychom mohli zvířatům vytvořit životní podmínky co nejbližší těm, které jim jsou přirozené ve volné přírodě a osvobodili je od stresujících faktorů, je nutné poznat jejich základní životní projevy, smyslové a sociální chování. Touto problematikou se zabývá tzv. etologie. Závěry vycházejí především z dlouhodobého pozorování zvířat a porovnávání mezi jedinci.

Etologie skotu:

Nedomestikovaný skot vyhledává volné stepní prostory, často mění místo svého pobytu a sdružuje se do malých stád o 20–30 kusech krav, jalovic a telat s několika býky. Zvířata se drží ve skupině, pokud se od ní zvíře odloučí, hledá kontakt s ostatními hlasem. Ve stádech skotu existuje hierarchie. Vedoucí zvířata jsou ostatními uznávána, což projevují patřičným prostorovým odstupem. Další zvířata jsou naopak ostatními utlačována. Ve stáji se tato hierarchie projevuje jinak. Díky omezenému prostoru stáje jsou ohrožená zvířata ostatními odháněna od krmných žlabů a zaháněna do volných prostor stáje. Na sociální vztahy mezi zvířaty ve skupině má vliv i velikost skupiny (optimální je 30 až 50 kusů) a věk zvířat (do pohlavní zralosti se u telat neprojevuje skutečná rivalita a bojové chování vůči ostatním jedincům skupiny). Teprve zvířata ve věku nad 9 měsíců projevují agresivitu vůči ostatním jedincům skupiny, kterou si chtějí vylepšit své postavení ve skupině. Neznalost a nerespektování chování zvířat v nuceném chovu vede zákonitě ke snížení jejich užitkovosti a jejich následnému vyřazení z chovu. Proto je důležité znát životní projevy zvířat a přizpůsobit uměle vytvářené podmínky jim.

Životní projevy skotu jsou následující:

- Skot odpočívá tak, že leží nebo stojí v klidu, aniž by vyvíjel nějakou aktivitu. Lehá si až 10 x za den. Odpočinek u skotu je spojen s důležitou životní aktivitou, s přezvykáváním.
- Skot leží nejčastěji na boku s hlavou nataženou dopředu nebo do strany, často zvrácenou v úhlu 180°. Přední končetiny má natažené, zadní pokrčené, někdy všechny čtyři natažené. Často mění polohu z jednoho boku na druhý. Pokud tak nečiní, není zcela v pohodě.
- Díky této vlastnosti skotu jsou ve stájích vyhovující krátká ležení, která na první pohled budí zdání, že jsou příliš krátká a pro velká zvířata jako je skot nevyhovující. Opak je pravdou.
- Než si skot lehne, stojí obvykle několik minut na vyhlédnutém místě, které nejdříve prozkoumá čichem. Ležící zvířata se vyhýbají dotyku s jinými zvířaty, ale mají snahu ležet v jejich blízkosti.
- Nejvyšším stupněm odpočinku skotu je spánek. Trvá asi 30 minut a je rozdělený do 6–10 period trvajících 1–5 minut. I když mají zvířata zavřené oči, nemusí se jednat o spánek. Při skutečném spánku zvířata uvolní tělo, hlavu mají položenou na lopatce nebo se skrčí do „kozelce“ a hlavu mají na zadní lopatce. Oči mají zavřené a hlavně nepřežvykují.
- Skot se krmí a napájí vestoje. Ve stáji je mu potrava předkládána na jedno místo v jeho bezprostřední blízkosti, proto se zde pohybuje velmi málo – za den ujde 150–200 m. Na pastvě ujde 10–20x vyšší vzdálenost. Příjem krmiva je podmíněn pocitem hladu, přesto však dává skot přednost určitým rostlinám, to znamená, že si je vybírá. Na pastvinách nejdříve spase ty, které má v oblíbenosti. Ve stáji nežere rád z hromady, dává přednost rozprostřenému krmivu. Hromadu

-
- krmiva pohyby hlavou do stran rozhazuje a snaží se dostat hlouběji do spodních vrstev. Proto mu vyhovuje krmení z krmných stolů nebo přímo ze země, přestože je letitým zvykem ve stájích zakládat zelené krmivo do jeslí.
- Jadné krmivo skot vybírá podle způsobu úpravy, ne podle druhu.
 - V první hodině krmení a po dojení skot intenzivně pije. V noci pije jen výjimečně. Frekvence pití je závislá kromě jiného na vzdálenosti zdroje vody. Na pastvě při vzdálenosti napajedel do 100 m pije skot 3–5x denně, ale při vzdálenosti 4–5 km od pastviny pije 1x za den, v zimě i obden. Ve stáji, kde jsou automatické napáječky na stání, pijí 10–15x denně. Ve stáji jedno pití trvá 5–8 minut, ale na pastvině 10–12 minut.
 - Nejdříve 15 minut po nakrmení začíná skot přežvykovat. Obsah předžaludků vrhne do ústní dutiny, kde žvanec důkladně žvýká – 20–90 žvýkacích pohybů. Za minutu jich vykoná až 55. Poté žvanec polkne a za 3–5 sekund vyvrhne další. Po přežvýkání 50–70 žvanců si skot odpočine a poté pokračuje. Dospělý jedinec denně přežvykuje 4–9 hodin. Rozdílná doba přežvykování souvisí s množstvím přijatého krmiva a obsahem vlákniny v něm.
 - Při přežvykování zvířata spotřebují velké množství energie, proto při něm omezují pohyb na minimum a zpravidla při něm leží. Proto je nutné zvířatům zajistit dostatek prostoru k ležení.
 - O své tělo se skot stará hlavně olizováním a třením. Při olizování je zvíře schopné dosáhnout si kromě hlavy na všechny části těla. Tam, kam si nedosáhnou, se olizují zvířata navzájem. Ke vzájemnému olizování zvíře vyzývá vybraného partnera skloněnou a dopředu nataženou hlavou a jemným postrkováním hlavou. Potom přistrčí k jeho hlavě tu část těla, kterou chce olizovat. Po chvíli si úlohy vymění.
 - Skot si škrábe části těla, které ho svrbí o drsný povrch pevných předmětů. Je to pro něj velmi důležitá součást jeho životní pohody.

Etologie skotu na pastvě

Skot nemůže spásat nižší porost než 4 cm. Nejvhodnější je pro něj výška porostu 10–12 cm. Při výběru pastevního porostu využívá hmat, čich a chuť. Zvířata rozlišují druhy rostlin a jejich stupeň zralosti. Zásadně odmítá porost znečištěný vlastními výkaly.

Pohyb skot enormně zatěžuje, proto je nutné dobu pasení omezovat. Nejvhodnější dobou pasení je časné ráno a podvečer. Zvířata na pastvě udržují mezi sebou vzájemný kontakt. Stádo se pase společně a společně i odpočívá. Toto chování zvířat ovlivňuje velikost stáda. Menší stáda se drží blíže u sebe a tráví více času přežvykováním. Ve větších stádech jsou zvířata agresivnější, udržují mezi sebou větší vzdálenost a rychleji se pohybují. (Snad z obavy o dostatek potravy). Vzdálenost je vždy taková, aby se zvíře v případě napadení mohlo ubránit úderům.

Etologie ustájeného skotu

- K vytvoření harmonického soužití zvířat ve stáji je nutný dostatečně velký životní prostor, tj. dodržování individuálního prostoru jednotlivých zvířat. Nedostatek prostoru zaviňuje rozruch až agresivitu mezi zvířaty ve skupině.

- Vzhledem k této skutečnosti je nejvhodnějším typem ustájení tzv. volné ustájení, kde se zvířata mohou volně pohybovat. Ale i zde je nutné dodržovat některá základní pravidla, vycházející z přirozené etologie skotu. Při volném ustájení je zásadním problémem tvorba skupin zvířat při naskladňování stájí. Zvířata z různých typů ustájení a různého temperamentu se slučují do skupin, ve kterých budou nadále žít. Při této činnosti je nutné mít na zřeteli některé z jejich přirozených způsobů chování.
- Nově zařazené zvíře do skupiny si zpočátku vytváří nové sociální kontakty. To se projevuje tím, že se zvířata nejdříve očichávají, pak ve většině případů spolu bojují o sociální pořadí. Po tomto boji celá skupina zalehne a odpočívá. Neklid ve skupině trvá max. tři dny, poté se zvířata uklidní, ale sociální vztahy se stabilizují až za tři týdny.
- Konflikty mezi zvířaty ve skupině vznikají, i když je zvíře ze skupiny na několik týdnů nebo měsíců vyloučeno. Zvířata se sice poznají, ale za dobu jejich nepřítomnosti ve skupině se snížil respekt mezi níže a výše sociálně postavenými zvířaty.
- Častěji mezi sebou bojují zvířata ze stejné sociální skupiny. U skotu zřejmě existuje překážka, která brání vysoce postavenému jedinci napadnout podstatně níže stojícího jedince.
- Množství výskytu konfliktů závisí na množství jedinců ve skupině. Čím je jejich počet vyšší, tím je i výskyt konfliktů vyšší. Po zkušenostech a dlouhodobém pozorování chování zvířat v různých velikých skupinách se chovatelům doporučuje tvořit skupiny s max. množstvím 25 zvířat.
- Na množství konfliktů má vliv i pohlaví zvířete. Zatímco krávy jsou agresivnější v mladším věku, býci jsou do 3 let věku nejmírumilovnější. Poté se jejich agresivita zvyšuje a od stáří 6 let opět klesá.
- Nejdůležitějším momentem pro dojnice ve chlévě je krmení. Aby měly možnost dosyta se nakrmit, je důležité zajistit jim dostatečný prostor v krmišti. Tento problém se nelehce zajišťuje ve stájích s volným ustájením a způsobem samokrmení. Dojnice se od žlabů vzájemně vytlačují. Proto je vhodnějším způsobem fixace zvířat. Zajišťuje jim samostatné místo u krmného žlabu, kam nemají přístup ostatní zvířata.⁵

Přehlížení přirozených potřeb zvířat vede ve většině případů k poklesu jejich užitkovosti, což není v zájmu chovatele. Proto se člověk snaží svým zvířatům zajistit co největší komfort. Ne vždy to bylo možné, ať již díky neznalosti nebo nedostatku finančních prostředků. Tak jak postupně chovatelé poznávali potřeby zvířat, tak docházelo k vývoji ustájovacích kapacit pro jednotlivé kategorie skotu. Od stísněných tmavých a nevětraných selských chlévů až po velkokapacitní stáje pro několik set kusů. Každá ze stájí má své kladné i záporné vlastnosti, žádná z nich však nedovoluje zvířatům absolutní svobodu rozhodování o svém životě. Je však otázka, jak byla zvířata v pohodě ve volné přírodě, kde si sama hledala potravu, čelila nepřízní počasí a predátorům. To se můžeme pouze domnívat, tak jako se domníváme, že zvířatům poskytujeme vhodné prostředí.

⁵ HROUZ, J.: *Etologie hospodářských zvířat*. Brno 2005.

Prameny a literatura

HROUZ, J.: *Etologie hospodářských zvířat*. Brno 2005.

VESELOVSKÝ, Z.: *Etologie Biologie chování zvířat*. Praha 2005.

WEBSTER, J.: *Životní pohoda zvířat: kulhání k Ráji*. Praha 2009.

ČERNÝ, V.: *Hospodářské instrukce*. Praha 1930.

ŠTĚPÁNEK, L.: Ustájení hospodářských zvířat v rolnických usedlostech Čech. *Vědecké práce Zemědělského muzea* č. 18, str. 195–217.

Société Vinicole, spojené vinné závody akc. spol.

Société Vinicole, associated vine plants, joint-stock company

Rozpadem monarchie vznikly nové státy, každý s vlastními celními pravidly. Mezinárodní obchod se tím komplikoval, proto začala řada podnikatelů uvažovat o zavedení licenční výroby v jednotlivých státech. S tímto úmyslem vznikla i společnost Société Vinicole, která byla založena v roce 1923 a zanikla v roce 1939, kdy její význam prakticky přestal mít smysl. Osud firmy vlastně kopíroval dějiny Valticka při jeho přesouvání v rámci státních hranic. Významnou roli při vzniku a po dobu existence společnosti pak sehráli nejen zahraniční vinaři, ale i rod Lichtenštejnů.

The collapse of the monarchy created new states, each with its own customs rules. International trade became more complicated, therefore many entrepreneurs began to consider the introduction of licensed production in individual countries. The Société Vinicole was also established with this intention in 1923 and disappeared in 1939, when its significance virtually lost its purpose. The history of the company actually copied the history of the Valtice region, which was moving within national borders. Both foreign winemakers and the Liechtenstein family played an important role for the establishment and existence of the company.

Úvod

Vinná réva provází lidstvo téměř od jeho počátků. Již před rokem 5000 př. n. l. existují doklady o výrobě vína. Kolébkou vína je zejména Středomoří. Řekové stáli u zdokonalení technologie výroby, která se užívá dodnes. Do našich končin se začala dostávat až později. V letech 276–282 n. l. vládl Římský císař Probus, který nařídil vysazovat vinice v římských koloniích za Alpami, tedy hlavně v provincii Pannonia, kam patřilo i římské město Vindobona ležící na území dnešní Vídně. Jednou z lokalit byl i opěrný bod Římský vrch na Pálavě.¹

Velkomoravská říše převzala pěstování vinné révy, čehož důkazem jsou mnohé archeologické nálezy vinařských nožů a semen révy. Podle pověsti zaslal kníže Svatopluk v roce 892 sud moravského vína českému knížeti Bořivojovi a jeho ženě Ludmile k oslavě narození syna Spytihněva. Pověst dále praví, že kněžna Ludmila obětovala část vína bohyni Krosyně s prosbou o vydatný déšť. Prosba se vyplnila a úroda byla zachráněna. Bořivoj a Ludmila přijali křesťanství a zasloužili se o první výsadby vinic v Čechách v okolí Mělníka. Údajně první vinice byla mezi obcemi Dřísy a Nedomice, kde se mladý kníže Václav učil pěstovat a vyrábět víno. Není tedy divu, že se tento první český světec stal patronem vinařů a ochráncem vinobraní.²

První dochovaná písemná zmínka o vinicích v Čechách je z roku 1057 v darovací listině,

1 KRAUS, V.: *Vinitorium historicum*. Praha 2009, s. 45.

2 Tamtéž, s. 82.

.....
kterou Spythihněv II. daruje půdu kolegiálnímu kostelu sv. Štěpána v Litoměřicích.³ První podobná zmínka z Moravy pochází ze zakládací listiny kláštera Benediktinů v Třebíči z roku 1101,⁴ nebo zmínka o založení vinic z kláštera Premonstrátů v Louce u Znojma z roku 1195.⁵ S příchodem Lichtenštejnů na Moravu v roce 1249 přicházeli i kolonizátoři, kteří kromě obchodu vysazovali i vinice.⁶ Příjmy z vína a zájem o vlastnictví vinohradů si vynutilo přejetí viničních řádů.⁷ Markrabě Jan Jindřich Lucemburský vydal v roce 1355 viniční řád, který obsahoval i regulaci dovozu vína na Moravu.⁸

Velký rozkvět vinařství nastal za vlády císaře Karla IV., který dovezl nové odrůdy vinné révy, vydal nařízení o zakládání vinic a vydal svůj viniční řád. Nejprve pro město Prahu, 16. února 1358, a pro ostatní královská města 12. května 1358. V nařízení se praví: *„Chtějíce z vlastní vůle a naší nekonečné laskavosti, jakož i s pomocí Boží, zlepšiti stav našeho království a všech jeho obyvatel, nařizují: ... Zakládat vinice na všech horách obrácených k poledni do vzdálenosti 3 míle kolem Prahy. Každý, kdo takové hory vlastní, má začít se zakládáním do 14 dní po vydání tohoto privilegia. Kdo by sám zakládati nechtěl nebo nemohl, ať na jeho pozemku zakládá ten, komu jej perkmistr propůjčí. Kdo vinici založí, bude ode dne, kdy se zakládáním započal, po 12 let od všech daní a dávek svoboden. Počínaje 13. rokem bude odevzdávat majiteli pozemku desátek a králi z každé vinice půl džberu vína ročně. Každá vinice bude 16 prutů dlouhá a 8 prutů široká.“*⁹ Půl džberu bylo 30,5 litru vína a rozměr vinic představoval plochu 2 865 m². Důležitá byla i okolnost dvanáctiletého osvobození od daní. Nařízení také přísně trestalo ty, kteří vinicím škodili, ať urození či neurození: *„Kdo bude přistižen ve dne při škodě na hroznech nebo réví, pěšky nebo na koni, či děláním cesty přes vinici, propadne pravou rukou, nevyplatí-li ji 20 kopami českých grošů perkmistrovi. Kdo byl polapen v noci, ten propadne hrdlem a jeho majetek připadne perkmistrovi. Byl-li zloděj při škodách na vinici zabit, pak ten, kdo zabil, nic víc nepropadne než dva haléře, kteréž na tělo zabitého položití má.“*¹⁰

Aby dále podpořil císař domácí vinaře, vydal 9. ledna 1370 zákaz dovozu cizích vín do Čech v období od svátku sv. Havla (16. října) do svátku sv. Jiří (24. dubna).¹¹ V této době se smělo šenkovat jen české víno. V roce 1375 povoluje císař Karel IV. městu Znojmu vyvážet znojemská vína do Čech, Slezska a Branibor.¹² V roce 1539 žádají rakouští vinaři poprvé císaře Ferdinandu I. o zákaz dovozu moravských vín do Rakouska a poté žádost opakují.¹³ V roce 1575 jim naopak moravský zemský sněm pohrozil zákazem dovozu rakouských vín

3 SOA Litoměřice, Zakládací listina Kapituly sv. Štěpána, úplný český přepis na www.biskup-pavel.net

4 BENEŠ, P.: Průvodní zpráva viniční tratě. *Historický vývoj vinařství*, s. 6. (www.juap.zk.cz)

5 www.vinopolis.cz, historie.

6 Tamtéž.

7 Tamtéž.

8 Tamtéž.

9 www.vinopolis.cz, historie.

10 Tamtéž.

11 Tamtéž.

12 Tamtéž.

13 Tamtéž.

.....

a dokonce zákaz transportu jejich vín přes Moravu.¹⁴ Situace se pak v dalších letech, zejména po nástupu Habsburků uklidnila. V 16. století přišel zlatý věk moravského vinařství, který vrcholil po pádu Napoleona. V té době bylo na Moravě 29 801 ha vinic, což je třikrát víc než v současnosti. Roční spotřeba na obyvatele byla asi 56 litrů na osobu. Bohužel docházelo k úpadku rozlohy vinic.¹⁵

V roce 1748 byla zahájena jejich obnova, když výměry klesly až na 16 616 ha. Už v roce 1763 žádají rakouští vinaři císařovnu Marii Terezii o omezení ploch vinic na Moravě, protože jim značně konkurují. Zásadní byl revoluční rok 1848, kdy došlo ke zrušení roboty a šlechtickým dominiím se rozpadla moc a nutnost najímat si pracovní síly do zemědělství. Zároveň vzrůstal rozvoj průmyslu a továren, který odváděl dělníky do měst. Nové generace městských dělníků dávali přednost pivu a kořalce vyráběné z brambor a obilí a spotřeba vína prudce klesala. S produkcí zároveň klesala i cena vína. Vědro lepšího vína stálo 2,48 zl., horšího vína 2,12 zl., současně klesala poptávka a víno přestalo být lidovým nápojem.¹⁶ V letech 1848 až 1900 vzrostla produkce pšenice o 150 % a brambor dokonce o 470 %.¹⁷ Výnosnost polí stoupala také díky novým metodám hnojení a chemické ochrany. Měnila se i struktura pícnin pro krmení dobytka. Současně totiž značně klesala dosavadní spotřeba skopového a narůstal zájem o vepřové. Výživa tisíců dělnických kolonií ve městech nutí změnit jejich dosavadní vesnické návyky a mění se i způsoby života.

Ubývající vinice rychle nahradily pole s obilím, bramborami a cukrovkou a tyto nové plodiny svou plochou převyšovaly rozlohu vinic stále častěji, a to prakticky ve všech regionech. Zejména v grunderském období zakládání cukrovarů do roku 1873 se právě cukrovka jevila jako nejvýnosnější plodina. K produkci moravských vín nepřispělo ani zrušení celní hranice mezi Rakouskem a Uhry při vyrovnání v roce 1867. Moravská vína, nemohla tehdy konkurovat dovozu levných uherských, kterých byl navíc nadbytek a ceny vína i nadále klesaly.

Břeclavsko se stávalo typickou zelinářskou oblastí. Během 19. století se totiž začalo s konzervováním ovoce a zeleniny, a proto přešli zemědělci k větší produkci zelí, salátu, póru, paprik, rajčat a dalších plodin. Přesto bylo vinařství stále důležitou součástí zdejšího hospodářství. V oblasti jižní Moravy, zejména Valticka, vinařství stále prosperovalo. Začala výsadba červeného burgundu a veltlínu, frankovky a budínky. Ve Valticích a Lednici vybudovali Lichtenštejnové sbírku kulturních rostlin, jakousi genetickou banku, která obsahovala velkou sbírku zahraničních odrůd vinné révy. Rody Lichtenštejnů a Ditrichštejnů od počátků své vlády ve zdejším kraji podporovali výsadbu vinic a vinařství. Valtice se stávají rezidenčním sídlem rodu Lichtenštejnů a rozvoj města je nejen obchodní. V roce 1605 přivádí rod do města milosrdné bratry, kteří zde založili nemocnici a konvent, nejstarší ve střední Evropě. Teprve rokem 1648 se Valtice začínají za vlády knížete

14 Tamtéž.

15 Tamtéž.

16 Tamtéž.

17 BERANOVÁ, M.; KUBAČÁK, A.: *Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě*. Libri 2011.

Karla Eusebia z Lichtenštejnu opravdu rozvíjet a zdejší zámek se výrazně rozšiřuje.¹⁸ Za Napoleonských válek městem prošla rakouská, ruská a francouzská armáda. V roce 1807 vypukl ve městě velký požár. Při následné obnově vznikla stavba empírového vítězného oblouku, kolonády a také zámeček Belveder.

Zrušením roboty zanikla činnost vrchnostenského úřadu a vznikla městská správa. Od 1. července 1850 byl zřízen ve Valticích okresní soud a berní úřad. Rozvoj města přinesl i místní spolek pro zemědělství a vinařství, založený v roce 1855 jako jeden z největších v Dolním Rakousku. Propagoval zejména zdejší vinařství. Spolek měl vlastní réвовou školkou ze sazenic z proslulého vinařského centra Klosterneuburg.

Příchod železnice přinesl rozvoj celému regionu. První vlak z Vídně dorazil do Břeclavi ve čtvrtek 6. června 1839 a o měsíc později, v neděli 7. července 1839 až do Brna. Díky Severní dráze Ferdinandově se Břeclav stala v dalších letech významným železničním uzlem a sem také navazovaly místní dráhy z okolí. Jedna z místních tratí Břeclav–Znojmo, dlouhá 41 km vedla i přes Valtice a první vlak zde projel v neděli 29. prosince 1872. Trať vznikla ze dvou odboček hlavní trati státní dráhy jako samostatná společnost K. k. privilegierte Lundenburg-Nikolsburg-Grußbacher Eisenbahn, ale pro malý výnos nepřežila období krize a zanikla v roce 1876, kdy se stala součástí Severní dráhy Ferdinandovy. Na zdejší tratě se postupně napojily průmyslové vlečky k cukrovarům a větším továrnám, odkud se dostávalo zboží do celé monarchie a Evropy. Toho využily i velké průmyslové závody v Břeclavi a Poštorné, patřící knížeti Lichtenštejnovi. Patřily mu Keramické závody a cihelny v Poštorné nebo dřevařské závody v Břeclavi.¹⁹

Valtice a Lednice si stále zachovávaly svůj zemědělský ráz a sloužily jako reprezentativní a mocenské centrum rodu. Město Valtice dokázalo využít vlivu Lichtenštejnů ke svému rozvoji ve prospěch obyvatel. K rozvoji zemědělské produkce napomohl vznik zdejší ovocnicko-vinařské školy, založené už v roce 1873, jako vůbec druhé školy svého druhu v Dolním Rakousku.²⁰

Na počátku 20. století byly Valtice rozvíjející se rezidenční město bez většího průmyslu. Lichtenštejnové zde měli centrum svého panství. Skoro 80 % zdejších obyvatel pracovalo v zemědělství, zejména v ovocných sadech a na vinicích. Téměř 97 % zdejších obyvatel byly Rakušané, resp. Němci, zbytek byl tvořen Čechy. Přitom okolní obce jako Hlohovec a jiné byly vysloveně české, téměř bez německého obyvatelstva.

Na zdejší vinařskou oblast přišla v roce 1890 velká pohroma. V Šatově se objevil révokaz. Do roku 1902 se rozšířil na řadu vinic v celé oblasti od Perné, Hustopeče až po Velké

18 Karel Eusebius z Lichtenštejna (1611–1684) – po smrti prvního lichtenštejnského knížete, Karla I., se ujal vlády jeho syn Karel Eusebius, který patřil díky dědictví po otci a po strýci Maxmiliánovi k nejbohatším šlechticům v rakouské monarchii. Musel ale také čelit obviněním, která vinila jeho otce ze zpronevěry mnoha milionů zlatých. Kníže proto císaři nabídl jako kompenzaci 1 079 000 zlatých a dalších 275 000 zlatých na válku s Turky. Císař Leopold I. vyrovnání přijal a roku 1665 zastavil veškerá vyšetřování. Kvůli vyplacení této částky se Karel Eusebius dostal do finančních problémů, přesto dál rozšiřoval své umělecké sbírky a pustil se do stavby mnoha katolických kostelů na svých panstvích, jako například monumentální chrám Nanebevstoupení Panny Marie ve Valticích. Pokračoval také v přestavbě valtického zámku na reprezentativní rodinné sídlo a začal budovat letohrádek v Lednici. Ke svým devíti moravským panstvím přikoupil roku 1638 Břeclav za 250 000 zlatých, čímž dostal lichtenštejnský majetek na Břeclavsku víceméně konečnou podobu.

19 Muzeum cenných papírů, sbírka T, exponáty T7579, AA01521, AA02099, AA02102, AA2103.

20 www.jizni-morava.cz, Naučná vinařská stezka Valtice.

Pavlovice. K tomu se přidaly houbové choroby jako oidium nebo perenospora, které sem byly zavlečeny z Ameriky. Chráněny byly jen ty vinice, v jejichž půdě bylo 60 % písku. Zkoušely se kříženci odrůd, ale pokusy zklamaly. Nezbylo než vysadit nové mateční vinice na podložkovém materiálu a zavést měďnaté a sirnaté postřiky proti škůdcům.²¹ Zakládají se nové odolnější vinice, ale jejich ošetřování se prodražuje a vinic nadále ubývá. Po vysazení nových vinic se z hlediska plošné výměry stalo dominantní oblastí Mikulovsko, kde bylo přes 2.000 ha vinic.

Poklidné město Valtice zasáhla jako blesk z čistého nebe zpráva z 28. června 1914 o atentátu na následníka trůnu a do měsíce i zpráva o vypuknutí války. Přestože ve Valticích nebyla válka slyšet, byla o to víc vidět. Přes nedalekou železniční stanici v Břeclavi, denně projížděly desítky vlaků se zásobami, zbraněmi a zdravými vojáky, aby v zápětí začaly přivážet raněné, kteří se léčili ve zdejší věhlasné nemocnici Milosrdných bratří. Zpráva o odpovědi hraběte Gyuly Andrassyho na požadavky americké vlády, která vyšla v pondělních novinách 28. října byla vlastně špatně pochopena, vyvolala spontánní nadšení lidu a vyhlášení nezávislosti, vznikl samostatný Československý stát.²² Němečtí poslanci ve Vídni vyhlásili 21. října 1918 tzv. Německé Rakousko (Deutschösterreich), které zahrnovalo v podstatě celé dnešní Rakousko, ale také území s českými Němci souhrnně označované jako Sudety. Na jižní Moravě zabíralo oblast celého okresu Znojmo a Mikulov a sahalo téměř až k Brnu. Městské enklávy Brno a Jihlavu si také nárokovaly jako své území. Na zasedání krajského sněmu ve Znojmě 3. listopadu 1918 se zdejší Němci rozhodli o připojení této oblasti „*Deutschsüdmähren*“ o rozloze 1.840 km² k provincii Dolní Rakousko. Žilo zde celkem 173.033 obyvatel, z čehož 92 % bylo Němců.

Valtice byly součástí Dolního Rakouska, takže místní obyvatelé zatím zájímalo dění ve Vídni, byť se rázem staly obyvateli pohraničního města s nově vzniklým státem. Jenže hranice existovala pouze v mapách a na vyznačených hraničních kamenech. Volný pohyb osob nebyl dosud problém. Válečný obilní úřad okamžitě zastavil vývoz veškerých potravin z Čech, protože rakouská vláda ještě během října odvážela zoufale chybějící potraviny do Rakouska. Začalo hlídání hranice, které rozhodně nebylo jednoduché. Už během listopadu 1918 začalo československé vojsko obsazovat jižní Moravu a celou oblast obsadilo do 16. prosince 1918. Vzhledem k železničním tratím důležitým pro dopravu obsadili vojáci i trať Břeclav–Znojmo a s ní i Valtice. Vídeňská vláda proti tomuto postupu protestovala u spojenců a zástupci obcí zaslali dokonce rezoluci prezidentu Wilsonovi s požadavky na právo sebeurčení, tak jako to bylo umožněno Čechoslovákům a Jihoslovánům. Chtěli zůstat součástí Rakouska.

Na jižní Moravě byla sjednaná demarkační linie, ale docházelo k jejímu narušování z Rakouska. Němci měli zoufalý nedostatek potravin a jídlo dokonce vyměňovali za zbraně. O ty měli zájem Maďaři na Slovensku a často docházelo i ke krádežím potravin nebo hospodářského dobytka, aby je mohli vyměnit za pušky a náboje, které šly obratem do bojů s Čechoslováky. Dokonce vznikly obavy z možného vpádu Němců z Dolního Rakouska pouze z důvodů aprovačních. Ve zprávě určené členům národního shromáždění, sepsané poslanci Špatným, Duškem a Pociskou z cesty po Slovensku na konci listopadu 1918, se zmiňují i o situaci na jižní Moravě. Obecně byl celkový nedostatek potravin, přičemž na řadě míst zůstávaly plodiny nesklizené a ležely na polích.

21 www.cs.wikipedia.org, heslo Mšička révokaz, Kraus V., Kuttelvašer Z., Vurm B.: Encyklopedie českého a moravského vína, 1997, odkaz citace nalezena na www.svetvina.cz

22 www.wikipedia.org, hesla Andrassyho nóta, vznik Československa.

Na Slovensku převážně zelí, mrkev, brambory. Na Moravě dokonce zůstávala cukrovka, protože některé cukrovary vůbec nezahájily kampaň nebo jen v omezeném rozsahu pro nedostatek uhlí. Demarkační linii a břehy řeky Moravy hlídala v Hodoníně ustavená Slovácká brigáda, která musela hlídat oblast od Hodonína po Lednici a obsadila i českou část Dolních Rakous, zejména Poštornou, Charvátskou Novou Ves a Hlohovec. Důvodem byla nutná ochrana mostů a tratí pro klíčový železniční uzel v Břeclavi.

Obavy přicházely se zimou, protože zamrznutím řeky Moravy by hranice s Rakouskem nebylo možné při stávajícím počtu posádky uhlídat. Přesto se Čechoslováci snažili udržet pořádek a obnovit zásobování. To bylo také hlavní prosbou civilního obyvatelstva vůči delegaci poslanců. Kromě toho obnovení pořádku potřeba jmenování soudců a politických úředníků. Ti rakouští většinou odešli a systém jmenování nových prostě zkolaboval a podobně na tom bylo i zásobování. Drobné obchody byly zavřené, některé byly vyrabované a těch několik, co zůstávalo otevřených, nemělo co prodávat. Např. 1 kg másla stál 20 K, ale i pro bohaté bylo drahé a chudí si ho nemohli vůbec dovolit. Denní plat běžných vojáků byl pouhé 2 K a 5 K stravného.²³

V Paříži začala 18. ledna 1919 mírová konference, která přenesla problémy na diplomatickou rovinu. Zásadní bylo určení pevné státní hranice. Podle obvyklých územních dohod měly Valtice zůstat v Rakousku. Jenže čistě z dopravních důvodů, právě díky železniční trati se začala projednávat výjimka. Rakušané při jednání nabídli, že nechají na své náklady postavit na území Moravy novou trať, která by nahradila stávající, ale tato nabídka nebyla přijata. Nakonec byla ve středu 10. září 1919 podepsána Saint-Germainská smlouva, která ukončovala válečný stav a právně určila rozpad Rakouska-Uherska. Stanovila nástupnickým státům jejich nová území a povinnosti. Rakousku určila výši reparací, zakázala zde všeobecnou brannou povinnost a nařídila zrušení továren na zbraně a zničení veškeré výzbroje.

Valtice a tzv. Dyjský trojúhelník případly nově podle smlouvy Československu. Celé území o rozloze 87 km² bylo začleněno do Země Moravské. Obce Poštorná, Hlohovec a Charvátská Nová Ves se staly součástí politického okresu Hodonín a soudního okresu Břeclav, zatímco Valtice, Úvaly u Valtic a území přidáné k obci Sedlec součástí politického okresu Mikulov. Na tomto území žilo 5 366 Němců a 5 120 Čechů. Smlouva nabyla účinnosti v pátek 16. července 1920. Dosavadní Dolnorakouská správa se odstěhovala do Poysdorfu a v sobotu 31. července 1920 převzali zástupci československé státní správy město Valtice.²⁴ Už v září bylo zahájeno vyučování v české obecné škole, kde prudce stoupal počet dětí a do konce roku dosáhl 159. Do zdejší oblasti se stěhovali noví úředníci, četníci, železničáři, finanční a pohraniční stráž, učitelé a další. Hospodářská situace se po válce rychle konsolidovala a díky měnové reformě v roce 1919 se československá koruna stala jednou z nejstabilnějších měn. Rakouskou korunu naproti tomu zachvátila hyperinflace. Spokojenost zdejších obyvatel, ale byla rozdílná. Někteří byli spokojeni, začalo se jim dařit. Jiní se s pocitem křivdy odtržení od Rakouska nikdy nesmířili a to se projevilo o dvacet let později.

Když se Valtice připojily k Československu, platil již zákon o pozemkové reformě. Prvním z řady byl tzv. záborový zákon ze dne 16. dubna 1919, který stanovil zábor pozemků nad 150 ha zemědělské nebo nad 250 ha celkové půdy. Mělo dojít k rozdělení půdy drobným

23 Muzeum cenných papírů, originál zprávy členů Národního shromáždění Emila Špatného, Cyrilly Duška a Jana Pociska o cestě na Slovensko 23. listopadu – 1. prosince 1918, s. 23–24.

24 www.valtice.eu, historie města.

rolníkům, menším zemědělcům a bezzemkům. Za tím účelem vznikl Státní pozemkový úřad a 30. ledna 1920 vyšel tzv. přidělový zákon, který měl rozdělovat zabraný majetek a též vyšel zákon, který určoval velikost náhrady za zabranou půdu. Lichtenštejnové byli největšími vlastníky půdy na Moravě, když jim patřilo 135 706 ha (to bylo 6,07 % území Moravy) a dalších 9 648 ha měli ve Slezsku. Na Břeclavsku bylo 26 401 zemědělských usedlostí s velmi malou rozlohou, téměř 47 % z nich mělo rozlohu do 1 ha. Většina půdy patřila velkostatkům. Zájemců o novou půdu bylo přes osm tisíc, ale bylo jim přiděleno pouhých 6 041 ha, přičemž v celém Československu se během reformy přerozdělilo asi 4 miliony ha půdy.²⁵

Šlechta a bohatí průmyslníci našli možnost, jak svoje pozemky převést z majetku, aniž by se jich vysloveně vzdali. Obvykle pozemky či nemovitosti vložili do majetku nově založené akciové společnosti, za které získali akcie. Také se často v těch už stávajících o takový majetek zvýšil kapitál tím, že zejména šlechta vložila svoje podniky, např. pivovary nebo lesnické závody. Poměrně hodně půdy získaly cukrovarnické společnosti, protože Agrární strana podporovala rolnické cukrovary, těch bylo na Moravě poměrně dost. Výhoda akciových společností byla rovněž daňová, ale jen z počátku než stát změnil pravidla. Přesto i díky nostrifikaci vzniklo v letech 1919–1924 několik set nových firem. Svojí úlohu sehrál i poválečný zájem o produkci zdejšího vína, ale důvodů pro vznik bylo více.

Vznikem nového státu se objevila i problematika hranic. Dovoz a vývoz zboží byl zdoluhavý a zatížený celními poplatky. Tím, že se Valtice a zdejší vinice dostaly na druhou stranu hranice, nemohla se tuzemská produkce dostat tak snadno do Vídně nebo dál do Evropy. Za války se vinařství Charlese Heidsiecka v Remeši, specializované na výrobu šampaňského, ocitlo v troskách, stejně jako celé město zničené bombardováním. Remeš byla jedno z nejzničenějších měst v západní Evropě, a tak Heidsieck hledal, kde by mohl případně zavést náhradní produkci.

Vinař Charles Heidsieck založil svůj podnik v roce 1851 a usadil se v Remeši, která patří do regionu Champagne. Záhy se jeho šampaňské dostalo na královské stoly. Holandský, belgický, lucemburský, švédský, anglický a bavorský král mu udělili titul dvorního dodavatele, stejně jako rakouský císař František Josef I. Víno od Heidsiecka nechybělo na stolech významných evropských rodů, tedy ani u Lichtenštejnů.²⁶ Pozornost firmy Heidsieck & Co. se po válce obrátila na jih Moravy, konkrétně do Valtic. Zdejší vína se totiž pro výrobu šampaňského velmi dobře hodila. Stejný nápad mělo i neméně proslulé vinařství založené Robertem Schlumbergerem ve Vöslau.²⁷ Oba podniky začaly pracovat na myšlence založení samostatné firmy v Československu. Už na jaře 1922 se začalo s přípravou. Hlavní bylo zajistit smlouvy na produkci vína. Nepodařilo se koupit vlastní sklepy a vinice, ale došlo k dohodě o pronájmu knížecích lichtenštejnských sklepů, konkrétně křížového sklepa a také od správy panství byly pronajaty vinice. O koncesi ke zřízení společnosti požádali v polovině roku 1923 čtyři zakladatelé, z nichž jeden musel být občanem Československa.²⁸ Tím byl Václav Kleinhampl s velkoobchodním vínem v Praze, dále průmyslník JUDr. Otto Schlumberger z Vídně, generální inspektor

25 www.cs.wikipedia.org, heslo první pozemková reforma v Československu.

26 Muzeum cenných papírů, reprodukce záhlaví firemního papírů firmy Charles Heidsieck in Reims.

27 Reklamní brožura firmy Société Vinicole, asi 30. léta (soukromá sbírka).

28 MZA Brno, fond C 59 KS Znojmo, spis B I 33, stanovy společnosti Société Vinicole, s. 3.

firmy Heidsieck & Co. Mieczyslaw Zylbermann-Kowalski, a firma Walbaum, Goulden & Compagnie, successeurs de Heidsieck et Compagnie in Reims. Jméno společnosti bylo zvoleno „*Société Vinicole, spojené vinné závody akc. spol.*“ a její ustavující valná hromada byla svolána na úterý 23. října 1923 od 16.00 hod. do hotelu „*U modré hvězdy*“ v Praze, podle notářského zápisu konaná v pokoji číslo 12.²⁹

Záhlaví dopisního papíru knížecího lichtenštejnského dvorního sklepa ve Valticích, 1910 (archiv autora)

Souhlas s návrhem stanov a povolení ke zřízení společnosti vydalo ministerstvo vnitra 20. října 1923 ve shodě s ministerstvy zemědělství, obchodu a financí. Základní kapitál společnosti byl ustaven ve výši 2 000 000 Kč, rozvržený do 10 000 kusů akcií na majitele po 200 Kč, přičemž mohly být vydány hromadné akcie po 25 kusech. Na každých 25 akcií připadal jeden hlas. Upisovatelé akcií museli složit kromě hodnoty akcií také 15 % ážio, tedy celkem 300 000 Kč k volnému použití společnosti, sloužící na krytí zřizovacích výdajů. Kurs akcie byl tedy 230 Kč za akcii. Taková částka na zřizovací výdaje byla neobvykle vysoká, ale odůvodnění zaznělo ve zřizovací zprávě. Dokonce se uvádí, že přípravné práce, právní služby, tisk akcií a další náklady se vznikem firmy vyjdou asi na 400 000 Kč.³⁰ Vznik společnosti trval déle, než si zřizovatelé představovali, a jelikož chtěli stihnout vinařskou sezónu s dodávkami svého vína zákazníkům, museli podniknout nezbytné přípravné práce pro otevření závodu, protože sklizeň již chtěli mít ve vlastní režii. Nejprve byly podepsány smlouvy s knížecí správou. Jenže kapitál nebylo možné ještě použít, a tak byla pro financování uzavřena smlouva o úvěru s Českou komerční bankou.³¹ Ta také prosadila do správní rady své zástupce. Dále pak byly uzavřeny smlouvy o zastoupení s firmou Heidsieck & Cie, Monopole S. A. z Remeše, vinařstvím R. Schlumberger z Vídně a Vöslau a firmou Francesco Cinzano z Turína. Smlouvy zajišťovaly odběr zdejší produkce vína a současně jí umožňovaly nakupovat výhodně produkci smluvních firem k další distribuci po celém Československu.³²

29 MZA Brno, fond C 59 KS Znojmo, spis B I 33, protokol ustavující valné hromady, folio 39.

30 Tamtéž, folio 45.

31 Tamtéž, folio 44–45.

32 stanovy společnosti, s. 4.

Ustavující valné hromady se účastnilo devět upisovatelů, kteří osobně, nebo prostřednictvím plné moci zastupovali 7 045 akcií, což představovalo 281 hlasů. Podle upisovacích prohlášení mělo být původně sídlo firmy v Praze, ale nakonec bylo zvoleno sídlo přímo ve Valticích. Celý kapitál byl upsán jen vybranými zájemci, kterých bylo dvacet, a byli ze tří skupin. Šlo o obchodníky s vínem a restauratéry, dále o vysoce postavené úředníky knížecí správy Lichtenštejnů a největšími akcionáři byli zahraniční vinařské firmy. Hlavním akcionářem byla firma Heidsieck & Co., která měla 46 % akcií.³³ Podle zákonů, ale nemohla mít žádná kapitálová společnost ze zahraničí více než polovinu akcií, výjimku tvořili fyzické osoby, a tak firma Heidsieck formálně nechala větší část akcií upsat svým generálním inspektorem Zylbermannem-Kowalskim. Ten měl společně s JUDr. Otto Schlumbergerem od firmy plnou moc k jednání na ustavující valné hromadě i k úpisu akcií a složení peněz. Takže majoritní uskupení Heidsieck a Schlumberger ovládly celkem 74,00 % akcií a skupina osob z panství a známých knížete včetně jeho samého ovládla 19,75 %, velkoobchodníci a vináři pak měli 6,25 % akcií. Podrobné složení akcionářů, kteří upsalí celou emisi akcií, je uvedeno v následující tabulce.³⁴

Jméno akcionáře	kusů	podíl
František Budka, nádražní restaurátér, Liberec	25 ks	0,25%
JUDr. Ignaz Hausschild-Fritsch, tajný rada, Wien	25 ks	0,25%
Karel Köhler, obchodník vínem, Opava	25 ks	0,25%
František Krešl, centrální lichten. ředitel, Koloděje	25 ks	0,25%
Josef Martin, kabinetní ředitel, Valtice	25 ks	0,25%
Karel Schiller, knížecí lichten. ředitel, Valtice	25 ks	0,25%
Antonín Svoboda, Plzeň	25 ks	0,25%
Richard Zatloukal, knížecí vrchní účetní, Olomouc	25 ks	0,25%
Václav Čížek, majitel baru Astoria, Praha	50 ks	0,50%
JUDr. Viktor Kaplan, advokát, Praha	100 ks	1,00%
Jan II. kníže Liechtenstein, Bučovice	150 ks	1,50%
Paul Gülcher, Wien IV.	200 ks	2,00%
Hanns von Kniep, dvorní komorní ředitel, Wien	200 ks	2,00%
Alexander princ Croy, Wien	250 ks	2,50%
Benno Schiller, ředitel, Valtice	450 ks	4,50%
Alfred Bondy, majitel kavárny Corso, Praha	500 ks	5,00%
Dr. Jindřich Taafee, zámek Nalžovy	500 ks	5,00%
Heidsieck & Co. Paris	2.030 ks	20,30%
M.Zylbermann-Kowalski, generální inspektor	2.570 ks	25,70%
Dr. Otto Schlumberger, průmyslník, Wien	2.800 ks	28,00%

Složení akcionářů se v průběhu let měnilo, protože malá část akcií od drobných akcionářů se prodávala. Majoritní podíly ale byly stále v pevných rukách, byť časem došlo k posílení většinových pozic skupiny okolo knížete Lichtenštejna. Neměnným podílem disponoval

33 MZA Brno, fond C 59 KS Znojmo, spis B I 33, protokol ustavující valné hromady, folio 92.

34 Tamtéž, folio 92.

JUDr. Schlumberger, který také drobnými nákupy v pozdější době navyšoval. Valnou hromadou byla zvolena první správní rada. Do jejího čela byl jmenován majitel zámku Nalžovy, JUDr. Jindřich hrabě Taaffe, 12. vikomt Taaffe a baron Ballymote.³⁵ Tento rod pocházející z Irska se usadil v Čechách. Jeho otec Eduard Taaffe byl plných 14 let předsedou předlitavské vlády. V roce 1917 byl hrabě králem Jiřím V. zbaven svého titulu jako muž stojící na nepřátelské straně, ale po válce měl možnost požádat o jeho vrácení. Místopředsedou byl jmenován známý pražský velkoobchodník a lahůdkář Josef Lippert. Němec, který se narodil v roce 1861 v Žatci. V roce 1892 koupil v ulici Na Příkopě obchod s lahůdkami a vybudoval z něj nejproslulejší podnik v Praze. Před 1. světovou válkou se stal c. k. dvorním dodavatelem.³⁶ Dalšími členy pak byl Alfred Bondy, majitel kavárny Corso a velkokavárny Lloyd z Prahy, dále velkoobchodník Václav Kleinhampl, majitel lahůdkářství a později restaurace, kavárny a automatu známého jako palác Metro na Národní třídě. Byl nejen jedním z koncesionářů, ale také zástupce České komerční banky, která poskytl úvěr při vzniku společnosti. Za banku byli ještě jmenováni její ředitel Pavel Sauer a prokurista JUDr. Norbert Gross. Za skupinu z okolí knížete byl zvolen Alexander princ Croy velkostatkář na panství Staré Buky u Trutnova, baron Josef Gautsch a Josef Soyka z Valtic. Vinařské podniky zastupoval průmyslník JUDr. Otto Schlumberger z Vídně a firmu Heidsieck & Cie její generální inspektor Mieczyslaw Zylbermann-Kowalski. Podle stanov měla mít správní rada nejméně 8, maximálně však 12 členů, kteří byli voleni na dobu 5 let, přičemž nebyla stanovena podmínka, že by museli být současně akcionáři společnosti, což se občas od členů správních rad vyžadovalo.³⁷

Předmětem podnikání společnosti Société Vinicole byla výroba šumivých vín, jejich prodej a koupě, stejně tak tuzemských i cizozemských vín a lihovin všeho druhu. Dále pak nabývání a prodej průmyslových závodů tohoto druhu a účastí na takových podnicích včetně převzetí zastoupení a komisních skladů smluvních partnerů a v neposlední řadě nezbytná výroba tesařských a bednářských příslušenství a lahvových obalů. Sudy, které si firma vyráběla, byly stále jejím majetkem a zákazníci je museli do 3 měsíců vrátet, jinak společnost žádala o jejich zaplacení. Láhve byly započítány v ceně vín a sektů, ale firma vyplácela peníze, pokud je někdo do Valtic vrátil. Za jednu litrovou láhev od vína 1 Kč, za objem 0,70 l to bylo 70 haléřů. Stejnou cenu vyplácela za litrovou láhev od šampaňského a za půllitrovou 40 haléřů za láhev.³⁸ Společnost si pronajala od knížete Liechtensteina za roční nájem 30.000 Kč jeden z jeho dvou sklepů. Zámecký sklep z roku 1430 si kníže ponechal, ale křížový sklep z roku 1640 pronajal. Vinařství bylo přebudováno podle francouzského typu k výrobě šampaňského. Křížový sklep je svým založením opravdu unikátní a je největším svého druhu na Moravě. Je dlouhý 136 metrů, jeho kratší rameno má délku 90 metrů. Chodby jsou široké 6 metrů a vysoké 5 metrů, takže umožňovaly uskladnit až 905.000 litrů vína.

35 BOUZEK, S.; HOUDEK, Z.: *Taaffové a panství Nalžovy*, odkaz na www.zameknalzovy.com.

36 Muzeum cenných papírů, sbírka AL, nezpracované reklamní zálepkové, Josef Lippert.

37 Muzeum cenných papírů, dokumentace stanov a spisů obchodních společností z let 1848–1948.

38 Prodejní podmínky Société Vinicole, soukromá sbírka.

Domek se vstupem do křížového sklepa, 1925 (Muzeum cenných papírů, sbírka T, sign. T8676)

Fotografie interiéru křížového sklepa s umístěním sudů, reklamní prospekt firmy, 1936 (sbírka Ing. A. Kurdíka)

Závod ve Valticích se stal hlavní základnou pro výrobu sektů podle vzoru firmy Heidsieck z Remeše. Vyráběly se také vína klasických odrůd, ale větší část produkce směřovala k sektům vyráběným převážně šampaňskou metodou kvašením přímo v láhvi. Také za tím účelem byly ve sklepiích postaveny sklopené dřevěné desky pro kvašení jednotlivých lahví podle francouzského vzoru. Firma Societé Vinicole produkovala sekty ve velkém a dosáhla v tomto oboru skutečně pozoruhodných výsledků, díky bohatým zkušenostem dvou vinařství Heidsieck v Remeši a Roberta Schlumbergera z Vöslavy. Tato dolnorakouská firma již v roce 1842, jako první ve střední Evropě, začala s výrobou

.....

sektů podle francouzského vzoru. Pro Société Vinicole bylo velmi dobře zvoleno i sídlo přímo ve Valticích, byť původně byla navržena Praha. V ní později neoficiálně sídlo, resp. obchodní vedení opravdu bylo. Blízkostí železničního uzlu Břeclavského nádraží byla společnost navázána prakticky na celou Evropu a zdejší okolí bylo nejlepší oblastí jižní Moravy pro vína, vhodná k šampanizování. Klimatické podmínky a rozsáhlost křížového sklepa umožňovali opravdu velkoprodukcí sektů, který se prý vyznačoval zvláštní jemností. Dovětek u jména firmy „*spojené vinné závody*“ značilo spíše spojení obou zahraničních firem než to, že by se jednalo o více závodů. Nutno dodat, že původní záměr byl získat všechny knížecí sklepy a přikoupit i další vinařství, z toho nakonec sešlo. Société Vinicole byla vůbec první firmou v Československu, která uvedla na trh sekty vyrobené u nás podle způsobu z francouzské oblasti Champagne a současně je prodávala na tuzemském trhu za přijatelné ceny. Obchod Václava Kleinhampla ve své vánoční nabídce z roku 1923 nabízel zákazníkům následující druhy a ceny šampaňského:³⁹

Heidsieck – Monopole (originální balení)	1 l	80,00 Kč
Heidsieck – Monopole (tuzemské plnění)	1 l	68,60 Kč
Heidsieck – Red top (originální balení)	1 l	85,00 Kč
Heidsieck – Red top (tuzemské balení)	1 l	68,60 Kč
G.M.Mumm – Carte blanche (orig. balení)	1 l	75,00 Kč
Moët & Chandon	1 l	80,00 Kč
Vöslauer Goldeck demi sec (tuzemské)	1 l	42,50 Kč
Francisco Cinzano Cia – Vermouth	1 l	25,00 Kč

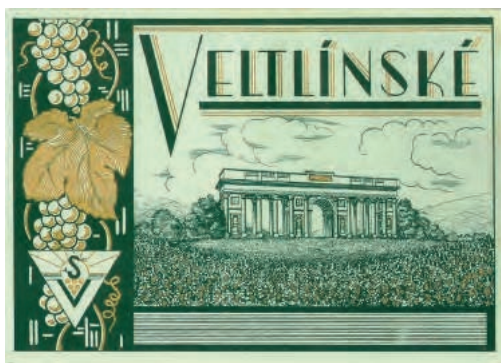
K originálním lahvim se ještě připočítávala přírážka v berních známkách, a to za každých 5 Kč z ceny láhve se připočetlo 1,10 Kč. Originální šampaňské *Monopole* vyšlo na 97,60 Kč, kdežto to plněné v tuzemsku bylo o 15 % levnější a stálo 83,00 Kč.⁴⁰ Společnost se na trhu uvedla a prosadila několika značkami jako Old England, American Star, Tisane nebo Carte Blanche. Současně díky uzavřeným smlouvám měla výhradní právo k licenční výrobě jakostních sektů značky „*M. M. Sekt*“ nebo „*Goldeck*.“ Tento sekt se vyráběl ve Vöslau z odrůdy Veltlínské zelené. Ve 30. letech firma zavedla domácí jakostní známku „*Vinicole-sekt*“. Mimo sektů ještě produkovala i nešumivá vína prodávaná pod značkou Vinicole-víno. Nejrozšířenější odrůdou byl Valtický ryzlink, Sylvánské, Veltlínské a Blatenské, ale i cizozemská vína jako Tokaj, Vöslavské, Moselské nebo Rýnské, ale také značky z Bordeaux. Produkce šampaňského dosahovala téměř konstantně přes 40 000 lahví ročně.⁴¹

39 Národní listy 23. 12. 1923, číslo 351, s. 8.

40 Kořínek J.: Fiskální ceniny na území Československa, I. část, 1997, s. 99–103.

41 MZA Brno, fond C 59 KS Znojmo, spis B I 33, protokol ze správní rady 23. 4. 1932, folio 362.

.....

*Papírové etikety vín z produkce Sociétés Vinicole asi z let 1935–1937 (sbírka Ing. A Kurdíka)
Etiketa původního francouzského vína s přitiskem dovozce Sociétés Vinicole, 1925 (archiv autora)*

Běžné víno se zpočátku prodávalo jen v lahvích, ale od roku 1926 se začalo nabízet sudové víno a dokonce bylo upřednostňováno před prodejem jednotlivých lahví, se kterými byla větší starost. Nezanedbatelný byl také dovoz šampaňského, vín a lihovin z mateřských a smluvních firem. Poměrně oblíbené byly sekt Victor Clicquot, G. H. Mumm nebo Pommery & Greno. Z italské produkce pak dodnes vyráběné Asti Spumante Cinzano. O obchodní záležitosti se staral Kamil Friedländer, vyhlášený obchodník a majitel velkoobchodu s vínem v Praze.⁴² Po vzniku firmy byl jmenován jejím obchodním ředitelem. Narodil se 9. března 1879 v Karlíně jako prvorozený syn v rodině židovského obchodníka Josefa Friedländera pocházejícího z Ratají nad Sázavou. On sám však zůstal později bez vyznání. Brzy se vydal také na obchodnickou dráhu nejprve jako příručí, později jako obchodní cestující, aby si nakonec otevřel vlastní živnost obchodního jednateleství smíšeným zbožím. V roce 1903 byl odsouzen do vězení na tři dny pro přestupek podvodu, ale nakonec mu byl trest prominut a zahrazen. Usadil se až po svatbě s o šest let mladší Cecílií Chudobovou. V roce 1919 si založil obchod lihovinami a velkoobchod vínem. Obdržel generální zastoupení firmy Francesco Cinzano Cia Vermouth v Turíně a výrobce šampaňského firmy Louis Girardot & Co. v Epernay. Po vzniku Sociétés Vinicole jí nabídl

⁴² Československý Kompas, Sborník průmyslu a obchodu, 1923, sv. IV. část 2, s. 1351.

své služby a měl velký podíl na uzavření obchodních smluv s firmou Cinzano. Mezi svými odběrateli a známými pak nabízel i část akcií firmy, což mělo význam v jedné pozdější aféře. V tuto chvíli, ale ještě nebyl ani ve správní radě.

Nejvyšším orgánem každé akciové společnosti je její valná hromada. Ta první řádná byla svolána na sobotu 20. června 1925 do jejího sídla ve Valticích (tehdy ještě uváděných jako Valčice). Kanceláře společnosti byly zpočátku v domě č. 23, ve 30. letech byla uváděna adresa Náměstí č. 3. Valné hromady se účastnili podle prezence akcionáři mající celkem 4 670 akcií, tedy necelá polovina kapitálu. Podle programu se projednávaly hospodářské výsledky a také první změny, které nastaly ve správní radě.⁴³

Podle výroční zprávy za rok 1924 činily zřizovací výdaje 131 249,61 Kč a náklady spojené s adaptací sklepů přizpůsobovaných výrobě sektů dalších 159 314,26 Kč. Celkové příjmy byly 473 190,15 Kč, čímž vznikla ztráta ve výši 182 626,28 Kč převedená do dalšího roku. Mezi body projednávaných k hospodaření byl poprvé předložen i návrh na možné zvýšení kapitálu vydáním dalších akcií, ale návrh zazněl při diskusi bez konkrétní výše a podmínek a nebyl součástí navrženého programu, takže se o něm ani nehlasovalo.⁴⁴

Naopak jedním z pevných bodů byly změny nastalé ve správní radě od jejího založení do konání valné hromady. Už v lednu 1924 rezignovali zástupci za Českou komerční banku, JUDr. Gross, Sauer a Kleinhampl, protože úvěr poskytnutý před založením společnosti byl vyrovnán. Banka nevlastnila žádné akcie a k jednání o dalším úvěru byla spíše odmítavá. Nebyl tak důvod, aby měla nadále své zástupce ve vedení. Na jejich místa byli kooptováni dva zástupci lichtenštejnské správy. Jednak to byl knížecí vrchní účetní Richard Zatloukal z Olomouce a jednak tajný komorní rada Hans von Kniep, ředitel knížecího kabinetu z Vídně. Ten se také stal vedoucím obchodních záležitostí ve správní radě.⁴⁵ Třetím jmenovaným členem byl pražský advokát JUDr. Emil Hirsch.⁴⁶ Byl to klíčový muž ve zmíněné aféře, jenž se stal na popud Friedländera akcionářem společnosti. Po odvolání zástupců z banky došlo ke změně stanov s tím, že členy správní rady mohou být jen ti, kteří vlastní akcie. Hirsch tuto podmínku splňoval. Zanikla tím podmínka, která na začátku firmu odlišovala od jiných akciovek, zřejmě doplněná na přání banky, která neměla žádné akcie. V září 1924 proběhla další kooptace za zemřelého barona Gautsche a na jeho místo byl jmenován Karl Schiller, ředitel velkostatku ve Valticích. Za odstoupivšího Josefa Soyku nebyl už jmenován nikdo. Počet členů byl v mezích potřebných členů, a už se nezvyšoval. Všichni v průběhu roku kooptovaní členové byli valnou hromadou do správní rady potvrzeni.⁴⁷ Správní rada také na svém zasedání 20. ledna 1924 rozhodla u udělení práva prokury dvěma dosavadním zaměstnancům. Prvním byl Antonín Weiland, vrchní sklep mistr, který se staral o chod křížového sklepa. Tím druhým byl úředník Benno Schiller, který byl současně jmenován ředitelem společnosti. Od 1. ledna 1926 měl pevný plat 4 000 Kč měsíčně.

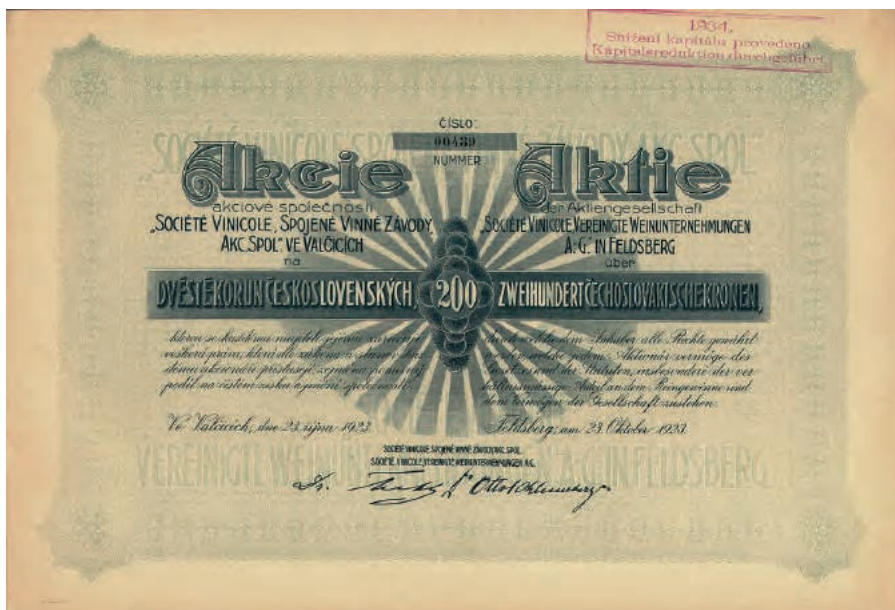
43 MZA Brno, fond C 59 KS Znojmo, spis B I 33, protokol valné hromady, folio 76.

44 Tamtéž, folio 87–88.

45 MZA Brno, fond C 59 KS Znojmo, spis B I 33, protokol správní rady 10. 9. 1924, folio 172.

46 Tamtéž, folio 171.

47 Tamtéž, folio 88.

Aktie firmy Societé Vinicole, 1923 (Muzeum cenných papírů, sbírka A, sign. A0566, jednotliv ) a A1584 (25 akcií)

Během let 1924–1925 se firma pokoušela sjednat nové možnosti úvěru, ale v té době velká většina bank krachovala, nebo měla existenční potíže, a ty, které stály pevně na nohou, neměly o úvěr vinařské společnosti zájem. Rezervní fond, vzniklý při založení podniku byl tvořen státní moučnou půjčkou. Podle výsledků bilance k 31. srpnu 1924 mohla společnost požádat o uvolnění ministerstvo financí a dluhopisy prodat, čehož později využila.⁴⁸ Ke konci roku 1925 se začaly projevovat určité nesrovnalosti, zejména v provozu křížového sklepa. V lednu 1926 byla zahájena kontrola, která zjistila, že zásoby a stav sudů neodpovídá a některé výrobní úpravy nebyly vůbec dokončeny. Weiland nedokázal vysvětlit důvod stavu, a došlo tak k rozdíům nejen fyzickým, ale i názorovým. Okamžitě mu byla odejmuta prokura, po vzájemné dohodě předána šestitýdenní výpověď a k 1. dubna 1926 byl propuštěn ze služeb, kdy se musel vystěhovat z naturálního bytu. Správní rada dlouho řešila, kdo by měl být na jeho místo dosazen. JUDr. Otto Schlumberger prosadil, že pozice vrchního sklepmistra a provozního ředitele nemusí být nutně obsazena, že bude dostačující jmenovat jen nějakého schopného vinaře. Vybrán byl zaměstnanec Georg Rebl, který byl od doby zahájení kontroly pověřen za Weilanda dočasnou správou sklepa a celého provozu vinařství a po jeho odchodu vykonával jeho práci, ale bez titulu vrchního sklepmistra. Problém, který způsobil Weiland společnosti, neměl katastrofální dopad, ale přece jen se na ztrátě za rok 1925 a částečně i za rok 1926 projevil. Bylo třeba využít daňovou rezervu ve výši 87 999,61 Kč jako mimořádný příspěvek do rezervního fondu. Během roku 1926 se podařilo ztrátu poměrně dobře sanovat, k čemuž dopomohly rozdíly při obchodování se zahraničím a kurzovní zisk na francouzských francích a italské liře. Správní rada také přijala podrobnou zprávu o prodeji lahvéového vína a příznivé trendy pro další prodej. JUDr. Schlumberger předložil návrh prodávat i sudové víno, protože do budoucna nemusí být dosavadní trend tak pozitivní, což se ukázalo později, zejména v době krize. Před svoláním valné hromady v roce 1926 odstoupil Josef Lippert s uvedením, že by se chtěl více věnovat vlastnímu podniku. Svoje lahůdkářství přeměnil na pobočku firmy Julius Meinel, akc. spol., v jejíž správní radě dál pracoval. Na jeho post místopředsedy správní rady byl zvolen JUDr. Otto Schlumberger. Současně byl za člena správní rady kooptován Kamil Friedländer. Podle obchodní zprávy za rok 1926, i přes škodu způsobenou Weilandem, díky kurzovnímu rozdílu a úsporám se podařilo podnik dostat z červených čísel, byť byla zmíněna ztráta nepřevyšující 2 % z obrátu firmy. Největší zatížení představovaly daně a nedoplatky na dani. Zde se nabídl člen správní rady JUDr. Hirsch, že se pokusí jednat s berní správou o snížení výše předepsaných daní a prominutí některých starších nedoplatek. Současně navrhl, aby se každé tři měsíce nedoplatky pečlivě kontrolovaly a mohlo se tak lépe bilancovat pro případné rozhodnutí o povolení dalšího úvěru bankami. Upřímná snaha JUDr. Hirsche, pomoc vedení podniku, narážela na poněkud netypické obchodní záležitosti, které byly výhradně v rukou JUDr. Schlumbergera. Střet jejich vzájemných pohledů na věc na sebe nedal dlouho čekat. Zájmy vinařství Schlumberger se s mnoha ostatními podniky, které rodina ovládala, překrýval a příliš se nehledělo na jejich zájmy. Když bylo třeba někde koupit víno, hned se koupilo. Zda to zaplatila mateřská firma nebo ovládaný podnik, to bylo v danou chvíli jedno, a forma vyúčtování v rámci půjček mezi firmami celou věc jen zamlžila. Nejen tyto transakce byly zřejmě za odmítavým postojem bank o úvěry. Société Vinicole se občas ocitla i v hledáčku státního zastupitelství a soudů. Právník a bankéř Otto Schlumberger ale věděl jak na to. Okresní soud v Mikulově zahájil 29. ledna 1927 trestní řízení proti řediteli

48 MZA Brno, fond C 59 KS Znojmo, spis B I 33, folio 154, 318.

firmy Benno Schillerovi pro přestupek padělání vína podle zákona o potravinách a zákona o víně. Ten byl obviněn z toho, že označil víno pro slovenský trh jako „šumiace víno“ (tedy sekt), ale ve skutečnosti se jednalo o „peniace víno“ tedy uměle sycené. Přitom etiketa uváděla zaručené kvašení v lahvích, ale podle rozboru Státního výzkumného ústavu v Bratislavě bylo zjištěno, že víno bylo pouze impregnované kyselinou uhlíčitou. Na pondělí 31. října 1927 bylo svoláno hlavní líčení, kam byl jako významný svědek přizván Kamil Friedländer. Ten už byl v té době vážně nemocný a pobýval v lázních nebo sanatoriích a jednání se nemohl účastnit. K soudu se už nedostavil a zemřel 12. listopadu 1928 v pražském sanatoriu Sanopz. Rozsudkem soudu bylo poté nařízeno nové jednání. Ale ze spisů už nevypývá, jak celá záležitost dopadla.⁴⁹ Podobnou záležitostí bylo i jednání proti zákonu o nekalé soutěži, když JUDr. Schlumberger údajně nakoupil víno, které pak označil jako „Goldeck“ a „Vöslavské víno“ a pod touto značkou je prodával jménem Société Vinicole, což státní inspektor předal opět státnímu zastupitelství. Většina těchto afér se dostala na světlo až při onom sporu s Hirschem. Ten vyvrcholil na 4. řádné valné hromadě konané ve Valticích ve čtvrtek 10. května 1928 za účasti akcionářů, kteří složili 7 950 ks akcií, což představovalo 318 hlasů. Hned při prvním bodu programu vystoupil JUDr. Emil Hirsch se svou připomínkou a navrhl, aby se odložilo konání této valné hromady a zasedla správní rada, která by prověřila bilance, smlouvy o pohledávkách a závazcích a jiné nesrovnalosti, zejména dluh společnosti vyplývající z licenční smlouvy s vinařstvím Schlumberger.⁵⁰ Současně navrhl prověřit všechny obchodní smlouvy s Friedländerem, Schlumbergerem a firmou Vöslauer Goldeck A. G., i ty s velkoobchody August Schneider a František Leibenfrost & Cie v Praze a bar Alhambra. Domníval se, že provázané obchody všech těchto firem poškozují zájmy Société Vinicole a navrhoval, aby byly doklady předány do rukou Jeho Jasnosti knížete Lichtenštejna a jeho účetním odborníkům, kteří zajistí provedení správného vedení účetnictví. Prý od založení firmy docházelo k zaúčtování nejasných pohledávek, které byly vloženy do majetku společnosti, ale které nebyly ve skutečnosti žádnými aktivy.⁵¹ Připomínek měl Hirsch mnohem více a přednesl dlouhé vyjádření, ke kterému se vyjádřil předseda valné hromady JUDr. Otto Schlumberger. Ten prohlásil, že podle stanov není možné měnit program hromady, ani zařazovat nové body k jednání, pokud takovou změnu nenavrhnu osoby, které mají více než 10 % akcií, a že žádost nebyla podána včas, před konáním valné hromady, což Hirsch neudělal, a nezastupuje ani tak velký podíl akcií. Valná hromada tím odmítla jeho slovy o návrhu jednat. JUDr. Hirsch se ohradil, že s takovým výrokem nesouhlasí a na protest odešel z valné hromady. Ještě však stačil upozornit, že podá úřadovací žalobu na neplatnost svolání valné hromady, což nakonec neudělal.⁵² Po Hirschově odchodu z jednání vystoupil ředitel Richard Zatloukal a pronesl, že jeho námitky jsou neopodstatněné. Údajně je mu dobře známo, že „*pozůstává usnesení sklep a inventář jakož i správu dáti prohlédnout znalci.*“⁵³ Jmenovitě pak vyvracel existenci jakékoliv fiktivní pohledávky. Žádná taková prý neexistuje, ve sklepech je vše řádně vedeno a po aféře s Weilandem bylo vše prohlédnuto

49 NA ČR, fond Policejní ředitelství Praha II., všeobecná spisovna, kar. 10527, Sig. S1986/6.

50 MZA Brno, fond C 59 KS Znojmo, spis B I 33, podání JUDr. Hirsche KS Znojmo 29. 4. 1928, folio 184–186.

51 MZA Brno, fond C 59 KS Znojmo, spis B I 33, protokol valné hromady 10. 5. 1928, folio 80–85.

52 Tamtéž, folio 81.

53 Tamtéž, folio 81–82.

znalci. Tím byl Jakub Košťál a Rudolf Nejedlík, kteří našli vše v pořádku a konstatovali, že dřívější sklep mistr nezpůsobil nějakou závažnější škodu. Jisté drobné nesrovnalosti prý byly při vnitřní kontrole vyřešeny. Obchodní knihy prošel znalec Dr. Fritz Ebert z Prahy a ten konstatoval, že se firma rozhodně nenachází v úpadku, ani nemá jiné problémy, které by podobné vývody naznačovaly. Přesto zde zůstává otázka, proč musel sklep mistr Weiland opustit svoje místo, pokud šlo jen o drobné nesrovnalosti. Každopádně v tomto ohledu se celá aféra zametla pod koberec. Hirsch nebyl zastáncem podobných praktik, a proto se už před konáním valné hromady rozhodl na svoji funkci člena správní rady rezignovat. Na valné hromadě se pak projednaly i další abdikace. Z rady vystoupil von Kniep, Zylbermann-Kowalski a také Richard Zatloukal a Karl Schiller, ale ti poslední dva byli znovu zvoleni. Předseda valné hromady pak v rámci bodů valné hromady dále navrhl, aby bylo jednohlasně usneseno vyplacení prvních dividend. Za rok 1927 bylo dosaženo zisku 120 894,73 Kč. Po provedení odpisů navrhl vyplatit celkem 100 000 Kč, tedy 5 % dividendy, tj. 10 Kč na akcii a zbytek přidělit do rezervního fondu. Návrh byl opravdu přijat a firma vyplatila své první, ale také jediné dividendy ve své existenci.⁵⁴ Do usnesení se dostal opětovný návrh JUDr. Schlumbergera, aby se vzhledem k stále se vzrůstajícímu podniku, který dobře prosperuje, provedlo zvýšení kapitálu na 3 000 000 Kč vydáním nových akcií. V tomto duchu bylo přijato i usnesení zmocňující správní radu, aby během tří let případné zvýšení provedla. Nikdy to ale provedeno nebylo. Na konci valné hromady, bylo navrženo prohlášení, aby valná hromada vyslovila vzhledem k útokům JUDr. Hirsche podporu a plnou důvěru pánům Schlumbergerovi a Zatloukalovi, což bylo rovněž jednomyslně schváleno. JUDr. Emil Hirsch opravdu podal před konáním valné hromady 29. dubna 1928 návrh ke Krajskému soudu ve Znojmě. V něm Hirsch navrhl, aby bylo společnosti uloženo k datu konání valné hromady doložit osvědčení o tom, kteří akcionáři složili které akcie, podle čísel na uvedených místech složení. Ve svém zdůvodnění uvádí: „*Při založení akciové společnosti, zvláště po vydání akcií byla řada osobností, mezi nimi Dr. Otto Schlumberger, Videň, jakož i haličský příslušník, jistý Silbermann, kteří měli většinu akcií. Zda oba tyto pány své akcie skutečně a hotově zaplatili, o tom nepodávají obchodní knihy přesného vysvětlení. Akciová společnost ocitla se spekulací ve francouzských francích již v prvním obchodním roce v neutěšeném hmotném stavu a obchodní zástupce firmy Société Vinicole pan Kamil Friedländer přiměl řadu osobností ku koupi akcií, mezi nimi i mně.*“⁵⁵ Dále pokračoval, že na doposud konaných valných hromadách byla sice protokolárně zjišťována způsobilost valné hromady usnášet se, aniž však prý bylo zjištěno, zda se majitelé akcií vykážali, zda a kolik jich každý má. Na posledně konané schůzi správní rady byl většinou členů přijat program hromady, podle kterého akcionáři mají nejpozději do 4. května 1928 složit své akcie u jednoho ze čtyř zvolených míst. Prvním místem byla přímo sama společnost ve Valticích, dalším Česká eskomptní banka a úvěrní ústav v Praze a její filiálky, následovala Správa hlavní pokladny knížete Jana z Liechtensteinů v Olomouci a posledním místem byla firma Vöslauer Goldeck A. G. ve Vídni. Hirsch uváděl, že je mu známo, že řada původních akcionářů prodala své akcie nebo je postoupila třetím osobám do zástavy. Údajně tak tyto akcionáři, kteří už nemají žádné akcie, provádí v Société Vinicole takřka diktaturu a je prý odůvodněné podezření, že opět předloží osvědčení, že složili své akcie, zvláště pak JUDr. Otto

54 Tamtéž, folio 81–82.

55 MZA Brno, fond C 59 KS Znojmo, spis B I 33, podání JUDr. Hirsche KS Znojmo 29. 4. 1928, folio 184–186.

Schlumberger. Už ve správní radě 23. dubna 1928, připravující valnou hromadu, vyslovil Hirsch svoje veto, aby byla odebrána a zastavena plná moc Dr. Schlumbergerovi s tím, že dluží společnosti téměř 600 000 Kč a současně dostává za manipulaci s vínem plat a licenční poplatky, které odporují stanovům. Přesto byl přehlasován. Protestoval také proti tomu, aby místem složení akcií před valnou hromadou byla právě jeho firma ve Vídni a Vöslau, navíc ležící v cizině, čímž si vlastně vydá potvrzení o akciích sám sobě a nebude zřejmé, jak získal oprávnění k výkonu hlasování. Dále uváděl příklady manipulace s vínem a bilancemi, které se ve správní radě většinou vždy změní a předloží se akcionářům jiné ke schválení. Hrozí prý, že Schlumberger, jemu nakloněná správní rada a akcionáři odsouhlasí nesprávné bilance, kam jsou začleněny i pohledávky jako aktiva. Société Vinicole je prý ve skutečnosti předlužená. Proto požaduje, aby bylo na valné hromadě skutečně osvědčeno, kdo a jakým způsobem vlastní akcie, kterými hlasuje na valné hromadě. Rozhodnutí soudu není ve spisu dochováno, ale zřejmě ani žádné nebylo.⁵⁶ Hirsch ze správní rady abdikoval a prodal i své akcie. Zvolením míst ke složení akcií v cizině společnost formálně zákon neporušila. Na základě jeho podání společnost doplnila do spisů dřívější změny stanov a ve správní radě, které doposud nezapsala. Tedy snížení počtu členů na osm s tím, že valná hromada a správní rada určí počet sama a kdykoliv to uzná za vhodné, že může doplnit kooptací na nejvyšší počet členů, který byl až 12 osob. Nadpoloviční většina však musela být složena z osob, majících trvalé bydliště na našem území.⁵⁷ Propírání špinavého prádla touto valnou hromadou skončilo a další komplikace již nenastaly, nebo možná nebyly vůbec připuštěny. Malí akcionáři, kteří na počátku nebo do té doby získali část akcií, se jich časem zbavovali. Akcie nepřinášely žádné zisky a velcí akcionáři, kteří ovládali podnik, vládli nad firmou tvrdou rukou. Jedním z posledních velkých akcionářů byl kavárník Alfred Bondy, který nabídl předání svých akcií v hodnotě 60 000 Kč s tím, že ve stejné ceně odebere zboží ze sklepů. Společnost sama nemohla koupit své akcie, a tak se utvořil malý syndikát, který by byl ochoten sám akcie převzít. Polovinu z této sumy převzal Kamil Friedländer, který také Bondymu dodal sám požadované zboží. Bondy pak prodal všechny své akcie a opustil firmu.⁵⁸ Hirschovo soudní podání nakonec nemělo žádný efekt. Z jeho úst padla na valné hromadě jména dvou firem, které stojí za zmínku, August Schneider a František Leibenfrost & Cie v Praze. Šlo o velkoobchody s vínem, se kterými Société Vinicole, ale zejména Schlumberger, udržovala blízké obchodní vztahy. Firma August Schneider provozovala velkoobchod s vínem ve Vídni s pobočkou v Praze. Vznikla v 1833 a v roce 1910 se změnila na veřejnou obchodní společnost. Jejími společníky byli dva bratři, Robert a Otto Schlumbergerové. Starší Robert se narodil 21. května 1874 a v roce 1910 převzal vedení podniku po svém strýci Augustu Schneiderovi. Do roku 1916 firmu výrazně rozšířil. Mladší, JUDr. Otto Schlumberger v roce 1923 změnil rodinné vinařství na Vöslauer Goldeck A. G., které z obav před nacisty v roce 1939 změnil na komanditní společnost.⁵⁹ Na zasedání správní rady 21. února 1927 bylo navrženo jednat o možném převzetí těchto firem do majetku

56 MZA Brno, fond C 59 KS Znojmo, spis B I 33, na podání JUDr. Hirsche KS Znojmo 29. 4. 1928, folio 184–186: nebylo společností učiněno žádné odvolání a ze zápisů správní rady není nikde zmínka o jakémkoliv pokračování sporu, což pokud by se opravdu jednalo o soudní jednání, bylo by ve spisovém materiálu dochováno pro jeho důležitost.

57 Ust. čl. 231, odst. 2 a čl. 234 obch. zák., dle toho upravený § 37 stanov společnosti.

58 MZA Brno, fond C 59 KS Znojmo, spis B I 33, protokol správní rady 21. 2. 1927, folio 199.

59 Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950, Bd. 10 (Lfg. 48, 1992), S. 222f.

Société Vinicole. Aby mohla firma oba podniky koupit, musela mít peníze, a proto opět jednala s bankami, ale neúspěšně. Zkusila se obrátit na hlavní pokladnu knížete Lichtenštejna, zda by on firmě neposkytl půjčku. S tím byl vyjádřen předběžný souhlas, bude-li půjčka kryta směnkou a případně zbožím. Nakonec byla jednání o převzetí ukončena neúspěšně. Hlavní knížecí pokladna v Olomouci, ale v pozdějších letech firmě opakovaně půjčovala krátkodobě jistý provozní kapitál.⁶⁰ Jedním z důvodů, proč nakonec firma převzetí odmítla, byla její tíživá finanční situace. Z let 1923–1925 měla vysoké daňové nedoplatky z daně ze zisku, který však byl jen podle účetních knih, ale fakticky šel do vzniku podniku. Proto byla podána stížnost na finanční úřad, ale odvolání u Daňového okresního úřadu v Mikulově se stále vlekle.⁶¹ Poté, co odezněla valná hromada a problémy s Hirschem, zdálo se, že se firma již bude zdárně vyvíjet. Přišel ale rok 1928, který přinesl několik zásadních událostí. V lednu 1928 rozhodla firma o své účasti na Výstavě soudobé kultury v Československu konané na brněnském výstavišti. Své zastoupení zde měl Kamil Friedländer, který prezentoval i produkci Société Vinicole, jenž přispěla na expozici částkou 9 500 Kč. Výstava byla slavnostně zahájena v sobotu 26. května 1928 a trvala do konce září 1928. Za tu dobu přišlo na výstavu 2 700 000 návštěvníků, což byl velký úspěch.⁶² Jedním ze světlyých okamžiků roku 1928 byl pro firmu stále se zlepšující odbyt, který byl v porovnání s rokem 1927 výrazně lepším a stoupal. Při vystoupení Hirsche na valné hromadě bylo vysloveno ještě jedno jméno, Alhambra. Byl to barový podnik v Praze na Václavském náměstí, který společnost zřejmě přímo vlastnila. Z archivních dokladů to bohužel jednoznačně nevyplývá, ale správní rada se často zabývala otázkami okolo podniku, investicemi a provozem. Během roku 1928 se objevují v zápisech první zmínky o potřebě vybudovat velký bar a oddělit ho od tanečního parketu. Zmíněna je investice světelného osvětlení zářivkami, které celkem vyjde na 60 000 Kč.⁶³ Ředitelem podniku byl jistý Haimovici. První sezóna začala prý se ztrátou 30 000 Kč, která se během července a srpna zvýšila, což bylo dle správní rady běžný sezónní výkyv, ale na novou sezónu počínaje od 1. září prý musí být podnik plně připraven. Ředitel Haimovici požadoval změny, které správní rada neakceptovala, a pro názorové neshody byl uvolněn ze své funkce. Podporou pro nový zábavní podnik měl být film. Režisér Miroslav Josef Krňanský se rozhodl v baru Alhambra natočit část záběrů do svého filmu *Modrý dým*, což měla být detektivní komedie. Bohužel jeden z představitelů, Karel Noll (náš první Švejk) v únoru 1928 zemřel, a film už nebyl dokončen. Zůstalo jen pár záběrů opilých hrdinů, taneční scény a sekvence z barů Alhambra, Piggale a hotelu Steiner. Kromě několika zpráv o kontrole baru se jméno Alhambra v zápisech ze správní rady už dál neobjevuje. Podnik se stal populárním zejména v době socialismu a proslul jako oblíbený noční a taneční podnik Prahy. Se začátkem vinobraní se na firmu začala valit jedna špatná zpráva za druhou. Počátkem září zemřel předseda správní rady, hrabě Jindřich Taaffe, a současně abdikoval člen Alfred Bondy. A pak přišla nejsmutnější zpráva, 12. listopadu 1928, zemřel hlavní obchodní „guru“ a ředitel obchodu Kamil Friedländer. S tím přišly značné problémy, zejména rázu obchodního. Ukázalo se, že řadu smluv uzavřel Friedländer jako vysoce

60 MZA Brno, fond C 59 KS Znojmo, spis B I 33, protokol správní rady 21. 2. 1927, folio 201.

61 Tamtéž, folio 202.

62 ČTK: Brněnské výstaviště otevřela před 80 lety výstava soudobé kultury, 2008, Finanční noviny.cz.

63 MZA Brno, fond C 59 KS Znojmo, spis B I 33, protokol správní rady 3. 9. 1928, folio 217.

uznávaný odborník a jeho smrtí ztratila firma určitý punc kvality. To se projevilo téměř okamžitě. Italská firma Francisco Cinzano & Cie oznámila, že s platností od 1. ledna 1929 ruší smlouvu na výhradní prodej svých výrobků přes Société Vinicole. Oficiálně to zdůvodnila celkově nízkým obratem, který nejevil tendenci růstu při vzájemném obchodu mezi oběma firmami. Navíc stoupající kurs liry byl nevýhodným při konečné ceně pro zákazníky a společnost prý neplnila závazek, který firma Cinzano požadovala. Výhradní zastoupení poté získala firma Gustav Pick, velkoobchod s vínem a tovární výroba šumivých vín z Teplic. Ten zastupoval mnohé firmy a odebíral i šampaňské od Heidsiecka, ale i dalších firem, s výjimkou vinařství Schlumberger.⁶⁴ Dalším problémem bylo obchodní zastoupení firmy v Praze. Kamil Friedländer ho provozoval ve svém bytě na adrese Templová ulice č. 4, kde zřídil i kanceláře. Společnost si uvědomovala značnou škodu, pokud by jeho jméno definitivně zmizelo z kontaktů a spojení mezi vinařstvím a zákazníky. Jenže vdova požadovala za poskytnutí jména doživotní rentu ve výši 10 000 Kč měsíčně a odstupné za byt a firmu. Takové požadavky by značně ovlivnily bilanci firmy, které se konečně dostávaly do černých čísel, a správní rada nechtěla o podobných nárocích vůbec jednat. Jenže vzdát se jména Friedländer také ne. Ředitel Benno Schiller a Otto Schlumberger jednali s vdovou téměř dva roky. Nakonec našli řešení. V březnu 1929 byla na stole první nabídka. Dohodli, že se založí nová prodejní organizace, kde bude mít podíl vdova i Société Vinicole. Manželce zůstane byt a za poskytnutí jména Friedländer dostane jednorázově 100 000 Kč. Nová firma jí bude proplácet různé cestovní a reprezentační výlohy a také bude dostávat nejvyšší možnou provizi za vedení obchodu ve prospěch Société Vinicole, firma si ale vyhradila právo na plnou kontrolu.

Společenská smlouva o vzniku firmy „*Speciální jednatelství pro nápoje Friedländer, společnost s r. o.*“ byla podepsána ve středu 26. června 1929 a dalšími dodatky. Firma s kapitálem 200 000 Kč byla zapsána do rejstříku až 29. července 1930. Kapitál byl tvořen z poloviny vkladem původního podniku vdovou Cecilíí Friedländerovou a druhou polovinu splatila společnost Société Vinicole hotově. Jednatelství převzalo zastoupení a komisní sklady několika firem, pokud se týče výroby šampaňského, šumivých i obyčejných vín, moštů a lihovin. Kromě zastoupení Société Vinicole samé, od ní převzala výhradní zastoupení od firmy Heidsieck z Remeše a výhradní právo k prodeji značek od Goldeck Vöslau a Matheus Müller z Eltville na Rýnem. Jednatelství platilo Société Vinicole odškodnění za odstoupení prodeje ve výši 2 Kč za každou prodanou láhev. Smlouvy vstoupily v platnost k 31. prosinci 1930.

Správní rada vysloveně konstatovala, že ztráty obou zastoupení nejsou finančně bolestivá, protože skutečný zisk z prodeje zahraničních vín nebyl tak velký. Hlavní příjmy byly tvořeny převážně z vlastní výroby vín a šampaňského. Jenže v té době už byla krize v plném proudu a všechny do té doby uzavřené obchody se začaly hroutit. Zájem o víno a zejména o luxusní šampaňské začal povážlivě klesat, a tak došlo 30. června 1931 k rozhodnutí společníků o vstupu do likvidace, která začala o rok později. Likvidátorem byl jmenován, kdo jiný než JUDr. Otto Schlumberger. K výmazu jednatelství z firemního rejstříku došlo 24. ledna 1936.⁶⁵

Sama Société Vinicole měla už během roku 1928 určité finanční problémy. Podle bilance za rok 1928 bylo dosaženo čistého zisku jen 5 605,11 Kč. Hrubý zisk dosáhl 268 312,68 Kč, ale výrazně, o 170.000 Kč, se zvýšil stav dubiozních pohledávek. Velkou

64 Národní listy, I. 1. 1930, č. 1, s. 4.

65 SOA Praha, Fond KSO Praha, rejstříková kniha C XVII, s. 292.

část vydání tvořily opravné položky a rezervy celkem ve výši 34 000 Kč. Také vznikla potřeba stavebních úprav a obměny inventáře v celkové výši 58 707,55 Kč. Vyšší výdaje vznikly i díky nákladům na spor s JUDr. Hirschem a kontrolou v Alhambře. Správní rada rovněž konstatovala vyšší platby za cla, ale viděla zlepšující se výhled na další období. Dokonce se uvažovalo o převzetí dalších podniků v Praze a Brně. Brněnský podnik Henrietty Scharfové se původně jevil jako vhodný, ale majitelka požadovala 200 000 Kč a garanci převzetí, takže správní rada jednání odmítla. V Praze byl k dispozici podnik Centralbar Josefa Schiera. Nešlo o jeho koupi, ale o převzetí baru s tím, že majitel si ponechá sklep k dalšímu prodeji vína s povinností odebírat výhradně veškerou nabídku vín z Valtic. Za to by mu společnost poskytla kredit 50 000 Kč.

Na začátku roku 1929 ještě byla projednávána nabídka na převzetí firmy Jos. Oppelta synovec v Praze. Zvažovalo se jednání s majiteli o možném vytvoření společného podniku ve formě s.r.o. nebo akciové společnosti s tím, že by většinu měla společnost. Jednání se opět nezdařilo. Černý pátek na newyorské burze v roce 1929 vyvolal světovou hospodářskou krizi. Ta se v Československu projevila naplno až později. Pro firmy obchodující či vyrábějící luxusnější zboží, kam patřilo zejména šampaňské, sekty a lepší víno začaly problémy poměrně brzo.⁶⁶

JUDr. Otto Schlumberger ve své obchodní zprávě za rok 1929 zmiňoval ještě dlouho trvající mrazy, které ovlivnily úrodu. Současně hovořil o oživení obchodu, byť s částečnou stagnací. Tehdy myslel sjednanou dohodu s Friedländerovou a přenesení obchodního vedení do Prahy. Krizi si ještě nepřipouštěl. Studené počasí ovlivnilo nejen úrodu, ale také lázeňskou sezónu. Všeobecně nastal v tuzemských lázních úbytek říšských Němců, kteří hodně popíjeli oblíbené sekty a šampaňské a firma měla, zejména na Karlovarsku ve zdejších hotelích poměrně velký odbyt, což začínalo mít dopad na hospodaření. Valná hromada konaná 7. května 1930 konstatovala stále a dobré vytížení podniku. Čistý zisk za rok 1929 dosáhl pouze 7 416,44 Kč, který byl převeden na nový účet. Poměrně velká částka 270 000 Kč, byla přidělena do rezervního fondu na rizika spojená s dlužníky. Současně byl opětovně podán návrh na zvýšení základního kapitálu. V tomto ohledu byl Schlumberger vytrvalý. Nejprve mu v tom bránili drobní akcionáři, ale také správci lichtenštejnského panství. Kníže Jan II. z Lichtenštejna zemřel ve Valticích 11. února 1929 a jeho nástupcem se stal mladší bratr František I. z Lichtenštejna. Schlumberger se domníval, že mu zvýšení projde, ale nestalo se tak. Oficiálně znělo odůvodnění, že zvýšení nemohlo být provedeno vzhledem k hospodářské situaci firmy a nemožnosti umístění akcií na trhu. Dalším důvodem zvýšení bylo získání kapitálu na přežití a také ke snížení bankovního dluhu. Schlumberger asi počítal s tím, že by akcie upsala knížecí pokladna, a kapitalizovala tak svoji půjčku.⁶⁷

66 MZA Brno, fond C 59 KS Znojmo, spis B I 33, protokol správní rady 3. 9. 1928, folio 216–218, 226.

67 Národní politika, 8. 5. 1930, číslo 126, s. 8.

Krise zasahovala nejen odbyt vína a jeho produkci, ale i prosté zemědělce. S tím je nutná uvažovat o jiných plodinách, které by uživily nejen je. Opět se v osazování začala prosazovat zelenina. V roce 1930 klesla plocha moravských vinic na pouhých 3 870 ha. Za vlády Marie Terezie to přitom bylo osmkrát tolik. Do roku 1937 se podařilo, zvýšil obnovou ploch asi 7 000 ha vinic. Jen pro názornost, až v roce 1980 se podařilo zvýšit plochu na 14 019 ha, ale po roce 1989 se plochy vinic opět snižovaly.⁶⁸

Krise vyvolala u některých lidí nejen strach z budoucnosti, ale i špatné vlastnosti. Okresní soud v Mikulově zahájil 10. března 1930 šetření podané ředitelem Karlem Schillerem v záležitosti anonymních dopisů, které byly adresovány ústřednímu ředitelství panství v Olomouci. V nich pisatel obviňoval Schillera z vyžadování velkých provizí od obchodníků s dobyt看, nebo z toho, že najatí řemeslníci dávají za práce na statku vyšší účty za práci, kterou nedělají, a rozdíl vyplácí Schillerovi. Jeho zaměstnavatel je tím prý okrádán. Zda ony anonymy říkaly pravdu, nebo lež, a jaký byl výsledek vyšetřování, dochovaný spis už bohužel neuvádí.

Zajímavou shodou je okamžitá výpověď ze služebního poměru předaná 28. února 1931 řediteli Benno Schillerovi. Důvodem byly nesrovnalosti v účetních knihách a údajné rozdíly v názorech na vedení firmy. Jediný kdo se ho zastal, byl Karl Schiller, což bylo k rodinné vazbě pochopitelné. Benno Schiller se odstěhoval do Prahy a začal podnikat ve víně. V roce 1937 se stal úředníkem firmy Omnia. V lednu 1939 se odstěhoval za práci do Teplic, které byly už v Říši.

Běžný provoz společnosti šel svojí cestou. V době, kdy se ještě vyjednávalo s vdovou Friedländerovou, poskytla knížecí správa překlenovací úvěr ve výši 200 000 Kč na obvyklý úrok. Současně se firma Vöslauer Goldeck AG zavázala třetinu licenčních poplatků nechat ve společnosti a nepřevádět je do Rakouska. Částka byla blokována do doby, než se uzavře s vdovou dohoda. Otázka odvodů licenčních poplatků zatěžovala firmu od počátku a v době krize se musel Schlumberger smířit s tím, že peníze v plné výši nedostane.⁶⁹

Po odchodu Benno Schillera, byl na místo prokuristy jmenován Oldřich Janský, valtický správce. Drobné změny nastaly i ve správní radě, kam byl jmenován Rudolf Nejedly, vrchní správce lichtenštejnských sklepů ve Valticích a jeden ze znalců prověřujících aféru s Weilandem a pražský advokát JUDr. Rudolf Winternitz, ten z rady k 1. červenci 1931 vystoupil. V roce 1932 pak byli jmenováni za členy Robert Bielecký, ředitel z Valtic, a Eugen Teltscher, velkoobchodník s vínem z Brna. V té době byla přijata změna stanov, která snížila nejnižší možný počet členů správní rady z osmi na pět a současně všem členům zakazovala bez předchozího souhlasu účast na majetku nebo řízení jakékoliv firmy, která působí ve stejném oboru jako Société Vinicole.⁷⁰

Na sobotu 23. dubna 1932 byla do obecního hostince ve Valticích svolána 9. řádná valná hromada, aby projednala zásadní otázky existence společnosti. Podle prezence se jí osobně nebo v zastoupení účastnili akcionáři vlastníci 7 325 akcií představující 293 hlasy. Důležité bylo složení akcionářů, kde se projevila po letech změna poměrů v majoritě.⁷¹

68 Kraus V. a kol.: Réva a víno v Čechách a na Moravě, www.wineofczechrepublic.cz/historie-a-fakta/

69 MZA Brno, fond C 59 KS Znojmo, spis B I 33, protokol správní rady 12. 6. 1929, folio 239.

70 MZA Brno, fond C 59 KS Znojmo, spis B I 33, dodatek ke stanovým schválený MV 10. 3. 1933, folio 315.

71 MZA Brno, fond C 59 KS Znojmo, spis B I 33, prezenční listina z valné hromady 23. 4. 1932, folio 331–333.

Jméno akcionáře	kusů	hlasů	podíl	složeno na
Richard Zatloukal, knížecí vrchní účetní, Olomouc	1.300 ks	52 hlasy	13,00%	knížecí pokladna
JUDr. František Svoboda, justiční knížecí rada	1.200 ks	48 hlasů	12,00%	knížecí pokladna
František Horálek	25 ks	1 hlas	0,25%	knížecí pokladna
Robert Bieleck, ředitel ve Valticích	25 ks	1 hlas	0,25%	knížecí pokladna
Rudolf Nejedlík, sklep mistr a jednatel, Valtice	25 ks	1 hlas	0,25%	knížecí pokladna
Karl Knecht	25 ks	1 hlas	0,25%	knížecí pokladna
Karel Schiller, knížecí lichtenštejnský ředitel, Valtice	25 ks	1 hlas	0,25%	eskomptní banka
Karl Liebe, bankovní ředitel v Břeclavi	2.575 ks	103 hlasy	25,75%	eskomptní banka
JUDr. Otto Schlumberger, průmyslník, Wien	2.100 ks	84 hlasů	21,00%	Société Vinicole
Euger Teltscher, velkoobchodník vínem, Brno	25 ks	1 hlas	0,25%	Société Vinicole

Podle místa složení akcií k vystavení legitimace pro valnou hromadu je tak jasné, že knížecí správa, potažmo přímo kníže, ovládala nejméně 26,25 % firmy, kdežto Schlumberger už pouhých 21,00 %. Akcie, které byly složeny na pobočce České eskomptní banky a úvěrního ústavu v Břeclavi, mohl ještě ovládat Schlumberger, ale zřejmě už patřily do majetku knížete Lichtenštejna. Nelze zapomínat, že členové správní rady museli vlastnit akcie a bylo běžnou praxí, že velký akcionář jim formálně k hlasování akcie půjčil.

Podle předložené účetní závěrky za rok 1931 dosáhla ztráta výše 972 743,03 Kč, tedy téměř poloviny kapitálu. Také to bylo poprvé, kdy bylo upuštěno od vyplácení odměn členům správní rady s tím, že jim budou hrazeny jen hotové výlohy s účastí na zasedání. Tím nejzásadnějším bodem jednání byl návrh na snížení základního kapitálu ze dvou milionů na polovinu. Richard Zatloukal k tomuto bodu podal obsáhlé odůvodnění a navrhl, aby snížení bylo provedeno tak, že každá akcie po 200 Kč bude odkolkována na 100 Kč a bude zachován počet vydaných akcií. Současně upozornil, že státní správa bude zřejmě požadovat ponechání úplné nominální hodnoty 200 Kč, ale stažení poloviny akcií z oběhu, a proto požadoval pro obě varianty zmocnění správní rady k jednání s vládou. V tomto duchu zněl též návrh změny stanov, které by správní rada upravila na schválenou variantu až podle výsledků jednání se státní správou.

Také se projednávalo dříve schválené zvýšení kapitálu, ke kterému byla správní rada stále zmocněna. Zatloukal poukázal na to, že poměry nedovolily doposud myslet na zvýšení kapitálu a navrhl, aby byla rada opět zmocněna po provedení snížení kapitálu k jeho opětovnému zvýšení, a to postupně nebo i jednorázově až do obnosu dvou milionů Kč, a to kdykoliv v průběhu příštích dvou let, ale to se už nikdy nerealizovalo.

Na valné hromadě se ještě projednávaly důsledky krize a toho, proč společnost utrpěla takové ztráty, a jaká byla zavedena opatření. Předně to bylo snížení velké režie v podniku. S knížecí správou byla sjednána nová výše nájmu křížového sklepa, který se snížil od 1. dubna 1932 ze třiceti na 20 000 Kč ročně. Poplatek za roční produkci 40 000 lahví zůstal stejný. Došlo také k propouštění lidí a těm stávajícím bylo oznámeno snížení platů počínaje od 1. července, a to o 10 %. Od stejného data pak byly získány od knížecí správy volné prostory pro kanceláře v budově ubikací knížecí správy, kde byly také levnější byty pro zaměstnance. Kanceláře firmy na náměstí stály měsíčně 250 Kč a knížecí správa nabídla levnější prostory. Na náměstí zůstaly jen reprezentační prostory. Prokuristovi

Oldřichu Janskému byl přidělen služební byt umístěný v domečku nad křížovým sklepem.⁷² Po zahájení likvidace společného podniku Friedländer si našla firma v Praze nové prostory v Pařížské ulici č. 14, kde byly kanceláře obchodního vedení a sklep sloužící jako výdejní sklad. Pobočku vedl jistý pan Quitt. Když bylo rozhodnuto přestěhovat kancelář zpět do Valtic, dojednal výpověď z kanceláří k 1. červenci 1932, ale nájem skladů zachoval a ještě se mu podařilo sjednat na sklad snížené nájemné z původních 22 000 Kč nově na 18 000 Kč ročně.⁷³

Co nezaznělo na valné hromadě byla výše pohledávek, která stála za onou vysokou ztrátou. Řada obchodů, vináren a restaurací v důsledku krize krachovalo a jejich pohledávky se stávaly stále víc a víc nedobytnými. Ve zprávách ze správní rady se tak vyskytují často informace o ztracené pohledávce, např. Zentral hotelu Mejšťík, který se ocitl v konkursu, stejně tak podniku Groner v Moravské Ostravě, Scharf Brno a mnoha dalších. Pan Quitt podal zprávu o situaci karlovarských obchodníků, kteří silně omezili, zastavili nebo alespoň odložili objednávky, v horším případě i platby. Lázeňských hostů toužících po víně značně ubývalo. Problémy byly rovněž stále s výší celních poplatků, nařízením ručení za platby a jednáním o úlevách na daních.

Mezitím ministerstvo vnitra v dohodě s ministerstvy financí, obchodu a zemědělství schválilo provedení snížení základního kapitálu na 1 000 000 Kč, ale tou formou, že se povoluje odkolkování na polovinu, ale současně složení dvou akcií do jedné nové po 200 Kč. V praxi to znamenalo, že polovina akcií byla stažena z oběhu a skartována. Každý akcionář, který měl dvě původní akcie, obdržel formálně jednu novou, ale prakticky si jednu ponechal, ta mu byla přeznačena a druhou vrátil ke zničení. Správní rada v rámci svého zmocnění upravila znění stanov a nechala je opět schválit. Nově byl základní kapitál 1 000 000 Kč rozdělený do 5 000 ks akcií na majitele po 200 Kč. Snížení bylo zapsáno do obchodního rejstříku až 18. srpna 1933 a poté se oznámilo řádně věřitelům i akcionářům. Prakticky bylo vše dokončeno až začátkem roku 1934. Proto se také jubilejní 10. valná hromada konaná v sobotu 20. května 1933 sešla ještě za účasti 7 875 akcií, představujících 314 hlasů. Na této hromadě byla projednána abdikace Karla Schillera, který zřejmě odešel z Valtic. Došlo také ke zvolení nového místopředsedy správní rady, kterým se stal Robert Bieleck, dosavadní ředitel panství ve Valticích, nyní také ředitel Sociétés Vinicole. Dlouholetý místopředseda JUDr. Otto Schlumbergera zůstal členem správní rady. Knížecí správa měla většinu ve správní radě a také většinový podíl na kapitálu firmy, nyní ovládala celkem 32,50 % akcií.⁷⁴

Nepříjemnou zprávou pro akcionáře byly hospodářské výsledky. Za rok 1932 bylo docíleno další vysoké ztráty ve výši 1 189 518,21 Kč, která se převedla do dalšího roku. Sociétés Vinicole byla nucena jednat s bankami o úvěru a vyrovnání drobných pohledávek z dřívějších obchodů.⁷⁵ Banky jí sebraly z konta asi 15 000 Kč na různá vyrovnání s věřiteli. Pobočka České eskomptní banky v Břeclavi poskytla úvěr, ale za to si do správní rady prosadila svého člověka, ředitele pobočky Alberta Aschera. Banka vyžadovala pravidelně zápisy z jednání správní rady a valných hromad, které se zasílaly rovněž do Bank in

72 MZA Brno, fond C 59 KS Znojmo, spis B I 33, protokol správní rady 23. 4. 1932, folio 361.

73 Tamtéž, folio 361.

74 MZA Brno, fond C 59 KS Znojmo, spis B I 33, protokol správní rady 18. 6. 1934, folio 381–382; presenční listina 20. 5. 1933 z valné hromady, folio 357.

75 MZA Brno, fond C 59 KS Znojmo, spis B I 33, protokol valné hromady 20. 5. 1933, folio 352.

Leichtenstein ve Vaduzu, patřící od roku 1930 knížecí rodině.

Aby se oživil obor vinařství, začala výsadba nových vinic. K podpoře vinařů byly také pořádány od roku 1930 prodejní trhy. Počátkem ledna 1933 byl ve Valticích uspořádán 4. jihomoravský trh vína za účasti mnoha vinařů z Valtic a okolních obcí. Samostatnou expozici měly jak Lichtenštejnské zámecké sklepy, tak společnost Société Vinicole. Naposledy se vinný trh konal v roce 1939. To už měla společnost opět stabilní základy i bilance, svoji likvidaci ale přežila jen díky úvěru, ne však na dlouho.

Polovina třicátých let znamenala pro Société Vinicole novou éru. Změnilo se vlastně celé pojetí firmy a také její grafická výbava. Používala se dvě loga. Jedno s iniciály SV se stylizací slunce a vinného hroznu, druhé, jen kaligraficky provedené Vinicole. Nový kabát dostaly také etikety, kde většinou nechyběl motiv zdejší kolonády na Rajstně, postavené v klasicistním slohu v letech 1817–1823.

*Reklama na vína Société Vinicole,
reklamní prospekt firmy, 1936
(sbírka Ing. A. Kurdíka)*

Société Vinicole se přeorientovala více na produkci vína než sektů, přesto ale uvedla na trh nový jakostní sekt pod názvem Vinicole-sekt. Byl levnější než jiné značkové druhy, ale v porovnání s vínem byl stále dražší. Litrová láhev sektu stála 28 Kč, resp. s daní 35 Kč. Přitom litrová láhev valtického ryzlinku stála 8,80 Kč, resp. 12,50 Kč, zelené veltlínské stálo 9,50 Kč, s daní 13,50 Kč. Přitom v restauraci obchodního domu Baťa ve Zlíně byla podle jídelního lístku z roku 1938 nejdražší položkou nedělního menu, husa s knedlíkem a se zelím v ceně 4 Kč.⁷⁶

⁷⁶ Ivanov M.: *Sága o životě a smrti Jana Bati a jeho bratra Tomáše*, 2. vydání, 2000, s. 166.

Původní láhve sektů značky American Star, Carte blanche a Tramínu z produkce Sociétés Vinicole z let 1925–1936 (Muzejní spolek Valtice, Foto: Ladislava Rakovská)

Na pondělí 24. května 1937 byla svolána do Valtic již 14. valná hromada akcionářů. Přítomni byli akcionáři vlastníci 2 929 akcií. Kromě bilancí se projednávala abdikace předsedy správní rady Richarda Zatloukala a jeho nástupce. Tím byl zvolen justiční rada JUDr. František Svoboda, centrální ředitel knížecí správy v Olomouci. Členem byl také zvolen princ Jan František de Paula Gabriel Lichtenštejn, uváděný v dokumentech jen jako Hans von Liechtenstein, přestože správně v němčině znělo jeho jméno Johannes Franz. Od roku 1920 s příchodem Čechů klesal počet Němců ve Valticích z 97 % na 57 %, ale Henleinova Sudetoněmecká strana získávala své příznivce i zde.⁷⁷ Anšlusem Rakouska v březnu 1938 se Německo dostalo i z jižní strany našich hranic. Napadení hrozilo právě zde. Byl tu jen pás lehkého opevnění a několika srubů. Dosud vládnoucí kníže František I., už nemocný, měl obavy z obsazení Lichtenštejnska Němci, a proto raději jmenoval svého mladšího a energičtějšího nástupce Františka Josefa II. v březnu 1938 tzv. zemským správcem. Když František I. ve Valticích 25. července 1938 zemřel, ujal se po něm vlády i jako hlava knížectví. Neutralitu své země se mu podařilo udržet celou válku. Odstoupením Sudet Německu na základě Mnichovské dohody z 29. září 1938 se celé zdejší rodové panství ocitlo v Říši a změnám hranic nemohl mladý kníže zabránit. Valtice byly v první vlně odstoupeného území a 1. října 1938 sem vpochovalo německé vojsko. Valtice byly začleněny do říšské župy Dolní Rakousko. Druhá republika vydržela pouhých 165 dnů, než byla 15. března 1939 násilně připojena k Říši jako autonomní území tzv. Protektorátu Čechy a Morava. Protektorát měl své zákony a svoji měnu. Valticko na tom, ale bylo

⁷⁷ www.cs.wikipedia.com, heslo Valtice, Obyvatelstvo, sčítání 1900 a 1930.

odlišně. Připojením k Říši na základě Mnichovské dohody se stalo součástí Německa s jeho zákony a říšskou markou coby platnou měnou. Firmy, které se dostaly pod jurisdikci těchto zákonů, se jim musely přizpůsobit nebo zaniknout. Société Vinicole se ocitla v tíživé situaci. Vznikla za účelem licenční výroby sektů, aby zahraniční výrobci mohli bez celních poplatků na zdejší trh, z čehož nejvíce těžilo rakouské vinařství Schlumberger. Vlivem politických událostí se obě firmy ocitly v jednom státě, navíc jako součást Německa. Tím nejenže pominula výhoda, ale obě firmy začaly ohrožovat nové faktory. Němci, zejména nacisté velmi milovali šampaňské a sekt, a tak bylo jen otázkou času, kdy by se pokusili zranitelné firmy ovládnout přes akcie, jejich nákupy, arizací nebo dokonce násilím. To byl také jeden z důvodů, proč JUDr. Otto Schlumberger změnil podnik Vöslauer Goldeck A. G. z akciové na komanditní společnost. Jenže u Sociétés Vinicole byla situace odlišná. Akcie pořád vlastnila řada osob, včetně Židů jako byl Eugen Teltscher a těm by byly akcie ihned arizovány s celým majetkem. Stále tu byla obava o napadení Lichtenštejnska a to by mohlo znamenat rovněž komplikaci, kdyby došlo na násilné vyvlastnění majetku patřící knížecí správě včetně vlastních akcií a Schlumberger měl také svůj zájem. Druhým faktorem, který byl shodný pro obě firmy, byla konkurence. Němečtí vinaři měli mnohem rozsáhlejší výrobu, která umožňovala podstatně snížit cenu sektu a vín. Dalo se tušit, že brzo vypukne válka, což by vedlo k omezení výroby, zavedení systému vázaného přidělu potravin, tak jak tomu už bylo v Německu a v připojeném Rakousku, tedy tzv. Ostmarce. Prodej šampaňského by se výrazně omezil. Objevila se tedy podstatná otázka vůbec další životaschopnosti samotné firmy. V lepším případě by živila, v horším by stejně zanikla. Nezbyvalo nic jiného, než firmu nechat zlikvidovat. V sobotu 1. července 1939 se sešla 16. valná hromada akcionářů, aby rozhodla o osudu podniku. Přítomno bylo pouze pět osob, kteří zastupovali celkem 3 875 ks akcií, což bylo 77,50 % kapitálu. Akcionářů bylo ale méně. Knížete Františka Josefa II. zastupoval Jan František známý jako Hans Lichtenštejn, který hlasoval s 1 000 akciemi a František Svoboda, který měl 150 akcií. JUDr. Otto Schlumberger měl 1 300 svých akcií a plnou moc na dalších 1 275 akcií patřících firmě N.V. Handelsmaatschappij „Pollux“ Amsterdam, kterou ovládal. Poslední akcionář se 150 akciemi byl Dr. Josef Bernardt z Břeclavi jako zástupce Länderbank Wien A. G., která převzala zdejší pobočky České eskomptní banky ležící po připojení pohraničí v Říši.⁷⁸

Akcionářům byla zdůvodněna situace cen šumivých vín z Německa a objasněna, že by Société Vinicole nebyla konkurenceschopná. Prokurista Oldřich Janský sestavil bilanci k 31. prosinci 1938, která musela už být v říšských markách. Přechodem na novou měnu byl přepočítán kapitál firmy z 1 000 000 Kč na 120 000 RM. Akcionáři tyto bilance přijali a bez nějaké diskuze rozhodli rovnou o jmenování likvidátorů. Těmi byli Hans von Liechtenstein, František Svoboda, Robert Bieleck, Rudolf Nejedlík a přirozeně JUDr. Otto Schlumberger. K zápisu do rejstříku o likvidaci došlo 11. září 1939.

S knížecí správou bylo třeba sjednat předání a vyklizení křížového sklepa, ještě v září došlo ke zrušení pražského skladu. Největší práce byla s účetním vypořádáním, vymáháním všech pohledávek, tu prováděl prokurista Oldřich Janský, úředník lichtenštejnského lesního úřadu v Úvalech u Valtic. Po právní stránce likvidaci řídil advokát JUDr. Alfred Musil z Vídně.

⁷⁸ Kašpar J.: Pražské bursovní papíry, XVI. ročník, 1940, s. 102; Handbuch der Deutschen AG, 48. roč., 1943, s. 3265.

Celá likvidace proběhla poměrně rychle a na sobotu 10. srpna 1940 byla do správní kanceláře firmy na Náměstí č. 3 ve Valticích svolána 17. řádná valná hromada akcionářů, aby projednala závěrečnou zprávu o likvidaci. Přítomni byli akcionáři, kteří měli 3 725 akcií, což bylo 149 hlasů. Složení akcionářů bylo vlastně stejné, chyběl jen zástupce Länderbanky. Zpráva o likvidaci musela konstatovat, že všechny pohledávky za firmou nemohou být uspokojeny.⁷⁹ Jejich přehled je uveden v následující tabulce.⁸⁰

Jméno věřitele	částka
JUDr. Otto Schlumberger, Vöslau	7.533,58 RM
Vöslau Goldeck, A. G., Wien	672,00 RM
Knížecí Lichtenštejnská správa, Olomouc	17.858,40 RM
Girball Gallert, Palafrugell, Španělsko	648,00 RM
Treuhändler firmy Brüder Teltscher, Brno	1.408,20 RM

Celkem firma dlužila 28 120,18 RM, to bylo podle úředního kursu 281 201,80 Kč. Vzhledem k výši kapitálu 120 000 RM to znamenalo zahájení konkursního řízení. Aby se tomu zamezilo, bylo nutné přistoupit k tomu, že se akcionáři vzdají svých pohledávek. V zápisu z valné hromady proto JUDr. Schlumberger i zástupce knížecí správy prohlásili, že se navzájem vzdávají svých pohledávek za společností Sociétés Vinicole.⁸¹ Zbylé pohledávky se podařilo vyřešit dohodou a uspokojit je, a tak k 10. srpnu 1940 byla likvidační bilance schválena. Celé účetnictví bylo předáno do úschovy knížecí lichtenštejnské správě na 10 let. Doba 10 let byla stanovená zákonem pro uchování všech účetních knih a dokladů po skončení likvidace. V závěrečné zprávě se uvádí, že k likvidaci firmy došlo v důsledku okolností a následkem vyšší moci, kdy nebylo v silách správní rady ji odvrátit. Finanční úřad měl ještě za firmou svoji pohledávku ve výši 5 222 RM. Tu se podařilo nakonec vyřešit, zaplatila ji knížecí správa. Po následném souhlasu Dolnorakouské obchodní komory a finančního úřadu v Mikulově už nebylo námitek proti výmazu firmy z rejstříku, a tak advokát JUDr. Alfred Musil podal návrh. K výmazu došlo v pondělí 10. března 1941. Křížový sklep zůstal v majetku knížecí správy až do roku 1945. Město Valtice bylo v sobotu 21. dubna 1945 bez většího odporu osvobozeno Rudou armádou. Větší část zdejších Němců utekla ještě předtím. Ti, co zůstali, se snažili odejít sami do Rakouska, a v květnu začal 1945 jejich odsun, který probíhal až do července 1946. Hned v květnu 1945 bylo zahájeno obsazení a konfiskace jejich majetku. Ve Valticích bylo podle dekretů prezidenta republiky zabaveno celkem 506 domů a 3 178 ha zemědělské půdy. V roce 1946 vydala Okresní správní komise v Mikulově vyhlášku, kterou označila 2 466 osob za Němce, kterým se majetek definitivně konfiskuje. Ten byl hned přidělován v rámci osidlování pohraničí.⁸² Velmi obtížnou byla realizace nového osídlení. Po odsunu Němců zůstalo ve Valticích jen 14 % původního obyvatelstva, většinou navrátilivších se Čechů, zbytek byli noví přistěhovalci. Z lichtenštejnského velkostatku byl vytvořen v roce 1945

79 MZA Brno, fond C 59 KS Znojmo, spis B I 33, protokol valné hromady 10. 8. 1940, folio 450–452.

80 Tamtéž, folio 451.

81 Tamtéž, folio 451.

82 www.valtice.eu, dějiny města, autor Milan Sedláček.

.....

státní statek Valtice. Z něj byl v roce 1948 vyčleněn křížový sklep, který získaly Družstevní vinařské podniky okresu mikulovského, zapsané společenstvo s ručením omezeným, které vytvořily ve Valticích svoji pobočku. Družstvo se snažilo obnovit a navázat na tradici valtických šumivých vín, kterou kdysi zavedla Société Vinicole. Družstvo bylo likvidováno v roce 1956, kdy reorganizací vznikly Vinné sklepy státního statku, národní podnik Valtice, které pohltily i křížový sklep.⁸³ Státní statek ve spolupráci s Vinnými sklepy se zaměřily na výsadbu nových vinic a pěstování kvalitních odrůdových vín. Vznikl tak největší vinařský pěstitelský podnik v Československu. V rámci další reorganizace státních podniků došlo v roce 1990 k založení Vinných sklepů Valtice, s. p., které byly privatizovány v rámci kupónové metody. Dnes podnik působí pod jménem CHÂTEAU VALTICE – Vinné sklepy Valtice, a.s.

Prameny a literatura

Moravský zemský archiv v Brně, fond C 59, Krajský soud Znojmo, spis oddíl B I, vložka 33

Národní archiv ČR, fond Policejního ředitelství Praha II 1941–1951, osobní spisy a pobytové přihlášky

Muzeum cenných papírů, nadační fond, Praha:

- sbírka A – Cenné papíry vydané subjekty se sídlem na území ČSR I. z let 1762–1953
- nezpracované části sbírek AL a dokumentace k firemní historii
- zpráva členů Národního shromáždění Emila Špatného, Cyrilly Duška a Jana Pociska o cestě na Slovensko 23. listopadu – 1. prosince 1918, 1918, strojopis

Městské muzeum Valtice, Muzejní spolek Valtice

soukromé sbírky sběratelů v ČR

osobní archiv autora

SOA Litoměřice, Zakládací listina Kapituly sv. Štěpána, český přepis (www.biskup-pavel.net)

Literatura

BENEŠ, P.: Průvodní zpráva viniční tratě. *Historický vývoj vinařství*, s. 6. (www.juap.zk.cz)

BOUZEK, S., HOUDEK, Z.: *Taaffové a panství Nalžovy*. (www.zameknalzovy.com)

Československý Kompas. Sborník průmyslu a obchodu. 1923, sv. IV. část 2.

ČTK: *Brněnské výstaviště otevřela před 80 lety výstava soudobé kultury*. 2008, (www.financninoviny.cz)

Handbuch der Deutschen Aktiengesellschaften. 48. roč., 1943.

IVANOV, M.: *Sága o životě a smrti Jana Bati a jeho bratra Tomáše*. 2. vydání, 2000.

⁸³ MZA Brno, fond C 59 KS Znojmo, firemní agenda, k.232, spis Dr. XII 48; www.justice.cz
a www.vsvaltice.cz

.....

KAŠPAR, J.: *Pražské bursovní papíry*. XVI. ročník, 1940.

KOŘÍNEK, J.: *Fiskální ceniny na území Československa*. I. část, 1997.

KRAUS, V.: *Vinitorium historicum*. Praha 2009.

KRAUS, V. a kol.: *Réva a víno v Čechách a na Moravě* (www.wineofczechrepublic.cz)

KRAUS, V., KUTTELVAŠER, Z., VURM, B.: *Encyklopedie českého a moravského vína*. 1997.

Národní politika, 8. 5. 1930, č. 126.

Národní listy, 1. 1. 1930, č. 1.

Národní listy, 23. 12. 1923, č. 351.

Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950, Bd. 10 (Lfg. 48, 1992).

www.holocaust.cz

www.vsvaltice.cz

www.valtice.eu

Původ kávových náhražek a jejich rozšíření v českých zemích

The origin of coffee substitutes and their expansion in the Czech lands

Následující článek je prvním z předpokládané série článků pojednávajících o kávových náhražkách u nás do roku 1989. Níže uvedený text stručně seznamuje se základními surovinami, ze kterých se připravovaly kávové náhražky, a také pojednává o původu kávových náhražek. Kávovinami se označují výrobky získané pražením různých částí rostlin bohatých na polysacharidy, které nahrazují, nebo doplňují kávu, pokud se jedná o její chuť, barvu a vůni. K jejich masovému rozšíření došlo od dob napoleonských válek, kdy v důsledku kontinentální blokády byl znemožněn dovoz surovin ze zámorí. Nejpoužívanějšími kávovinami se u nás stala cikorka a obilné (sladové) kávy – žito a ječmen.

Velký výběr kávovin na trhu v předválečných letech znamenal samozřejmě také velké množství různých výrobců. V českých zemích byla první továrna na kávové náhražky založena roku 1795 Böhmem v Olomouci a poté velmi rychle přibývaly další. S nárůstem životní úrovně postupně klesal odbyt kávovin, a tím se samozřejmě snižovala i jejich výroba. A tak se od roku 1952 vyráběly kávoviny jenom v podnicích Pardubice a Prostějov. Nakonec během roku 1961 došlo ke sloučení Kávovin, n. p., v Pardubicích s národním podnikem Vitana Byšice.

The following article is the first one out of a projected series about coffee substitutes in our lands until 1989. The text below briefly introduces the basic ingredients, which were used to prepare coffee substitutes, and it also discusses the origin of coffee substitutes. Coffee substitutes are products obtained by roasting various parts of plants rich in polysaccharides, which substitute or complement coffee, especially regarding its taste, colour and aroma. They massively expanded with the Napoleonic wars, when the import of raw materials from overseas was blocked on the continent. Chicory and grain (malting) coffee – rye, barley, became the most used substitutes in our lands.

Great selection of coffee substitutes on the market in the pre-war years also brought a large number of various manufacturers. The first factory for coffee substitutes in the Czech lands was founded in Olomouc by Böhm in 1795 and soon after that, further factories quickly started appearing. With the rise in living standards the sales of coffee substitutes gradually declined and their production was naturally reduced. Therefore coffee substitutes were produced only in Pardubice and Prostějov plants from 1952. Finally, the Kávoviny national enterprise in Pardubice merged with the Vitana Byšice national enterprise in 1961.

Následující článek je prvním z předpokládané série článků pojednávajících o kávových náhražkách u nás do roku 1989. Níže uvedený text stručně seznamuje se základními surovinami, z kterých se připravovaly kávové náhražky a také pojednává o původu kávových náhražek jako svébytném fenoménu, jenž se začal používat téměř z nouze, ale postupně se stal nepostradatelnou a vyhledávanou součástí domácností.

Kávovinami se označují výrobky získané pražením různých částí rostlin bohatých na polysacharidy, které nahrazují nebo doplňují kávu, pokud se jedná o její chuť, barvu a vůni. K jejich masovému rozšíření došlo od dob napoleonských válek, kdy v důsledku kontinentální blokády byl znemožněn dovoz surovin ze zámoří, ke kterým samozřejmě patřila i káva a třtinový cukr. Kávoviny nikdy nemohly úplně pravou kávu nahradit, ale staly se postupně velmi oblíbeným zbožím, zejména pro svoji cenovou dostupnost.

Kávové přísady se začaly vyrábět již koncem 17. století v Nizozemí a přes Německo a Francii se dostaly také na území Rakouska-Uherska. Regulérním průmyslovým odvětvím se výroba kávovin stala po roce 1806, kdy Napoleon omezil dovoz zrnkové kávy do Evropy, a tak vzrostla potřeba kávových náhražek.

Továrník Ferdinand Čepek, který vlastnil několik sušáren na čekanku a továrnu na kávové náhražky v Přelouči, sepsal v roce 1919 spis Kávové náhražky (suroviny), kde zevrubně pojednává o všech možných surovinách, které se používaly k výrobě kávových náhražek v jeho době, nebo které byly zkoušeny k výrobě kávových náhražek. Jeho následující seznam je opravdu velmi vyčerpávající a pro dnešního konzumenta mírně řečeno nezvyklý. Suroviny používané k výrobě náhražkových káv rozdělil na dvě hlavní skupiny.¹

- I. *Třída – suroviny základní:* jež dávají výrobku svůj vlastní ráz, nebo jsou podstatnou součástí výrobku a dělí se na:
 1. **Kořeny a hlízy rostlinné:** cukrovka, čekanka, černý kořen, hrachor hlíznatý, jahodník, kaprad' samec, lopuch vlnatý, mrkev, oman, pampeliška, pastinák, pupava bílá, pýr, rákos obecný, řepa krmná, řepa bílá (vodnice), šachor jedlý, ševlák cukrový, topinambur, tučín (kolník), brambor obecný
 2. **Obilniny čili cerealie:** ječmen, kukuřice, merlík čilský, oves obecný, pohanka, proso, pšenice zimní i jarní, rýže, špalda, žito zimní i jarní
 3. **Ovoce a plody rostlinné:** banán, buk, dub letní i zimní, dřívěšal obecný, smokvoň obecný (fíkovník), hlohovník, hrušeň, chřest, jabloň, jalovec obecný, kaštan jedlý, kaštan divoký, koukol, kosatec, kola ořech, líska obecná, máva máslová, mandloň obecný, mišpule, mussaenda borbonica, ořešák vlašský, palma datlová, palma vosková, parkia čilská a africká, ptačí zob, šípek
 4. **Luštěniny čili leguminosy:** akát trnovník, bob, cizrna, čočka, fazol obecná, gymnocladus canadensis, hrách obecný, kozinec kávový, lupina bílá, žlutá a modrá, peluška, podzemnice olejná, rohovník (svatojánský chléb), senes východní, soja, canavalia gladiata
 5. **Odpady a výrobky průmyslu:** chléb, ječné kroupy a moučné výrobky; chřást řepový, řepové řízky difusované; kvasnice, mláto a květ sladový z pivovaru; mandlové slupky; odpad ze škrobáren, drť bramborová; pecky všeho druhu, ovocné, vinné atd.; slupky kakaové; slupky kávové; výtlačky vinné, jablečné

1 ČEPEK, F.: *Kávové náhražky (suroviny)*. Praha 1920, s. 7–12.

.....
apod.

- II. *Třída – suroviny pomocné:* sloužící ve výrobě k podpoře a docílení u výrobku lepšího vzhledu, chutě, aroma, rozpustnosti, snazšího zpracování a dělí se na:

1. **Oleje a tuky:** máslo, olej bavlníkový, bukvicový, kokosový, lněný, řepkový, sesamový, slunečnicový, zemní parafinový
2. **Soli:** dvojhličitán sodnatý (soda bicarbonica) HNaCO_3 ; hydrát draselnatý KHO ; hydrát sodnatý HNaO ; soda, uhličitán sodnatý (soda carbonica) Na_2CO_2 , sůl kuchyňská NaCl ; uhličitán amonatý $\text{H}_4\text{No.CO}_2$
3. **Cukry a syroby:** cukr bramborový, cukr třtinový, dextrin, karamel, glasury, syrob melasový, syrob bramborový, syrob černý
4. **Různé přísady**

Z výše uvedeného přehledu vyplývá, že naši předci zkoušeli upražit a připravit nápoj téměř ze všeho. Pravdou ovšem zůstává, že nejpoužívanějšími kávovinami se stala cikorka a obilné (sladové) kávy, u kterých se na chvíli zastavíme.

Společným jmenovatelem pro všechny druhy kávovin je pražení, při kterém vznikají aromatické látky, které výslednému nápoji dodávají svoji chuť. Náhražky kávy měly za úkol se svým odvarem co nejvíce přiblížit v chuti, vůni i barvě odvaru kávy zrnkové, ovšem při daleko menší ceně. Přidáním náhražek do kávy měly naopak odvar kávy v chuti i barvě vylepšit.

Z kořene čekanky obecné (*Cichorium intybus* L.) se připravovala oblíbená kávová náhražka zvaná **cikorka**. Sama čekanka byla již dlouho v lidovém prostředí považována za léčivou rostlinu, z které se připravoval odvar z kořene. Lidová tvořivost z čekanky vytvořila téměř mytickou rostlinu, neboť se tradovalo, že v čekance přebývají duše zakletých lidí – zlých lidí v květech modrých a dobrých lidí v květech bílých (těch se vyskytuje samozřejmě daleko méně). Jiná pověst říkala, že čekanka byla zakletá dívka, která každý den vyhlížela svého milého, který padl na vojně. Její věrnost dojala milosrdnou vílu a proměnila ji v modrý kvítek, aby ji ušetřila žalostného zklamání. Proto se prý rostlině dostalo názvu čekanka. Čekanka měla také údajně kouzelnou moc, neboť kdo o svatojánské noci (24. 6.) jelením parohem kořen bílé čekanky ze země vyrýpnul, byl ochráněn před nemocemi a štěstí v lásce jej přímo zasypalo plným rohem hojnosti.²

Méně poeticky, ale zato více realisticky zní lidové pořekadlo „Čekali, čekali, až i čekanku snědli.“ Pravlastí čekanky byla Indie, odkud se dostala do Nizozemí a Belgie a zde se z ní začala připravovat kávová náhražka. Zprvu byl používán kořen čekanky divoké, který se upražil a umlel a tak se přidával ke kávě.³ Pěstovaná čekanka měla kořen tlustší, bílý, mléčnatý, který se daleko více hodil ke zpracování. Postupně se pěstování čekanky rozšířilo do ostatních zemí. V českých krajích se čekanka objevila kolem roku 1820 a byla pěstována zejména v oblasti Polabí, Podkrkonoší a později v okolí Nového Bydžova, na Královéhradecku a Klatovsku. Domácí produkce zprvu nestačila poptávce, a proto se

2 IVILIKOVSKÝ, V.: *Dějiny zemědělského průmyslu v Československu*. Praha 1936, s. 271–283.

3 V roce 1769 bylo uděleno vévodou brunšvickým privilegium podnikatelům Försterovi a pánovi z Heinů na zřízení závodu na výrobu surogátů z kořenů čekankových. Stejným podnikatelům bylo roku 1770 králem pruským uděleno také privilegium vyrábět kávové náhražky v pruském království pod jménem Preussischer Kaffee.

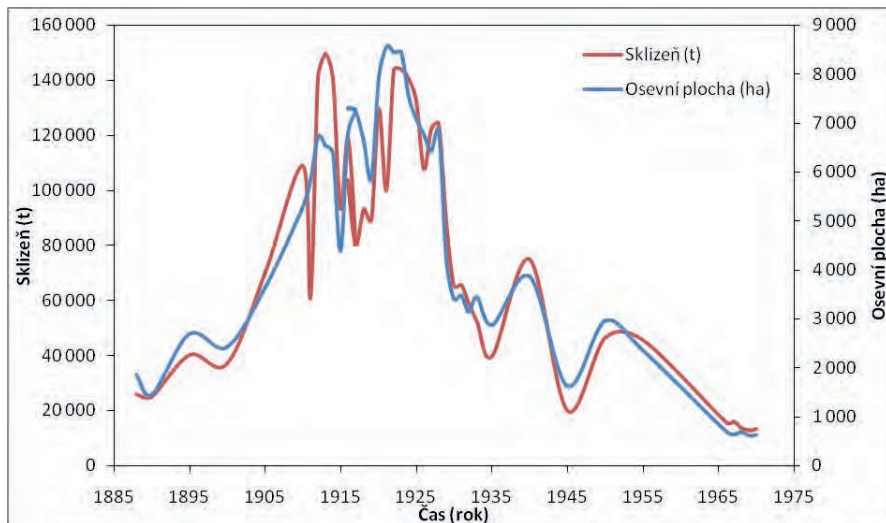
.....

bezcelně dovážela z Německa, Belgie a Nizozemí. Až po zavedení cla (1 zl. 50 kr za 1 q sušené čekanky) v roce 1888 se více rozmohlo domácí pěstování čekanky, nejvíce tzv. „magdeburského špičáku“, a čekanka se dokonce stala i vývozním artiklem.

Tabulka a graf znázorňující osevní plochu čekanky a její sklizeň v českých zemích v letech 1888–1970⁴

Rok	Osevní plocha / ha	Sklizeň / t
1888	1 859	26 000
1890	1 459	25 100
1895	2 695	40 200
1900	2 425	37 000
1905	3 650	70 300
1910	5 300	108 900
1911	5 830	60 973
1912	6 710	140 722
1913	6 530	149 464
1914	6 382	140 594
1915	4 385	93 267
1916	6 791	119 108
1917	7 236	80 280
1916	7 300	103 800
1917	7 236	80 280
1918	6 621	93 173
1919	5 867	89 075
1920	7 939	129 299
1921	8 554	99 993
1922	8 441	143 658
1923	8 437	143 885
1924	7 529	140 329
1925	7 076	132 376
1926	6 764	107 765
1927	6 416	122 305
1928	6 844	124 100
1929	4 217	88 400
1930	3 405	65 318
1931	3 479	65 500
1932	3 144	58 900
1933	3 445	52 200
1935	2 879	39 745
1940	3 868	74 873
1945	1 619	20 170
1950	2 962	46 516
1955	2 346	45 569
1966	693	15 553
1967	642	15 969
1968	691	13 737
1969	614	12 839

⁴ 75 let úspěšné práce pracujících národního podniku Vitana Byšice, 1896–1971. Vitana – závod 03 Pardubice – nositel vyznamenání za vynikající práci. Pardubice 1971, s. 19, 22, 113; VILIKOVSKÝ, V.: *Dějiny zemědělského průmyslu v Československu*. Praha 1936, s. 272; *Vývoj průmyslu sušené čekanky a kávových náhražek. Referát, předložený III. subkomitétu statistického výboru Poradního sboru pro otázky hospodářské ke zjištění našeho zahraničního obchodu před válkou a po válce*. Praha 1929, s. 4.

Z tabulky a grafu je patrné, že rychlý nárůst v pěstování čekanky kulminoval v období kolem první světové války, kdy byl nedostatek jiných surovin. Například v roce 1915 klesla osevní plocha, ale poté co byl zastaven dovoz zrnkové kávy, se osev opět zvedl. Poválečná konjunktura výroby cikorky trvala ještě do roku 1923 a od tohoto roku se již plochy oseté čekankou jen snižovaly. A pozvolný propad nezbrzdila ani druhá světová válka, přestože se do Evropy nedostávala káva ze zámoří. Postupem doby ale začíná být propad v pěstování čekanky dost markantní, neboť s rostoucí životní úrovní obyvatelstva nebyla poptávka po čekance a obecně po kávových náhražkách tak velká. Rovněž výše výnosu kolísala a byla ovlivňována světovou úrodou i cenou. Od roku 1921 se ceny čekanky tvořily podle ceny cukrovky.

V místech pěstování čekanky byly samozřejmě zakládány sušárny čekanky. První sušárnu u nás postavil v roce 1880 statkář Schuster z Vojkovic u Kralup, Hilprandt v Blatné a Kolb v Bubenči.⁵ Další sušárny se rozrůstaly na Lovosicku a Litoměřicku, později také ve středních a východních Čechách.⁶ Kromě soukromých sušáren sdružených ve Spolku majitelů a zástupců sušáren v Čechách a na Moravě jsou zakládány také družstevní sušárny, jež si založily v roce 1907 vlastní prodejní organizaci Svaz sušařů čekanky a řepy v Praze⁷, který obchodoval s 2/3 celkové produkce čekanky. Kromě toho sušárny čekanky vlastnily i největší továrny na kávoviny. Tyto sušárny patřily k jedné z největších, neboť většina ostatních sušáren byla spíše konstruována na menší výkony. Rápidní pokles počtu sušáren nastal po jejich znárodnění po druhé světové válce, kdy v Československu po roce 1953 zůstalo pouze 26 sušáren (z toho jen jedna na Slovensku). Částečně v té době

5 VILIKOVSKÝ, V.: *Dějiny zemědělského průmyslu v Československu*. Praha 1936, s. 273.

6 Do roku 1900 bylo u nás postaveno asi 9 sušáren na čekanku. V roce 1910 existovalo již 26 družstevních sušáren.

7 Původní název Svaz Sušařů se v průběhu let pozměňoval, ale jeho význam a úkol zůstával stejný. Poslední název byl Čekanka, družstvo sušáren čekanky a řepy v ČSR.

došlo k modernizaci sušáren a k zavedení jednotných technickohospodářských norem. Čekanka se v sušárnách vyprala, rozřezala na příslušné tvary (koláčky, kostky nebo řízky) a sušila se na lískách, nebo později v rotačních bubnech. Takto usušená se přepravovala do továrny na cikorku, kde se roztřídila, upražila a za přidání tuku ochladila. Dále se rozmělnila podle typu výrobku a popřípadě se dále smíchala s jinými surovinami. Potom se naplnila do příslušných obalů.

Zpočátku se spotřebiteli dostávala tzv. masná, špekovitá cikorka, která se ovšem příliš neosvědčila. Kolem roku 1840 Jindřich Franck začal vyrábět suchou cikorku, jež si zákazníci pro svoji příjemně nahořklou chuť a vysokou barvicí schopnost oblíbili, přestože byla mírně nakyslá. V roce 1926 se poprvé začala pražená a mletá čekanka lisovat do kostek velkých přibližně jako dnešní kostkový cukr.

Mezi kávoviny mírně nasládlé chuti a výrazné barvy patřila také **fíkovka** a řepovka, které se spíše používaly jako kávovinové přísady než jako regulerní náhražky. K výrobě fíkové kávy se doporučovaly fíky masité (*Ficus carica* L., smokvoň obecný), s tenkou slupkou a s co největším obsahem cukru (import z Malé Asie). Fíky se musely nejdříve rozřezat a poté upražit při teplotě nad 100°C. Po vychladnutí se fíky rozemlely na požadovanou moučku. Dovoz fíků nebyl ovšem levnou záležitostí, a proto i samotná fíková moučka byla nahrazována domácími produkty, jako byla čekanková, řepová moučka, moučka z pražených hrušek, svatojánského chleba apod. V Československu byla výroba fíkové kávy (pod názvy Zlatá hospodyňka a Nerva – plodová káva s přísadou fíků) zastavena v roce 1951 právě pro nedostatek fíků. Částečně tato výroba byla sice obnovena ještě v roce 1955, ale už opět v 60. letech 20. století nebyla na trhu.

U **řepovky** vyráběné z cukrové řepy (*Beta vulgaris* L.) se oceňovala její barvicí schopnost, ale už o to méně příjemná chuť a aroma. Proto se spíše více hodila do různých kávovinových směsí. Občas se také přikročilo k nahrazení čekanky levnější cukrovkou.

O praženém ječmeni, který se svařoval s vodou, jsou zmínky již ve starověku. Na výrobu kávových náhražek nejvíce vyhovovalo žito (*Secale cereale*) a ječmen (*Hordeum vulgare*) a ten zvláště ve formě sladu.

Předním zastáncem obilných káv byl německý kněz Sebastian Kneipp (1821–1897),⁸ při čemž u něj nešlo primárně o to, aby nahradil kávový odvar, ale hlavně propagoval výživnou hodnotu těchto káv (sladové a žitné). Ječmen určený k výrobě **sladové kávy** se namáčel do vody (15°C) po dobu 2–7 dnů a poté se nechával klíčit. Hvozděním (sušením) se proces klíčení ukončil. Usušený slad se zbavil klíčků a následně upražil. Pražením se přeměnily cukry ve slad u vzniklé sladování na karamel a hořké látky. Sladová káva se vyznačovala obzvláště lahodnou, příjemně nahořklou chutí, s výrazným zlatohnědým zabarvením a smícháním s mlékem vytvořila typickou hnědou barvu tzv. bílé kávy. Pražením ječmene se vyráběla ječná káva, která byla sice více aromatická než sladová káva, ale už neměla takovou barvicí schopnost a rovněž tolik látek lidskému organismu prospěšných.

K obilným kávovým náhražkám patřila také ve své době poměrně oblíbená **žitovka**, která se dala připravit i v domácím prostředí za pomoci jednoduchých pražiček. Při tovární produkci se žito sladovalo a až poté se pražilo. Žitná káva měla nahořklou chuť a poměrně výraznou barvu.

8 Kneippovka neboli Sladová káva Kneippova se stala hlavním výrobním artiklem pro Kathreinerovu továrnu na sladovou kávu, akc. spol., Mnichov (v Čechách byla továrna v Chebu a na Slovensku filiálka Sereď). Portrét faráře Kneippa byl využíván jako ochranná známka na výrobcích.

Při výrobě kávovinových směsí se upražené a rozemleté výše uvedené suroviny smíchávaly dohromady podle dopředu stanovených receptur vždy v určitém poměru. Jednotlivé kávoviny se tak zároveň staly náhražkami i přísadami. Pomocnými surovinami při výrobě směsí byly cukry, sirupy, melasa, různé oleje, máslo, dextriny, karamel a někdy také přídavek pravých pražených a pomletých zrn kávovníku.

Kávové náhražky, přísady nebo směsi se připravovaly ve výrobnách a továrnách na kávové náhražky. Řada z těchto výrobků byla označena různými jmény (i naprosto bájnými), často výrobek nesl jméno svého výrobce, nebo byl označen podle použité základní suroviny, podle úpravy, způsobu obalu, místa výroby apod. Bohužel zpočátku výrobci neměli povinnost uvádět na obalech i složení výrobku, takže někdy docházelo i ke klamání zákazníka a ve směsích se objevovala nejedna nevhodná přísada. Až Potravní kodex československý z roku 1933 se snažil tento stav napravit. Do té doby platil převzatý Codex alimentarius austriacus z roku 1912. Po druhé světové válce byly postupně vypracovány na jednotlivé potravinářské komodity technické normy (na kávu a čaj v roce 1963), které převzaly funkci československého kodexu. Tyto normy byly závazné pro výrobce, ale i odběratele pro jakostní kontrolu potravin a byly pomocníkem kontrolních orgánů, stejně jako orgánů hygienické služby.

Kávoviny se vyráběly v mnoha druzích i v nejrůznějším váhovém balení – od balíčků 100g až po 1–2 kg (žitné kávy se balily do 250g až 2kg balíčků). Mezi jednotlivými továrnami samozřejmě panovaly konkurenční boje a zákazníci se snažily přilákat všemi možnými způsoby – například tzv. příbalovou akcí, kdy při koupi většího množství se příbalovalo i další zboží. Běžně se také k výrobkům přidávaly různé tiskoviny na pokračování v podobě básniček, pohádek, pověstí, různých obrázků, které měly zvýšit prodej, neboť mezi zákazníky podněcovaly sběratelskou vášně.

Sortiment kávových náhražek byl velmi široký již před první světovou válkou, jak o tom svědčí nabídka firmy Augustin Tschinkel a synové, v Schönfeldu a v Lovosicích z roku 1859:⁹

Káva brunšvická mandlová
Káva magdeburská mandlová
Káva schönfeldská mandlová
Fíková moučka bez tuku
Káva fíková
Káva ječná
Káva duběnková
Kávová moučka
Káva čekanková
Káva cukrovková
Káva pařená čekanková
Káva germánská
Káva arabská
Káva hornická
Káva tyrolská
Káva kontinentální

9 75 let úspěšné práce pracujících národního podniku Vitana Byšice, 1896–1971. Vitana – závod 03 Pardubice – nositel vyznamenání za vynikající práci. Pardubice 1971, s. 8.

.....
Káva národní
Káva zdravotní
Brunšvická moučka
Káva švýcarská vanilková
Káva čokoládová
Káva císařská
Káva pařížská strojená
Káva dvojitá
Káva dámská
Káva norimberská

Rovněž v první polovině 20. století se stále vyrábělo nepřeborné množství kávových náhražek. Ferdinand Čepek ve svém díle uvedl seznam nejrozšířenějších, včetně surovin, ze kterých se vyráběly:¹⁰

Káva Bissoniho – z čekanky
Káva Gabonova – z plodin ovoce – užívaná v západní Africe
Káva Fugine – z fíků, čekanky a cukru
Káva Groteova – ze žita, hrachu, syrobu škrobového a uhlíčitanu amonatého
Káva Behrova – ze žita, kup, kukuřice a pšeničných otrub
Káva Nátronová – z cereálií a 8% dvojuhličitanu sodnatého
Káva Kongo – z bobů fazolového
Káva Mussaenda – z plodu rostliny Mussaenda
Káva Suide essence – z cukrovky a čekanky
Káva Mogdad – z plodů Cassia occidentalis
Káva Austria – z čekanky, cukrovky a plodů podzemnice
Káva Marron – z kávy bourbonské
Káva Komorská – z plodů Coffea Humboltiana
Káva Sudanská – z plodů Parkia biglobosa
Káva Saladinova – z kukuřice
Káva francouzská – z pelušky
Káva Melilotus – z čekanky a datlových pecek
Káva Sacca – ze slupek a dužniny třešní kávovníků
Káva Pelkmanova – z lupiny
Káva Webrova, karlovarská – z fíků s přísadou 1% dvojuhličitanu sodnatého
Káva homeopatická – většinou ze žita
Káva arabská datlová – z datlí a pecek datlí
Káva holandská zrnitá – z řepy a čekanky s přísadou syrobu
Kávy ovocné a zdravotní – směsi z fíků, obilnin, řepy, hrušek a rohovníku
Káva Gyöngyös – z lupiny
Káva mandlová – z řepy s přidáním semen podzemnice nebo Cyperus esculentus
Káva zdravotní, malto – ze sladu a ječmene
Káva Mokka, Jáva, indická, Sibonny – z čekanky a řepy
Káva Kentucky – z plodů Gymnocladus canadensis
Káva Simili – z lupiny a ječmene
Káva sanitní – z ječmene, žita, řepy a žaludů

10 ČEPEK, F.: *Kávové náhražky (suroviny)*. Praha 1920, s. 195–196.

.....

.....

Káva Triumf – z lupiny, sojových bobů a fíků

Ceny těchto rozličných druhů kávovin se pohybovaly mezi 7–27 zl za 1 q. Nejdražší byly samozřejmě kávy fíkové. Později se výroba v podstatě ustálila na třech základních druzích kávovin, mezi nimiž dominovaly obilné kávy (57 %), dále kávovinové přísady (41 %) a samotných plodových směsí se vyrábělo nepatrné množství (2 %).

Po druhé světové válce se nejvíce z kávovinových směsí vyráběla Melta, jejíž složení bylo od roku 1950 z důvodů surovinových i chuťových několikrát měněno. Až se ustálila receptura, která obsahovala 45 % praženého žita, 15 % praženého ječmene, 25 % pražené čekanky a 15 % pražené cukrové řepy.¹¹ Melta zůstala hlavní kávovou náhražkou i v pozdějších letech, i když se v daleko menším rozsahu vyráběla ještě Žitovka, Sladovka, Karo a od roku 1967 Vitakáva.

Velký výběr kávovin na trhu v předválečných letech znamenal samozřejmě také velké množství různých výrobců. V českých zemích byla první továrna na kávové náhražky založena roku 1795 Böhmem v Olomouci, poté rychle přibývaly další jako Vilém Günter – Mochotín u Klatov (1804); Augustin Tschinkel – Schönfeld, později Lovosice (1804); Hynek Ferdinand Kolb – Praha (1810); Jindřich Franck, – nejdříve Chomutov (1883) a poté Pardubice (1896); A. Glaser – Velim (1870), Josef Balounek – Humburky u Nového Bydžova (1878); Továrna na kávové náhražky v Kolíně (1894) s pobočkami v sedmi dalších místech (Vysoké Veselí /založena 1827 Buvou/, Přelouč /dříve M. Čepek/, v Písku, Kroměříži, Prostějově, Horkách a Karlíně); František Vydra – nejdříve Dobrovíz u Prahy (1895) a poté Praha-Libeň (1898); Oldřich Vítáček – Podčaply u Berouna (1908), později Praha. Vedle toho vznikaly samozřejmě ještě další menší závody, takže do roku 1918 jich u nás bylo kolem 50.

Po vzniku Československé republiky sice některé největší závody ztratily své zahraniční filiálky, ale za to vznikaly další závody. Dokonce byly zakládány i pouhé pražírny obilné kávy, které nevyžadovaly velké investice. Do roku 1939 bylo vydáno na pražení obilné kávy celkem 422 živnostenských oprávnění. V období hospodářské krize sice několik podniků zaniklo, ale přesto trh zůstal i nadále poměrně velmi dobře zásoben.

K těm významným závodům, které vznikly po roce 1918, patřily Antonín Kostecký – Pečky; Velkonákupní společnost družstev Praha – závod Černožice nad Labem; výrobní firmy Wodička a Rudolf – Tábor; bratři Sedláčkové – Slatinice; Biochema – Neratovice, Josef Balounek – Konecchlumí, Ryneš – Dolní Voda u Českých Budějovic, Antonín Štefan – Vrdy-Bučice; Oldřich Lefnar – Ostroměň.

V roce 1926 si 36 družstevních sušáren zřídilo továrnu na výrobu kávovin, Kávoprůmysl v Hradci Králové, spol. s r.o., přeměněnou potom na akciovou společnost. Kávoprůmysl měl jeden závod v Hradci Králové, druhý v Brandýse nad Labem.

Během Protektorátu došlo k výraznému snížení počtu výrobců káv a rovněž se dramaticky zúžil i sortiment – vyráběla se pouze obilná káva.

Po roce 1945 byly podle dekretu č. 101/45 Sb. v první etapě znárodněny pouze dvě výroby (5,3 % z celkové kapacity) – Velim a Lenešice – součástí podniku Velimská továrna na čokoládu a Kosmos Čáslav – pražírny a balírny obilné kávy, součást tukového kombinátu. Franckovka a Kolínská cikorka byly dány pod národní správu. Od roku 1945 byly opět postupně uváděny do provozu výroby, které byly zastaveny za války. Menší výrobci se proti konkurenci sdružili do družstva výrobců kávovin – Okava – které mělo zajišťovat

¹¹ Melta pražená na Slovensku obsahovala pražený ječmen (60 %), praženou čekanku (25 %), praženou cukrovku (15 %).

.....

společný postup zejména v odbytových otázkách. Před rokem 1948 bylo v provozu 39 kávovinářských závodů s celkovou roční kapacitou 62 160 t. Více než polovina těchto výroben byla zařízena buď na pražení obilné kávy, nebo na výrobu cikorek a nikoliv směsí, takže se sortiment začal opět rozšiřovat.¹²

V druhé etapě znárodnění po roce 1948 byl vytvořen národní podnik Kávoviny se sídlem v Pardubicích, do něhož bylo začleněno 10 provozoven. Proces koncentrace kávovinářského průmyslu pokračoval i v dalších letech, takže už v roce 1949 u nás pracovalo pouze 8 kávovinářských závodů, z nichž 7 bylo začleněno do národního podniku Kávoviny, a jeden podnik v Černožicích byl družstevní. Tento stav netrval dlouho a 1. ledna 1951 byl do národního podniku Kávoviny začleněn závod družstevního sektoru v Černožicích nad Labem, a tak se celá výroba soustředila pouze do jednoho národního podniku Kávoviny.

S nárůstem životní úrovně postupně klesal odbyt kávovin, a tím se samozřejmě snižovala i jejich výroba. A tak od roku 1952 se vyráběly kávoviny jenom v podnicích Pardubice a Prostějov, přičemž v Černožicích byly dále vyráběny kávovinové konzervy pro účely branných složek.

Spotřeba kávovin neustále postupně klesala, což nakonec vedlo k tomu, že během roku 1961 došlo ke sloučení Kávovin, n. p. v Pardubicích s národním podnikem Vitana Byšice, které bylo uspišeno tím, že n. p. Vitana potřeboval pro rozšíření výroby polévek další prostory a tyto se nabízely v závodě Pardubice. Jednotlivé závody tak pokračovaly vlastním vývojem výroby a rozšiřováním sortimentu pod vedením podnikového ředitelství národního podniku Vitana v Byšicích.

Prameny a literatura

Archiv NZM – fond Kávoviny.

75 let úspěšné práce pracujících národního podniku Vitana Byšice, 1896–1971. Vitana – závod 03 Pardubice – nositel vyznamenání za vynikající práci. Pardubice 1971.

AUGUSTÍN, J.: *Povídání o kávě. Kávovníkové zrno (Coffea arabica), káva a kávoviny jako významné potravinářské pochutiny.* Fontána, Olomouc 2003.

BERANOVÁ, M.: *Jídlo a pití za Rudolfa II.* Praha 1997.

BRODIL, J.: *Kávové náhražky.* Tábor 1922.

BURIAN, V.: *Malý receptář kávy a čaje.* Turnov 1974.

ČEPEK, F.: *Kávové náhražky (suroviny).* Praha 1920.

DOMIN, K.: *O rostlinách užitkových.* Praha 1910.

Jednotné analytické metody: Kávoviny. Ministerstvo potravinářského průmyslu, Praha

¹² *75 let úspěšné práce pracujících národního podniku Vitana Byšice, 1896–1971.* Vitana – závod 03 Pardubice – nositel vyznamenání za vynikající práci. Pardubice 1971, s. 11.

1953.

KOBLIC, J.: *Žitná káva a žitné kávové konzervy*. Praha 1935.

KREJČÍ, I.: *O kávě a čaji aneb Víme proč je pijeme?* Praha 2000.

Potravní kodex československý. II. svazek – kávoviny, chmel. Praha 1936.

Průmysl potravinářský, roč. V., č. 10, 31. 1. 1926.

Průmysl potravinářský, roč. IX., č. 39, 26. 9. 1930.

VILIKOVSKÝ, V.: *Dějiny zemědělského průmyslu v Československu*. Praha 1936, s. 271–283.

VILIKOVSKÝ, V.: *Zemědělský průmysl I. a II.* Praha 1917.

Vydrovy besedy. 1. 10. 1912.

Vývoj průmyslu sušené čekanky a kávových náhražek. Referát, předložený III. subkomitétu statistického výboru Poradního sboru pro otázky hospodářské ke zjištění našeho zahraničního obchodu před válkou a po válce. Praha 1929.

ŽÁČEK, Z.: *Nad šálkem plným vůně*. Praha 1981.

ŽÁČEK, Z.: *Zajímavě o kávě, čaji a kakau*. Praha 1962.

Obrazová příloha

Reklamní letáky na kávové náhražky různých výrobců z první poloviny 20. století (Archiv NZM)

ŽEROTÍNSKÁ ZRNÍČKA
KÁVOVÁ PŘÍMĚS
DEJENÁ
100% ŽITNÁ

ŽEROTÍNKA
ŽITNÁ KÁVA

*posílá pohádku...
na památku.....*

smutná a smutná, smutná káva.

O sluníčku

ŽEROTÍNSKÁ ZRNÍČKA
KÁVOVÁ PŘÍMĚS
DEJENÁ
100% ŽITNÁ

ŽEROTÍNKA
ŽITNÁ KÁVA

*posílá pohádku...
na památku.....*

smutná a smutná, smutná káva.

PASTÝŘ ALFONS

T. GÜNTHER V KLATOVĚCH
 Největší česká továrna
 na kávové náhrátky, studovou a líhovou kávu
 Založeno 1894

Drábé děti!
 Posílám Vám tyto pohádky!
 Doufám, že je budete tak **rády** čísti,
 jako **rády** pítte kafečko
 z **Günterovic** dobré cikorky.

Takhle vypadají ty náctnéjší
 druhy:

O PRINCEZNĚ OHYDĚ.

Tovární známka

**Pravá pardubická
 Franckovka.**

Tovární prodejní ceny
 ve vylúhém na 100 kg. podle počtu balíčků,
 platné od 5. listopadu 1928:

druhy:	kg	1/2	1/3	1/6
krabčinky	Kč	700,-	795,-	—
balíčky (v papírovém obalu)	„	680,-	680,-	640,-
„Enrico“	„	750,-	750,-	—
„Nerva“ srovnání kávy	„	700,-	795,-	—
„Rouška“ líhovka	„	—	—	—
„Perla“ štmá káva	„	denní ceny		

*Časofední spolek továrnicků kávoapných
 náhrátek v Praze.*

**JOSEF KANSKÝ
 TOVÁRNA NA CIKORKU**

HOŘICE

Vznik muzeí v přírodě

The emergence of museums in nature

První muzea v přírodě vznikala díky vzrůstajícímu zájmu o lidovou kulturu, který se projevoval ve druhé polovině 19. století. Tento zájem souvisel se zachováním kulturní identity, která byla stále více ohrožena v několika ohledech. Jedním z důvodů byla rychlá modernizace, která tehdy nastala. Evropa zažívala sérii hlubokých změn v důsledku industrializace a urbanizace a tradice venkovských komunit se ztrácely ve víru velkých měst a ocitly se pod jejich ekonomickým a kulturním tlakem. Místní a regionální osobitosti začaly působit jako zaostalé a odsouzené k okamžitému vymizení. Obecně rozšířený zájem o ohroženou lidovou kulturu, nespokojenost se zánikem starých tradic a regionální vlastenectví, včetně hledání kořenů národní svébytnosti, přivedlo především na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let 19. století mnoho zemí k zakládání národopisných sbírek, regionálních a národopisných muzeí.¹ Zakládání nového typu muzeí pod širým nebem souvisel s pořádáním světových výstav ve druhé polovině 19. století.

The first of the museum was created thanks to the growing interest in folk culture, which manifested itself in the second half of the 19th century. This concern was related to the preservation of cultural identity, which was increasingly at risk in several ways. One reason was the rapid modernization that had occurred. Europe was experiencing a series of profound changes as a result of industrialization and urbanization and traditions of rural communities are losing faith in the big cities and found themselves under their economic and cultural pressure. Local and regional particularities began to act as backward and doomed to immediate extinction. Widespread concern about the endangered folk culture, dissatisfaction with the demise of the old traditions and regional patriotism, including the search for the roots of national identity, led mainly at the turn of the seventies and eighties of the 19th century many countries to set up national collections, regional and ethnographic museums. Establishing a new type of open-air museums related to the organization of international exhibitions in the second half of the 19th century.

Vliv mezinárodních a národopisných výstav na vznik muzeí v přírodě

V průběhu 19. století se v mnoha zemích po celém světě organizovaly světové

¹ Zakladatelem prvního samostatného národopisného muzea byl švédský učitel a folklorista Artur Hazelius (1833-1901). Jeho zásluhou vzniklo ve Stockholmu roku 1873 Nordiska Museet, zaměřené na lidovou architekturu celé Skandinávie (ŠTIKA, J., LANGER, J.: *Československá muzea v přírodě*. Martin, 1989, s. 7)

i jubilejní výstavy, které umožnily jednotlivým zemím příležitost prezentovat životní styl svého národa – hospodářství, techniku a také kulturu. Umění, řemesla a starožitnosti se vystavovaly společně s nejnovějšími průmyslovými výrobky. Svým zaměřením velmi přispěly k samotnému vzniku muzeí v přírodě, věnující se právě lidové kultuře a lidovému stavitelství.

První světová výstava se uskutečnila v Londýně v roce 1851, kde byly vystaveny první modely lidových staveb z různých koutů světa, převážně britských kolonií. Světová výstava ve Vídni roku 1873 nabídla již k vidění skutečné lidové stavby (9 domů ze zemí rakousko-uherského mocnářství).² Další důležitý vliv na vznik prvního muzea v přírodě měla skandinávská etnografická sbírka Artura Hazeliuse, představená na Mezinárodní Světové výstavě v Paříži roku 1878. Hazelius zde vystavil skutečný interiér skandinávské jizby, doplněný o figuríny oblečené v tradičním lidovém oděvu, které měly vytvořit věrohodnou představu o způsobu venkovského života. V mnoha takto vystavených vesnicích, bylo možno spatřit také vesničany, kteří se zabývají různými pracemi.

S tradiční lidovou architekturou, prezentovanou prostřednictvím modelů lidových staveb, interiérů domů doplněných o původní nábytek i lidové stavby skutečné, přenesené z několika evropských zemí, se návštěvníci mohli dále setkat na výstavách v Amsterdamu roku 1883 a v Budapešti 1885.³

V českých zemích měla rozhodující vliv na vybudování specializovaného muzea lidových staveb v přírodě Národopisná výstava československá pořádaná v Praze roku 1895, jejíž sto dvacáté výročí si letos připomínáme. Snahou všech zúčastněných osobností z řad české vědy, umělců a architektů, kteří se podíleli na uspořádání výstavy bylo „*prokázat obrovské bohatství stavební kultury českého a moravského venkova, rozdílnost typů a výtvarného pojetí jednotlivých usedlostí a dalších staveb hospodářských, výrobních, sakrálních.*“⁴ Zaměřena byla na prezentaci lidového umění a životního stylu celého českého národa. Nejprůtlačivější sekcí výstavy se stala „*výstavní dědina,*“⁵ jejíž součástí byla valašská osada se skupinou lidových staveb z Valašska, jak ji navrhl architekt Dušan Jurkovič. Stála tu i pověstná hospoda na „*Na posledním groši,*“ kde hrála valašská kapela. Ukázky lidového stavitelství se zdůrazněním na tradiční výrobní techniky v mnoha oblastech překonaly stavby prezentované na velkých mezinárodních i jubilejních výstavách.⁶ Objekty se bohužel po skončení výstavy nepodařilo uchovat.

Národopisné výstavě československé předcházela v roce 1891 Zemská jubilejní výstava, kde byla vystavena „*česká chalupa.*“ Jednalo se o volnou a reprezentační rekonstrukci jizerského domu⁷ a mezi veřejností vzbudila velký zájem. Výstava podnítila zájem o další studium lidové kultury na vědecké úrovni a přispěla například k založení etnografického

2 LANGER, J.: *Evropská muzea v přírodě*. Praha 2005, s. 6.

3 ŠTIKA, J., LANGER, J.: *Československá muzea v přírodě*. Martin, 1989, s. 8.

4 Museum vivum: sborník Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. Rožnov pod Radhoštěm, 2010, s. 11.

5 Výstavní dědina prezentovala objekty, převážně rekonstrukce, typických staveb z různých regionů, např. dům od Břeclavi i s vinným sklepem, horácký statek od Velkého Meziříčí, hanácký statek od Litovle, těšínskou chalupu z Orlové, kopaničářskou chalupu ze Starého Hrozenkova aj. Součástí byla rovněž kovárna nebo pila. (Štika, Jaroslav, Langer, Jiří: *Československá muzea v přírodě*. Martin 1989, str. 20 – 21.)

6 Tamtéž s. 18.

7 Tamtéž s. 18-19.

Vznik prvního muzea v přírodě, Skansen

První muzeum v přírodě, Skansen,⁹ vzniklo ve Švédsku, na stejnojmenném kopci ve Stockholmu roku 1891 zásluhou švédského etnografa Artura Hazeliusa.

Hazelius, zakladatel prvního muzea v přírodě

V 19. století bylo Švédsko ještě zemědělskou zemí s malými městy a s málo průmyslovými závody, které se především věnovaly zpracování dřeva a železné rudy. Nicméně švédská společnost v polovině 19. století začala postupně vstupovat do nové etapy. Díky nově vznikajícím technologiím a podnikům, urbanizací, sociálními a ekonomickými nepokoji se tehdejší agrární společnost měnila na jinou, průmyslového typu. Tím docházelo k přeměně venkovského života. A právě tehdy Artur Hazelius, zakladatel severského muzea v přírodě, zvaném Skansen, započal se skupováním a tedy se záchranou tradičního kulturního dědictví. Podnikal časté cesty po vnitrozemí, kde viděl starodávná opuštěná a zchátralá stavení, ve kterých upadala tradiční řemesla. Byl doslova zděšen tím, že by mohlo dojít k zapomnění spousty bájných příběhů, tanců či hudby. Započal proto se sbíráním předmětů hlavně z oblasti zemědělství a v roce 1873 zorganizoval v soukromém domě ve Stockholmu výstavu svých etnografických sbírek. Využil odborných metod a postupů používaných běžně na tehdejších výstavách a v muzeích, vytvořil velká dioramata, složená z kompletně rekonstruovaných interiérů vesnických švédských domů s autentickým nábytkem a figurínami oblečenými do tradičních krojů. Součástí byla také uměle vytvořená krajina s namalovanými dekoracemi a vycpanými zvířaty. V osmdesátých letech započal tyto expozice nahrazovat „živými obrazy“. Díky svému pedagogickému vzdělání věděl, že vědomosti přicházejí ze zkušenosti a nejvíce ji přináší realita zachycená prostřednictvím našich smyslů. Proto nahradil interiéry původními budovami, figuríny

8 Etnologický časopis *Český lid* představuje vědeckou platformu pro metodicky i tematicky různě orientované proudy etnologického studia, od kulturní a sociální antropologie až po klasický národopis a další mezní disciplíny (lingvistika, kulturní historie, hudební věda, dějiny umění, sociologie aj.)

9 Slovo skansen se nyní v některých jazycích používá jako synonymum muzea v přírodě. Ve švédštině slovo *skans* znamená staré místo obrany, pevnost. V českých zemích, na Slovensku a v Polsku se přeneseně užívá tohoto názvu pro označení muzeí v přírodě.

lidmi, vycpaná zvířata živými. Nechal přesunout stavení z různých částí země, od jihu až po sever, včetně usedlostí Laponců.

Skansen, Stockholm

Snažil se představit životní podmínky starodávné agrární společnosti, jejich každodenní práci, ruční výrobky, slavení svátků během roku, tanec i hudbu.¹⁰

Skansen, Stockholm

¹⁰ Museum, No 175: Museos etnográficos y los museos al aire libre, UNESCO 1992, s. 149-150.
Dostupné z: <http://unesdoc.unesco.org/images/0009/000929/092980so.pdf> [12.1.2015]

V současnosti se zde představuje na 150 domů a statků přivezených z různých částí Švédska. Většina z nich jsou z 18., 19. a 20. století. Nabízejí ukázkou tradičního života lidí z různých regionů a různých společenských vrstev. Kromě obytných domů jsou ve Skansenu k vidění také řemeslné dílny, jako je např. sklárna, keramická dílna, truhlářství, tiskárna, dále obchod s kořením či pekárna. V muzeu jsou rovněž zvířata, jak ochočená tak divoká, která jsou součástí švédské fauny (vlk, rys, rosomák, los, bizon, medvěd aj.). Návštěvník se zde může procházet pěkným parkem, vychutnat si dobré jídlo, poslouchat koncerty, pobavit se v zábavním parku, navštívit akvárium Skansenu nebo sledovat tradiční práci řemeslníků. Pro veřejnost je Skansen otevřen po všechny dny v roce.¹¹

Mapa Skansenu, prvního muzea v přírodě, Stockholm

Vymezení pojmu *muzeum v přírodě*

Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska definuje pojem muzeum v přírodě jako „*instituci prezentující rekonstrukci historického životního prostředí usedlostí, sídla nebo*

¹¹ Skansen. Dostupné z: <http://www.skansen.se/es/kategori/espanol> [10.2.2015]

sídelní krajiny. Expozice je nejčastěji vytvořena přenesením staveb a jiných objektů do výstavního areálu, v němž je vědeckými metodami prezentován zaniklý způsob života.¹² Jiří Langer vymezuje čtyři základní znaky, kterými se tato specifická muzea ve volné přírodě vyznačují. Na prvním místě se jedná o staré stavby, se kterými byl život vesničana a jeho rodiny spojen nejvíce. Dalším znakem je prostředí těchto staveb a vše, co souvisí s obživou. Znamená to nejen usedlosti, ale i pole, louky pastviny, zahrady, sady, vinice, lesy a další potřebné části přírody. Třetím znakem muzea v přírodě je zaměření na rekonstrukce lidského sídla, vesnice či města, alespoň v náznaku vyjádřeně vztahy k sousedním usedlostem, k cestě nebo návsi či náměstí, a postavení usedlosti v celkové sociální a hospodářské struktuře. Posledním atributem, který vyznačuje muzeum v přírodě, je vnitřní vybavení obydlí a celé usedlosti předměty. Ty podávají svědectví o osudech konkrétních osob, způsobu života rodin a jednotlivých generací, které se často lišily svým oblékáním.¹³ Právě lidský faktor hraje v muzeích v přírodě důležitou roli. Ukázka tradičních řemesel, zemědělské techniky a lidových slavností má na jedné straně oživit historii zábavným způsobem a na druhé straně přiblížit se pravdivosti a vědeckým údajům.

Ukázka rukodělné práce, Valašské muzeum v přírodě, Rožnov pod Radhoštěm

12 BROUČEK, S., JEŘÁBEK, R.: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Praha, 2007, s. 586

13 LANGER, J.: *Evropská muzea v přírodě*. Praha, 2005, str. 11-12

.....

Muzea v přírodě budovaná v českém prostředí lze v zásadě rozdělit na dva typy, a to podle formy ochrany objektů lidového stavitelství na muzea „*in situ*“ (na místě), tedy muzea vzniklá z původní historické vesnice a na muzea nově zakládaná, přenesením staveb nebo formou stavebních replik vybraných objektů.¹⁴ První forma je typická pro památkovou péči, druhá pro muzea. Obě formy, které se podílí na záchraně objektů komplexním způsobem si neodporují. Obě se podílí na záchraně objektů komplexním způsobem.

Původní vesnice využívají kvalit stávajících objektů, nevýhodou je ovšem jistá sezónní opuštěnost původně obydlených domů. Nově zakládaná muzea jsou umístěná ve vhodně vybraných lokalitách. Stavby jsou přeneseny z blízkého okolí nebo jsou nově postaveny repliky zanikajících objektů, což má za následek nízkou míru autentického materiálu a řemeslného zpracování. Nevýhodou je umístění staveb v nepůvodním prostředí s nepřirozenými prostorovými vazbami a vliv komerčnosti.

Problém autentičnosti

Při přesunutí objektů do výstavních areálů a jejich vybavení nábytkem nevyvolá vždy v návštěvníci dojem pravé autentičnosti. V průběhu let prodělaly budovy četné změny a proto velmi záleží na určení doby, kterou mají představovat a jakým způsobem je restaurovat. Ani dům, i když se zdá velmi dobře autenticky zařízen, neukazuje veřejnosti chudobu a další nepříjemné stránky životních podmínek v minulých časech.

Významná muzea lidové architektury na území České republiky

Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm

Je naším nejrozšířenějším muzeem v přírodě, založeným v roce 1925 bratry Aloisem a Bohumírem Jaroňkovými. Expozice je tvořena Dřevěným městečkem, Valašskou dědinou, Mlýnskou dolinou a Pustevnami.

¹⁴ Dle terminologie expozičních objektů podle míry zásahu do jejich hmoty při realizaci v expozici je jako **originál** vymezen objekt autentický, rozebraný, převezený a postavený bez výměny konstrukčních a zdobných článků, na nichž byly provedeny desinfekční a konzervační zásahy a byl nově osazen v expozičním areálu muzea. Konzervační ošetření může obsahovat nutné údržbářské zásahy, jaké by bylo nutné provést při dalším užívání na místě předcházejícího funkčního využívání, vždy však výměnu krytiny stejného druhu. Částečnou vědeckou kopii charakterizuje provedená výměna některých architektonických prvků za identické z nového materiálu na přenášeném objektu podle návrhu etnograficko-historické studie, která se provádí obvykle pro zajištění statických funkcí objektu. Za **úplnou vědeckou kopii** je považován výstavba objektu z nového materiálu s architektonickými znaky identickými s originálem, a to podle dokumentace originálu, který ještě v terénu stojí, ale nemůže být do muzea přenesen. (KRIŠTEK, I.: *Národopisná muzea v přírodě: teoretická a metodická východiska k realizaci*. Rožnov pod Radhoštěm, 1981. , str 18, 19).

.....

Dřevěné městečko ve Valašském muzeu v přírodě, Rožnov pod Radhoštěm

Polabské národopisné muzeum v Přerově nad Labem

Již v roce 1900 vzniklo malé národopisné muzeum z bývalé kovárny přestavěné na „staročeskou chalupu“. Expozice představuje původní i přenesené stavby lidové architektury ze středního Polabí. Opět otevřeno bylo roku 1967.

*Interiér staročeské chalupy v Polabském národopisném muzeu, Přerov nad Labem
Soubor lidových staveb a řemesel Vysočina*

Rozkládá se ve městě Hlinsku (Betlém) a v několika malých osadách obce Vysočina. Zaměřen je také na technické památky a výrobní zařízení. Budovaný je od roku 1967, zpřístupněný v roce 1972.

Soubor lidových staveb a řemesel Vysočina

Národopisné muzeum v Třebízi

Skanzen lidové zděné architektury středních Čech. Národopisné muzeum bylo zbudováno v letech 1969-75 a zahrnuje charakteristické stavby Slánska, které se z velké části zachovaly na původním místě.

Muzeum středočeské vesnice v Kouřimi

Objekty lidové architektury převážně roubené nebo hrázdné. Tvoří výběr základních typů staveb z různých míst Čech. Muzeum bylo založeno v roce 1972 na základě potřeby zachránit vybrané stavby ze zátopové oblasti Želivky.

Muzeum vesnice jihovýchodní Moravy ve Strážnici

Muzeum nabízí ukázky lidového stavitelství jednotlivých oblastí Slovácka, včetně vinohradnických staveb. Zpřístupněno od roku 1981.

Soubor lidových staveb Rymice u Holešova

Expozice historických obytných a řemeslných interiérů se zařízení. Rymické domky pocházejí z konce 18. a z počátku 19. století. Jedná se o hliněné stavby s doškovými střechami, jejichž charakteristickým rysem je patrová komora.

Muzeum lidové architektury Zubrnice

Soubor roubených, hrázdných a zděných památek. Jde o jeden z nejmladších skanzenů v Čechách (založen r.1988) a pro muzejní účely byly využity nejhodnotnější stavby ve

středu obce i v jejím okolí, průběžně doplňované o drobné objekty, přenesené sem z jiných lokalit.

Soubor staveb lidové architektury v Příkazech u Olomouce (Hanácké skanzen)

Expozice hanácké vesnice zahrnující soubor lidových hlíněných staveb. Otevřen roku 1994.

Muzeum vesnických staveb středního Povltaví ve Vysokém Chlumci

Muzeum lidové architektury s objekty z oblasti Středočeské pahorkatiny a ve středním Povltaví. Nachází se zde obytné, hospodářské i technické stavby od poloviny 18. do počátku 20. století, kterým hrozil v původní lokalitě zánik.

Lidová architektura Klatovska v Chanovicích

Objekty lidové architektury v jihozápadních Čechách.

Závěr

Koncem 19. století se v několika zemích začal rozšiřovat trend vedoucí k zakládání muzeí etnografického typu se stavební tematikou. Byla tak vybrána řada objektů a následně přestěhována do nově vzniklých muzeí v přírodě za účelem zachovat svědectví o předindustriální kultuře venkovského obyvatelstva a ukázat je veřejnosti z pedagogických důvodů. První a tedy nejstarší muzeum v přírodě Skansen založil švédský učitel a etnograf Artur Hazelius roku 1891 a brzy si získal velkou popularitu. Příklad tohoto muzea v přírodě, jehož cílem je zobrazit historické, geografické a sociální aspekty života v minulosti, sloužil jako model v mnoha jiných zemích po celém světě. Vytvoření muzeí v přírodě byla iniciativou spíše intelektuálů než zemědělců a jejich cíle se zakládaly na přání reflektovat typické malebné a původní znaky venkova a nereprezentovat historii zemědělství. Poskytují ukázkou lidového stavitelství určitého území a rovněž plní významnou odborně-badatelskou a dokumentační funkci. Nesmíme ovšem opomenout i důležitou kulturně-výchovnou funkci muzeí v přírodě, která se projevuje pořádáním přednášek, předvádění starých řemeslných technik a dřívějšího způsobu hospodaření, rekonstrukce obyčejových tradic, vystupování folklórních souborů apod. Záchrana lidových staveb jejich přenesením není omezena jenom na stavby obytné. Patří sem i hospodářská stavení jako kůlny, chlěvy, špýchary, sýpky, stodoly. Zahrnujeme sem i různé brány, vjezdy, vrátka, kamenné zídky, sloupky, holubníky, včelíny, studny atd. Všechny tyto stavby mají své techniky, svébytný tvar, někdy i zdobení a jsou samozřejmě součástí venkovských usedlostí.

Prameny a literatura:

BIÖRNSTAD, A.: Skansen Stockholm Sweden. Borås, 1991, s. 1-24.

BROUČEK, S.: *Mýtus českého národa aneb Národopisná výstava československá 1895*. Praha, 1996.

BROUČEK, S., JEŘÁBEK, R.: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Praha, 2007, s.586

DVOŘÁČEK, P.: *Skanzeny v České republice: muzea lidové architektury v přírodě*. Olomouc, 2008

Museum vivum: sborník Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. Rožnov pod Radhoštěm, 2010

KRIŠTEK, I.: *Národopisná muzea v přírodě: teoretická a metodická východiska k realizaci*. Rožnov pod Radhoštěm, 1981, s.12, 18-19.

LANGER, J.: *Evropská muzea v přírodě*. Praha, 2005, s.5-12.

MENCL, V.: *Lidová architektura v Československu*. Praha, 1980

NOVÁKOVÁ, M.: *Skanzeny v Čechách, na Moravě, ve Slezsku*. Praha, 2006

PROCHÁZKA, L.: *České skanzeny*. Praha, 1994

ŠKABRADA, J.: *Lidové stavby: architektura českého venkova*. Praha, 1999

ŠTIKA, J., LANGER, J.: *Československá muzea v přírodě*. Martin, 1989, s.5-27.

Skansen. Dostupné z: <http://www.skansen.se/es/kategori/espanol> [10.2.2015]
Museum, No 175: Museos etnográficos y los museos al aire libre. UNESCO 1992.
Dostupné z: <http://unesdoc.unesco.org/images/0009/000929/092980so.pdf> [12.1.2015]
Muzea a skanzeny v ČR. Dostupné z: <http://www.lidova-architektura.cz/ochrana-pamatky/muzea-skanzeny/skanzeny-muzea-cr.htm> [27.3.2015]

Zahrada jako součást školy

Garden as part of a school

Počátkem 20. století se výrazně prosadil názor, že školní zahrada má mimořádně významné místo především při estetické výchově a že jejím nejvlastnějším posláním je budit zájem o přírodu, o její život a o její krásy. Výrazem plného pochopení funkce školní zahrady byly i výrazné snahy o to, aby zahrada především budila v dětech zájem o přírodu.

In the early 20th century, greatly pushed the idea that a school garden is an extremely important place primarily in aesthetic education and its very own mission is to inspire an interest in nature, its life and its beauty. The term full understanding of the function of the school garden were also significant efforts to make the garden especially aroused interest in children in nature.

Příspěvek vznikl na základě podpory při řešení DF13P01OVV003 - Zahradně-architektonická tvorba v kontextu realizace cílů národního obrození během 1. Československé republiky, který naplňuje tematické priority TP 1.1 a TP 1.4 Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity, financovaného Ministerstvem kultury ČR.

Historický exkurz

Zahrady začaly být při školách budovány až po vydání „*Všeobecného školního řádu císařovnou Marií Terezií ze dne 6. prosince 1774*“.¹ Všeobecný školní řád, který vyzýval rodiče dětí ve věku 6–12 let, „*aby děti svých do školy posílali*“,² je obecně interpretován jako počátek povinné školní docházky v našich zemích.³ Všeobecný školní řád, který současně stanovil, že škola má být zřízena v každé obci s farou, vytvářel a pokládal tímto svým požadavkem i základ celého později se rozvíjejícího školského systému.⁴ Je ovšem pravdou, že zahrad bezprostředně u škol bylo zprvu značně málo a že pokud při škole opravdu byly, sloužily především k tomu, aby si v takové zahradě mohl především sám učitel pěstovat pro svoji potřebu zeleninu a ovoce. K rozšiřování zájmu o zahrady přispíval

1 Archiv Národního zemědělského muzea Praha (dále jen Archiv NZM Praha), Sběrka dokumentace, Všeobecný školní řád císařovny Marie Terezie ze dne 6. prosince 1774.

2 Tamtéž.

3 BLATNÝ, L.; JŮVA, V.: *Kapitoly z dějin pedagogiky*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1996.

4 MORKES, František: Největší reforma školství v dějinách, 230. Výročí Všeobecného školního řádu. *Učitelské noviny* č. 33/2004; GAJDOŠOVÁ, Veronika: *Vývoj správy školství na našem území*. Bakalářská práce; BLATNÝ, L.; JŮVA, V.: *Kapitoly z dějin pedagogiky*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1996.

i fakt, že učitel byl v té době finančně závislý především na obdržených naturálních (pouze část svého platu dostával v penězích) a že se celkem automaticky počítalo s tím, že určitě – a rozhodně nijak zanedbatelné množství potravin – si sám vypěstuje. Bývalo běžné, že učitel často míval od obce k dispozici určitý pozemek, který využíval pro svoji osobní potřebu. Historická literatura přináší řadu příkladů, na nichž je názorně doloženo, že ještě v prvních desetiletích 19. století chovali pro svoji obživu učitelé zcela běžné domácí zvířata a jako součást odměny za výuku měli právě možnost hospodařit na určitém pozemku.⁵ Nouze, která nutila učitele na přelomu 18. a 19. století také k řadě hospodářských prací, ovšem způsobila, že učitelé mívali velmi dobrý vztah k rolnickému hospodaření, zahradničení, sadařství a včelařství a že v těchto činnostech nabyli značné dovednosti a zručnosti. Přirozeně tak své znalosti využívali i při výuce dětí. Zahrady, které při školách původně byly, nemívaly proto ještě charakter „školní zahrady“ určené pouze pro potřeby školy a školní výuky. Přesto však už v nich výuka probíhala.

Sepětí školy s přírodou se věnovala značná péče, což nám dokazuje vyhlášení povinného kurzu pěstování ovocných stromů pro všechny české i německé učitele z Prahy a okolí již v roce 1837.⁶ Účast učitelů v kurzu byla povinná. De facto se jednalo o jakési „další vzdělávání učitelů“ z praxe. Kurz nepořádala žádná instituce zabývající se přípravou učitelů, ale kurz pořádala pražská technika – tedy instituce blízká se svým charakterem univerzitě, která se nevěnovala vzděláváním učitelů. Tedy se jednalo o kurz praktických dovedností, který bezprostředně vycházel vstříc obecným požadavkům na přiblížení školní výuky běžnému životu a tedy i těsnějšímu sepětí školy s přírodou.⁷

Za první programově a již koncepčně založenou „školní zahradu“ je možno považovat zahradu vybudovanou v tzv. Budči v Praze ve 40. letech 19. století. Iniciátorem a zřizovatelem Budče jako moderně a značně ambiciózně budovaného vzdělávacího zařízení byl MUDr. Karel Slavoj Amerling (1807–1884).⁸ Jako velký milovník přírody nemohl Amerling opomenout zúšlechťování zahrady. O zvelebení zahrady se staral od počátku koupě pozemku. Konečná podoba zahrady byla Amerlingovou chloubou. I její uspořádání, podobně jako pojetí většiny uspořádání v Budči, odpovídalo požadavkům Komenského: „.. u školy budiž nejen volné místo k procházkám a společným hrám, nýbrž

5 MORKES, František: Z historie školních zahrad. *Envigika*, 2010.

6 Archiv NZM, OF Jan Marek, kurz pěstování ovocných stromů pro všechny české i německé učitele z Prahy.

7 Tamtéž.

8 Karel Amerling (1807-1884) je jedním z nejzajímavějších osobností pedagogického života 19. století. Vedle lékařské osvěty věřil v možnost pokroku a rozvoje české národní společnosti na základě podpory vzdělání, zejména učitelského vzdělání. V tomto duchu založil v roce 1842 na Novém Městě v Praze vzorovou školu, kterou nazval Budeč. Ta sloužila mimo jiné ke vzdělávání učitelů. Bohužel tento ústav z důvodů nedostatku financí brzy zaniká. V roce 1848 se Amerling stal ředitelem pražské hlavní školy s českým vyučovacím jazykem, kde probíhaly mimo jiné i jednorocní kurzy vzdělávající budoucí učitele. Tato škola se později stala mužským učitelským ústavem. V roce 1871 se Amerling ujímá vedení v Praze na Hradčanech ústavu pro slabo, plně děti, Ernestina. Umírá v roce 1884 a přeje si být pohřben na Budči; blíže CIPRO, M.: K. S. Amerling. *Pedagogika* 1986; ČONDL, K.: Sto let Amerlingova Budče. *Věstník Pedagogický*, roč. XX, 1942; DÝMA, M.: Buditelská a pedagogická činnost K. S. Amerlinga. NOVOTNÝ, Miloslav: *Pedagogické dědictví K. S. Amerlinga*. Praha 1960; DÝMA, M.: K. S. A. Buditel a pedagog. *Pedagogika*, roč. VII., 1957; FAITMANOVÁ, A.: *Dějiny školství rakouského od nejstarších dob až porok 1848*. Telč 1908; HOFFMANNOVÁ, E.: *Karel Slavoj Amerling*. Praha 1982.

*i zahrada, do níž by byli žáci pouštěni těšit se pohledem na stromy, byliny a kvítí,,,*⁹ Vzorem uspořádání rostlin v zahradě byla mu přirozená Jussierova soustava, rostly zde kapradiny, rostliny jednoděložné, dvouděložné, jehličnaté a listnaté dřeviny. Byly tu založeny záhony s rostlinami uspořádanými podle geografického rozšíření - květeny jednotlivých světadílů. Co nešlo pěstovat pod širým nebem, pěstovalo se ve sklenicích a na léto se rostliny i s kbelíky přenesly ven. Dále tu rostly druhy užitkové. Rostlinám barvířským, léčivým, pokrmovým, textilním, jedovatým, olejnatým a kuchyňskému koření vyhradil Amerling vždy samostatný záhon. Své místo tam měly i květomluvné koutky a květinové hodiny. Vysázel i nejznamenitější české odrůdy ovocných stromů a zamýšlel rozestavět podél cestíček klece s ptáky a rozmístit tu vzorky českých hornin. V zahradě Budče měla být i „*hlemejždárna*“ neboli hlemýžďí farma. Amerling myslel na maximální užitkovost a tak zde byl i včelník. Všechny rostliny byly opatřeny jmenovkami, psanými černě na bílé majolice. O zahradu se starali sami posluchači, střídající se po skupinách, jednak aby si vštíplili do paměti jména rostlin a jejich použití. Studenti měli též za úkol rostliny ze zahrady sušit a řádně se starat o herbářovou sbírku.¹⁰

Výraznou změnu do organizace školství a především do samotné výuky přinesl říšský školský zákon, který přijala říšská rada v květnu roku 1869.¹¹ Současně s přijetím tohoto zákona došlo k podstatné změně při budování a existenci školních zahrad. Především byla zavedena již povinná osmiletá školní docházka pro všechny děti. Tento zákon ve svém paragrafu 63 přímo konstatoval: „*Při každé škole opatřeno buď místo pro tělocvik, v obcích venkovských, pokud možná, zahrada učitelovi a nějaký pozemek, na němž by se mohly dělati zkoušky hospodářské.*“ Škola se školní zahradou se tehdy stala nedílnou součástí venkovské kulturní krajiny. Budování školních zahrad pak bylo do jisté míry ovlivněno i tehdy značně oblíbenou a obdivovanou krajinářskou architekturou. Jako byl chloubou každého většího i menšího zámku zámecký park, tak se stávala velmi často pečlivě upravená zahrada chloubou mnohých obcí, škol a jejich učitelů. Zákon z roku 1869 přitom ještě přesně nestanovil, kdo je povinen přispívat na zřízení a udržování zahrady. Tuto otázku ponechal v kompetenci zemských školních rad. Když ale byl o rok později vydán školní vyučovací řád, ve svém paragrafu 56 již přímo konstatoval: „*Vyučování přírodopisnému velmi příhodná jest zahrada školní, zřízená dle času a místa.*“¹² Od tohoto paragrafu byl pak odvozován vznik a rozvoj školních zahrad v následných letech. Teprve o několik let později, v roce 1873, bylo však definitivně rozhodnuto, že „*školní obci přísluší zřizování a udržování školních zahrad a školek pro pokusné hospodářství.*“¹³ Toto rozhodnutí bylo učiněno pod přímým vlivem výsledků a úspěchu světové výstavy, která se konala ve stejném roce ve Vídni.¹⁴ V části výstavy, v níž bylo prezentováno jako výrazný moderní fenomén školství, byly totiž vystaveny a veřejnosti představeny tři

9 NOVOTNÝ, M.: *Pedagogické dědictví K. S. Amerlinga*. Praha 1960, s. 86.

10 Tamtéž.

11 VÁŇOVÁ, R.: *Vývoj počátečního školství v českých zemích*. 1. Vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986, s. 165; KASPER, T., KASPEROVÁ, D.: *Dějiny pedagogiky*, Praha: Grada, 2008, s. 96-98; ŘEZNIČKOVÁ, K.: *Študenti a kantoři za starého Rakouska. České střední školy v letech 1867-1918*. 1. vyd. Praha: Libri, 2007, s. 22-23.

12 Tamtéž.

13 Tamtéž.

14 Archiv Národního technického muzea, Světová výstava ve Vídni 1873, inv. č. 1-3.

.....
skutečnosti, které byly v té době obecně považovány za mimořádně významné a převratné pedagogické novinky. Jednalo se o moderně vybavenou školní pracovnu pro dívčí ruční práce, o vybavenou školní dílnu pro chlapecké ruční práce a o školní zahradu. Ta byla již rozčleněna do tří základních částí – na zelnici, květnici a pokusné pole.¹⁵

Poměrně zajímavé je také to, že v roce 1870 informovalo předsednictvo hedvábnického spolku v Olomouci ministra vyučování o zcela mimořádné aktivitě učitelů v otázkách pěstování moruší a rozvoje hedvábnictví. Zdůraznilo přitom význam této činnosti učitelů nejen pro jejich teoreticko-praktické vyučování žáků, ale i pro šíření vlastenectví a současně také významnou národohospodářskou důležitost hedvábnictví. Předsednictvo hedvábnického spolku ve svém podání patřičně zdůraznilo i to, že učitelé by v tomto směru mohli ještě účinněji působit, kdyby ovšem všechny školy měly školní zahradu.¹⁶ Z hlediska pohledu na historii školních zahrad je tato informace významná především proto, že podání hedvábnického spolku nezůstalo bez odezvy.¹⁷ Ministr vyučování totiž již 8. ledna 1871 nařídil svým výnosem, aby se všestranně působilo k tomu, „*by všechny školy ponenáhlou opatřeny byly zahradami školními.*“¹⁸ O několik let později rozesílal školám pražský Spolek pro pěstování moruší (jejich pěstování se v Praze datuje od nařízení císařovny Marie Terezie, která přikázala, aby morušemi byly osázeny příkopy u pražských hradeb) zdarma a vyplaceně příručku o pěstování moruší a vajíčka bource morušového. Obcím, které projevíly zájem, rozesílal zdarma i stromky moruší. Je nepochybné, že na takovém přístupu spolku měl svoji zásluhu jeho předseda, který byl ředitelem měšťanské školy na Královských Vinohradech, tehdy ještě samostatné obci v bezprostřední blízkosti pražských hradeb.¹⁹

V roce 1874 byl vydán nový organizační statut a učební osnova pro učitelské ústavy. V tomto dokumentu byla již jasně formulována povinnost, že ve 3. a 4. ročníku učitelských ústavů. Ve všech učitelských ústavech proto měla být zřízena školní zahrada.

V roce 1876 se ke školním zahradám vyjádřilo opět svým výnosem vídeňské ministerstvo, které konstatovalo, že „*dostatečně zařízená školní zahrada může poskytnouti mnoho názorných prostředků učebných.*“²⁰

Mimořádně důležitým pro další rozvoj a existenci školních zahrad byl především výnos zemské školní rady ze dne 17. června 1879, který opětovně vybízel a nabádal podřízené okresní školní rady, aby se náležitě staraly o zakládání školních zahrad. Výnos přitom jasně formuloval názor zemské školní rady a její stanovisko k existenci školních zahrad. To bylo vyjádřeno slovy, že zemská školní rada „*vidí v tom jeden z nejdůležitějších a nejprospěšnějších prostředků k vzdělávání lidu, mimo to pak též opatření veřejné správy, kteréž vedle rozmnožování ovocných sadů a vedle sázení stromův a keřů podél cest, silnic a polních pěšin a podél břehů při řekách, potocích a rybnících nejlépe by se hodilo k tomu, aby se opět napravovaly poměry klimatické, jež stálým ztenčováním lesů se kazí, čímž patrně*

15 Tamtéž.

16 STEINOVÁ, Šárka: Hedvábnictví v českých zemích do roku 1945. *Prameny a studie* č. 48, s. 36-54.

17 Tamtéž.

18 MORKES, František: Z historie školních zahrad. *Envigogika*, 2010.

19 STEINOVÁ, Šárka: Hedvábnictví v českých zemích do roku 1945. *Prameny a studie* č. 48, s. 36-54.

20 MORKES, František: Z historie školních zahrad. *Envigogika*, 2010.

.....

*i hospodářství trpí. Zároveň pak vzbuzoval by se smysl a nového zřídla k výdělku by se dostalo. Přiměřeným užíváním zahrady školní nabývala by mládež důkladných vědomostí o mnohých důležitých předmětech přírodních a též o způsobu, kterak jich uživatí sluší, zároveň pak povzbuzoval by se v ní smysl pro přírodu a tím i smysl pro ušlechtilější zábavy, čímž by se i cit dítek šlechtil. Dále povznášel by se tím blahobyt a okrašlování země nabývalo by vždy větších rozměrů, jelikož očekávati lze, že by mládež, takto vzdělávaná, svým časem sadařství a zahradnictví se zálibou pěstovala a se starala o sázení stromů po silnicích a holých stráních a na prázdných místech v jednotlivých obcích, zároveň pak že by zahrady domácí rozmnožovala a zvelebovala.*²¹

Citovaná formulace z výnosu zemské školní rady se tak stala základní směrnicí pro všechny učitele, školy a obce (jako zřizovatele škol), zároveň však sloužila i jako stala obecně známá a výrazně se uplatnila také ve výuce v kratších, výrazně praktických hospodářských kurzech pro dospívající mládež a pro dospělé. V roce 1880 došlo také k rozšíření výukových osnov obecných a měšťanských škol a do výuky přírodopisu bylo nově zařazeno pěstování stromů.

V roce 1900 pak byla pro Moravu vydána i značně obsáhlá instrukce zemské školní rady týkající se zřizování a ošetřování školních zahrad. V této instrukci bylo, mimo jiné, stanoveno:

„Školní zahrady založeny budtež dle místních poměrů. Péče o ně závislá jest na osobních vlastnostech, poměrech a zálibě školního zahradníka, nelze proto stanoviti v tomto směru všeobecných pravidel, avšak jeví se potřeba dáti jisté pokyny, jež by rozhodujícími býti měly při zřizování školních zahrad.

1/ Školní zahrada slouží předně všeobecným vychovávacím účelům a zvláště přírodovědeckému názornému vyučování.

2/ Nejsouc výhradně ani školkou, ani zahradou botanickou neb zelinářskou neb květinářskou, musí býti školní zahrada přizpůsobena místním potřebám, odpovídajíc pokud možno jednoduchým základním zásadám.

Úplná školní zahrada obsahuje:

1. oddělení ovocnářské

2. oddělení zelinářské

3. oddělení plodin rolnických

4. a) v krajinách vinařských oddělení pro pěstování révy

b) v krajinách lesních oddělení ku pěstování lesního stromoví

Mimo to jest:

5. i květinářství věnovati zvláštní pozornost na vhodných místech zahrady

6. přiměřeně zařízený včelník rovněž nemá scházeti.

Rozměry školní zahrady řídí se dle místních poměrů, výměra 3–5 arů dostačí zpravidla úplně.

Jest-li prostora přesahující výměru 5 arů k dispozici, ať upotřebí se zbytek jako školní pole k rolnickým pokusům.

Před osetím jest nutno školní zahradu plotem ohraditi a přiměřeně obdělávati. Poloha zahrady a povaha půdy musí býti taková, aby školní zahrada vyhovovala skutečně svému účelu.

Místo budiž tak voleno, aby voda byla po ruce ku případnému použití.

C. k. zemská školní rada naděje se, že místní školní rady opatří potřeby školních zahrad.

21 Tamtéž.

Vyučování v zahradě školní ať zařídí se tak, aby žáci v době vzrůstu rostlinstva alespoň po jednu hodinu v týdnu vyučování byli v zahradě školní a to mimo dobu vyučování.

K pracím zahradním budtež přidržování střídavě menší oddíly žáků. Pokud a jak mají se žáci zúčastňovati při zmíněných pracích, závisí od osobní povahy učitele a žáků samých. Spojuje-li se vyučování přírodopisu se školní zahradou vhodně a přiměřeně zařízenou, může učitel v letních měsících, pokud to dovoluje pohoda a vyvažuje potřeba vyučování, vyučovati týdně po jednu hodinu žáky vrchního stupně a pokud se týče jednotlivé třídy školy měšťanské v zahradě školní.

V zahradách školních budtež pěstovány jen takové druhy stromů ovocných, které se pro školní obec nejlépe hodí.

Aby se smysl a záliba v ovocnictví vzbuzovaly a tím poškozování stromů bránilo, poučujž učitel dítky zejména:

a) Jak se sázejí jádra a pecky stromů ovocných, jak se výstřelky ořezují a ve školce zasazují.

b) Jak se stromy dle nejosvědčenějších metod zušlechťují.

c) Jak se docílí košatá koruna stromů.

d) Kdy a jak se stromek přesazuje a přesazený ošetřuje.

....

Opatrování zahrad školních budiž vždy věnována největší pozornost a pečlivost. Ať jest zahrada školní jakýchkoliv rozměrův a jakkoliv zařízena, dlužno vždy hlavně k tomu bráti zřetel, aby zahrada byla udržována v pořádku a čistotě a aby plodiny pěstovaly se věcně, správně a účelně, by zahrada školní vyhovovati mohla účelu svému.

O výnosu zahrady školní shodniž se místní školní rada se správou školy, zřetele vychovatelské a účel zahrady školní však toho vyžadují, aby semena, zelenina, lesní rostliny atd., jakož i vypěstované ovocné stromky přenechány byly pilným žákům, případně obci zdarma neb alespoň za mírnou cenu.

Okresní školní rady pečovati mají o to, aby při změně v osobě správce školy nebyly zahrady školní poškozovány, nýbrž nástupci v dobrém stavu odevzdány. To, co jest majetkem odstupujícího správce školy, budiž mu po případě zapláceno, nikdy však nesmí zařízená zahrada školní odstupujícím učitelem býti vyklizena nebo vyprodána.²²

O dva roky později v roce 1892 pak bylo již stanoveno, aby jednotlivé školní zahrady byly spravovány podle určitého plánu a školou vypracovaný plán měl být předložen ke schválení okresní školní radě. Obecně se požadovalo, aby školní zahrada byla členěna na ovocnou školku, zelinářské oddělení a všeobecné botanické oddělení. Botanické oddělení mělo obsahovat domácí rostliny hospodářské a obchodní (např. vrbu), rostliny léčivé, kořenné, medonosné, lesní stromy, divoké keře, budky pro ptáky a včelín. Poukazovalo se na to, že do tohoto oddělení nepatří domácí rostliny hospodářské (žito, ječmen, pšenice, řepa, jetel atd.) a že v něm nemají být ani lesní stromy, pokud je možno jak s uvedenými rostlinami, tak i se stromy seznamovat žáky při vycházkách do přírody.

V roce 1897 byla na řadě škol také jako novinka poprvé uspořádána „slavnost stromů“, která vrcholila slavnostním sázením jednoho či více stromů žáky a učiteli. Akce byla obvykle doprovázena obecným shromážděním lidu, na němž některý z učitelů promluvil o obecném významu stromů a o důležitosti jejich vysazování. V podstatě šlo o převzetí tehdy značně populární akce, která vznikla a nejdříve byla realizována ve Spojených státech severoamerických. V českých podmínkách ovšem slavnost měla výrazně

22 Tamtéž.

.....
národní charakter, který býval dokreslen recitací básní a zpěvem vlasteneckých písní. V následujícím roce, v němž si celá rakousko-uherská monarchie nejrůznějšími slavnostními akty připomínala již 50. výročí usednutí císaře Františka Josefa I. na trůn, se „slavnost stromů“ nejen rozšířila do mnoha škol, ale byla zcela oficiálně prezentována i jako „sázení královských stromů.“²³ Výročí císařova panování tak bylo školami nejen důstojně oslaveno, ale upraveným názvem celé slavnosti bylo i významně připomenuto, že císař stále ještě nesplnil to, co českému národu svého času slíbil – že se dá korunovat na českého krále!²⁴

Přes existenci řady výnosů a doporučení nejvyšších školských úřadů však stále nebylo dosaženo optimálního stavu, aby skutečně každá škola měla vlastní školní zahradu. Ovšem počet školních zahrad byl zcela mimořádný a úctyhodný. Podle výroční školní zprávy zemské školní rady za rok 1904 bylo v českých zemích celkem 4992 obecných škol – školní zahradu přitom nemělo pouze 772 škol.²⁵ Mimořádně významnou skutečností přitom bylo, že tato uváděná čísla byla současně velmi přesvědčivým dokladem svědčícím o výrazném nárůstu počtu školních zahrad v posledních letech. Ještě v roce 1895 se na Národopisné výstavě československé ve školním pavilonu zcela oficiálně uvádělo, že školní zahradu má celkem 2907 škol (což bylo 63 % škol), zatímco bez školní zahrady je ještě 1700 škol, tedy celých 37 %.²⁶ „Školní zahrady měly tu několik plánů zdařilých, zejména z kruhu, Vepříkova, Chrášťan, Petrovic a Malých Losenic, z nichž rozsah a rozdělení jejich bylo patrné.“²⁷

V roce 1905 vydala zemská školní rada „instrukci pro založení, zařízení a správu školních zahrad,“ podle níž měla mít školní zahrada nejméně 3 ary. Instrukce současně nařizovala, aby byl inventarizován i veškerý majetek školních zahrad, aby ve školní zahradě byla i vodní nádržka a aby každá obec provozující školu přispívala nejméně 50 korunami ročně školní zahradě na dovoz zeminy, na hnojivo, semena a sazenice.²⁸

V roce 1905 byl vydán i nový Řád školní a vyučovací pro školy obecné a měšťanské. Ten pak v části věnované školní kázní ve svém paragrafu 76 doslova uváděl:

„Učitelé mají za každé vhodné příležitosti naváděti děti k ochraně uměleckých a přírodních památností, veřejných sadů a kultur, jakož i k ochraně užitečných zvířat a rostlin a buditi v nich zálibu k přírodě. Každého roku z jara před líhnutím a na podzim budte dívky obeznámovány s ustanoveními zákona vydaného na ochranu užitečného ptactva: mimo to budte dívky při každé příležitosti poučovány o ohavnosti týrání zvířat. Též budte jim pochopitelným způsobem vyloženy nejdůležitější věci o šetření polního majetku a ochraně zemědělství proti škodám od housenek, chroustů a jiného škodného hmyzu. Kdykoli okolnosti dovolují, budte se školními dětmi konány poučné výlety, které by

23 Tamtéž.

24 Tamtéž.

25 Císařsko-královská zemská školní rada pro Čechy. Výroční zpráva c.k. zemské školní rady pro Čechy o stavu národního školství v království Českém ve školním roce 1903-1904. Praha : Císařský královský školní kněhosklad, [1904]. s. 56.

26 KLUSÁČEK, K.; KOVÁŘ, E.; NIEDERLE, L.; SCHLAFFER, F.; ŠUBERT, F. A.: *Národopisná výstava československá v Praze 1895*, vydali Výkonný výbor národopisné výstavy československé a Národopisná společnost československá. Praha 1895, s. 466.

27 Tamtéž.

28 MORKES, František: Z historie školních zahrad. *Envigogika*, 2010; Několik důležitých úvah ze školského zahradnictví. *Zahrada domácí a školní*, roč. II., č. 8 a 9, s. 162-164.

.....

*napomáhaly vyučovacímu účelu.*²⁹

Čas od času však docházelo i k problémům vzhledem k množícím se stížnostem na správce školních zahrad. Obsahem stížností se především stala ta skutečnost, že správci prodávají výpěstky ze školních zahrad a tak se obohacují. Především v roce 1908 docházelo k rozsáhlému vyšetřování ze strany Zemské školní rady. Instrukce z roku 1905 jasně definovala co se má ve školní zahradě pěstovat. „v oddělení ovocnářském stromky už od semene, v zelinářském různé druhy zeleniny,“ ale přímo se zde upozorňovalo, „že se nemají pěstovati jednotlivé druhy ve velkém množství.“ Velice důležitý v těchto sporech se stal bod číslo pět, kde se popisovalo, jak nakládat s výtěžkem školní zahrady. „V ohledu tom má obec školní se správcem zahrady písemně se dohodnouti a výslovně se podotýká, aby výtěžek školní zahrady v každém oddělení správci tohoto se přikázal, avšak aby správce zahrady vzhledem k výchovnému a národohospodářskému účelu školní zahrady zavázán byl dávat dětem školním semena a ovocné stromky zadarmo jako odplatu školním obcím za přinesené oběti, přenechávat bez náhrady školní obci štěpy, ovocné stromy, ozdobné keře a jiné k veřejným účelům. Kdyby se nedosáhlo shody, může tuto záležitost řešit c. k. okrasní školní rada, popřípadě i c. k. Zemská školní rada.

Josef Vaněk a zakládání školních zahrad

Zájem o školní zahrady také zaznamenal významný zahradní architekt Josef Vaněk. Ve Vaňkově technické kanceláři pro zakládání zahrad se velmi často objevovaly žádosti měšťanských a obecných škol o založení školní zahrady. V roce 1908 se Josef Vaněk po dohodě se Zemskou školskou radou v rakovnickém a křivoklátském okrese stal hlavním projektantem při reorganizaci školních zahrad. Akce probíhala tak, že výbor zahradního odboru Zemské školské rady zaslal správám všech škol přípis, ve kterém vyzýval k tomu, aby podaly zprávu o velikosti, stavu a nedostacích svých školních zahrad. Správci škol také museli celou zahradu zaměřit a nakreslit zahradu i s umístěním budov, uvést světové strany, stav půdy apod. Tento plánek pozemku nakonec zaslali zahradnímu výboru, který hromadně předal všechny náčrtky zahradnímu architektovi J. Vaňkovi. Mezi jednu z navrhnutých zahrad patřila i školní zahrada při obecné škole v Petrovicích.

Před školní budovou navrhnul vkusně upravenou květnici s květinovými skupinami ve středu, záhonem růží u plotu a perenovým záhonem při zdi budovy, na které umístil ovocné kolmé kordony. V obou čelech zahrádky dominovaly lavičky v thuyovém pozadí, zastíněné po straně dvěma kulovitými akáty. Kolem budovy ponechal větší prostor a severní část použil pro letní tělocvičnu, kde u plotu vysázel ovocné vysokokmeny a okrasné křoviny. Tyčkový plot pak dělil dvůr od vlastní školní zahrady. Na levé straně se nacházela dost prostorná školka, ale ne až přespřiliš, protože to by již neodpovídalo instrukci, která zakazovala, aby se školka ve školní zahradě stala jakousi zásobovatelkou obce ovocnými stromy. Školní dítě zde mělo názorně poznat, jak se pěstuje stromek ze semene až do své dospělosti. Brankou v plotě napravo se vcházelo do zelinářského oddělení, kde hned z kraje umístil pařeniště, dále zeleninové záhony a po jejich krajích nasázel angrešty

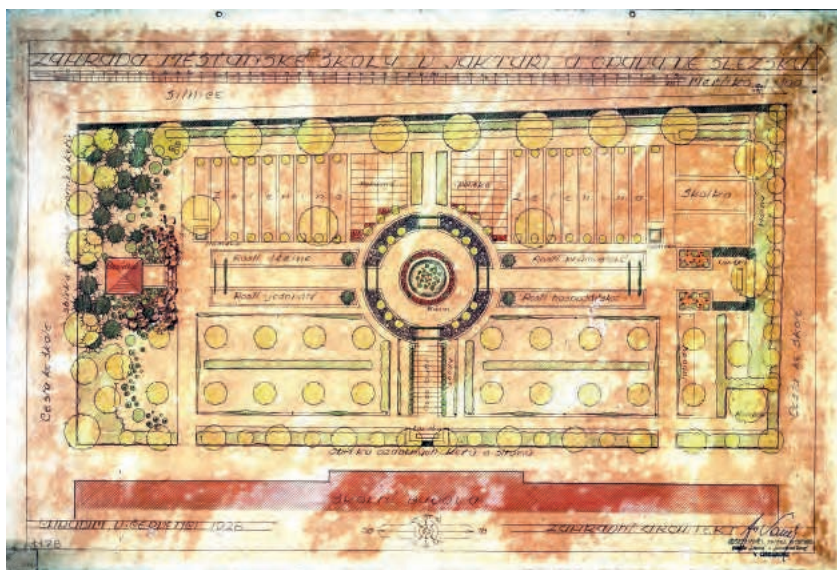
²⁹ Zemský ústřední spolek Jednot učitelských v království Českém. Řád školní a vyučovací pro školy obecné a měšťanské a prováděcí předpis k definitivnímu řádu školnímu a vyučovacímu / s příslušným ukazatelem jakožto příruční spis vydal vlastním nákladem Zem. Ústřední Spolek Jednot Učitelských v král. Českém ; společným ukazatelem opatřil K. V. Tuček. Praha : Zemský ústřední spolek jednot učitelských v království Českém, [1907]. 350s.

a rybíz. Cesta pak oddělovala botanický oddíl, kde rostly včelařské, lékařské, jedovaté a průmyslové rostliny, dále kousek vinice a chmelnice. Od budovy směrem na jih se původně nalézal svahovitý pozemek s ovocným sadem. Vaněk po konzultaci se správcem školy však přehodnotil situaci, protože zde stromy hynuly, pravděpodobně následkem mělkosti půdy a opukové spodiny. Z toho důvodu zde Vaněk projektoval zákrskový ovocný sad, protože zákrsek nepotřeboval tak hluboko kořeny. Zákrsky tak nasázel v příčných řadách přes svah a oddělil je od sebe cestami, které tvořily jakési terasy. Besídka umístil ve stínu bříz ve skalní partii, kde mezi kameny vysázel horské rostliny a sortiment jehličnatých stromů. Kolem plotu pak zasázel lístky a různé jiné ovocné keře, jako maliny, dřín jedlý, kdoule, mišpule, jeřáb atd.

Mezi nejideálnější školní zahradu Vaněk spatřoval v Mžanech u Sadové. Pozemek měřil asi 946m² a jednalo se rovnou plochu. Vpředu na jihozápadní straně budovy byl umístěn vjezd do dvora ze silnice. Na pravé straně se nacházela zahrádka pro správce školy, vlevo pak tzv. ozdobná zahrádka. V rohu Vaněk umístil besídku, ke které směřovaly dvě cesty. Besídku nechal porost podražcem (*Aristolochia*) a loubincem (*Ampelopsis*). Další část zahrady již nechal upravit jako parter, určený pro vysazení různých letniček. Uprostřed parteru umístil kruhovitou skupinu, která sloužila k osázení jiřinami nebo menšími květinami (*Salvia splendens*, *Pelargonie*). Vlevo a vpravo od parteru ponechal pro růže a plné šeříky. Podél plotu nechal nasázet 6 m od sebe řadu kulovitých javorů a mezi nimi pak umístil nejdůležitější ozdobné křoviny, takže zahrada zároveň sloužila i jako dendrologická sbírka.

Pokračování tzv. ozdobné zahrady se táhlo ještě podél budovy na jihozápad až k hlavnímu vchodu do budovy školní. Vlevo vchodu určil odpočívadlo pro děti před vyučováním, v poledne apod. Na pravé straně budovy se nacházela letní tělocvična, kterou nechal osázet lípami. Odtud se pak již přecházelo do tzv. zahrady užitkové. Od vchodu vedla cesta přímo k protějšnému plotu a rozdělovala tak pozemek na dva díly. Vpravo byl ovocný sad, kde nechal umístit včelín. Vlevo pak vytvořil květnici. Zde mělo každé dítě svůj záhonek. Vedle květnice se nacházelo botanické políčko, na kterém rostly nejdůležitější jedovaté, lékárnické, technické, medonosné rostliny atd. Ve vedlejším zelinářském oddělení mohly děti pěstovat všechny druhy zeleniny (kapustovité, salátovité, tykkovité, cibulovité, luštěniny, kořenovité, aromatické (kuchyňské koření) a vytrvalé).

Dále Vaněk nezapomněl ani na pokusné pole pro umělá hnojiva, hospodářské rostliny a ovocnou školkou. U plotu, kolem velké zahrady nechal vytvořit 1 m široký záhon, na kterém děti pěstovaly chřest, křen, reveň, rajská jablíčka, chmel, révu, maliny, jahody, angreš, rybíz apod.

Zahrada měšťanské školy v Jaktáři u Opavy ve Slezsku, zahradní architekt Josef Vaněk

Zahrada české obecné školy v Křesicích u Litoměřic, zahradní architekt Josef Vaněk

Závěr

Počátkem 20. století se výrazně prosadil názor, že školní zahrada má mimořádně významné místo především při výchově estetické a že jejím nejvlastnějším posláním je budit zájem o přírodu, o její život a o její krásy. Školní zahrada měla být částí přírody a nemohlo se v ní proto dařit rostlinám všeho druhu. Jednotlivé rostliny pro školní zahradu se měly vybírat i s ohledem na to, zda by byly vhodnými pomůckami ve školním kabinetu. Zdůrazňována byla myšlenka, že každá krajina má svůj specifický ráz, který je dán i tím, že v ní jsou jen některé druhy a skupiny rostlin. Proto ani ve školní zahradě, která neměla být ničím víc než jen „*oplocenou částí krajiny*,“ se neměly pěstovat rostliny jiných druhů. Takto formulované zásady pro tvorbu školních zahrad se staly základními po celou dobu existence těchto zahrad nejméně v celé první polovině 20. století.

Výrazem plného pochopení funkce školní zahrady byly i výrazné snahy o to, aby zahrada především budila v dětech zájem o přírodu. Přitom se zdůrazňovalo, že tomu velmi úspěšně napomáhá to, jestliže je větší část zahrady vyhrazena a ponechána k pěstování přímo dětem. Že pouze přibíráním dětí k pěstitelské práci a jejich vlastním pěstěním se u nich probouzí nejen láska k životu rostliny, ale i láska k tělesné práci. „*Svědomitý učitel chápe se každého vhodného prostředku, jenž napomáhá navykat dítky snostem a dobrým vlastnostem. Mimo jiné má škola ve svých svěřencích buditi smysl pro pořádek, čistotu a krásno. Účinným prostředkem k tomu jest též školní zahrada, je-li náležitě vedena..... Školní zahrada dává učiteli mnoho příležitosti k buzení smyslu v dětech pro čistotu. Třeba jest v zahradě udržovati čistotu po celý rok, tedy i v době odpočinku – v zimě.....Cit pro krásu lze velkou měrou buditi školní zahradou, je-li tato udržována stále v pořádku a čistotě. Vydatně podporuje ladné uspořádání a upravení cest a záhonků, použití slušných jmenovek a tyčí, volba, vysázení a výzdoba zahrady květinami. Květinové záhony, rabátka, skupiny, koberce budtež co možná jednoduché, za to ale budiž použito květin opravdu krásných, které honosí se dlouho trvajícím květenstvím a vzhledným listím. Pečujeme o to, by květnice byla stále v květu, čehož možno docíliti střídavým vysazováním. Také soulad barev vhodně volených přispívá k buzení krásy. Práce v zahradě za dohledu a návodu učitele vykonávejte děti samy!*“³⁰

Prameny a literatura

Archiv NZM Praha, Sbírka dokumentace, Všeobecný školní řád císařovny Marie Terezie ze dne 6. prosince 1774.

Archiv NZM, OF Jan Marek, kurz pěstování ovocných stromů pro všechny české i německé učitele z Prahy.

Archiv Národního technického muzea, Světová výstava ve Vídni 1873, inv. č. 1-3.

Archiv pozůstalosti zahradního architekta Josefa Vaňka.

BLATNÝ, L.; JÜVA, V.: *Kapitoly z dějin pedagogiky*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1996.

30 RICHTER, Jan: Zahrada školní budiž vzorem pořádku a čistoty. *Zahrada domácí a školní*. Ilustrovaný časopis, věnovaný ovocnictví a zahradám domácím všeho druhu, zvláště pak zahradám školním, jakož i výchově mládeže pracemi v zahradě. roč. V., září 1910, č. 1, s. 2, 26.

CIPRO, M.: K. S. Amerling. *Pedagogika* 1986.

Císařsko-královská zemská školní rada pro Čechy. Výroční zpráva c. k. zemské školní rady pro Čechy o stavu národního školství v království Českém ve školním roce 1903-1904. Praha : Císařský královský školní kněhosklad, [1904]. s. 56.

CONDL, K: Sto let Amerlingova Budče. *Věstník Pedagogický*, roč. XX, 1942

DÝMA, M.: K. S. A. Buditel a pedagog. *Pedagogika*, roč. VII., 1957. DÝMA, M.: Buditelská a pedagogická činnost K. S. Amerlinga. NOVOTNÝ, Miloslav: *Pedagogické dědictví K. S. Amerlinga*. Praha 1960. GAJDOŠOVÁ, Veronika: *Vývoj správy školství na našem území*. Bakalářská práce 2010.

FAITMANOVÁ, A.: *Dějiny školství rakouského od nejstarších dob až porok 1848*. Telč 1908.

HOFFMANNOVÁ, E.: *Karel Slavoj Amerling*. Praha 1982.

KASPER, T., KASPEROVÁ, D.: *Dějiny pedagogiky*, Praha: Grada, 2008, s. 96-98.

KLUSÁČEK, K.; KOVÁŘ, E.; NIEDERLE, L.; SCHLAFFER, F.; ŠUBERT, F. A.: *Národopisná výstava českoslovanská v Praze 1895*, vydali Výkonný výbor národopisné výstavy českoslovanské a Národopisná společnost českoslovanská. Praha 1895, s. 466.

MORKES, František: Největší reforma školství v dějinách, 230. Výročí Všeobecného školního řádu. *Učitelské noviny* č. 33/2004.

MORKES, František: Z historie školních zahrad. *Envigogika*, 2010. NOVOTNÝ, M.: *Pedagogické dědictví K. S. Amerlinga*. Praha 1960, s. 86.

Několik důležitých úvah ze školského zahradnictví. *Zahrada domácí a školní*, roč. II., č. 8 a 9, s. 162-164.

RICHTER, Jan: Zahrada školní budiž vzorem pořádku a čistoty. *Zahrada domácí a školní*. Ilustrovaný časopis, věnovaný ovocnictví a zahradám domácím všeho druhu, zvláště pak zahradám školním, jakož i výchově mládeže pracemi v zahradě. roč. V., září 1910, č. 1, s. 2, 26.

ŘEZNÍČKOVÁ, K.: *Študáci a kantoři za starého Rakouska. České střední školy v letech 1867-1918*. 1. vyd. Praha: Libri, 2007, s. 22-23.

STEINOVÁ, Šárka: Hedvábnictví v českých zemích do roku 1945. *Prameny a studie* č. 48, s. 36-54.

VÁŇOVÁ, R.: *Vývoj počátečního školství v českých zemích*. 1. Vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986, s. 165.

Zemský ústřední spolek Jednot učitelských v království Českém. Řád školní a vyučovací pro školy obecné a měšťanské a prováděcí předpis k definitivnímu řádu školnímu a vyučovacímu / s příslušným ukazatelem jakožto příruční spis vydal vlastním nákladem Zem. Ústřední Spolek Jednot Učitelských v král. Českém ; společným ukazatelem opatřil K. V. Tuček. Praha: Zemský ústřední spolek jednot učitelských v království Českém, [1907]. 350s.

Zahradní stavby a doplňky v díle zahradního architekta Josefa Kumpána (1885–1961)

Garden constructions and accessories in the work of landscape architect Josef Kumpán (1885 – 1961)

Zahradní architekt Josef Kumpán se nesmazatelně zapsal do dějin československé zahradnické tvorby. Prostřednictvím analýzy archivní dokumentace a realizací terénního průzkumu, byla studována jeho tvorba podle jednotlivých skladebných prvků kompozice. Jeho dílo proto patří v současnosti k nejlépe zmapovaným dílům všech zahradních architektů meziválečného Československa.¹

Jedním z určujících projevů jím navrhovaných zahrad byla jejich výrazná obytnost podpořená hojným uplatňováním drobné zahradní architektury (besídky, altány, pergoly, loubí) a doplňků (výtvarná díla, sedací nábytek), jimž věnoval zvláštní pozornost. Článek se zaměřuje na interpretaci formy, tvarosloví a lokalizace typických zahradních staveb a doplňků v jeho díle.

Landscape architect Josef Kumpán is an inedible part of the history of Czechoslovak horticultural production. His work has been studied by composing elements of composition through analysis of archival documents and implementation of field research. His work, therefore, is currently one of the most ascertained works of landscape architects of the interwar Czechoslovakia. One of the determinative manifestations of gardens, proposed by himself, were their distinctive habitability backed by copious application of small garden architecture (such as gazebos, summerhouses, pergolas, arbours) and accessories (artwork, chairs), which devoted special attention. The article is focused on the interpretation of forms, morphology and localization of typical garden constructions and accessories in his work.

Příspěvek vznikl v rámci výzkumného projektu Zahradně-architektonická tvorba v kontextu realizace cílů národního obrození během 1. Československé republiky (kód DF13P01OVV003), financovaného z Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI).

1 Dílčí výsledky jsou postupně prezentovány prostřednictvím výzkumného projektu Zahradně-architektonická tvorba v kontextu realizace cílů národního obrození během 1. Československé republiky (NAKI).

Úvod

V popředí tvorby meziválečných zahradních architektů stálo navrhování rodinných a vilových zahrad, jejichž výraznější rozvoj je možné na území českých zemí determinovat přibližně 2. polovinou 19. století. Od tohoto časového vymezení začíná být poměrně běžná výstavba luxusních vilových staveb převážně v klidových zónách, zejména v dotyku větších měst.² Vily si tehdy nechávala stavět vzdělaná a zámožná vrstva zadavatelů, která již z větší míry nepatřila mezi aristokracii. Tehdejší vilové zahrady byly prezentovány zejména volnými úpravami krajinářského typu.³ Případné pravidelné uspořádání např. v podobě vstupních či příjezdních parterů se omezovalo pouze na bezprostřední okolí domu. Zahrady až s učebnicově zdůrazněnými zákrutami cest s poměrně velkým výskytem konifer, upomínající na končící typ krajinné školy Lenného Meyera,⁴ se postupně musely definitivně vypořádat se stále se zmenšujícími parcelami pro realizaci krajinářských úprav.⁵ Období 90. let 19. století a přelom století jsou pak typické krajinářskými úpravami zahrad, ve kterých se začínají výrazněji prosazovat formálně upravené partie. S jistou mírou zobecnění je možné konstatovat, že zvenčí krajinářsky působící zahrady, měly jinak důležité zahradní pasáže poblíž domu již formálně pojaty. Mohlo jít o cestami jasně vyjádřené vztahy vzhledem k hlavním vchodům do vily, o soulad uspořádání formálních zahradních partií s funkčním pojetím jednotlivých částí domu, o charakter reprezentativních květinových výsadeb, které již nebyly uspořádány v obvyklých schématických kobercových záhonech ale často v rozlehlých architektonicky ovlivněných terasovitých plochách nebo záhonech.⁶

Stále zřetelnější odklon od krajinářsky komponovaných zahrad a příklon k stále formálnějšímu architektonickému tvarosloví vyvrcholil kolem první čtvrtiny 20. století, kdy byly zahrady zakládány již výhradně jako pravidelné a v úzkém architektonickém sepětí s domem. Tím byl naplněn hlavní požadavek kritiků krajinářských úprav, kteří požadovali maximální možné sepětí zahrady s architekturou vily.⁷ Zakládání velkých zahrad v „přechodném nebo smíšeném stylu“ vykazovalo v blízkosti domu formální zahradní

2 Stále se zvyšující postupná obliba tohoto způsobu bydlení zapříčinila na přelomu 19. a 20. století vznik nových urbanistických plánů, jejichž výsledkem byl zrod celých vilových čtvrtí při okrajích měst.

3 Tzv. tradice tvorby Karla Friedricha Schnikela, či Lenné Meyerova krajinářská škola.

4 Peter Joseph Lenne (1789–1866) byl pruský krajinářský architekt. Navrhoval prostorné parky po vzoru anglických krajinářských parků. Do historie zahradního umění se zapsal zejména vytvořením parku v Sanssouci v Postupimi. Gustav Meyer (1816–1877) byl zahradní architekt a ředitel městských zahrad Berlína. Od roku 1843 společně spolupracovali. Okruh jejich následovníků se v dějinách zahradního umění označuje termínem „Lenne-Meyer-school“ což byly zahrady představitel tzv. smíšeného stylu zakládání zahrad založeného na kombinaci krajinářských a formálních prvků kompozice.

5 Typické krajinářské zahrady se zakládaly i v následujícím období vývoj vilové zahrady. Informaci je nutné brát jako zobecnění nezbytné pro přibližnou chronologii vývoje tvorby.

6 Podrobně viz ZÁMEČNÍK, R. Květinový detail v zahradách první republiky, *Prameny a studie*, 52, 2014, s. 131–162. ISBN 978-80-86874-49-4.

7 Vliv na toto uspořádání zahradního prostoru měl zejména vývoj tradiční vilové architektury, která se začínala orientovat na anglické vzory. Moderní stavební a zahradní ideje byly již od roku 1860 zaváděny v Anglii a později se z nich vyvinul velmi ceněný anglofilní komfort bydlení. Stoupencem anglicky koncipovaných vil, které příkladně projektoval, byl architekt M. H. Baillie-Scott. Srovnej např. SCOTT, M. H.: *Dům a zahrada*, Praha: J. Laichter, 1910. 251 s.; MUTHESIUS, M.: *Das englische Haus*. Berlin: Ernst Wasmuth, 1904. 219 s.; PHILLIPS, R.: *Das moderne englische Haus*. Stuttgart: Julius Hoffmann 1927. 192 s.

partie, jejich rámec zůstával i nadále uspořádán krajinářsky.

Jedním z významných kritiků krajinářských úprav byl, alespoň v německých zemích,⁸ bezpochyby Hermann Muthesius.⁹ Jeho orientace na anglické hnutí *arts and crafts*, ho posílila v odmítání krajinářských zahrad, které považoval za překonané. Muthesius a další architekti místo toho propagovali reformované, prostorově jasně oddělené, geometrické vilové zahrady. V důsledku stavebních činností, které byly po přelomu století stále intenzivnější, se pozemky stále více zmenšovaly, a proto se také zakládání krajinářských zahrad stávalo i nadále problematičtější.

V prvních desetiletích 20. stol. a za první republiky byly rodinné zahrady již nejčastěji zakládány jako formální s vysokým zastoupením tvarované vegetace a drobné zahradní architektury. U plošně rozsáhlejších vilových zahrad převažovalo ovšem krajinářské pojetí kompozice s formálním členěním zahrady v nejbližším okolí budovy, čímž byla zajištěna provázanost domu se zahradou. Stále také vznikaly, v menší míře, zahrady označované jako přírodní, tedy založené výhradně krajinářským způsobem.

V obecné rovině je možné konstatovat, že zahrady 20. a 30. let 20. století byly zakládány převážně jako formální v přímé vazbě na provoz a funkci jednotlivých místností domu se znatelným oddělením obytných, či reprezentativních částí zahrady od provozního nebo hospodářského zázemí (zelinářská zahrada se skleníky a ovocný sad). Funkční dělení zahrady bylo zajištěno pravidelnou strukturou cest a optickým odclonením živými, zejména tvarovanými ploty a stěnami, špalíry z ovocných dřevin nebo pomocí drobné zahradní architektury (ploty, zdi, pergoly, treláže, aj.), která zvyšovala obytnost zahrady. Funkční dělení zahrady bylo odvozeno z půdorysu domu. Zahrady byly charakteristické používáním značně bohatého sortimentu okrasných rostlin, který byl často součástí velmi, na údržbu a zakládání, náročných vegetačních a technických prvků (ružovny, pergoly, živé ploty a stěny, bazény, kašny, promenády, partery, pereneta, rabata, aj.).¹⁰

8 Zahradní kultura českých zemí byla tradičně ovlivňována německou zahradní tvorbou, která přebírala impulzy z ostrovního království.

9 Paralelně vedle svých četných prací na projektech vydal především celou řadu důležitých publikací, které ho v Německu i za hranicemi proslavily. Snad nejvýznamnějším dílem je jeho kniha *Das englische Haus*, která vyšla v roce 1904/05 ve třech svazcích. Dále např. MUTHESIUS, H.: *Landhaus und Garten*, 1919, 240 s.; MUTHESIUS, H.: *Die Schöne Wohnung*. München: F. Bruckmann, 1922, 15, 237 s. Ve svých publikacích kladl rovněž velký důraz na zahrady. Téměř po celý svůj život neúprosně kritizoval šablonovité ustrnutí na prostorově stále omezenějších vilových zahradách, které považoval za „zcela nepřirozený stav zahrad“, který je nutné reformovat, neboť dnešní anglická zahrada již není to, co chápeme pod tímto pojmem jako krajinářská zahrada, nýbrž v případech, při nichž jsou zohledňována umělecká hlediska se jedná o pravidelnou zahradu, v podstatě geometrickou nebo také architektonickou parkovou zahradu (MUTHESIUS, H.: 1904). Sám zahrady také navrhoval. U všech zahrad, které navrhl před rokem 1914 se omezil na přísné formální úpravu, často se záhony růží jako součást otevřených teras. Tyto „růžové terasy“ byly zpravidla velkoryse dimenzovány a tvořily současně důležitý spojovací článek mezi domem a zahradou a obohacovaly hlavní místnosti v domě. Ostatní část zahrady se nevyznačovala již tak velkou okázalostí kvetoucích rostlin.

10 Srovnej např. tvorbu našich zatím nejlépe zmapovaných zahradních architektů tohoto období v ZÁMEČNÍK, R.: *Zahradní architekti první republiky, Zprávy památkové péče*, 2013, roč. 73, č. 4, s. 309–316. ISSN 1210-5538; ZÁMEČNÍK, R. *Dílčí poznatky o tvorbě zahradního architekta Josefa Miniberga – park Svodov, Prameny a studie*, 53, 2014, s. 42–66. ISSN 0860-8483; ZÁMEČNÍK, R.: *Otokar Fierlinger (1888–1942): Inspirační zdroje a východiska pro tvorbu, Prameny a studie*, 51, 2013, s. 4–55. ISSN 0862-8483.

.....
Josef Kumpán (1885–1961), jeden z nejproduktivnějších zahradních architektů první poloviny 20. století¹¹ členil zahradní prostor rovnou linií, čímž dosáhl praktického využití všech částí, které sloužily zejména společenským potřebám, sportovním aktivitám a hospodářskému užtku. Rozčlenění půdorysu domu se často stávalo podkladem zajímavé organizace zahrady. Tím vznikala rozmanitá zahradní oddělení typická svou funkční náplní a kompoziční skladbou. Z analýzy zahradních plánů vyplynulo, že architektonická, okrasná část byla situována u domu a mývala podobu květinového parteru nebo růžovny. Ve společenské části zahrady se soustředil rodinný život, hrály hry a provozoval sport. Užitková část pro pěstování ovoce a zeleniny bývala samostatně vymezena nebo přirozeně přecházela v okrasnou. Žádné z těchto zahradních oddělení se neobešlo bez typických zahradních staveb a doplňků jakými byly zahradní besídky, pergoly, výtvarná díla, bazény, zahradní nábytek, aj. Analytickým studiem postupně digitalizovaných Kumpánových zahradních plánů v rámci projektu NAKI¹² v kombinaci s jeho vlastní literární tvorbou¹³ byla v jeho díle doložena nebývalá pestrost uplatnění různých zahradních architektur (drobných stavebních objektů) a mobilních i imobilních doplňků (zahradní nábytek, sochařská, výzdoba). Značné pozornosti se v jeho díle těšily zejména drobné zahradní stavby určené ke společenskému setkávání a trávení volného času – besídky.

Zahradní besídky

„Zahrada stává se jen tehdy útulnou a obytnou, je-li v ní umístěno dostatek odpočívadel a alespoň jedna besídka skytající ochranu proti slunci a nepohodě.“¹⁴ Besídka je jednou z hlavních součástí zahrady. Soustřeďuje se v ní rodinný život – plní svůj úkol jako hlavní společenské místo, kde se beseduje, pojídá, odpočívá. Není snad v zahradě jiného stavebního objektu, který by mohl vykazovat větší rozmanitosti tvarů, než právě besídka.“¹⁵ Vlastní situování besídky v zahradním programu bylo vázáno na místní poměry. Zásadní roly v jejím situování hrála orientace světových stran, výhledy do krajiny, celkové uspořádání zahrady, účel, jemuž slouží, směr převládajících větrů, aj. V každém případě Kumpán dbal na to, aby byla besídka pokud možno položena na místě vyvýšeném, aby byl zajištěn lepší rozhled po zahradě.

11 Životu a dílu zahradního architekta Josefa Kumpána (1885–1961) byla věnována pozornost v ZÁMEČNÍK, R. Zahradní architekti první republiky. Zprávy památkové péče, 2013, roč. 73, s. 309–316. ISSN 1210-5538; STEINOVÁ, Š. Josef Kumpán – zahradní architekt (úvodní studie), Prameny a studie, 51, 2013, s. 56–89. ISSN 0862-8483.

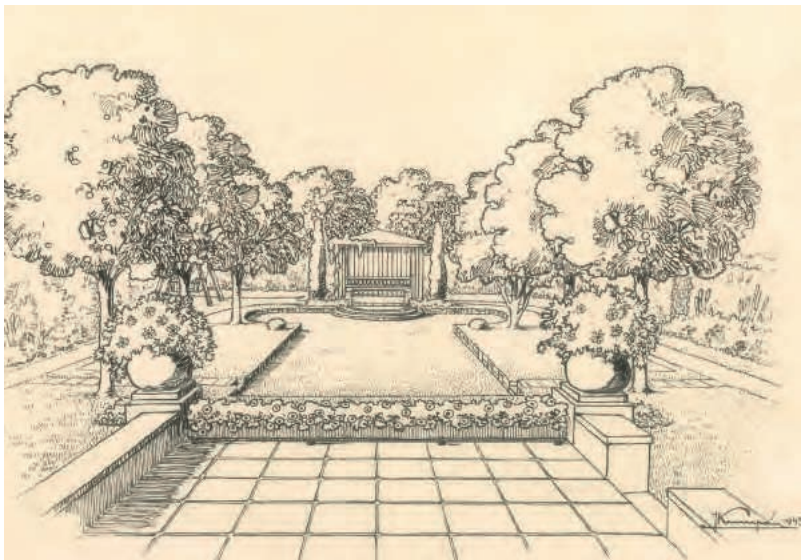
12 Projekt Zahradně-architektonická tvorba v kontextu realizace cílů národního obrození během 1. Československé republiky (kód DF13P0IOVV003), financovaný z Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI).

13 KUMPÁN, J. Novodobá zahrada, Praha 1938, s. 95; KUMPÁN, J. Zahradní besídky a jejich rostlinná výzdoba. Praha: [nákl.vl., 1938]. 55 s.; KUMPÁN, J.: Novodobá zahrada: hlavní zásady při zakládání nebo přeměňování zahrad domácích. Praha: Československé zahradnické listy, 1920, 46 s.

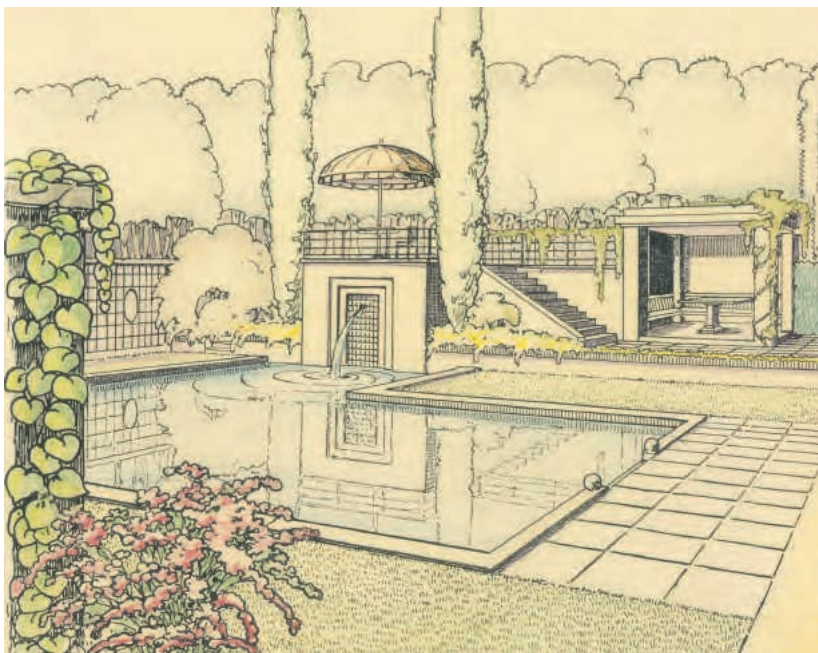
14 KUMPÁN, J.: Zahradní besídky a jejich rostlinná výzdoba. Praha: [nákl.vl., 1938]. 55 s.

15 KUMPÁN, J.: Novodobá zahrada, Praha 1938, s. 95.

.....

Osově umístěná besídka v reprezentativní části zahrady p. Meliše v Počernicích, r. 1943 (Archiv NZM, OF Josef Kumpán, inv. č. 425/V/Z/273)

Besídka v rekreační části zahrady s plaveckým bazénem v zahradě p. Hiekeho ve Slaném, r. 1932 (Archiv, OF Josef Kumpán, inv. č. 459/V/Z/306)

Místní poměry každé zahrady předurčily její polohu. Byla-li situována v hlavní okrasné (reprezentativní) části zahrady stávala se ústředním prvkem kompozice zahradního oddělení (květinový parter, rosarium, perenietum) nebo u plošně omezených zahrad celé dispozice. Její poloha byla volena s ohledem na osovou souměrnost úpravy v přímé vazbě na průčelí domu. Z mnohých Kumpánových návrhů je zřejmé, že besídka tvořila ústřední prvek kompozice také v obytně-rekreační nebo ve sportovně-oddechové části zahrady, jejíž bezprostřední okolí bývalo obohaceno o dětské hřiště s tělocvičným náradím a houpačkou, případně o dětské koupaliště se sprchou, či rekreační bazén. Nesměl chybět volný trávník určený ke slunění.¹⁶ Besídky byly navrhovány také pro intimní zákoutí zahrady např. pro typické jednodruhovité lesíky situované mimo pohledové osy zahrady, nejčastěji v rozích zahradní úpravy v odcloněných polohách. V jeho návrzích je možné se setkat také s besídkami položenými v hospodářské části zahrady, kde přebíraly také funkci skladiště pro zahradní nářadí a nábytek nebo s besídkami tvořícími součást rozlehlějšího alpina nebo součást květinových teras.

Bez rozdílu na to, v jaké poloze zahrady besídky stály, měly mnoho společných znaků. Vždy se jednalo o místo pro společenské, rodinné a soukromé trávení volných chvil, měly shodnou velikost, materiálovou skladu a vlastní tvar besídek vycházel z několika určujících typů.

*„V besídce se přijímají také návštěvy, proto musí být dostatečně prostorná. Pro pohodlný pohyb je nutné počítat na každou osobu jeden čtverečný metr besídkové plochy.“*¹⁷

Analýzou plánové dokumentace a vlastní literární tvorby Josefa Kumpána vyplynulo, že byly besídky stavěny z větší části ze dřeva úměrně řezaného a hlazeného, z fošen a latí. Patřičný nátěr olejovou barvou v nejrůznějších kombinacích zvýšil trvanlivost besídky a měl vliv na její dekorativní účinek. V případě povrchové úpravy besídek dbal Kumpán na to, aby při volbě nátěru z dvou různých barev byly použity takové, které se navzájem doplňují (hnědá a žlutá, modrá a šedá, žlutá a bílá, zelená a bílá, zelená a fialová, atd.).

*„Základy besídky provedou se nejpraktičtější z kamene, betonu nebo cihel, na které se pak celá besídka volně postaví.“*¹⁸ V méně častých případech užíval také besídek z betonu a cihel nebo kamene za současného zdůraznění úměrnosti k celému prostoru bez plýtvání uměleckými tvary. *„Čím jednodušší forma besídky, tím krásnější.“*¹⁹

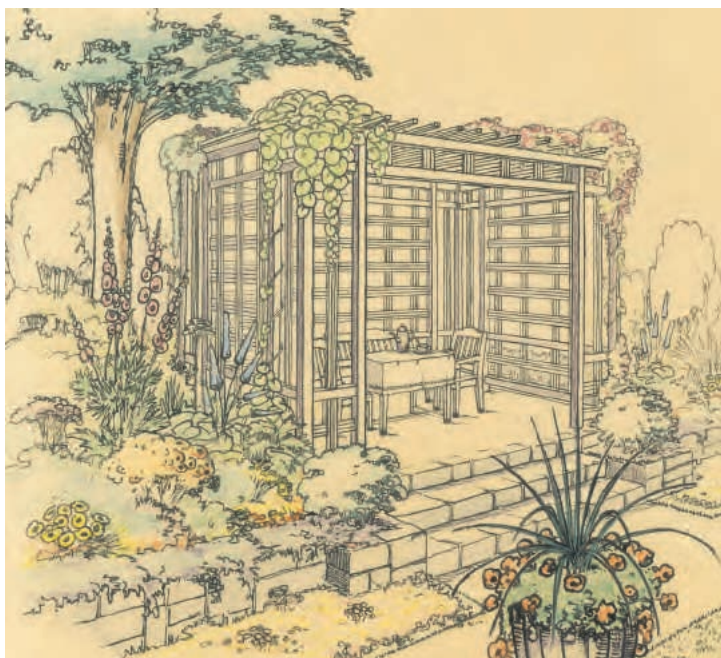
V díle zahradního architekta Josefa Kumpána je možné na základě podrobného průzkumu archiválií (zahradní plánová dokumentace, dobová fotografie) a terénního průzkumu dochovaných zahrad identifikovat tři hlavní typy zahradních besídek – otevřené, polouzavřené a úplně uzavřené. *Otevřené besídky* volil hlavně na místa chráněná před větry se zdůrazněním jejich postupného porůstání popínavými rostlinami. Hlavně v menších zahradách, kde bylo nutné situovat besídku v blízkosti sousedova pozemku, používal typ *polouzavřené besídky*, která měla vždy zadní stěnu a častěji i postranní stěny vyplněny prkny. Pohled z besídky do zahrady byl volný. *Úplně uzavřené besídky* byly vyzdobeny okny a dveřmi a soužily současně jako úschovna pro zahradní náčiní a nábytek.

16 Tamtéž.

17 KUMPÁN, J.: Zahradní besídky a jejich rostlinná výzdoba. Praha: [nákl.vl., 1938]. 55 s.

18 KUMPÁN, J.: Novodobá zahrada, Praha 1938, s. 95.

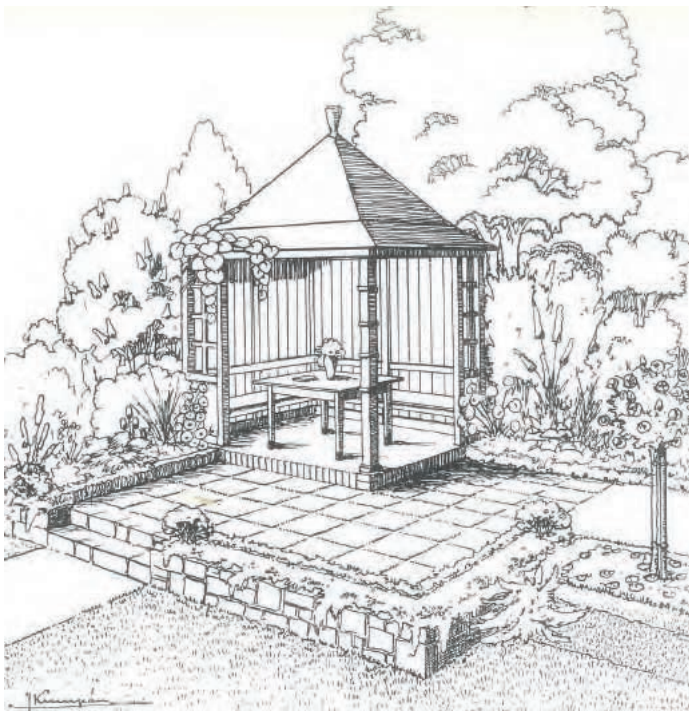
19 KUMPÁN, J.: Besídka jako praktický a estetický doplněk zahrady. Zahradnické listy, roč. XXXV., č. 8, rok 1938, s. 126–127.

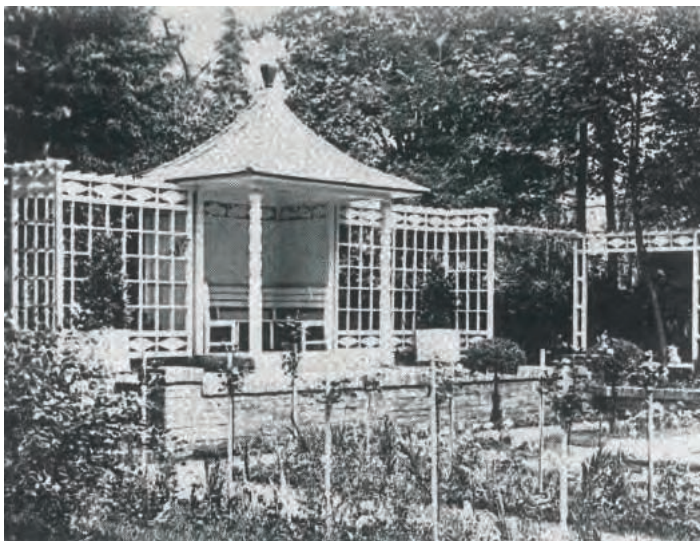
*Otevřená zahradní besídka lehké konstrukce, zahrada p. Mosera v Třebáni, r. 1933
(Archiv NZM, OF Josef Kumpán, inv. č. 453/V/Z/300)*

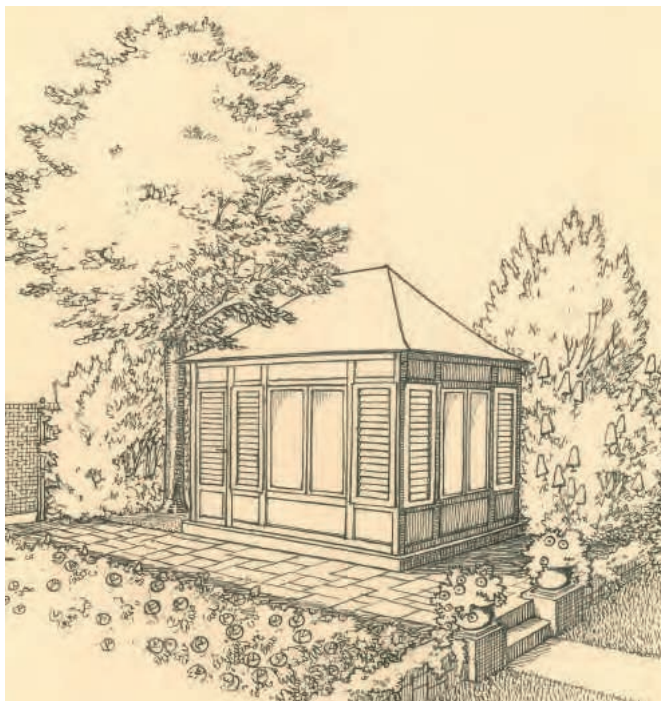
*Otevřená besídka postavená na květnových terasách
(KUMPÁN, J.: Zahradní besídky a jejich rostlinná výzdoba, 1938)*

Polouzavřená besídka (KUMPÁN, J.: Zahradní besídky a jejich rostlinná výzdoba, 1938)

Polouzavřená besídka rozšířená o konstrukci pro popínavé dřeviny (KUMPÁN, J.: Zahradní besídky a jejich rostlinná výzdoba, 1938)

*Uzavřená besídka v zahradě Fryc v České u Brna
(Archiv NZM, OF Josef Kumpán, inv. č. 443/V/Z/291)*

Uzavřená besídka (KUMPÁN, J.: Zahradní besídky a jejich rostlinná výzdoba, 1938)

Bez rozdílu na zvolený typ besídky šlo o stavby na čtvercové, rovnoběžníkové, mnohoúhelníkové, kruhové nebo polokruhové základně. Kulatý nebo polokulatý půdorys podmiňoval náročnější opracování dřeva a s tím související finanční náročnost realizace. Na výsledném vzhledu Kumpánových besídek se výrazně podepsal zvolený typ střechy. Nejčastěji používal pravidelného jehlanu na čtvercové nebo mnohoúhelníkové základně. Střecha byla často ukončena řezbářským motivem (kuželkou). V jeho díle se objevují také „novodobé střechy“, které jsou rovné.²⁰

Zvláštním typem zahradní besídky byly stavby stejné funkce, které označoval za **zahradní pavilony**. Od zahradních besídek se odlišovaly konstrukcí a použitým materiálem. Vzhledem k tomu, že byly stavěny z pevných materiálů (beton, kámen, cihla) vyznačovaly se robustnějším vzhled, případně měly podobu vyhlídkového sloupového pavilonu.²¹

Josef Kumpán dbal ve svých návrzích na správné osazení besídky rostlinnou výzdobou. „*Teprve vhodným spojením architektury s živou rostlinou docílí se tajuplné nálady, která člověka v zahradě okouzluje.*“²² Osazení jejího okolí dodá pak celku ráz intimnosti. *Co se týče rostlinné výzdoby besídky a jejího okolí musí se hlavně řídit konstrukcí a tvarem besídky. Lehké mřížoví necháme popínat jemnolistými keři jako akébií (Akebiaquinata), slaběrostoucími popínavými růžemi. K těžkým zděným besídkám sázíme velkolisté popínavé keře jako podražce (Aristolochiadurior), americkou révu vinnou (pravděpodobně Vitislabrusca), aj.*“²³

Zděný zahradní pavilon (KUMPÁN, J.: Zahradní besídky a jejich rostlinná výzdoba, 1938)

20 Při návrhu besídky respektovat soulad s domem. Měl-li dům rovnou střechu, musela být také střecha besídky vodorovná.

21 KUMPÁN, J.: Besídka jako praktický a estetický doplněk zahrady. Zahradnické listy, roč. XXXV., č. 8, rok 1938, s. 126–127.

22 KUMPÁN, J.: Novodobá zahrada, Praha 1938, s. 95.

23 KUMPÁN, J.: Besídka jako praktický a estetický doplněk zahrady. Zahradnické listy, roč. XXXV., č. 8, rok 1938, s. 126–127.

Uzavřená besídka (KUMPÁN, J.: Zahradní besídky a jejich rostlinná výzdoba, 1938)

Kumpán ve svých textech doporučoval k porůstání besídek volit nejčastěji tyto oplétavé a popínavé keře: *Akebiaquinata*, *Actinidiaarguta*, *Actinidiakolomikta*, *Hedera helix* (k osazování nejstinnějších míst besídek), *Wisteriasinensis* (k popnutí jemnějších konstrukcí), *Loniceracaprifolium*, *Lonicerapericlymenum*, *Lonicerafuchsoides*, *LonicerabrachypodaAureoreticulata* (k popnutí jižní strany lehkého mřížoví), *Aristolochiadurior*, pestrý sortiment plamének *Clematisviticella*, *Clematisvitalba*, *Clematispaniculata*, *Clematisjackmanii*, aj. *Polygonumbaldschuanicum* (k popnutí mohutných besídek), *Vitisodoratissima*, *Parthenocissusquinquefolia*, *Vitisveitchi* (k popnutí zděných besídek), *Periplocagraeca*. Popínavé růže považoval za skupinu rostlin nejvhodnější pro osazení besídek vykazující nesčetné druhy (raně kvetoucí, polopozdní, pozděkvetoucí, s květenstvím opakujícím).²⁴

Loubí a pergoly

Mezi další typické zahradní objekty identifikované rozbořem Kumpánovy tvorby patří stavby určené pro porůstání pnoucími a ovíjivými rostlinami a k instalaci sedacího nábytku, které dále podporovaly obytnost zahrady. Loubí a pergoly bývaly v jeho díle míněny jako samostatné kompoziční prvky zahrady s hlavní funkcí estetickou nebo tvořily součást komunikací a spojnic v zahradním programu, případně měly vzájemně oddělovat a clonit jednotlivé části zahrady.

„Loubí nebo pergola, kterých se používá k částečnému zastínění cest, je vlastně dlouhá otevřená besídka, jejíž střecha pozůstává z příčných latí popnutých rostlinami.“²⁵

Vzhledem ke značné rozmanitosti tvarů a převažujícím funkcím těchto stavebních prvků v Kumpánově díle bylo nutné pojmy loubí a pergola vzájemně odlišit.

²⁴ KUMPÁN, J.: Zahradní besídky a jejich rostlinná výzdoba. Praha: [nákł.vl., 1938]. 55 s.

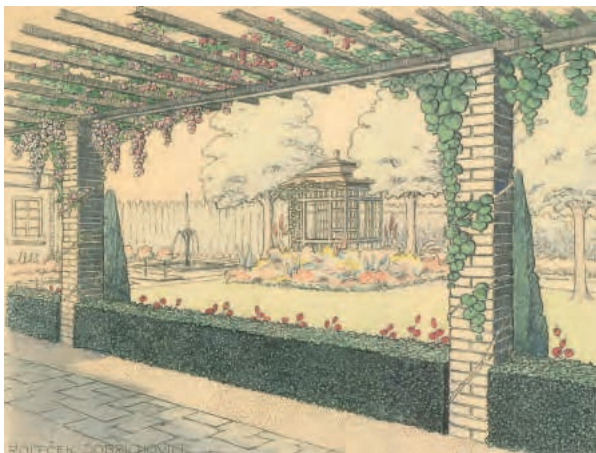
²⁵ KUMPÁN, J.: Novodobá zahrada, Praha 1938.

Loubí

Interpretce zahradní plánové dokumentace z díla Josefa Kumpána vychází z definice, že loubí je konstrukce vedená obvykle nad cestou, popnutá nebo tvořená rostlinami. Rostliny jsou vedeny ze stran a kryjí prostor loubí nahoře, tvoří strop. Mohou popínat i některé strany, ale nejméně jedna strana loubí je vždy volná. Loubí přirozeně, i bez konstrukce, může vytvářet klenba stromů nebo vysokých keřů vysazených se záměrem vytvořit loubí. S uvedenou definicí souvisí vlastní materiálová skladba prvku. Z analyzované plánové dokumentace je zřejmé, že většina těchto staveb byla celodřevěná, resp. na betonových patkách spočívala dřevěná konstrukce. Poměrně častým provedením byla vzájemná kombinace zděných prvků s dřevěnými, v provedení zděné pilíře (kámen nebo cihla), na kterých spočívala jednotlivá dřevěná břevna. Prostory mezi jednotlivými pilíři mohly být v obou případech vyplněny třelážemi (jedna strana byla vždy otevřená) pro popínavé rostliny nebo byly popínavé rostliny vysazovány pouze u paty svislé konstrukce (pilíře, sloupku) a vyvedeny na podélná a příčná břevna tvořící strop loubí. V Kumpánově díle se setkáváme také s loubím ocelovým, provedeným z jednotlivých ocelových prutů, které mohly být vzájemně konstrukčně propojeny, nebo šlo o jednotlivé na sobě nezávislé oblouky řazené za sebou v pravidelných intervalech navozující dojem loubí. Všechny konstrukční a materiálové varianty řešení měly společně to, že byly navrhovány s cílem popnutí rostlinami za tím účelem volenými, které mohly být pouze okrasné nebo pouze užitkové (ovocné dřeviny) nebo mohly být také vzájemně kombinovány.

Varianty materiálového a konstrukčního řešení uzavírá zvláštní typ loubí, které bylo vytvořeno pouze z živých rostlinných jedinců, vysazovaných a následně speciálním řezem tvarovaných za účel vytvořit loubí.

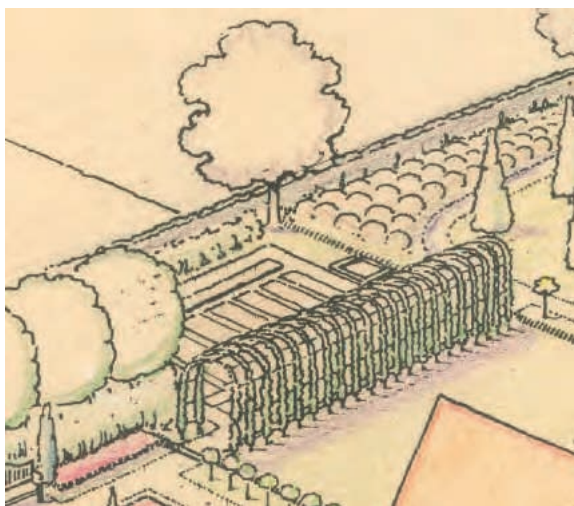
Z hlediska posuzování vzhledové pestrosti těchto staveb v návrzích Josefa Kumpána plyne, že šlo o stavby lehké, vzdušné konstrukce výrazně podélného půdorysu, které bývaly otevřeny z obou stran, případně, pokud bylo loubí situováno na hranici pozemku nebo oddělovalo funkčně rozmanité části zahrady, mělo jednu stranu uzavřenu (třeláž, nebo plná stěna). Strop byl zaklopen pravouhlými podélnými a příčnými břevny, v případě ocelové konstrukce byl přirozeně zaklenut.

Loubí provedené v kombinaci zděných pilířů a dřevěného záklopu spojující vjezd do zahrady se vstupem do domu v zahradě p. Rolečka v Dobřichovicích (Archiv NZM, OF Josef Kumpán, inv. č. 436/V/Z/284)

Tatáž situace na dobové fotografii (Zahrada pana Rolečka v Dobřichovicích, Roleček, archiv autora)

Loubí z ocelových prutů oddělující okrasnou část zahrady od hospodářské v zahradě p. Páry ve Velvarech (Archiv NZM, OF Josef Kumpán, inv. č. 431/V/Z/279)

Jednotlivé oblouky řazené za sebou v pravidelných intervalech, mající charakter loubí (Archiv NZM, OF Josef Kumpán, inv. č. 548/V/Z/249)

Z výše uvedeného rozboru tohoto poměrně výrazného stavebního prvku zahradní kompozice plynou jeho jednotlivé převažující funkce. Pomineme-li hlavní funkci jakou je konstrukce pro vedení užitkových a okrasných rostlin, uplatňoval jich Kumpán jako výrazného spojovacího prvku nejčastěji mezi vstupem do zahrady a vchodem do domu. Odděloval jimi jednotlivé zahradní části, nejčastěji okrasnou část od užitkové nebo vstupní část zahrady od soukromé. V neposlední řadě jich užíval tam, kde bylo nutné bezprostředně po založení zahrady vytvořit dojem útulnosti a uzavřenosti, v polohách vyžadujících vzájemné odclonění se sousedními pozemky, či pro zakrytí nevzhledných staveb.

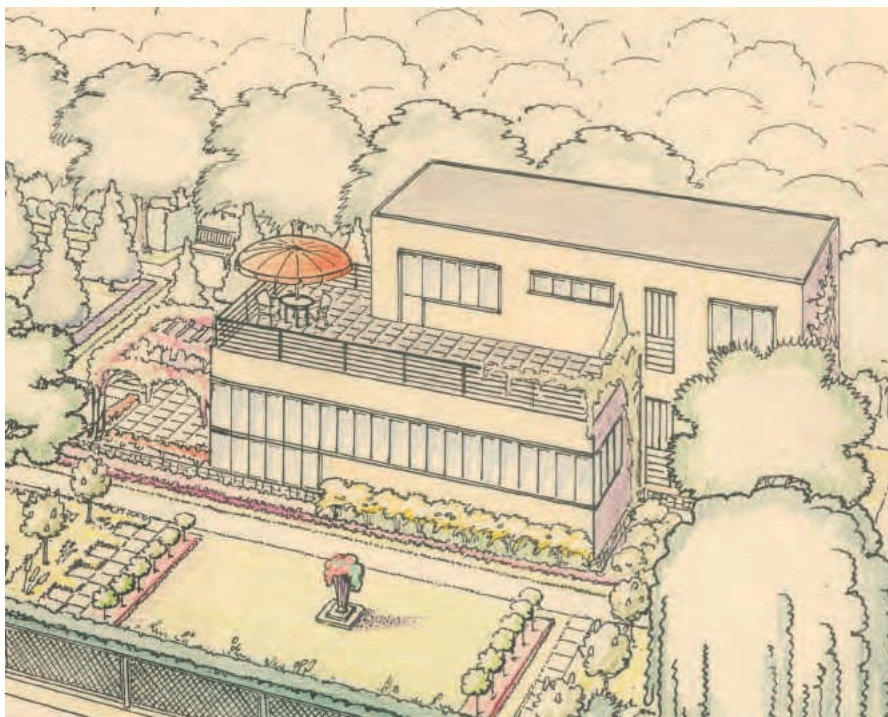
Pergola

Obdobně pestrou škálu variant materiálového a konstrukčního řešení zaujímá v Kumpánově díle také typická zahradní stavba – pergola. Pergola je lehká okrasná zahradní stavba sestavená z volně stojících sloupů, což jsou nejčastěji různě masivní trámy pouze na stropě, případně i na stranách konstrukčně propojené. Užívá se zejména jako ozdobný prvek pro růst popínavých rostlin, které vytvoří nad prostorem zastřešené místo vhodné pro posezení a odpočinek.

Z hlediska materiálového řešení se v díle Josefa Kumpána setkáme s obdobnými variantami řešení jako v případě loubí (dřevěné, zděné a kombinované) včetně konstrukčního řešení. Vzhledem ke své převládající funkci a poloze v zahradě nesou mnoho společných znaků se zahradními besídkami. Rozborem zahradní plánové dokumentace nebylo možné identifikovat, zda uplatňoval také pergoly provedené z oceli. Vlastní situování, estetické působení a převládající funkce se však od výše probírané

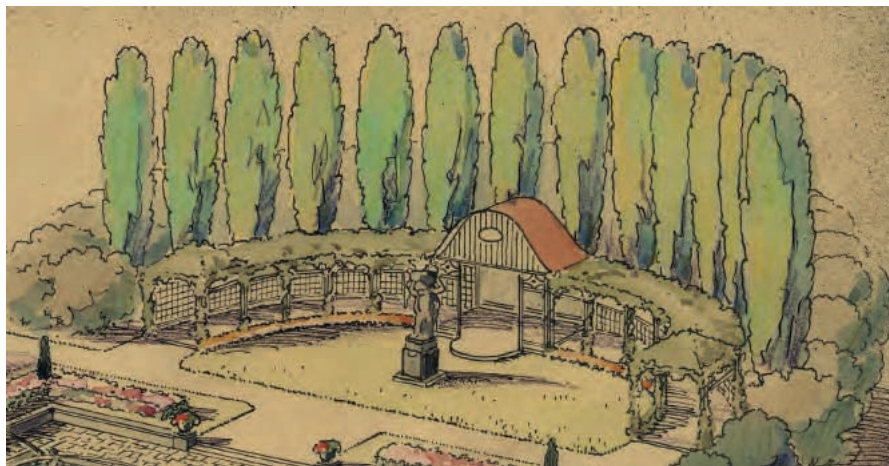
zahravní stavby výrazně liší.

Funkční uplatnění pergoly se v zahradě omezovalo, pomineme-li, podporu pro vedení rostlin, výhradně na místo společenské, k instalaci sedacího nábytku, tedy na místo využívané staticky. Z hlediska estetického působení a významu v kompozici zahrady požívaly pergoly obdobného významu jako besídky a to zejména v případech, kdy tvořily ústřední prvek celé zahrady nebo její reprezentativní části, růžovny nebo květinového parteru. Tyto pergoly bývaly situovány jako protiváha zahradnímu průčelí domu (náhrada za besídku) a osově orientovány. V návrzích Josefa Kumpána se objevují také jako součást hlavní obytné budovy tvořící přechod mezi domem a zahradou. Časté bylo také vzájemné propojení pergoly s besídkou (někdy označovaná jako pergolovitá besídka).²⁶ V případě nutnosti umístit v některé z částí zahrady, či jako součást jiného kompozičního prvku, lehčí konstrukci použil právě pergolu jako přímou náhradu za besídku. S pergolou se proto v jeho návrzích setkáváme v květnici, rosariu nebo při rekreačním bazénu a také v intimnějších částech zahrady.

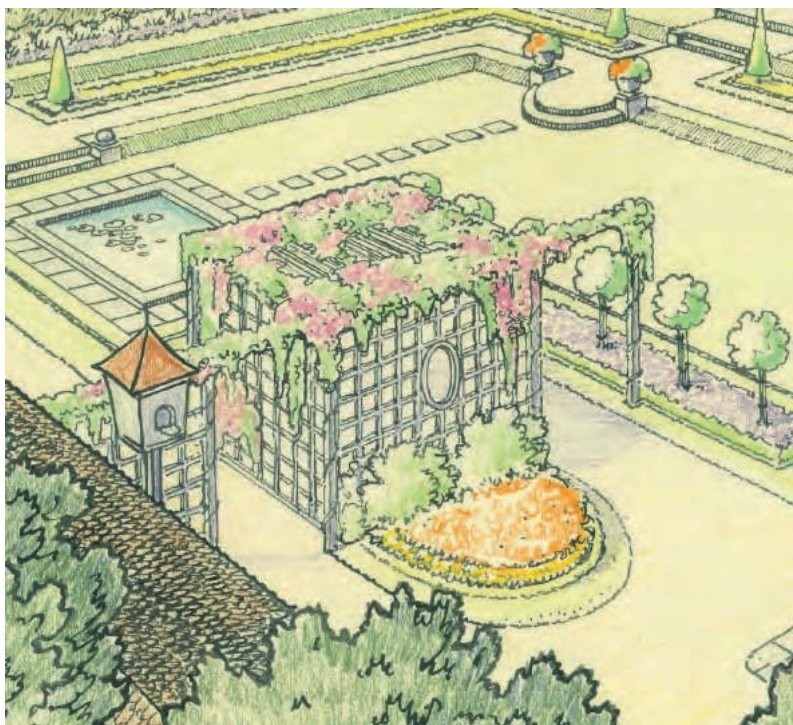

*Dřevěná pergola bezprostředně navázaná na dům pana Nožičky v Klánovicích, r. 1932
(Archiv NZM, OF Josef Kumpán, inv. č. 448/V/Z/295)*

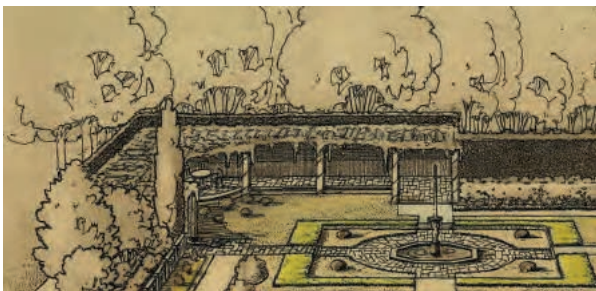
²⁶ V tomto případě propojení bývá poměrně složité vzájemně rozlišit, zda se nejedná spíše o besídku vybíhající bočními rameny v loubí.

Samostatně situovaná pergola nesoucí většinu znaků typických také pro besídku v zahradě p. Čiháka ve Velvarech, r. 1933 (Archiv NZM, OF Josef Kumpán, inv. č. 567/V/Z/401)

Typická besídka, jejíž boční ramena vybíhají v pergolu, zahrada vily Jiřího Čerycha v České Skalici, r. 1929 (Archiv NZM, OF Josef Kumpán, inv. č. 398/V/Z/252)

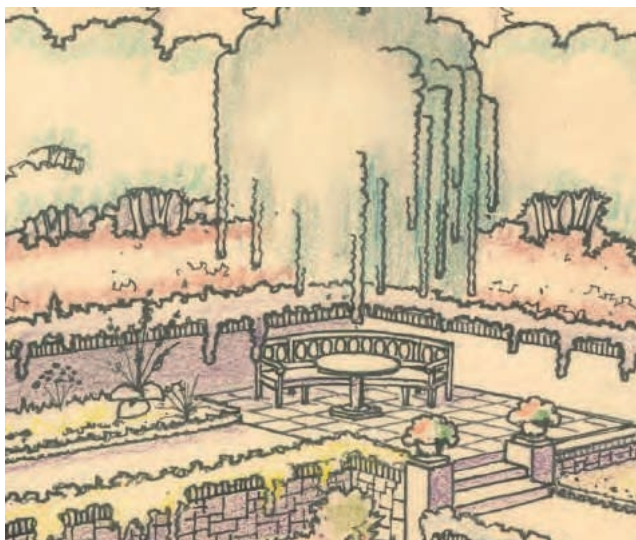

*Rohová pergola v reprezentativní části zahrady, 1930
(Archiv NZM, OF Josef Kumpán, inv. č. 405/V/Z/259)*

Na vhodných místech umisťoval **odpočívadla** vybavená sedacím nábytkem. Nejčastěji byla situována v pohledových uzlech, závěrech komunikací či jako intimní zastavení navléknutá na cestním programu. V některých případech na sebe zcela přebíralo funkci hlavního společenského místa, to když nahrazovalo zahradní pergolu nebo besídku (odpočívadla centrální, pohledová, intimní). Odpočívadlo bylo tvořeno zpevněnou, ve většině případů dlážděnou plochou na půdorysu kruhu, půlkruhu, obdélníku nebo čtverce. Podle převažující funkce bylo určeno pouze pro instalaci lavice, případně pro umístění celého zahradního setu. Odpočívadlo bývalo výjimečně doplněno konstrukcí pro popínavé rostliny, mnohdy bylo doplněno o výtvarný prvek (váza, mísa, zahradní plastika) a téměř vždy bylo osazeno dřevinami. Kromě toho, že výsadba odpočívadlo zdůraznila v prostoru zahrady, měla také důležitou funkci mikroklimatickou. V Kumpánových návrzích se setkáváme s odpočívadly doplněnými o tvarovanou stěnu, výsadbu sloupových stromů (*Quercus robur* Fastigiata), *Populus nigra* Italica) nebo o symetrickou výsadbu např. červenolistých javorů (*Acer platanoides* Schwedlerii), aj.

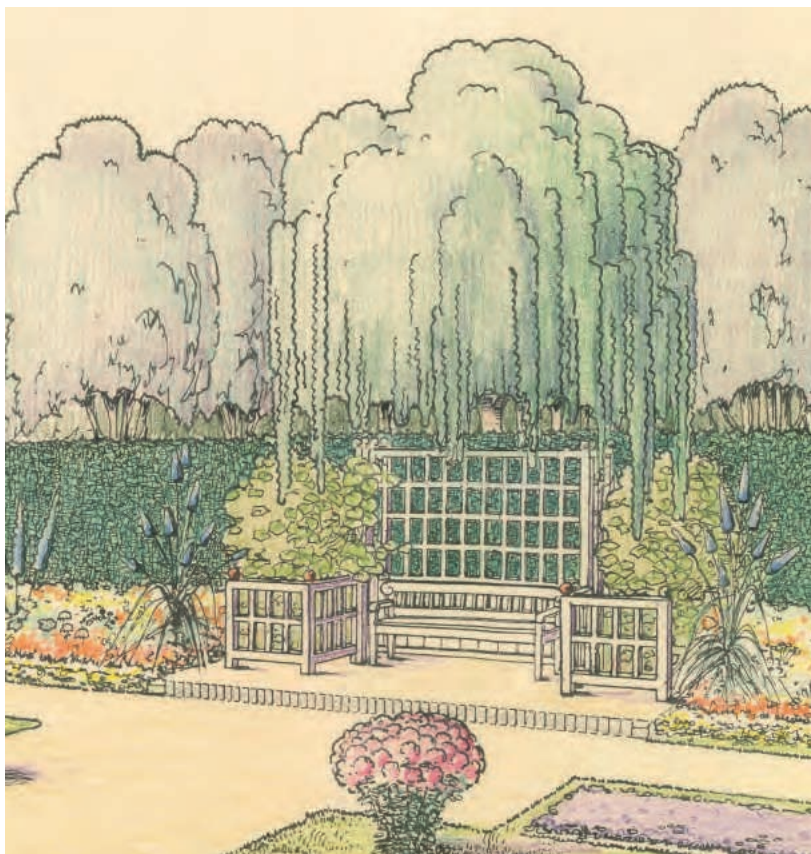
*Odpočívadlo s dřevěnou konstrukcí pro popínavé rostliny s půlkruhovou lavicí
(Archiv NZM, OF Josef Kumpán, inv. č. 481/V/Z/326)*

*Odpočívadlo nahrazujícího v místě obvyklou besídku, zahrada p. Schönhöfera v Podolí
(Archiv NZM, OF Josef Kumpán, inv. č. 450/V/Z/297)*

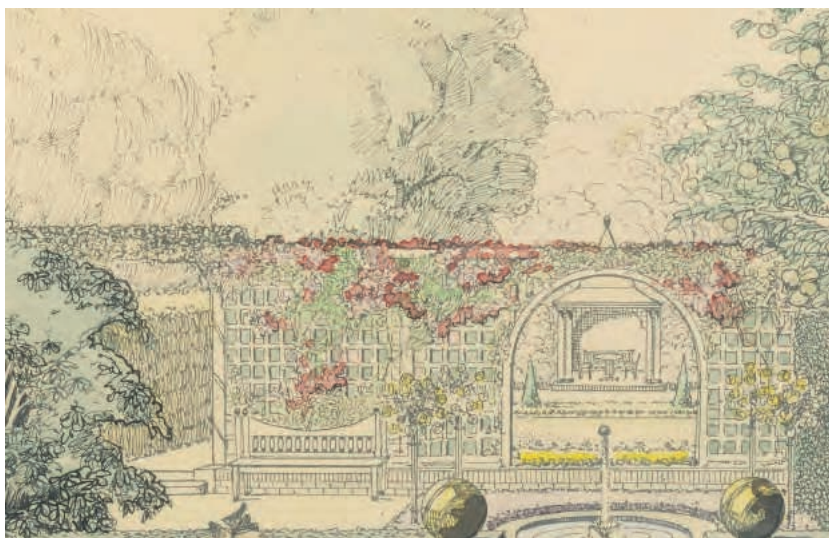

*Osově situované odpočívadlo na půdorysu půlkruhu doprovázené živým plotem
a vlašskými topoly v zahradě p. Páry ve Velvarech, r. 1927 (Archiv NZM, OF Josef
Kumpán, inv. č. 431/V/Z/279)*

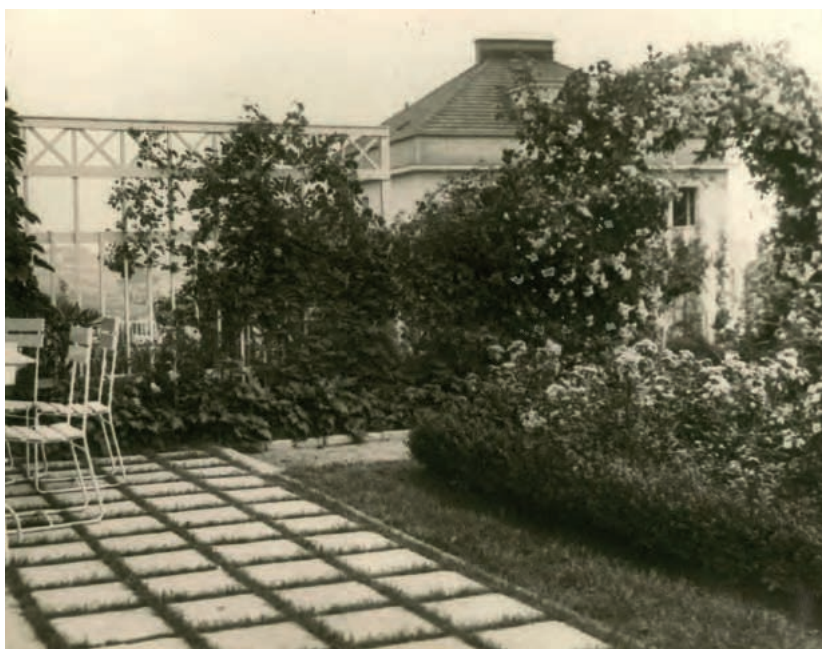

Osově umístěné odpočívadlo doplněné dřevěnou konstrukcí a symetrickou výsadbou v zahradě p. Bergmanna v Bubenči, 1939 (Archiv NZM, OF Josef Kumpán, inv. č. 438/V/Z/286)

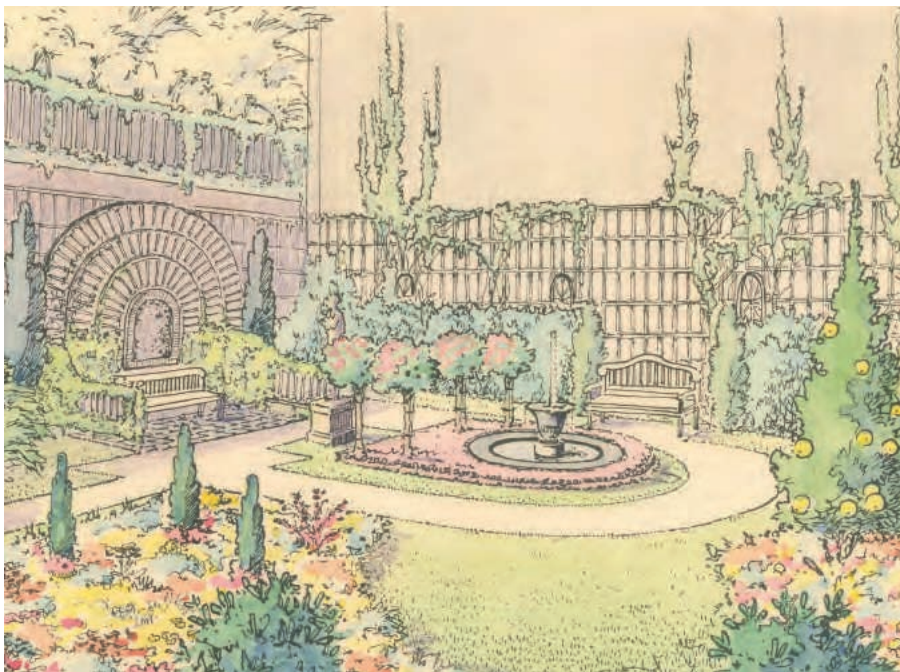
Se zahradními stavbami, jakými jsou pergoly, loubí a odpočívadla souvisí drobné konstrukce určené již výhradně pro pěstování popínavých rostlin. Mezi nejčastěji uplatňované prvky tohoto typu patřily v Kumpánově díle **treláže**, které bývaly součástí oplocení, zdí, besídek, domu nebo jiné budovy, nebo tvořily samostatnou konstrukci v podobě nosné treláže členící zahradu v jednotlivé prostory. Treláže bývaly vyrobeny nejčastěji ze dřeva a případně zdobeny řezbářskými motivy. Z rozboru Kumpánovy tvorby také plyne, že hojně užíval různých konstrukcí v podobě samostatných **květinových oblouků**, kterými např. zdůrazňoval vstup do domu, do zahrady, na parter nebo do jiné části zahrady, případně byly součástí odpočívadla, či pouze zahradní lavice. Uplatňoval jich tedy zejména jednotlivě nebo je seskupoval do pravidelných stěn, tvořících např. součást růžoven. Květinové oblouky byly provedeny výhradně z ocelových prutů. Méně časté byly v jeho díle různé **atypické konstrukce** (jehlany, válce, koule), které bývaly součástí květinových parterů, které symetricky rytmizovaly.

Užití dřevěné konstrukce pro popínavé rostliny při dělení zahrady p. Douška v Králově Poli, r. 1938 (Archiv NZM, OF Josef Kumpán, inv. č. 457/V/Z/304)

Užití samostatně situovaného květinového oblouk, v pozadí konstrukce s rostlinami clonící sousední zahradu, zahrada p. Matičky v Dejvicích (Archiv NZM, OF Josef Kumpán, inv. č. 479/V/Z/324)

Treláž připevněná na zdi sousedního domu v zahradě p. Brunclíka v Praze, r. 1931 (Archiv NZM, OF Josef Kumpán, inv. č. 435/V/Z/283)

Zahradní nábytek

Žádná Kumpánem navrhovaná zahrada se neobešla bez zahradního nábytku, kterému věnoval srovnatelnou pozornost jako ostatním prvkům zahradní kompozice.

„Opravnývý požitek poskytuje nám zahrada jen tehdy, nachází-li se v ní pohodlný nábytek umístěný na vhodných místech. Zahradní nábytek musí splňovat dvojí úkol: musí být vkusný svým tvarem a svou účelnou konstrukcí a být pohodlný.“²⁷

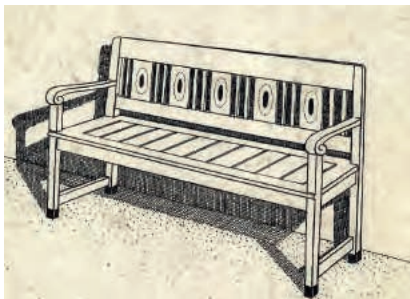
Zahradní nábytek byl v jeho návrzích nejčastěji součástí výše charakterizovaných zahradních staveb (pevná součást besídek, pergol, odpočívadel). Byl také neodmyslitelnou součástí samostatných zahradních oddělení – růžovny, květnice, parter, aj. Zahradní lavice doprovázely pěší cesty nebo byly přímou součástí vegetačního prvku (kruhová lavice obepínající stromu).

Kumpán dbal na to, aby výška lavice nepřesáhla 40 cm a aby sedadlo bylo přiměřeně prohnuté z důvodu pohodlného sezení. Aby tabule stolu nerozpraskala, měla být sestavena z několika dílů. Věnoval pozornost povrchové úpravě nábytku, která se neměla omezit pouze na bílé provedení. Mnohem působivěji působí barva žlutobílá, oranžová, světlešedá, světle modrá. Nevyhýbal se také kombinacím pestrých barev za využití drobných ornamentů.²⁸

²⁷ KUMPÁN, J.: Novodobá zahrada, Praha 1938, s. 95.

²⁸ Tamtéž.

Z analýzy zahradní plánové dokumentace a dobových fotografií lze spolehlivě interpretovat zejména zahradní lavice, kterým věnoval zvláštní pozornost, jak je patrné z grafické přílohy článku.

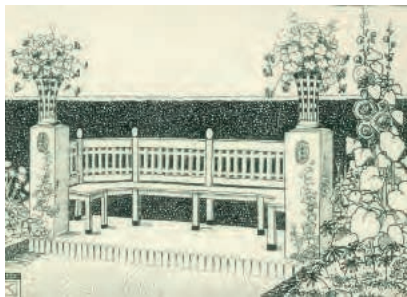
Dekorativní zahradní lavice pro růžovnu zahrady P. J. Formánka v Bylanech (Archiv NZM, OF Josef Kumpán, inv. č. 542/V/Z/380)

Zahradní lavice s bohatou řezbou (Archiv NZM, OF Josef Kumpán, inv. č. 550/V/Z/386)

Ukázka dekorativní zahradní lavice (Archiv NZM, OF Josef Kumpán, inv. č. 550/V/Z/386)

Zahradní lavice tvořící pevnou součást odpočívadla (Archiv NZM, OF Josef Kumpán, inv. č. 569/V/Z/403)

Ukázka kruhové lavice obepínající strom (KUMPÁN, J.: Novodobé zahrady, 1938)

Replika zahradní lavice podle návrhu J. Kumpána v zahradě vily Jiřího Čerycha v České Skalici (Roman Zámečník, 2014)

Voda a její formy

„Zahradu bez vody můžeme přirovnati k orchestru bez jednoho důležitého instrumentu. Voda obletovaná zpěvným ptactvem, dodává zahradě onoho kouzla, s kterým se tak často ve starých zahradách setkáváme. Proto pamatujte v zahradě alespoň na malý basének, kde se ptactvo může napájeti. Basén může být zcela jednoduchý neb i dekorativnější. Malý vodotrysk oživuje příjemně květinové prostředí.“²⁹

Nepostradatelným stavebním a v některých případech také výrazně výtvarně pojatým (kašna) prvkem byl okrasný bazén, který v jeho tvorbě převažoval nad jinými formami vody (přírodní jezírka)

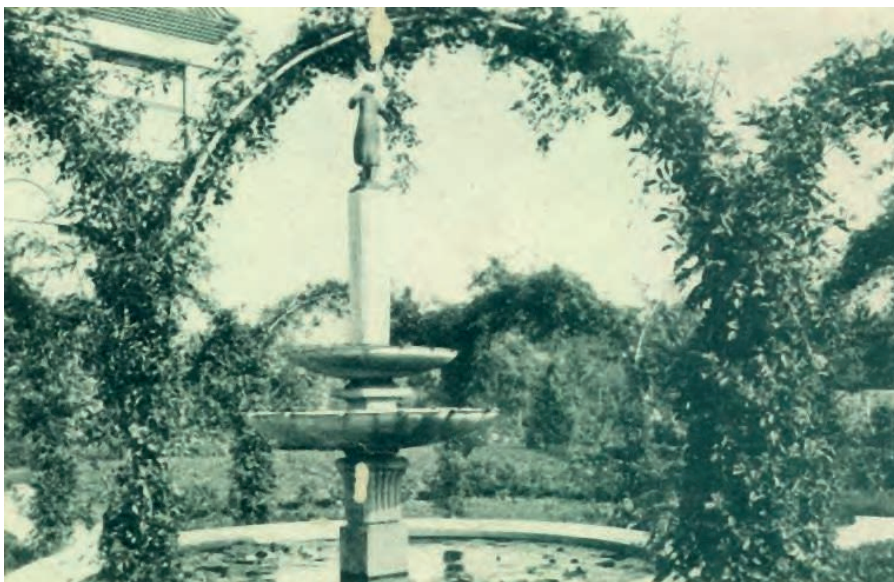
Okrasný bazén a jeho výtvarné variace

Květinový parter tvořící okrasnou reprezentativní část zahrady, někdy označovanou jako architektonická se nacházel v nejbližším okolí domu. Ve většině případů byl pojat jako květinový parter s různými formami pěstovaných květin, případně šlo o růžovnu s pestrou skladbou růží (keřových, na kmínku, pnoucích). Určující pro tuto pravidelnou (formální, geometrická) náročně pojatou část zahrady byl ve většině případů okrasný bazén, jehož půdorys vycházel ze čtverce, obdélníku, kruhu nebo elipsy s vodotryskem, kašnou,

²⁹ Tamtéž.

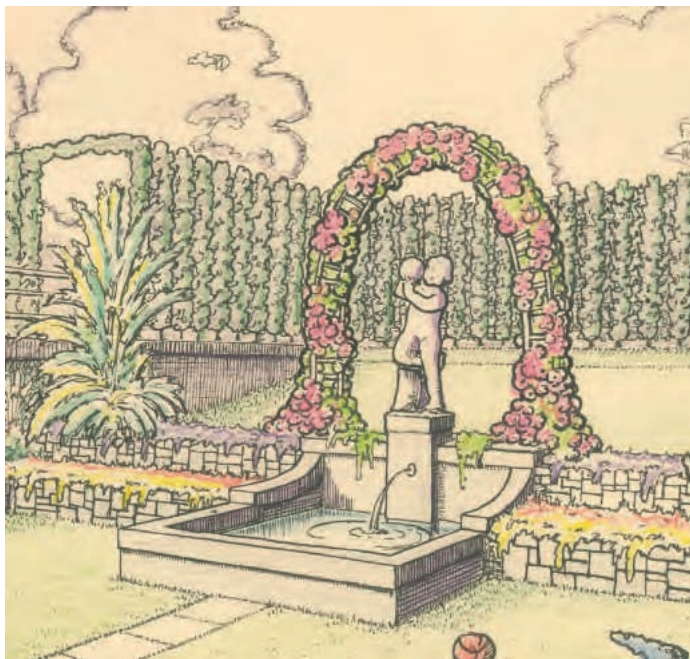
výtvarným doplňkem nebo pouze s volnou hladinou.³⁰ Bazén byl situován výhradně v centrální části parteru na křížení cest, případně volně v trávniku, byl-li parter pojat méně okázale. Z analýzy zahradních plánů vyplynulo také to, že okrasné bazény, případně jednoduchá dětská koupaliště tvořila součást jiných stavebních objektů v různých zahradních odděleních. Kromě reprezentativních, květinových parterů a růžoven šlo zejména o jejich situování v rekreačních a společenských částech zahrady jako součást besídky s tělocvičnými a rekreačními prvky. Dále tvořily jednu součást s nástěnnými studnami nebo bývaly budovány v přímé vazbě na odpočívadla a pergoly.

Okrasné a rekreační bazény (také Kumpánem označovány jako dětská koupaliště) byly stavěny výhradně jako zděné kryté betonovou mazaninou, lité z betonu nebo z opracovaných, zejména pískovcových bloků. Méně časté byly bazény keramické. Všechny shodně vycházely ze standardních geometrických forem – pravoúhlý nebo oválný bazén na půdorysu čtverce, obdélníku, kruhu, elipsy nebo v jejich historizujících variantách. Bývaly budovány pod úrovní povrchu, případně nad něj mírně vystupovaly. Nejjednodušší formy bazénů měly pouze volnou hladinu a byly vhodné k osazení vodními rostlinami, zejména lekníny. Vodní hladina bývala často ožiována více či méně vydatným vodním stříkem. Z Kumpánových návrhů je zřejmé, že inklinoval k ožiování vodního prvku výtvarným doplňkem v podobě různých váz a mís mající charakter jednoduché kašny, či za využití klasických figurálních motivů (dětské a ženské postavy).

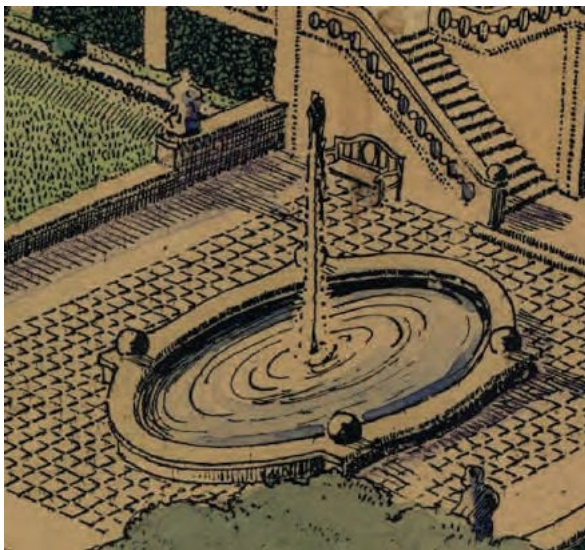

Použití kašny s klasickými výtvarnými motivy ve středu růžovny v zahradě vily Jiřího Čerycha v České Skalici (Archiv NZM, OF Josef Kumpán, inv. č. 549/V/Z/385)

30 ZÁMEČNÍK, R. Zahradní architekti první republiky. Zprávy památkové péče 73, 2013, 4, s. 309–316.

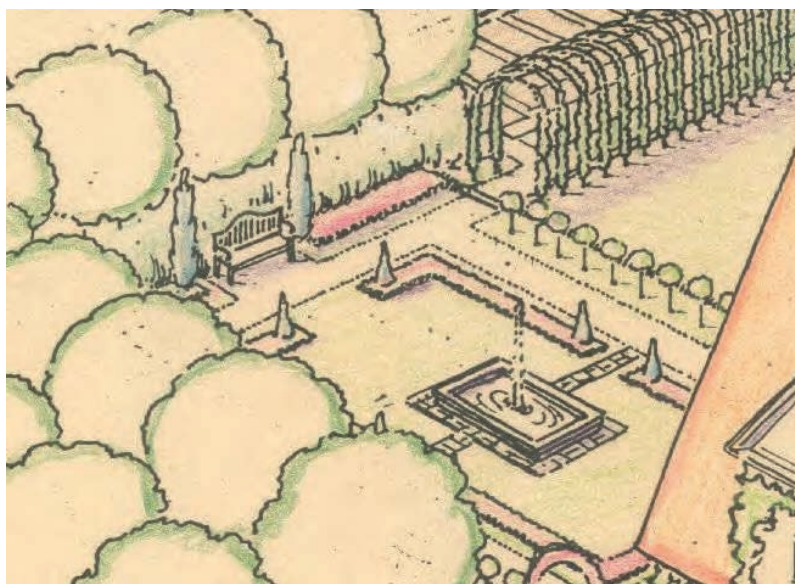
Bazén s nástěnným stříkem a bohatou figurální výzdobou v zahradě p. Páva v Železném Brodě (Archiv NZM, OF Josef Kumpán, inv. č. 456/V/Z/303)

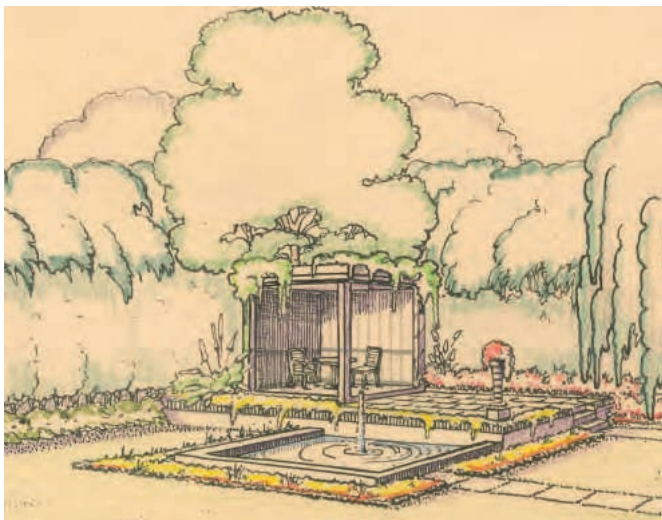
Ukázka pojetí bazénu v historizujících formách (Archiv NZM, OF Josef Kumpán, inv. č. 421/V/Z/269)

Bazén se sochařskou výzdobou a stříkem (Archiv NZM, OF Josef Kumpán, inv. č. 554/V/Z/389)

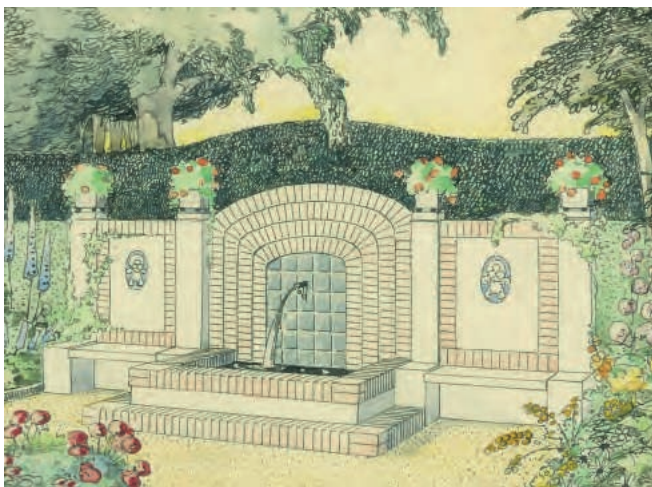

Klasický centrální bazén v reprezentativním květinovém parteru v zahradě p. Páry ve Velvarech, r. 1927 (Archiv NZM, OF Josef Kumpán, inv. č. 431/V/Z/279)

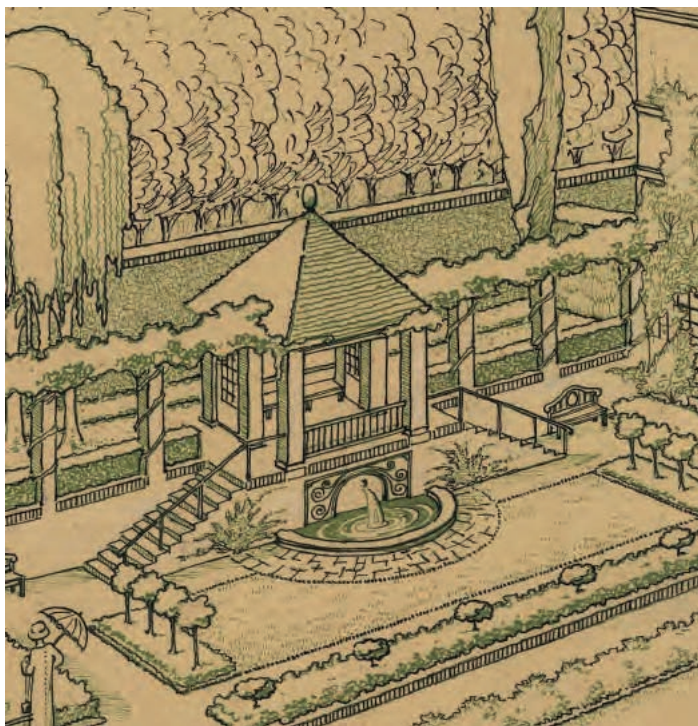

Bazén tvořící součást rekreační společenské části s besídkou v zahradě p. Kočího v Podolí, r. 1933 (Archiv NZM , OF Josef Kumpán, inv. č. 452/V/Z/299)

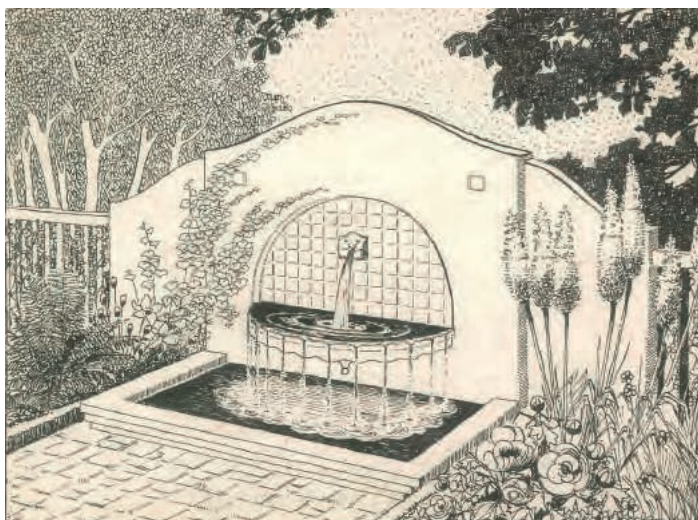
Do skupiny vodních prvků, jichž v hojné míře užíval ve svých návrzích Josef Kumpán, je nutné zařadit také **nástěnné studny**, které bývaly nápadně výtvarně provedeny. Nejčastěji se s nimi setkáváme ve spojení se zárubní zdí, překonávající menší či větší terénní nerovnosti. Tvořily nápadný, výtvarně pojatý prvek situovaný na ohradní zdi zahrady nebo byly přímou součástí již zmiňovaných besídek a odpočívadel, případně tvořily ústřední prvek zahradního oddělení intimního charakteru.

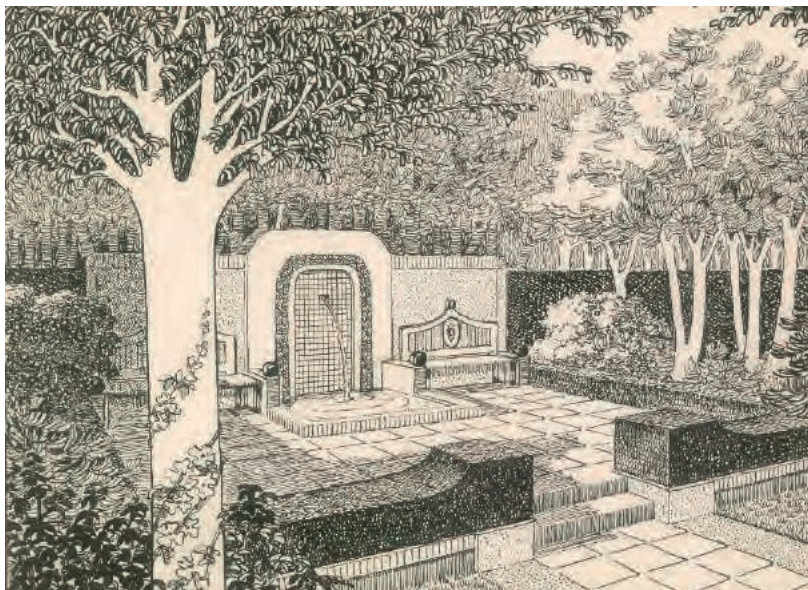
Nástěnná studna na oplocení zahrady, r. 1921 (Archiv NZM, OF Josef Kumpán, inv. č. 570/V/Z/404)

Nástěnná studna tvořící součást s besídkou v zahradě p. Skřivana v Královských Vinohradech, 1925 (Archiv NZM, OF Josef Kumpán, inv. č. 544/V/Z/381)

Nástěnná studna s dekorativní mísou (Archiv NZM, OF Josef Kumpán, inv. č. 429/V/Z/277)

Nástěnná studna situovaná v intimní části zahrady
(Archiv NZM, OF Josef Kumpán, inv. č. 429/V/Z/277)

Výtvarná díla

„Zahrada, toť nejvzácnější rámec pro výtvary sochařské. Zde najdeme pro plastiky nejvhodnější pozadí – ale ne každá plastika hodí se pro každé místo. Již rozdíl v materiálu, z kterého je vyrobena diktuje různá umístění. Tmavá bronzová socha nesnese tmavou zahradní zeleň a musí se umístiti do klidného trávníku. Světlé plastiky umístíme před tmavým pozadím, bronzové figury bez pozadí proti volné obloze. Nejblíže okolí figurálních výzdob budiž klidné bez pestré barevné reje květin.“³¹

Sochařská výzdoba zahrad realizovaných podle Kumpánových projektů byla velmi četná. Kromě Kumpánem zmiňovaných solitérních figurálních výzdob (samostatný prvek zahradní kompozice), tvořily různorodé sochařské motivy součást jiných kompozičních prvků. Setkáváme se s nimi v návrzích vstupních bran do zahrady a na oplocení, na terasách, schodištích. Užíval jich ke zdůraznění vstupů a exponovaných míst v zahradě. Tvořily součást okrasných a rekreačních bazénů a kašen.

Podle významu sochařského prvku v konkrétní části zahrady (parter, růžovna) nebo v zahradě jako celku, je možné v jeho návrzích rozeznat sochařské *motivy centrální*, mající charakter ústředního prvku kompozice (figurální a nefigurální objekty uprostřed květinových a travnatých parterů, růžoven, teras, poin de vue), *motivy doplňující* zahradní oddělení (součást terasy, květinového záhonu) a sochařské *motivy tvořící součást* s jiným, architektonickým prvkem (okrasný a rekreační bazén, schodiště, oplocení, balustráda, aj.) Z rozboru archivních zdrojů vyplynulo, že nejčastěji pracoval s motivy váz, mís, džbánů, ženských nebo chlapeckých figur, zvířecích napodobenin a koulí.

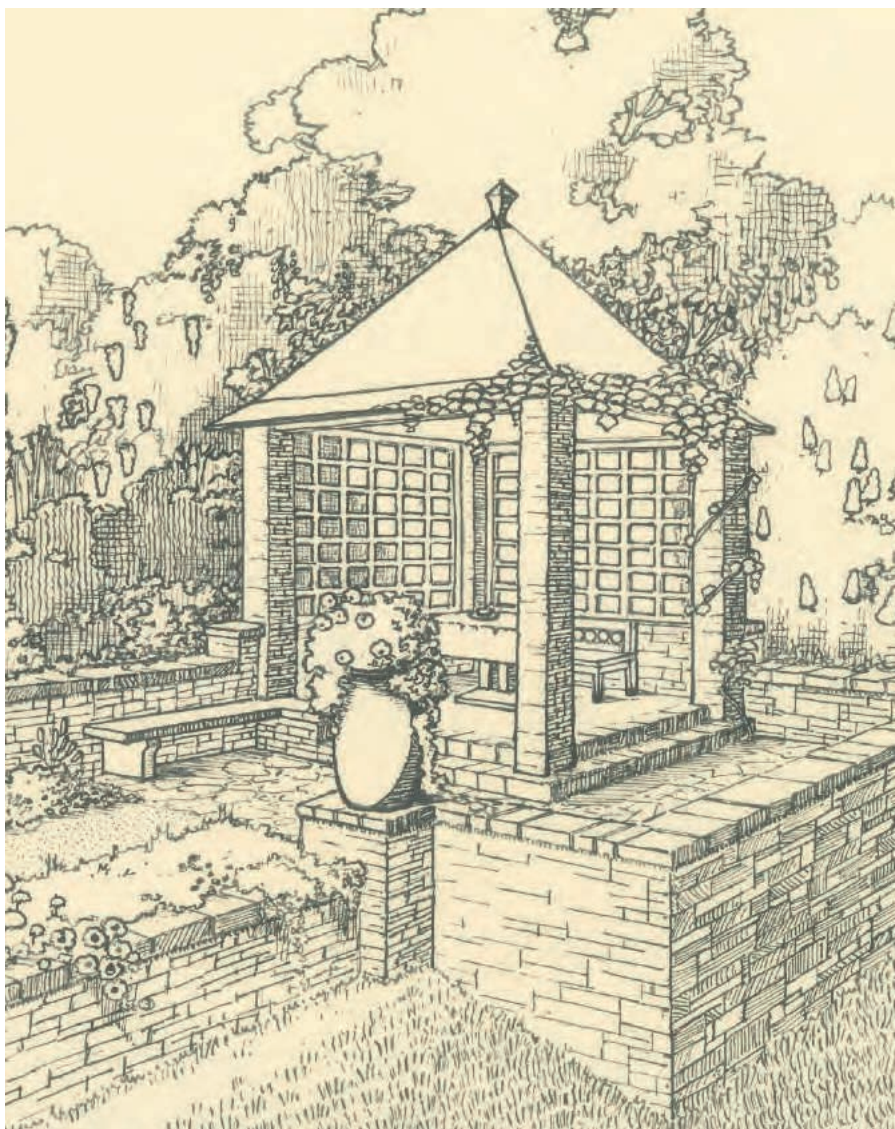
31 KUMPÁN, J.: Novodobá zahrada. Praha 1938, s. 95, s 64, 72.

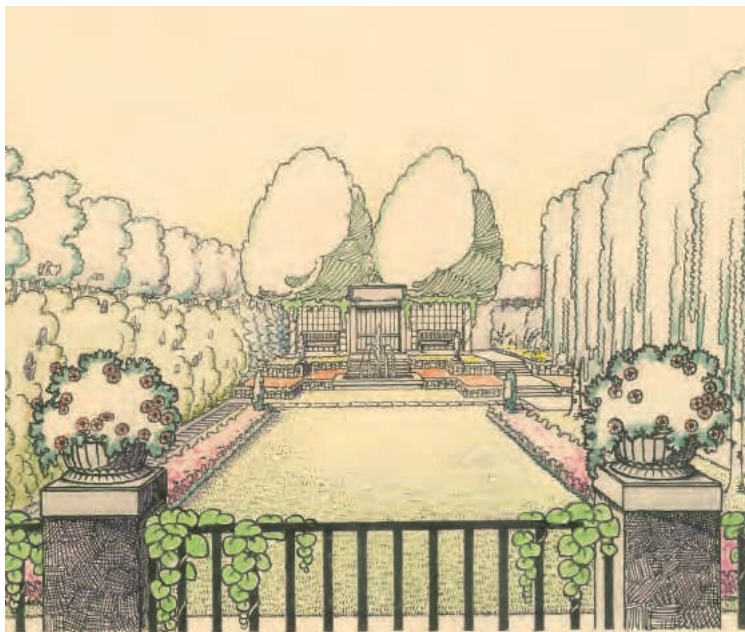
*Solitérní sochařská výzdoba v podobě ženské figury na podstavci
(Archiv NZM, OF Josef Kumpán, inv. č. 547/V/Z/384)*

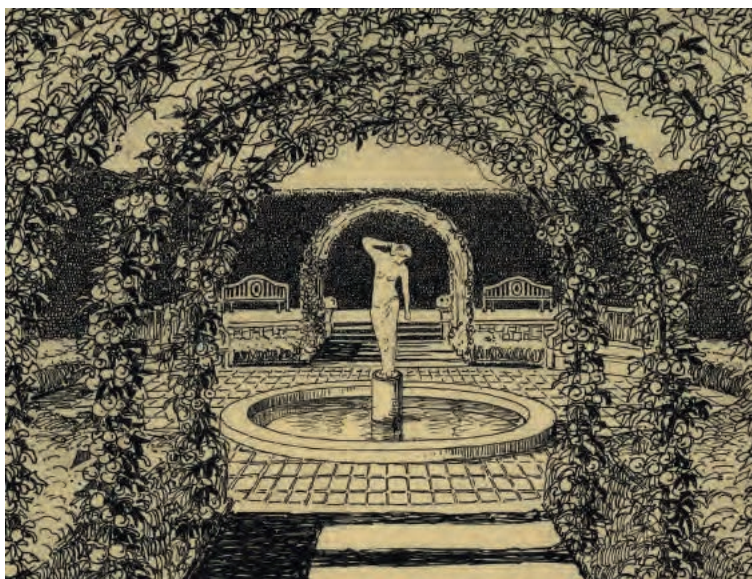
*Solitérní sochy znázorňující dětské postavy
nesoucí nádobu květin v hlavní pohledové ose
zahrady vily Jiřího Čerycha v České Skalici
(KUMPÁN, J.: Novodobé zahrady, 1938).*

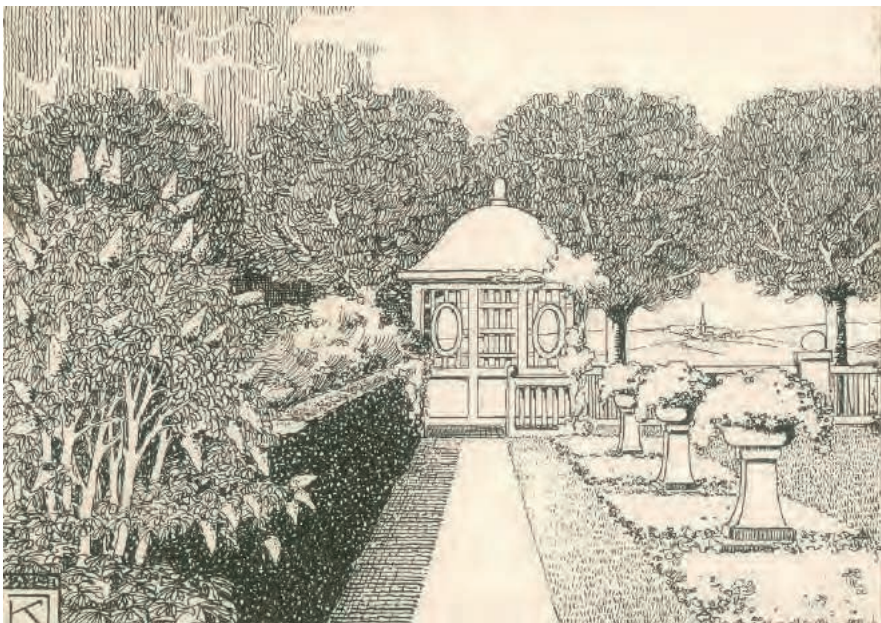
*Květinová váza na terase obepínající besídku
(Archiv NZM, OF Josef Kumpán, inv. č. 466/V/Z/313)*

*Květinové mísy na oplocení terasy v zahradě p. Kubricha v Golčově Jeníkově, r. 1932
(Archiv NZM, OF Josef Kumpán, inv. č. 437/V/Z/285)*

*Centrální sochařská výzdoba tvořící součást okrasného bazénu
(Archiv NZM, OF Josef Kumpán, inv. č. 402/V/Z/256)*

*Květinové nádoby na podstavci rytmičující záhon
(Archiv NZM, OF Josef Kumpán, inv. č. 430/V/Z/278)*

Závěr

Naznačený výčet architektonických prvků a doplňků zahrad projektovaných Josefem Kumpánem není možné brát za vyčerpávající. Výčet je zaměřen na určující projevy jeho tvorby v oblasti navrhování drobné zahradní architektury, uměleckých doplňků a mobiliáře. Kumpán společně s vegetační složkou a architektonickými prvky kompozice navrhoval také oplocení zahrady se vstupy a branami, nádoby pro mobilní zeleň, ptačí budky, napajedla, krmítka, aj. K výčtu jím navrhované drobné zahradní architektury je nutné přičíst samostatnou skupinu prvků, označovaných jako technické, které byly zásadní pro stanovení základní organizace prostoru zahrady – cesty, zpevněné plochy, schodiště, opěrné systémy, terasy, aj.

Kompozice navrhovaných zahrad sledovaného období také reagovat na aktuální společenské potřeby, vycházející z postupné změny životního stylu obyvatel. Do zahrad se např. začaly umísťovat, do té doby málo rozšířené, sportovní prvky související s šířením povědomí o zdravém způsobu života (plavecké a koupací bazény, hřiště, tenisové kurty, aj.), kterým bude věnována pozornost v některém z příštích čísel periodika.

Prameny a literatura

KUMPÁN, J.: Besídka jako praktický a estetický doplněk zahrady. *Zahradnické listy*, roč. XXXV., č. 8, rok 1938, s. 126–127.

KUMPÁN, J.: *Novodobá zahrada*. Praha 1938, s. 95, s. 58–59.

KUMPÁN, J.: *Novodobá zahrada: hlavní zásady při zakládání nebo přeměňování zahrad domácích. Československé zahradnické listy*. Praha 1920, 46 s.

KUMPÁN, J.: *Zahradní besídky a jejich rostlinná výzdoba*. Praha (nákl. vl., 1938), 55 s.

MUTHESIUS, H.: *Die Schöne Wohnung*. München: F. Bruckmann, 1922, 15, 237 s.

MUTHESIUS, H.: *Landhaus und Garten*, 1919, 240 s.

MUTHESIUS, M.: *Das englische Haus*. _ Ernst Wasmuth, 1904. 219 s.

PHILLIPS, R.: *Das moderne englische Haus*. Stuttgart: Julius Hoffmann 1927. 192 s.

SCOTT, M. H.: *Dům a zahrada*. Praha: J. Laichter, 1910. 251 s.

STEINOVÁ, Š.: Josef Kumpán – zahradní architekt (úvodní studie), *Prameny a studie* č. 51, 2013, s. 56–89. ISSN 0862-8483.

ZÁMEČNÍK, R.: Dílčí poznatky o tvorbě zahradního architekta Josefa Minibergra – park Svodov, *Prameny a studie* č. 53, 2014, s. 42–66. ISSN 0860-8483.

ZÁMEČNÍK, R.: Květinový detail v zahradách první republiky, *Prameny a studie* č. 52, 2014, s. 131–162. ISBN 978-80-86874-49-4.

ZÁMEČNÍK, R.: Otokar Fierlinger (1888–1942): Inspirační zdroje a východiska pro tvorbu, *Prameny a studie* č. 51, 2013, s. 4–55. ISSN 0862-8483.

ZÁMEČNÍK, R.: Zahradní architekti první republiky, *Zprávy památkové péče*, 2013, roč. 73, č. 4, s. 309–316. ISSN 1210-5538.

Archivní zdroje

Národní zemědělské muzeum Praha, osobní fond Josef Kumpán.

.....

Seznam autorů

List od Authors

Bc. Jana Jakubská, Národní zemědělské muzeum Praha

Doc. PhDr. Jan Kilián, Ph.D., katedra historie FPE ZČU v Plzni

Mgr. Lucie Kubásková, Národní zemědělské muzeum Praha

Ing. Jan Láznička, Národní zemědělské muzeum Praha

Rudolf Píša, Muzeum cenných papírů

Prof. Ing. Ivan Roček, CSc. Česká zemědělská univerzita v Praze

Ing. Vladimíra Růžicková, Národní zemědělské muzeum Praha

Mgr. Alena Stachová, Národní zemědělské muzeum Praha

Ing. Dana Strnadová, Národní zemědělské muzeum Praha

Mgr. Kamila Svobodová, Ph.D., Národní zemědělské muzeum Praha

PhDr. Pavel Novák, Národní zemědělské muzeum Praha

ThDr. Mgr. Šárka Steinová, ThD., Národní zemědělské muzeum Praha

Ing. Roman Zámečník, Zahradnická fakulta Mendelovy univerzity v Brně,
Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně

Redakční rada:

Předseda: ThDr. Mgr. Šárka Steinová, Th.D.

Členové: PhDr. Ondřej Hladík

Jana Kadlecová

Mgr. Lucie Kubásková

Prof. Ing. Ivan Roček, CSc.

Mgr. Kamila Svobodová, Ph.D.

Adresa redakce:

Národní zemědělské muzeum Praha, Kostelní 44, 170 00 Praha 7

E-mail: sarka.steinova@nzm.cz

Web: <http://www.nzm.cz/prameny-a-studie/>

Recenzováno

Prošlo jazykovou korekturou

Sazba: Jana Kadlecová

Realizace tisku:

Zařazeno do Seznamu recenzovaných neimpaktovaných časopisů (periodik)
vydáváných v České republice.

Periodikum vychází 2x ročně

Evidenční číslo: MK ČR E 18799

ISBN 978-80-86874-60-9

ISSN 0862-8483

Národní zemědělské muzeum Praha

Prameny a studie č. 55

2015